

Міністерство освіти і науки України
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС

№ 1 (5)

2015

Луцьк
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки
2015

Редакційна колегія

- Яцишин Михайло Михайлович** – доктор юридичних наук, професор, проректор з наукової роботи, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (головний редактор);
- Ярмиш Олександр Назарович** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, Президент Міжнародної асоціації істориків права, професор кафедри теорії та історії держави і права Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, заслужений юрист України (заступник головного редактора);
- Усенко Ігор Борисович** – кандидат юридичних наук, професор, перший віце-президент Міжнародної асоціації істориків права, голова секції історії держави і права Наукової ради НАН України з координації фундаментальних правових досліджень, завідувач відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, заслужений юрист України (заступник головного редактора);
- Dębiński Antoni** – doctor habilitowany nauk prawnych, ksiądz profesor, rector, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II (Rzeczpospolita Polska);
- Maj Paweł Gerard** – doctor habilitowany nauk prawnych, profesor nadzwyczajny, kanclerz, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu (Rzeczpospolita Polska);
- Shewczak Marcin** – doctor habilitowany nauk prawnych, adiunkt Kat. Prawa Administracyjnego i Gospodarczego Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II (Rzeczpospolita Polska);
- Бевзенко Володимир Михайлович** – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та процесу Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
- Бобровник Світлана Василівна** – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії права та держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка, провідний науковий співробітник відділу теорії держави і права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, академік Академії вищої освіти України;
- Бойко Ігор Йосипович** – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри історії держави, права та політико-правових учень Львівського національного університету імені Івана Франка;
- Глушков Валерій Олександрович** – доктор юридичних наук, професор, завідувач спеціальної кафедри № 1 Національної академії Служби безпеки України, заслужений юрист України;
- Гриняк Андрій Богданович** – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу проблем договірного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України;
- Джужа Олександр Миколайович** – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, заслужений юрист України;
- Долежан Валентин Володимирович** – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного університету «Одеська юридична академія»;
- Кельман Михайло Степанович** – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри загальної теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ;
- Кириченко Володимир Євгенович** – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри фундаментальних юридичних дисциплін Навчально-наукового інституту права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ;
- Крестовська Наталія Миколаївна** – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія»;
- Лаба Оксана Василівна** – кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;
- Ладиченко Віктор Валерійович** – доктор юридичних наук, професор кафедри конституційного права та правознавства Національного університету біоресурсів та природокористування України;
- Лук'янчиков Євген Дмитрович** – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри інформаційного та підприємницького права Національного технічного університету України «КПІ»;
- Луць Людмила Андріївна** – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та філософії права Львівського національного університету імені Івана Франка;
- Скрипнюк Олександр Васильович** – доктор юридичних наук, професор, керівник відділу зв'язків з державними органами та міжнародними організаціями Національної академії правових наук України, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України;
- Стрельбицький Микола Павлович** – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права і процесу Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;
- Крикунов Олександр Вікторович** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і процесу Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (відповідальний секретар).

Рецензенти

- Бандурка Олександр Маркович** - доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України;
- Головко Олександр Миколайович** - доктор юридичних наук, професор, перший проректор з навчально-методичної та наукової роботи Харківського національного університету внутрішніх справ.

Історико-правовий часопис: науковий журнал / упоряд. О. Крикунов. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. – № 1 (5). – 202 с.

Журнал внесений до переліку наукових фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень у галузі юридичних наук (наказ Міністерства освіти та науки України від 04 липня 2014 р. № 793).

Журнал включений до науково-метричних баз BASE Білефельдського університету (Німеччина),

Index Copernicus International (Польща), РИНЦ (Російська Федерація).

Журнал є науковим періодичним друкованим виданням юридичного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, у якому публікуються статті, присвячені історико-правовим дослідженням, актуальним проблемам захисту прав людини, функціонування правової системи України, а також результати міжнародного наукового співробітництва. Для науковців, практичних працівників, аспірантів, студентів.

The magazine is a scientific periodical journal of Lesya Ukrainka East European National University's law faculty. It includes articles on historical-law researches, actual problems of human rights protection, functioning of the legal system of Ukraine and results of international scientific cooperation. For scientists, practicians, postgraduates, students.

РОЗДІЛ I

Теорія, історія держави та права, філософія права

УДК 342. 55 (477.83/86) "185/19"

В. Кіселичник

Адміністративні реформи в Галичині у другій половині XIX століття та їх значення для сучасної України

У статті розглянуто питання проведення адміністративної реформи в Галичині у другій половині XIX століття. Досліджено, що у процесі адміністративної реформи створено ефективну систему державної влади та місцевого самоврядування, сформовано інститут державної служби, що стало вагомим результатом цієї реформи в Галичині у досліджуваній період. Історико-правовий досвід проведення адміністративних реформ у Галичині у другій половині XIX – на початку XX ст. – це досвід децентралізації влади в умовах переходу від абсолютної до конституційної монархії. Найбільш суперечливий він у визначенні доручених та власних повноважень територіальних одиниць. Превалювання доручених повноважень (делегованої сфери) органів місцевого самоврядування над власними за відсутності необхідних матеріально-фінансових ресурсів – основна небезпека для адміністративно-територіальної реформи в сучасній Україні.

Ключові слова: адміністративна реформа; державна влада; органи виконавчої влади; місцеве самоврядування; державна служба, Галичина.

Постановка проблеми. Необхідність адміністративної реформи в сучасній Україні та масштабність політичних, суспільних і правових викликів, породжених нею, обумовлюють використання історико-правового досвіду подібних реформ на українських землях в різні історичні періоди.

Вивчення та узагальнення цього досвіду має не тільки прикладне значення, яке сприяє розумінню проблеми децентралізації та модернізації державної виконавчої влади, створенню і функціонуванню ефективного інституту місцевого самоврядування, а й заповнює прогалини в історико-правових знаннях сучасної української науки адміністративного права.

Аналіз досліджень даної проблеми. Останнім часом межі цих знань важко було визначити з огляду на посилений пізнавальний інтерес загальної історії [8], історії держави та права України [2; 6; 10; 11; 14], політичних наук [15], науки державного управління [7; 17]. Водночас для дослідження адміністративних відносин ці науки використовують властиву їм методологію, яка не містить спеціальних методів науки адміністративного права. Така пізнавальна ситуація певним чином відрізняється від тенденцій, характерних для наук про адміністрацію та адміністративне право у багатьох європейських країнах. Зокрема, у Республіці Польща одним із важливих напрямів розвитку науки про адміністрацію та адміністративне право це історія адміністрації та адміністративного права [19; 20].

Завданнями таких досліджень є формування розуміння головних ідей адміністративної думки, принципів і догматики адміністративного права, які стосуються реорганізації виконавчої влади в державі і проведення, заснованих на централізації, децентралізації, бюрократизації, реформ адміністрації [23, с. 180].

Такий підхід поки що застосовується у дослідженнях історії адміністрації та адміністративного права в Україні. Зокрема, предметом окремого розгляду, з допомогою спеціальних методів адміністративного права (наприклад, догматичного) не були адміністративні реформи в Галичині у другій половині XIX століття

Відтак, метою статті є вивчення з урахуванням науки адміністративного права історико-правового досвіду адміністративних реформ в Галичині у складі Австрійської імперії та Австро-Угорської монархії, результатом яких стало становлення модерної (сучасної) державної влади та місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першому поділу Польщі, за якого Галичина відійшла до Австрійської імперії, передувало тривале її перебування у складі Польського Королівства та Речі Посполитої. Узагальнюючи історико-правовий досвід розвитку державних і самоврядних інститутів у Галичині в складі Польського Королівства, І. Бойко наголошує на транзиті західноєвропейської системи та культури управління. На його думку, приєднання Галичини до Польського Королівства змушувало українців призвичаюватися до тієї системи управління, яка існувала на Заході Європи. Польське Королівство часто було посередником у культурних зв'язках українського народу з народами західноєвропейських країн, відіграло роль сполучної ланки між Україною і «справжнім Заходом» – території, через яку в Україну ширились «ідеї гуманізму та реформації» [1, с. 554].

Західноєвропейська адміністративна думка також впливала на становлення державної влади, самоврядування та права Речі Посполитої, до складу якої входила вже не тільки Галичина, а й значна частина інших українських земель. Аналізуючи польську адміністративну думку у XVIII столітті, відомий польський учений Є. Малец наголошує на двох тезах: про вплив, хоч і обмежений, європейської насамперед німецької науки про поліцію на польську адміністративну думку, а також, що у XVIII столітті у Польщі було закладено основи сучасних ідей адміністрації та адміністративного права, створюючи таким чином підґрунтя для повноцінного розвитку цих дисциплін у наступних століттях. Автор також задається питанням, чому за такого багатства ідей і постулатів, які стосуються реформи адміністрації, не відбулася їх повна реалізація, оскільки все, що вдалося реформувати, було недостатнім порівняно з потребами Речі Посполитої наприкінці XVIII століття, не кажучи вже про те, що її устрій істотно відрізнявся від сучасних моделей інших європейських держав, особливо Пруссії та Австрії. І відповідаючи на власне запитання Є. Малец називає різні причини, серед яких тривала анархія періоду магнатської олігархії, вплив існуючих традицій (у тому числі традиція шляхетського та міського самоврядування. – *В.К.*), обмежені можливості фінансування адміністративних реформ, зрештою втрата державного суверенітету наприкінці XVIII століття [23, с. 186].

Незважаючи на те, що здобутки та прорахунки в галузі адміністрації та адміністративного права є складовою історико-правової науки різних народів Речі Посполитої, у тому числі русинів (українців) Галичини (провідним теоретиком польської науки адміністрації та адміністративного права вважаємо Гуго Колонтая, уродженця села Великі Деркали (нині Шумського району Тернопільської області. – *В.К.*), австрійська влада вважала Галичину польською землею і сприймала її адміністративну традицію як складову польської державності та правової традиції [8, с. 321].

Відтак, уніфікація управління новоприєднаною територією здійснювалася на протигагу недосконалій, на переконання австрійців, «шляхетській демократії», на засадах централізації та ліквідації самоуправління. «Становлення австрійського бюрократичного централізму на західноукраїнських землях було складним і тривалим. Спочатку циркулярні уряди* не мали належних приміщень, не працювали фіксовані години, скасувавши практику винагороди чиновників зацікавленими сторонами, австрійський уряд не забезпечив їм гідної оплати праці. До першої хвилі австрійських чиновників, прийшлих з австрійських, чеських, італійських земель (єдиною умовою було знання будь-якої слов'янської мови), входили за незначними винятками особи, яких прагнули позбутися на попередніх місцях праці [8, с. 323].

Історико-правові процеси централізації, уніфікації державної влади, бюрократизації державного апарату характерні для Австрійської імперії наприкінці XVIII – першої половини XIX століття, були вкрай суперечливими і лише іноді пригальмовували процеси перетворення держави з абсолютної у конституційну монархію з проголошенням прав і свобод громадян, поділом влади на виконавчу та законодавчу. Адже для другої половини XIX – початку XX століть характерним є проведення політичних, правових та економічних реформ, які означали рух від абсолютної монархії до конституційної, від поліцейської держави до держави правової.

Протистояння поліцейсько-абсолютистського режиму Габсбургів і ліберальних кіл австрійського суспільства призвело до формування в 40-х роках XIX століття стійкої опозиційно-ліберальної програми, невід'ємною складовою якої стала доктрина самоврядування громад [3, с. 185].

* Територію Галичини було поділено на 18 циркулів. Циркулярний уряд складався зі старости, трьох циркулярних комісарів, секретаря, канцелярії [12, с. 130-132; 6].

На думку Л. Хомко, яка здійснила порівняльно-історичний аналіз міського права в українських містах Австро-Угорської та Російської імперій, висхідні ідеї тогочасного самоврядування ґрунтувалися на розумінні природного права громадян на самоврядування та прусському досвіді децентралізації державної влади. З огляду на це у другій половині XIX століття у міському праві Австро-Угорщини була реалізована модель «відносної політичної та правової автономії громад» [16, с.13].

Незважаючи на те, що навколо цих наукових положень тривали дискусії, беззаперечним залишається розуміння становлення самоврядної влади як різновиду публічної влади та одного з найважливіших історико-правових процесів, що обумовив децентралізацію та модернізацію влади, забезпечив історичні здобутки у її реформуванні, та водночас призвів до проблем, порівняно з тими, які існують під час запровадження адміністративної реформи в сучасній Україні.

Формально цей процес проявився в адміністративній реформі 1846 року, за якою в Галичині було запроваджено поділ на повіти (староства). У Галичині на той час повіт охоплював територію близько 100 тис. га з населенням пересічно 100 тис. осіб, тоді, як в інших коронних краях територія повітів була приблизно 50–70 тис. га з населенням 65–70 тис. осіб [18, с. 8]. Такий адміністративно-територіальний поділ в Австро-Угорщині на краї, повіти, міста і села зберігався до 1918 р. Він становив територіальну основу для формування дуалізму місцевої влади, а саме: зароджувалися дві гілки влади – місцева виконавча та місцева самоврядна. Тогочасний польський дослідник місцевої адміністрації та місцевого самоврядування в Галичині В. Куманецький переконливо доводив, що місцеве самоврядування ґрунтувалося на: 1) дуалізмі крайової урядової адміністрації та самоврядних органів (у вигляді Сейму і Крайового виділу); 2) відсутності такого дуалізму у гмінах та наявності у них повноважень власних і делегованих, з чого виникала їхня подвійна підпорядкованість урядовим та самоврядним органам; 3) пріоритетності у діяльності гмін керівництва майном гміни, покладення додаткових податків, виплат; 4) відсутності чіткого ієрархічного підпорядкування нижчих органів самоврядування вищим [21, с. 11-12]. Українська дослідниця Галицької адміністрації (Галицького намісництва. – В.К.) Х. Моряк-Протопопова стверджує, що «наприклад, Крайовий виділ не мав прямих важелів впливу на повітові ради і для цього повинен був звертатись до політичних органів влади краю, тому розглядати повітові ради як нижчі органи Крайового виділу не можна. Певна видимість ієрархічної системи зберігалася завдяки праву повітових органів самоврядування здійснювати обмежений нагляд за діяльністю гмінних органів самоврядування, а Сейму і Крайового виділу – за діяльністю гмінних і повітових органів. Крім того, певні категорії справ, які не могли вирішити нижчі органи самоврядування могли бути передані на розгляд вищим. Нагляд не був ефективним, бо вищі органи самоврядування не мали важелів впливу на нижчі» [5, с.81].

На відміну від органів самоврядування урядова вертикаль створювала цілісну ієрархічну систему, в якій нижчі органи підпорядковувались вищим, були їм підконтрольні і підзвітні, а вищі органи, що керували нижчими, мали усі адміністративно-дисциплінарні повноваження [5, с. 84].

Істотною новацією адміністративної реформи другої половини XIX століття. в Галичині стало формування Галицького намісництва, завдяки чому відбувся перехід від колегіального ухвалення рішень попередніми губернськими правліннями до одноособової відповідальності намісника за діяльність крайового виконавчого органу. На думку Х. Моряк-Протопопової, сфера діяльності намісника і намісництва була розділена, але, як за єдино відповідальною особою за всі справи Галичини, за намісником завжди залишали останнє слово у вирішенні будь-якої справи краю. Діям намісник як самостійно, так і через підпорядкований йому колегіальний орган – намісництво, що в свою чергу, поділялось на департаменти. Конфлікти між політичними органами краю вирішували намісник чи центральний уряд Австрії як арбітр [5, с. 214].

Отже, на перший погляд, в результаті адміністративної реформи в Галичині була створена проста, зрозуміла і ефективна система державної влади та місцевого самоврядування. Однак у ній було закорінене історичний конфлікт у взаємодії органів влади і місцевого самоврядування, спричинений дублюванням компетенції відповідних органів та розширенням делегованої сфери повноважень місцевого самоврядування.

Проведене автором цієї статті дослідження компетенції органів міського самоврядування Львова засвідчило, що справи дорученої сфери повноважень виконавчого органу міської ради впродовж тривалого періоду в середньому становили 81,07 % загальної кількості справ, тоді як власної – лише 18,93 %. Якщо б видатки міського бюджету розподілялися у такому ж співвідношенні, то міська громада витрачала б на доручену сферу діяльності загалом 2 806 296 золотих а.в., а на власну лише 655 403. Це відповідало політиці цісарського уряду у сфері самоврядування громад, який вбачав доцільність децентралізації державної влади у можливості перекласти виконання

окремих функцій органів державної влади на місцевий рівень [3, с. 303].

Розширення дорученої сфери діяльності органів місцевого самоврядування призводило до дублювання функцій виконавчих органів та органів самоврядування. Зокрема, аналіз компетенції відділів Галицького намісництва та магістрату міста Львова дав змогу виявити дублювання у справах приналежності до гміни (громади), справах санітарії, оздоровниць і рекреаційних зон у контролі за якістю продуктів споживання, в архітектурному контролі та контролі за веденням будівництва, у справах ошадних кас, кредитних спілок, товариств, фундацій, адміністрування шкільництва тощо [9, с. 49-73].

Дублювання функцій було одним із негативних наслідків адміністративної реформи, зумовленим насамперед суперечливим становленням австрійського конституціоналізму та адміністративного права. З іншого боку, воно, серед іншого, призвело до становлення професійної державної служби, яке в Галичині мало свої особливості.

Проблема ефективності діяльності державних службовців, їх професіоналізм була актуальною впродовж всього перебування Галичини у складі Австрійської імперії та Австро-Угорської монархії. Польський політик, урядовець та науковець І. Вайнфельд на засіданні Народної правової партії стверджував, що коли в інших коронних краях адміністрація діє неефективно, то в Галичині дуже неефективно [25, с. 4].

Поступове удосконалення професіоналізму державних службовців пов'язане зі зростанням вимог до їхніх знань та моральних якостей. На законодавчому рівні було врегульовано освітні вимоги до кандидатів на державну службу, які мали пройти навчальний курс, що мінімально тривав 11 семестрів, та здати три обов'язкові державні іспити: правничо-історичний, судовий і політичний. Іспити відбувалися в усній або письмовій формі, були публічними та оцінювалися спеціально утвореною комісією [5, с. 145].

Висновок про моральні якості кандидатів у державні службовці давала дирекція поліції. Як свідчать архівні матеріали, вимога моральності, добросовісності службовців заклали історичні основи для формування сучасного принципу службової діяльності – принципу добросовісності. На думку Г. Ткач, сутність цього принципу можна визначити як прояв чесності і моральності. Ці риси людської особистості є основними, які мають визначити будуватися професіоналізм. Державний службовець, який використовує свої знання і вміння не для служіння іншим, зловживає ними для задоволення особистих інтересів, стає професійним негідником або злочинцем. Тому моральність, інтелігентність, чесність і порядність – це єдиний шлях до оздоровлення всього державного апарату. Представник державної влади повинен бути носієм найкращих моральних цінностей, оберегом найкращих традицій народу [13, с. 166].

Разом з тим становлення державної служби в Галичині не позбавлено суперечностей, характерних для більшості тогочасних історико-правових процесів. Зокрема, державними службовцями не могли бути жінки, хоча у законодавстві не містилося щодо цього прямої заборони. Однак тогочасний правовий статус жінки, обмеження її правоздатності у політичній сфері життя унеможлилювали зайняття відповідних посад на державній службі.

Становлення та розвиток державної служби істотно вплинули на її формування в органах місцевого самоврядування. Найчастіше органи місцевого самоврядування відтворювали для своїх службовців правовий статус державних службовців, хоча і були винятки, зокрема, це стосувалося службовців органів міського самоврядування Львова у другій половині XIX – початку XX століть, коли останні мали певні переваги порівняно із службовцями державної виконавчої влади [4, с. 112].

Загалом формування державної служби та вимог до державних службовців, принципів службової діяльності є чи не найвагомішим результатом адміністративної реформи в Галичині у другій половині XIX століття.

Висновок. Історико-правовий досвід проведення адміністративних реформ у Галичині у другій половині XIX – на початку XX ст. – це досвід децентралізації влади в умовах переходу від абсолютної до конституційної монархії. Найбільш суперечливий він у визначенні доручених та власних повноважень територіальних одиниць. Превалювання доручених повноважень (делегованої сфери) органів місцевого самоврядування над власними за відсутності необхідних матеріально-фінансових ресурсів – основна небезпека для адміністративно-територіальної реформи в сучасній Україні.

Джерела та література

1. Бойко І. Й. Органи влади і управління в Галичині у складі Польського Королівства (1349–1569 рр.): моногр. / І. Й. Бойко. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 628 с.

2. Грицак В. М. Правова характеристика адміністративно-територіального устрою українських земель у період з 1917 по 1991 рр. / В. М. Грицак // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. – № 9 (3). – С. 5-25.
3. Кіселичник В. П. Львівське міське право (друга половина XIII – початок XX ст.): моногр. / В. П. Кіселичник. – Львів: ЛьВДУВС, 2011. – 472 с.
4. Кіселичник В. П. Правове регулювання служби в органах міського самоврядування Львова (друга половина XIX – початку XX століття) / В. П. Кіселичник // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. Збірник наукових праць. – 2010. – №4 (51). – Ч. 1. – С. 106-114.
5. Моряк-Протопопова Х. М. Галицьке намісництво: створення, структура і діяльність (1849–1918 рр.): дис. канд. юрид. наук; 12.00.01/ Х. М. Моряк-Протопопова. – Львів: ЛНУ, 2013. – 255 с.
6. Настасяк І. Ю. Організація управління Галичиною і Буковиною у складі Австрії (1772–1848 рр.): моногр./ І. Ю. Настасяк. – К.: Атіка, 2006. – 160 с.
7. Поліковський А. Адміністративно-силові засоби державного управління / А. Поліковський // Історія України. – 1998. – №17. – С. 19–21.
8. Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності / гол. ред. В. М. Литвин; авт. кол. О. Г. Аркуша, С. О. Біла, В. Ф. Верстюк та ін.; НАН України; Інститут історії України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 988 с.
9. Президіальне розпорядження № 24 від 26 вересня 1908 р. // ЦДІАЛ України. – Ф. 146. – Оп. 4. – Спр. 5206. – С. 49-73.
10. Скуратович І. М. Адміністративно-територіальний устрій України в 1920-1930-х роках і його вплив на організацію державного управління: історико-правове дослідження: моногр. / І. М. Скуратович. – Харків: Видавець СПДФО Вапнярчук Н. М., 2004. – 192 с.
11. Терлюк І. М. Історія держави і права України: навч. посіб. / І. М. Терлюк. – К.: Атіка, 2011. – 944 с.
12. Тищик Б. Й. Польща: історія державності і права (X – початок XXI ст.) / Б. Й. Тищик. – Львів: Світ, 2012. – 512 с.
13. Ткач Г. Й. Принципи службової діяльності в новому Законі України «Про державну службу» / Г. Й. Ткач // Вісник Львів. ун-ту. Серія юридична. – Вип. 58. – Львів, 2013. – С. 163-169.
14. Толдикін О. В. Адміністративно-поліцейський апарат царизму в Україні у XVIII – першій половині XIX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук; спец. 12.00.01 / О. В. Толдикін. – Х., 2000. – 18 с.
15. Українська державність у XX столітті: історико-політичний аналіз / О. Деркачов (керівник авт. кол.). – К.: Політична думка, 1996. – 448 с.
16. Хомко Л.В. Порівняльно-історичне дослідження міського права в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук; спец. 12.00.01/ Л. В. Хомко. – Львів, 2013. – 20 с.
17. Швидко П. К. Державне управління і самоврядування в Україні: Історичний нарис / П. К. Швидко, В. С. Романов. – К.: Вид-во УАДУ, 1997. – Ч. 1. – 138 с.
18. Głębinski S. Położenie rusinów w Galicyi, Przemówienie D-ra Stanisława Głębinskiego Prezesa Kola Polskiego w Izbie posłów 20 maja 1908 przy rozprawach nad wnioskiem nagłym Klubu ukraińskiego w sprawie «Systemy Administracji w Galicyi» / Stanisław Głębinski. – Lwów: Slowo Polskie, 1908. – S. 8.
19. Gromadzka-Gregorewska M. Narodziny polskich nauk administracyjnych / M. Gromadzka-Gregorewska. – Warszawa, 1985; Historia administracji i myśli administracyjnej // Wybór źródeł ,pod red. J. Malca – wyd. II uzupełnione. – Kraków, 2006.
20. Izdebski N. Historia administracji / N. Izdebski. – Warszawa, 1980, wyd II; Warszawa, 2001, wyd V.
21. Kumaniecki K. W. Ustrój władz samorządowych na ziemiach Polski w zarysie / K. W. Kumaniecki. – Warszawa; Kraków: J. Czerniecki, 1921. – 80 s.
22. Malec J, Malec D. Historia administracji i myśli administracyjnej / J. Malec, D. Malec. – Kraków, 2003.
23. Malec J. Polska myśl administracyjna XVIII wieku / J. Malec. – Kraków, 2008. – S. 181-186.
24. Ochimowski F. Prawo administracyjne / F. Ochimowski. – Warszawa, 1919 – 1922. – Т. I-II.
25. Weinfeld I. Zadania nowoczesnej administracji / I. Weinfeld // O zadaniach administracji i o wykształcenie urzędników administracyjnych. – Kraków: Stronictwo prawnicy narodowej, 1910. – S. 4.

Кіселичник В. Административные реформы в Галичине во второй половине XIX века и их значение для современной Украины. В статье рассмотрены вопросы проведения административной реформы в Галиции во второй половине XIX века. Доказано, что в процессе административной реформы создана эффективная система государственной власти и местного самоуправления, сформирован институт государственной службы, стало весомым результатом этой реформы в Галиции в исследуемый период. Становление и развитие государственной службы существенно повлияли на ее формирование в органах местного самоуправления. Автор доказал, что зачастую органы местного самоуправления воспроизводили для своих служащих правовой статус государственных служащих. В общем формировании государственной службы и требований к государственным служащим, принципов служебной деятельности является едва ли не самым весомым результатом административной реформы в Галиции во второй половине XIX века. Историко-правовой опыт проведения административных реформ в Галичине во второй половине XIX - начале XX в. – это опыт децентрализации власти в условиях перехода от абсолютной к

конституційної монархії. Найбільше противоречивий він в okreśленні поручених і власних повноважень територіальних одиниць. Превалювання поручених повноважень (делегованого сфери) органів місцевого самоуправління над власними при відсутності необхідних матеріально-фінансових ресурсів - основна небезпека для адміністративно-територіальної реформи в сучасній Україні.

Ключові слова: адміністративна реформа, державна влада, органи виконавчої влади, місцеве самоуправління, державна служба, Галичина.

Kyselychnyk V. Administrative Reforms in Galicia in the Second Half of the XIX Century and Their Value for Modern Ukraine. In the article the problems of administrative reform implementation in Galicia in the second half of the XIX century have been considered. It has been proved that in the course of the administrative reform the effective system of the government and local government has been created, the institution of public service has been formed, it was an important result of this reform in Galicia during the studied period. The development of public service significantly influenced its formation in local government administration. The author has proved that local governments often reproduced legal status of public servants for the employees. In general the formation of public service, requirements to public servants, and the principles of office activity is the most meaningful result of the administrative reform in Galicia in the second half of the XIX century. Historical and legal experience of carrying out administrative reforms in Galicia in the second half of XIX - the beginning of the XX century is the experience of decentralization of the power in the conditions of transition from the absolute monarchy to the constitutional one. It is the most contradictory in the determination of the entrusted and own powers of territorial units. Prevalence of the entrusted powers of the local government over the own ones in the absence of necessary material financial resources – is the main danger to administrative-territorial reform in modern Ukraine.

Key words: administrative reform, state authority, executive authorities, local government, public service, Galicia.

УДК 342.2:316.3

Н. Пархоменко

Форми діалогу інститутів громадянського суспільства і держави (окремі аспекти)

У статті визначено основні засади розвиненості громадянського суспільства в Україні та характер його взаємодії з органами державної влади. Характеризуються окремі форми діалогу між владою та громадянським суспільством (правові): участь громадянського суспільства у нормотворчій діяльності, правозастосуванні та правоохоронній діяльності. Аналізується діяльність громадських рад, які створені при обласних адміністраціях та органах державної влади, як форма налагодження системного діалогу органів виконавчої влади з громадськістю, підвищення якості підготовки рішень з важливих питань державного і суспільного життя з урахуванням громадської думки, створення умов для участі громадян у розробленні проектів таких рішень. Пропонуються основні шляхи оптимізації взаємодії інститутів громадянського суспільства і держави.

Ключові слова: громадянське суспільство, держава, громадська рада, діалог, правові форми взаємодії.

Постановка наукової проблеми та її значення. За роки незалежності в Україні склалась мережа інститутів громадянського суспільства: громадські організації, рухи, фонди, благодійні фонди, профспілки, політичні партії, адвокатура, нотаріат, релігійні організації та ін., завдяки яким суспільне життя набуло певних рис громадянського суспільства. За даними місцевих органів юстиції на кінець 2014 р. зареєстровано 61090 центральних органів громадських організацій (з них 701 – із всеукраїнським статусом), громадських спілок – 718, професійних спілок – 4143, об'єднань профспілок – 1130 та благодійних організацій – 9799. Крім того, на кінець 2014 р. в Україні зареєстровано 235 політичних партій [1]. Щоправда, більшість зареєстрованих організацій є ситуативними, малоактивними або навіть віртуальними проектами, часто створеними під конкретні завдання короткого проміжку часу і згідно з експертними оцінками у кращому разі лише десята частина зареєстрованих організацій є активними і діючими [2].

Аналіз досліджень цієї проблеми. У статті використано дослідження структури громадянського суспільства таких науковців, як С. Дембіцький, С. Погорелий, О. Осадченко, В. Степаненко, В. Фесенко та інших науковців.

Мета й завдання статті. Метою дослідження є з'ясування правових форм діалогу інститутів громадянського суспільства і держави, теоретичне обґрунтування шляхів його розвитку. Завданнями цієї статті є: 1) визначення основних засад розвиненості громадянського суспільства в Україні та характер його взаємодії з органами державної влади; 2) охарактеризувати окремі правові форми діалогу між владою та громадянським суспільством; 3) дослідити стан участі громадянського суспільства у нормотворчій діяльності, правозастосуванні та правоохоронній діяльності; 4) здійснити аналіз діяльності громадських рад, які створені при обласних адміністраціях та органах державної влади; 5) запропонувати напрями оптимізації взаємодії інститутів громадянського суспільства і держави.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Основними завданнями інститутів громадянського суспільства є представлення інтересів громадян у органах державної влади, здійснення контролю за їх діяльністю, організація участі громадян у вирішенні державних справ та забезпеченні прозорості цих процесів, сприяння встановленню суспільної злагоди шляхом конструктивного діалогу з органами влади, представниками різних політичних сил, національних груп; документування порушень; пошуку засобів захисту прав для жертв таких порушень шляхом надання правової, психологічної, медичної або іншої підтримки; боротьба з безкарністю, яка сприяє систематичним і постійним порушенням прав та основоположних свобод людини; участь в санкціонованих та несанкціонованих протестних акціях; популяризація прав людини та поширення інформації про захисників прав людини на національному, регіональному й міжнародному рівнях.

Починаючи з розпаду СРСР і до кінця 2013 р. можна було спостерігати низький рівень громадянської активності. У 2013 р. тільки 14, 7 % дорослого населення України брали участь у одному із громадсько-політичних заходів [2, с. 122]. Згідно з даними Інституту соціології НАН України переважна більшість респондентів (понад 85 %) не належать до жодної з громадських, політичних організацій чи рухів [3, с. 121]. Сьогодні найбільше громадська активність проявляється у мережі Інтернет. Переважно громадяни обирають непротестну активність (наприклад переконання друзів у своїх політичних поглядах, контакти з офіційними представниками влади, участь у роботі громадських організацій тощо) порівняно з протестною (наприклад участь у мітингах, голодуванні, пікетуваннях тощо) [4, с. 114].

Порівняно з цим, з кінця 2013 р. і на початку 2014 р. простежується тенденція до підвищення активності і появи нових форм громадянської активності. Подібна картина спостерігалась й під час революції 2004 р., але відмінністю Революції Гідності є те, що громадянська активність після неї не спадає, а переходить в інші форми. Це й волонтерський рух, й зростання довіри до громадських організацій, формування нових форм громадської активності, зокрема добровольчих батальйонів. І навіть тиск на владу не у формі великого Майдану, а у формі малих акцій протесту – це теж своєрідна активність мас, якої не було в 2004 р. [5].

Загалом, наявність мережі громадських організацій свідчить про ступінь зрілості громадянського суспільства, рівень його розвитку, здатність до саморегулювання та самоврядування громадян та їх об'єднань у цілях забезпечення прав і свобод усіх членів суспільства. Важливе значення в цих процесах має налагодження взаємодії – діалогу між інститутами громадянського суспільства і держави. Сьогодні проблеми розвитку інститутів громадянського суспільства та їх взаємодії з органами влади врегульовуються за допомогою низки нормативно правових актів. Зокрема, це до 20 законів, України, та більше трьох десятків підзаконних нормативно-правових актів. Зрозуміти сутність такої взаємодії можна за допомогою законодавчо визначеного поняття соціального діалогу, яке визначено у статті 1 Закону України «Про соціальний діалог в Україні»: «соціальний діалог – процес визначення та зближення позицій, досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень сторонами соціального діалогу, які представляють інтереси працівників, роботодавців та органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, з питань формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин» [6].

Відповідно, особливого значення набуває проблема налагодження та взаємодії (діалогу) інститутів громадянського суспільства з органами державної влади України. Політологи кінця ХХ – початку ХХІ століття стверджують про переживання Україною переходу від індустріального до

постіндустріального суспільства, в умовах якого на перший план виступає комунікативна взаємодія влади і суспільства, яка вимагає налагодження фази довірчого співробітництва. Загалом виокремлюють п'ять моделей комунікативної взаємодії держави і громадянського суспільства: пропаганда, інформаційний тиск держави; одностороннє інформування без зворотного зв'язку; інформаційне маніпулювання; двостороннє інформування із зворотним зв'язком; комунікативний діалог на принципах партнерства. Лише реалізація останньої моделі, на думку науковців, може призвести до зростання довіри, легітимності, стабільності та ефективності влади [7].

З точки зору юридичної науки, традиційною формою взаємозв'язку та взаємодії між громадянським суспільством і державною владою є вибори у представницькі органи державної влади. Реалії сьогодення свідчать про необхідність пошуку нових та модернізації, оптимізації існуючих форм. Нині ця взаємодія відбувається у таких правових формах:

1. Участь інститутів громадянського суспільства у нормотворчій діяльності держави, яка забезпечується участю у розробленні та обговоренні проектів нормативно-правових актів.

2. Участь інститутів громадянського суспільства у правоохоронній діяльності держави, яка забезпечується шляхом: реалізації права складати протоколи про адміністративні правопорушення; участі інститутів громадянського суспільства у діяльності органів внутрішніх справ по забезпеченню охорони громадського порядку; реалізації права вживати спільно з працівниками міліції заходів до припинення адміністративних правопорушень і злочинів; участі інститутів громадянського суспільства з органами Державної прикордонної служби України в охороні державного кордону.

3. Участь інститутів громадянського суспільства у правозастосовчій діяльності держави, яка забезпечується шляхом: передачі повністю повноважень державних органів; передачі часткової повноважень державних органів; громадського контролю [8].

Зазначені правові форми реалізуються за допомогою відповідних інструментів (засобів). Одним із таких інструментів налагодження взаємодії між органами державної влади та громадянами є Постанова Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики». Реалізація зазначеної постанови має сприяти налагодженню системного діалогу органів виконавчої влади з громадськістю, підвищенню якості підготовки рішень з важливих питань державного і суспільного життя з урахуванням громадської думки, створенню умов для участі громадян у розробленні проектів таких рішень [9]. В контексті виконання приписів цього акту, в Україні на виконання обласних програм сприяння розвитку громадянського суспільства, створені і діють спільні консультативно-дорадчі органи, громадські ради при обласних державних адміністраціях, Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, Міністерстві внутрішніх справ, Міністерстві юстиції, Міністерстві оборони, ін. міністерствах та центральних органах виконавчої влади.

До повноважень громадських рад входить: підготовка та проведення консультацій з громадськістю; підготовка проектів нормативно-правових актів з питань формування та реалізації державної політики у відповідній сфері, удосконалення роботи органу; проведення громадської експертизи діяльності органу та громадської антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів, які розробляє орган; здійснення громадського контролю за врахуванням органом пропозицій та зауважень громадськості, забезпечення ним прозорості та відкритості своєї діяльності, доступу до публічної інформації, яка знаходиться у його володінні, а також дотриманням ним нормативно-правових актів, спрямованих на запобігання та протидію корупції; інформування в обов'язковому порядку громадськості про свою діяльність, прийняті рішення та їх виконання на офіційному веб-сайті органу та в інший прийнятний спосіб; збір, узагальнення та подання органу інформації про пропозиції інститутів громадянського суспільства щодо вирішення питань, які мають важливе суспільне значення; організація публічних заходів для обговорення актуальних питань розвитку галузі чи адміністративно-територіальної одиниці та ін. [10].

Однією з останніх 17 квітня 2015 р. була утворена Громадська рада з питань люстрації при Міністерстві юстиції України як колегіальний консультативно-дорадчий орган для забезпечення участі громадян в управлінні державними справами, здійсненні громадського контролю за процесом очищення влади (люстрації), налагодження ефективної взаємодії Міністерства юстиції України з громадськістю, врахування громадської думки під час формування та реалізації державної політики, проведення аналізу взаємодії державних органів (їх посадових та/або службових осіб) з громадськістю

в процесі здійснення очищення влади (люстрації); сприяння науково-методичному та інформаційному забезпеченню роботи Мін'юсту, спрямованої на очищення влади (люстрацію); здійснення моніторингу та аналізу інформації, у тому числі яка надходить від фізичних та юридичних осіб на пошту та електронну адреси Ради, щодо поширення на осіб заборон, передбачених Законом України «Про очищення влади»; підготовка пропозицій до проектів нормативно-правових актів з питань, пов'язаних з реалізацією положень Закону України «Про очищення влади» [11].

До прикладу, серед останніх здобутків цієї Ради задоволення суддями Конституційного суду України клопотання про перенесення слухання справи щодо конституційності окремих пунктів Закону України «Про очищення влади», а також залучення до її розгляду додаткових експертів та представників Громадської ради з люстрації при Мін'юсті.

Негативним чином впливає на діяльність інститутів громадянського суспільства у сфері забезпечення прав і свобод громадян соціально-економічна нестабільність суспільства, що особливо загострилася в умовах ведення у країні антитерористичної операції; зuboжіння широких верств населення та скорочення чисельності середнього класу – основи розвиненого громадянського суспільства, недосконалість чинного законодавства у сфері захисту прав колективних суб'єктів громадянського суспільства та окремих громадян в суді, порядку їх реєстрації та контролю за їх діяльністю та ін. Крім того ускладнює ситуацію низький рівень правосвідомості і правової культури пересічних громадян, занижена самооцінка, низький професійний рівень державних службовців та ін.

З іншого боку, недосконалість чинного законодавства створює штучні бар'єри для утворення та діяльності інститутів громадянського суспільства; механізми участі громадськості у формуванні та здійсненні державної політики належним чином не реалізуються; податкове навантаження не стимулює діяльність і розвиток інститутів громадянського суспільства та їх підтримку вітчизняними благодійними організаціями; більшість інститутів громадянського суспільства не має доступу до державної фінансової підтримки та вітчизняної благодійної підтримки; потенціал інститутів громадянського суспільства щодо надання соціальних послуг населенню не використовується [12].

Тому фактично конституційно закріплені можливості впливу громадянського суспільства на процес реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина залишаються декларативними. Одним із кроків на шляху поліпшення цієї ситуації стало оголошення 31 березня 2015 р. Європейською Комісією конкурсу проектів «Програма підтримки громадянського суспільства в Україні – 2015». Загальна мета цього конкурсу полягає в зростанні ролі громадянського суспільства у сприянні демократичним реформам та комплексному соціально-економічному розвитку в Україні. Конкурс проектів містить три компоненти з такими конкретними цілями: 1) зростання ролі громадянського суспільства у сприянні демократичним реформам та підвищення підзвітності та відповідальності державної влади; 2) зростання ролі громадянського суспільства в комплексному соціально-економічному розвитку в Україні, зокрема серед громад, постраждалих внаслідок конфлікту: в запобіганні конфліктів, управлінні конфліктами та роботі в пост-конфліктних середовищах; 3) посилення спроможностей та потенціалу організацій громадянського суспільства та нових ініціатив. Загальний бюджет цього конкурсу проектів складає 5,000,000 євро. Розмір індивідуальних грантів має складати від 300 000 євро до 1 500 000 євро в залежності від компоненту, на який подана проектна пропозиція. Запланована тривалість проектів має складати від 24 до 45 місяців.

У цьому ж контексті, одним з найактуальніших завдань, які постали перед Україною щодо практичного забезпечення прав і свобод людини, є процес вдосконалення законодавства, розробка і прийняття низки нормативно-правових актів, які повинні гарантувати можливість впливу інститутів громадянського суспільства на реалізацію прав і свобод громадян, чітко закріпити конституційні здобутки та завершити процес формування юридичних основ системного забезпечення прав людини в Україні. Потрібен комплекс заходів, спрямованих передусім на створення робочих місць, зростання зайнятості населення, створення гідних умов праці, об'єктивне визначення прожиткового мінімуму та інших соціальних стандартів, утвердження гендерної рівності, реальні зміни в оплаті праці.

Останнім часом дедалі частіше виникають ситуації перешкоджання (тиск, побиття, вбивство та ін.) діяльності громадських активістів, журналістів, які привертають увагу громадськості та позиція яких суперечить інтересам окремих представників політичних еліт, органів влади, приватних бізнесових груп. З іншого боку, інколи інституції громадянського суспільства в своїй діяльності шкодять інтересам суспільства.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, сьогодні можна спостерігати активніше залучення представників громадянського суспільства, експертного середовища в спільних робочих групах, консультативно-дорадчих органах, громадських радах, їх комісіях, які опікуються проблемами захисту прав людини, що є необхідною умовою ефективності та легітимності їх функціонування. Втім, потенціал результативності використання цих механізмів в правозахисній площині не використаний, з огляду на часто формальний підхід до таких інституційних форм співпраці як з боку органів державної влади, так і з боку громадського сектору [13]. Необхідно і надалі рухатися в напрямку подолання паралельності у діалозі між інститутами громадянського суспільства і держави, як єдино можливий вихід подолання суспільно-політичної кризи в Україні.

Джерела та література

1. Кількість зареєстрованих громадських об'єднань, професійних спілок, політичних партій та благодійних організацій в Україні за 2014 р. Державна служба статистики України. Експрес-випуск [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/menu/menu_u/mp.html.
2. Степаненко В. Громадські організації у патерналістському суспільстві / В. Степаненко // Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2013. – 566 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://i-soc.com.ua/institute/el_library.php.
3. Степаненко В. Громадські організації у патерналістському суспільстві / В. Степаненко // Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2013. – 566 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://i-soc.com.ua/institute/el_library.php.
4. Дембіцький С. Соціологічна діагностика стану громадської активності в Україні / С. Дембіцький // Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2013. – 566 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://i-soc.com.ua/institute/el_library.php.
5. Фесенко В. Майдан і все, що відбувалося після Майдану, – це намагання зруйнувати стару систему і побудувати нову [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dif.org.ua/ua/commentaries/expert_opinion/volodimir-fesenko/volodimiuduvati-novu.html.
6. Про соціальний діалог в Україні: Закон України від 23 грудня 2010 р. № 2862-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2862-17>.
7. Оадченко О., Погорелий С. Моделювання інформаційної взаємодії між органами публічної влади та суспільством [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kbuara.kharkov.ua/e-book/...3/.../06.pdf.
8. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства: Роз'яснення Міністерства юстиції України від 03 лютого 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0018323-11.
9. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF>.
10. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: № 996 <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF>.
11. Про утворення Громадської ради з питань люстрації при Міністерстві юстиції України: Наказ Міністерства юстиції України від 04 листопада 2014 р. № 1844/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minjust.gov.ua/news/46334>.
12. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергових заходах з її реалізації: Указ Президента України від 24 березня 2012 р. № 212/2012 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/ru/documents/14621.html>.
13. Про Комітет з питань реформування правоохоронних органів: Указ Президента України від 6 квітня 2012 р. № 252/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/14672.html>.

Пархоменко Н. Форми діалога інститутів громадянського общества и государства (отдельные аспекты). В статье определены основные принципы развитости гражданского общества в Украине и характер его взаимодействия с органами государственной власти. Характеризуются отдельные правовые формы диалога между властью и гражданским обществом: участие гражданского общества в нормотворческой деятельности, правоприменении и правоохранительной деятельности. Анализируется деятельность общественных советов, созданных при областных администрациях и органах государственной власти как форма налаживания системного диалога органов власти с общественностью, повышения качества подготовки решений по важным вопросам государственной и общественной жизни с учетом общественного мнения, создание условий для

участия граждан в разработке проектов таких решений. Потенциал результативности использования институтов гражданского общества в правозащитной плоскости не использован в полной мере, учитывая часто формальный подход к таким институциональным формам сотрудничества как со стороны органов государственной власти, так и со стороны общественного сектора. Необходимо и дальше двигаться в направлении преодоления параллельности в диалоге между институтами гражданского общества и государства как единственно возможного выхода преодоления общественно-политического кризиса в Украине. Предложены основные пути оптимизации взаимодействия институтов гражданского общества и государства.

Ключевые слова: гражданское общество, государство, общественный совет, диалог, правовые формы взаимодействия.

Parhomenko N. Forms of Dialogue between Institutes of Civil Society and State (Some Aspects). In the article the principles of the development of civil society in Ukraine and the character of its interaction with public authorities have been defined. Some (legal) forms of the dialogue between the government and civil society, in particular the participation of civil society in rule-making activity and law enforcement, have been characterized. The author analyses the activity of public councils, which are established as a subdivision of regional authorities and public authorities, as a form of systematic dialogue adjustment between executive bodies and community, the increase of quality of decision making in important issues of state and public life taking into consideration public opinion, the creation of conditions for citizens' participation in the development of drafts of such decisions. The potential of productivity of the use of institutes of civil society in human rights protection aspect has not been used due to frequently formal approach to these institutional forms of interaction from public authorities as well as from civil sector. The author stresses the necessity to overcome indifference in the dialogue between institutes of civil society and the state, as it is the only possible mean to overcome political crisis in Ukraine. Major ways of optimization of interaction between the institutes of civil society and the state have been offered.

Key words: civil society, state, public council, dialogue, legal forms of interaction.

УДК 378.096:[348:27-74](477.83-25)

В. Кахнич

Утворення та діяльність кафедри канонічного права на юридичному факультеті Львівського університету у 1784-1864 рр.

Стаття присвячена утворенню та діяльності кафедри канонічного права на юридичному факультеті Львівського університету з 1784 року. Досліджено процес діяльності кафедри на різних етапах становлення юридичного факультету Львівського університету, його професорсько-викладацький склад. Проаналізовано значення багатьох завідувачів кафедри канонічного права та їх внесок у розвиток та діяльність кафедри.

Ключові слова: Львівський університет, юридичний факультет, кафедра канонічного права, професорсько-викладацький склад.

Постановка наукової проблеми та її значення. Процес реформування освіти та науки, який відбувається сьогодні на Україні є надзвичайно важливим для нас та майбутнього покоління. І використання історичного досвіду, на прикладі юридичного факультету Львівського університету, а саме утворення та діяльність кафедри канонічного права привнесе неоцінений досвід у реформуванні освіти та науки. Оскільки, реформування освіти та науки допоможе нам зрозуміти і краще усвідомити цінність витоків на наукових концепцій які формувались та формуються під впливом різних історичних періодів. Таке усвідомлення та бачення процесу реформ та його наукові концепції здатні розширити науковий світогляд українського правника і забезпечити покращення практичних результатів законодавчої та правозастосовної діяльності у покращенні ролі і значення юридичної освіти та науки.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Питанням дослідження та становлення юридичної освіти та науки на юридичному факультеті Львівського університету, а саме кафедри канонічного права, у його структури займалось незначна кількість науковців в Україні. З-поміж сучасних українських

дослідників, які цікавляться історією юридичного факультету Львівського університету, варто назвати його викладачів Бориса Тищика (автора ґрунтовних статей про Освальда Бальцера та Пшемислава Домбковського), а також Ігоря Бойка, Тараса Андрусяка та Андрія Ковалю. Ґрунтовною є стаття Ольги Васи́лівни Липитчук «Юлій Макаревич – видатний представник львівської школи кримінального права».

Викладачі історичного факультету які частково досліджували цю тематику – це Володимир Качмар, а також сучасні польські дослідники Адам Редзік та Магдалена Пітер. Однак, попри значну кількість наукових праць про юридичну освіту та науку у Львівському університеті, узагальненої комплексної монографії з цієї теми ані в українській, ані в зарубіжній історіографії досі немає. Зрештою, і не всі періоди історії юридичного факультету Львівського університету висвітлено однаковою мірою.

Мета й завдання статті. Метою цієї статті є висвітлення становлення та діяльності кафедри канонічного права на юридичному факультеті Львівського університету крізь призму наукового аналізу основних напрямків діяльності кафедри з моменту її утворення з 1784 року.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Австрійський імператор Йосиф II спеціальним дипломом у жовтні 1784 року відновив Львівський університет. Урочисте відкриття цього вищого навчального закладу, відомого як Львівський Йосифінський університет, відбулося 16 листопада 1784 року. Приміщення університету було розміщене на вулиці Краківській. Львівський Йосифінський університет складався з чотирьох факультетів. Окрім відновлених колишніх філософського й теологічного факультетів, у 1784 році було створено юридичний та медичний факультети [1, с. 13-15].

Юридичний факультет як окремий структурний підрозділ Львівського університету бере початок від 1784 року. Кафедра канонічного права існувала у структурі юридичного факультету з 1784 року. Її очолювали такі відомі науковці як: Ян Амброс (1784–1806), Франц Зоммаруга (1806–1809) та Ян Добжанський (1809–1810). У 1810 році ця кафедра була перетворена на кафедру канонічного та римського права, яку в 1810–1821 роках очолював Бернард Барон, у 1821–1842 роках – Антоній Гаймбергер, а з 1842 року – Франц Коттер. У 1856 з кафедри канонічного та римського права виокремили кафедру римського права (завідувачі: 1856–1857 роки – Й. Швах, із 1857 року – Йосафат Зельонацький). Тому в 1858 році кафедру канонічного та римського права знову назвали “кафедра канонічного права”. Тоді ж її очолив Ойген Мор [2].

Перший завідувач кафедри канонічного права Ян Амброс, найімовірніше, за національністю був чехом, адже народився 1744 року на Чеських землях. Він навчався на юридичному факультеті Віденського університету, де 1774 році захистив докторат із права. З 1784 року Ян Амброс викладав на новоствореному юридичному факультеті Львівського університету канонічне та кримінальне право [3].

Наступним завідувачем кафедри канонічного права був Франц Зоммаруга. Він народився 1780 року у Відні. У 1802 році майбутній юрист закінчив юридичний факультет Віденського університету, а наступного року одержав ступінь доктора права. Упродовж 1802–1805 років Ф. Зоммаруга працював в адвокатській конторі, а також викладав канонічне право в університетах Відня та Падуї. Полишивши викладацьку посаду у Львівському університеті, Франц Зоммаруга працював у суді, а 1832 року навіть очолював Віденський університет. Цей юрист був автором багатьох змін до законодавства Австрії [4].

У 1809–1810 роках завідувачем кафедри канонічного права був Ян Добжанський. Він народився 1780 року і був нащадком давнього українсько-польського шляхетського роду зі сіл Добра Рустикальна та Добра Шляхетська (тепер село Добра Сяноцького повіту Підкарпатського воєводства Польщі). Ян Добжанський був випускником не Віденського університету, як більшість його попередників на посадах завідувачів кафедр юридичного факультету Львівського університету, а саме Львівського університету. У 1805 році Ян Добжанський один з перших отримав диплом доктора права Львівського університету. Ще 1806 він спробував стати професором кафедри канонічного права, проте зміг зробити це лише у 1809 році. Професором кафедри канонічного права Ян Добжанський був лише рік, перекваліфікувавшись одразу на польське право [5; 6].

Після того, як 1811 року Ян Добжанський очолив новостворену кафедру польського права, торговельного і вексельного права та процесу, кафедра канонічного права була перетворена на кафедру канонічного та римського права. Її перший завідувач Бернард Барон походив із Чехії. Він народився 1780 року, право вивчав у Віденському університеті. Окрім канонічного права, серед наукових інтересів Бернарда Барона була також енциклопедія права [7; 8].

28 січня 1821 року кафедру канонічного та римського права очолив Антоній Гаймбергер, який народився 1795 року в Нижній Австрії. У 1813–1819 роках він навчався на філософському та

юридичному факультетах Віденського університету. Одним з його викладачів був відомий австрійський юрист Т. Доллінер, який прищепив А. Гаймбергеру зацікавлення до канонічного та римського права. За декілька років після здобуття ступеня доктора права А. Гаймбергер очолив кафедру канонічного та римського права юридичного факультету Львівського університету. Окрім римського і канонічного права у Львівському університеті, А. Гаймбергер викладав торговельне та вексельне право у Львівській реальній торговельній академії. Він був одним з провідних учених-юристів і педагогів-дидактиків свого часу. У 1829 році у Львівському університеті А. Гаймбергер написав ґрунтовний підручник з римського приватного права для вищих шкіл «Римське приватне право...» («*Jus romanum privatum...*»). Чотири томи цієї праці вийшли друком у Львові в 1829–1830 роках. Її переклади німецькою й італійською мовами, які вийшли у 1830–1850 роках, стали визнаним методичним матеріалом з приватного римського права в університетах Центрально-Східної Європи. Серед наукових праць А. Гаймбергера варто назвати дослідження з канонічного права та релігійних відносин у Галичині [9].

Опісля цілковитого присвячення А. Гаймбергера державній службі кафедру канонічного та римського права 1842 року очолив Франц Коттер. Він народився 1813 року в австрійському місті Герстен. У 1836 Франц Коттер закінчив Віденський університет, а 1838-го році здобув ступінь доктора права. У 1840 року учений викладав кримінальне право у Віденському університеті, де 1842 році був призначений професором. Проте того ж року його перевели на посаду завідувача кафедри канонічного та римського права юридичного факультету Львівського університету. Цю посаду він обіймав до 1857 року, коли був переведений до Пештського університету. Франц Коттер був талановитим педагогом. У 1863 році він знов повернувся до викладання у Львівському університеті [10].

У 1857 році кафедру римського права очолив Йосафат Зельонацький. Він народився 28 листопада 1818 року в селі Гонічки (нині Вжесінського повіту Велькопольського воєводства Польщі). Йосафат Зельонацький закінчив юридичний факультет Берлінського університету в 1844 році. Ступінь доктора права здобув у 1845 році, а габілітацію пройшов у 1849. Попрацювавши у навчальних закладах Польщі, а також професором університетів австрійського Інсбрука та чеської Праги, Йосафат Зельонацький став професором Львівського університету. Кафедру канонічного та римського права він очолював упродовж 1857–1870 років. До наукових зацікавлень Йосафата Зельонацького належала така галузь римського права, як римське спадкове право. Серед найвідоміших праць ученого львівського періоду згадаємо такі: «Пандекта, або лекції з римського приватного права» («*Pandekta czyli wykład prawa prywatnego rzymskiego*») (1862–63) та «Наука про власність згідно з римським правом» («*Nauka o posiadaniu i o zasiedzeniu własności według prawa rzymskiego*») (1862) [11].

Ойген Мор, який 1858 року очолив оновлену кафедру канонічного права, працював на цій посаді до 1864 коли перекваліфікувався на завідувача кафедри цивільного, торговельного та вексельного права. Варто зазначити, що Ойген Мор читав свої лекційні курси лише німецькою мовою та працював полонізації Львівського університету, що набула сили у 1860-х роках [12].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, відновлення діяльності Львівського університету австрійським імператором Йосиф II спеціальним дипломом у жовтні 1784 року, дало можливість для багатьох студентів здобувати юридичну освіту в стінах Львівського університету. Що в майбутньому допомогло в підготовці для Королівства Галичини та Лодомерії чиновників, суддів та інших кадрів для належного управління краєм. Наприкладі утворення та діяльності кафедри канонічного права можемо простежити, що потягом свого створення та діяльності кафедра канонічного права змінювала свою назву, напрямки діяльності що позначалось на випускниках. Ці зміни відбувались у зв'язку з певними історичними подіями в краї та поглядами того чи іншого керівника кафедри. Кожний завідувач кафедри приносив певні свої нові погляди, що надавали кафедрі нового поштовху до розвитку кафедри і факультету в цілому.

Джерела та література

1. Качмар В. [Львівський національний університет імені Івана Франка. Історичний нарис] / Володимир Качмар // Літопис випускників Львівського національного університету імені Івана Франка. – К.: Логос Україна, 2010. – С. 13–15.
2. ДАЛО Ф. 26 Університет імені Яна Казимира у Львові, оп. 22, Спр. 1574. Список професорів факультета с указанием их биографических данных; 1819, 2-6 арк.
3. ДАЛО Ф. 26 Університет імені Яна Казимира у Львові, оп. 22, Спр. 1491. Списки профессорско-преподавательского состава и абсолювентов юридического факультета, докторов всеобщего и церковного права; 1785– 3 октября 1805, 2-6 арк.

4. Мельник М. Зоммаруга (Sommaruga) Франц Вінсент Емануель барон фон / М. Мельник // Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка : в 2 т. Т. 1 : А–К / вид. рада : І. О. Вакарчук (голова), М. В. Лозинський (заст. голови), Р. М. Шуст (заст. голови), В. М. Качмар (відп. секретар) та ін. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – С. 537.
5. ДАЛО Ф. 26 Університет імені Яна Казимира у Львові, оп. 22, Спр. 1538. Уведомлення Галиційського губернського управління о назначении Добжанского Иоганна преподавателем кафедры польского, торгового и вексельного права, Барона Бернарда преподавателем римского и церковного права и повышении заработной платы некоторым преподавателям; 8 ноября 1810 – 30 декабря 1810, 1-3 арк.;
6. Мельник М. Добжанський де Добра (Dobrzański de Dobra) Ян / М. Мельник, А. Редзійк // Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка : в 2 т. Т. 1 : А–К / вид. рада : І. О. Вакарчук (голова), М. В. Лозинський (заст. голови), Р. М. Шуст (заст. голови), В. М. Качмар (відп. секретар) та ін. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – С. 449.; Finkel L. Historia Uniwersytetu Lwowskiego / L.Finkel, S.Starzyński. – Lwów: Drukarnia E. Winiarza, 1894. – Cz. 1. – S. 39.
7. ДАЛО Ф. 26 Університет імені Яна Казимира у Львові, оп. 22, Спр. 1538. Уведомлення Галиційського губернського управління о назначении Добжанского Иоганна преподавателем кафедры польского, торгового и вексельного права, Барона Бернарда преподавателем римского и церковного права и повышении заработной платы некоторым преподавателям; 8 ноября 1810 – 30 декабря 1810, 3-5 арк.;
8. Мельник М. Барон (Baron) Бернард / М. Мельник // Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка : в 2 т. Т. 1 : А–К / вид. рада : І. О. Вакарчук (голова), М. В. Лозинський (заст. голови), Р. М. Шуст (заст. голови), В. М. Качмар (відп. секретар) та ін. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – С. 183.
9. ДАЛО Ф. 26 Університет імені Яна Казимира у Львові, оп. 22, Спр. 1574. Список профессорів факультета с указанием их биографических данных; 1819, 1-2 арк.;
10. Чума Б. Коттер (Kotter) Франц / Б. Чума // Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка : в 2 т. Т. 1 : А–К / вид. рада : І. О. Вакарчук (голова), М. В. Лозинський (заст. голови), Р. М. Шуст (заст. голови), В. М. Качмар (відп. секретар) та ін. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – С. 660.
11. Редзійк А. Зелонацький (Zielonacki) Йосафат фон / А. Редзійк, В. Швець // Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка : в 2 т. Т. 1 : А–К / вид. рада : І. О. Вакарчук (голова), М. В. Лозинський (заст. голови), Р. М. Шуст (заст. голови), В. М. Качмар (відп. секретар) та ін. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – С. 532–533.
12. ДАЛО Ф. 26 Університет імені Яна Казимира у Львові, оп. 5, Спр. 1285. Мор Эугениуш, 1-3 арк.;
13. ДАЛО Ф. 26 Ф. 26 Університет імені Яна Казимира у Львові, оп. 22, Спр. 1655. Список профессорско-преподавательского состава с указанием биографических данных и размеров оклада, не ранее июня 1833 – не позже ноября 1833, 1 арк.
14. ДАЛО Ф. 26 Університет імені Яна Казимира у Львові, оп. 22, Спр. 1676. Список профессорів факультета с указанием биографических данных, 1835, 1 арк.
15. ДАЛО Ф. 26 Університет імені Яна Казимира у Львові, оп. 22, Спр. 1733. Списки профессорско-преподавательского состава факультета с указанием биографических данных, 19 января 1840– 30 ноября 1840, 1-2 арк.
16. ДАЛО Ф. 26 Університет імені Яна Казимира у Львові, оп. 22, Спр. 1761. Список профессорско-преподавательского состава факультета с указанием биографических данных, 27 ноября 1842, 1-2 арк.
17. Швець Н. Гаймбергер (Haimderger) Антон / Н. Швець, М. Мельник, В. Швець // Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка : в 2 т. Т. 1 : А–К / вид. рада : І. О. Вакарчук (голова), М. В. Лозинський (заст. голови), Р. М. Шуст (заст. голови), В. М. Качмар (відп. секретар) та ін. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – С. 31-106.
18. ДАЛО Ф. 26 Університет імені Яна Казимира у Львові, оп. 5, Спр. 1285. Мор Эугениуш, 1-3 арк.;
19. Finkel L. Historia Uniwersytetu Lwowskiego / L. Finkel, S. Starzyński. – Lwów: Drukarnia E. Winiarza, 1894. – Cz. 1. – S. 312-329.
20. Finkel L. Historia Uniwersytetu Lwowskiego / L. Finkel, S. Starzyński. – Lwów: Drukarnia E. Winiarza, 1894. – Cz. 2. – S. 11-41, 100-117.
21. Ревера Ю. Амброс фон Рехтенберг (Ambros von Rechtenberg) Ян / Ю. Ревера, М. Мельник // Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка : в 2 т. Т. 1 : А–К / вид. рада : І. О. Вакарчук (голова), М. В. Лозинський (заст. голови), Р. М. Шуст (заст. голови), В. М. Качмар (відп. секретар) та ін. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – С. 135.

Кахнич В. Образование и деятельность Кафедры канонического права на юридическом факультете Львовского университета в 1784-1864 гг. Стаття посвящена образованию и деятельности кафедры канонического права на юридическом факультете Львовского университета с 1784 г. Австрийский император Иосиф II специальным дипломом в октябре 1784 г. восстановил Львовский университет. Кроме восстановленных философского и теологического факультетов, в 1784 г. были созданы юридический и медицинский факультеты. Юридический факультет как отдельное структурное подразделение Львовского университета непрерывно действует с тех пор. В отличие от других факультетов университета, он не прекращал своей деятельности, поэтому сейчас

являється древнішим факультетом Львівського університету. Кафедра канонічного права існувала в структурі юридичного факультету з 1784 г. Її возглавляли такі відомі вчені, як Ян Амброс (1784-1806), Франц Зоммаруга (1806-1809) і Ян Добжанський (1809-1810). В 1810 році ця кафедра була перетворена в кафедру канонічного і римського права, яку в 1810-1821 роках очолював Бернард Барон, в 1821-1842 роках – Антоній Гаймбергер, а з 1842 г. – Франц Коттер. В 1856 з складу кафедри канонічного і римського права виділили кафедру римського права (заведуючі: 1856-1857 г.г. – І. Швам, з 1857 – Йосафат Зельонацький). Тому в 1858 г. кафедру канонічного і римського права знову назвали «кафедра канонічного права». Тоді ж її очолював Ойген Мор.

Ключевые слова: Львівський університет, юридичний факультет, кафедра канонічного права, професорсько-преподавельський склад.

Kakhnych V. Formation and Activities of the Department of the Canon Law at the Faculty of Law of Lviv University in 1784-1864. The article is devoted to the formation and activities of the Department of Canon Law at the Faculty of Lviv University in 1784. Austrian Emperor Joseph II special diploma in October 1784 restored the Lviv University. The grand opening of the university, known as Emperor Joseph Lviv University, held November 16, 1784. In addition to refurbished former philosophical and theological faculties in 1784 was created the legal and medical faculties. Department of canon law existed in the structure of the Faculty of Law in 1784. It was headed by such prominent scholars as: Jan Ambros (1784-1806), Franz Zommaruha (1806-1809) and Jan Dobzhansky (1809-1810). In 1810, this department was transformed into a chair of canon and Roman law, which in 1810-1821 he headed Bernard Baron, in the years 1821-1842 - Anthony Haymberher, and from 1842 - Francis Cotter. In 1856 the Department of canon and Roman law Roman law department highlighted (manager: 1856-1857 years - J. Shvah, seams with 1857 - Jehoshaphat Zelonatsky). Therefore, in 1858, Department of canon and Roman law again called «Department of canon law». Then it was headed by Eugen Mohr.

Key words: Lviv University, Faculty of Law, Department of canon law.

УДК 340.15(4+477)

А. Ковальова, В. Колодяжна

Інститут місцевого самоврядування у Швеції: наочні наслідки послідовних реформ

У статті досліджується суть системи місцевого самоврядування у Швеції, яка побудована на системі реформ та компромісів, що на сьогодні послужили базисом для формування авторитетної у цілому світі так званої «шведської моделі» місцевого самоврядування, досвід якої може бути використаний Україною для розвитку та удосконалення інститутів місцевого самоврядування.

Ключові слова: вторинні муніципалітети, ландстинги, лени, місцеве самоврядування, муніципалітет, муніципальні збори, муніципальна рада, первинні муніципалітети, трансформаційна країна, «шведська модель» місцевого самоврядування.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сьогодні громадяни Швеції мають гарантовані законом і традицією можливості впливати на рішення органів місцевого самоврядування та контролювати їх діяльність, яка є відкритою, прозорою і відповідальною.

Однією з відмітних рис «шведської моделі» є місцеве самоврядування, яке має у Швеції давні традиції і тривалу історію свого розвитку. Саме органи місцевого самоврядування забезпечують високі стандарти соціальних послуг, відповідають за розв'язання поточних проблем територіальних громад, захист і дотримання їх законних прав та інтересів [2, с. 17].

Таким чином, можна констатувати, що організація і діяльність шведського місцевого самоврядування, безумовно, належить до «кращих практик», і, як така, заслуговує на увагу та використання у процесах побудови і вдосконалення інституту місцевого самоврядування, зокрема, трансформаційних країн, до яких сьогодні належить і Україна [7, с. 22].

Позитивний шведський досвід в питанні функціонування місцевого самоврядування робить політико-правовий аналіз «шведської моделі» актуальним у плані подальших досліджень, які можуть бути перспективними в контексті реформи місцевого самоврядування в Україні.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Дослідженням у сфері розвитку місцевого самоврядування в його євроконтекстному ракурсі присвячені наукові розробки П. Ворони, І. Грицяка, М. Корецького, В. Куйбіди, Ю. Куца, В. Мамонової, Н. Нижник, С. Серьогіна, Ю. Шарова та ін., де розкрито європейський досвід організації та роботи місцевої влади, досліджено процеси реформування місцевого самоврядування в країнах Скандинавського півострова, розроблено механізми адаптації європейського досвіду реформування й функціонування місцевого самоврядування до українських реалій. Проте окремі аспекти реформ у даній сфері в окремо взятих країнах ще не знайшли свого наукового узагальнення [1, с. 119].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Нинішня система місцевого самоврядування Швеції побудована на основі адміністративно-територіального поділу країни та має два рівні – місцевий (на рівні громади, комуни) та регіональний (на рівні лена), які різняться характером та обсягом повноважень.

Варто відзначити, що самоврядні органи місцевого рівня (муніципалітети) не підпорядковані регіональним (ландстингам), проте активно співпрацюють, самостійно визначаючи форми та напрями цієї співпраці [13, с.10]. І тому характеризуючи структуру влади у Швеції, слід виходити із того, що влада будується на кількох рівнях: рівні держави, рівні регіону та на рівні муніципалітетів. Сьогодні Швеція поділена на 24 лена, 23 ландстинги та 288 муніципалітетів (комун).

Виключно на місцевому рівні діє лише місцеве самоврядування, на рівні округу поряд із самоврядуванням існує державна виконавча влада на чолі з губернатором, який призначається урядом Швеції.

Якщо зупинитися на аналізі структури влади у Швеції, то вона має наступний ієрархічний поділ:

1. Загальнодержавний рівень. На загальнодержавному рівні діють Кабінет Міністрів, який уособлює вищий орган виконавчої влади (складається з міністерств та державних агенств), та Парламент.
2. Регіональний рівень. На регіональному рівні функціонують державна виконавча влада, яка представлена адміністративною Радою (регіону) та регіональними управліннями державних агенств.
3. Місцевий рівень. На місцевому рівні присутні як органи місцевого самоврядування (муніципального рівня), так і органи регіонального самоврядування чи державної виконавчої влади [10].

Саме місцеве самоврядування муніципального рівня представлене муніципальною радою, яка формує свої виконавчі органи. На рівні муніципалітетів також діють деякі держані та регіональні управління, що займаються реалізацією державних чи регіональних програм.

Швеція сьогодні має чотири типи органів місцевого самоврядування:

- 1) світські «первинні муніципалітети», які у побуті називаються просто муніципалітетами;
- 2) світські «вторинні муніципалітети», які, як правило, називаються окружними радами;
- 3) територіальні одиниці Церкви, відомі як парафії;
- 4) регіональні територіальні одиниці Церкви, відомі як єпархіальні об'єднання [3, с. 27].

Особливість досліджуваної моделі є, в певній мірі, симбіоз світської та церковної влади, яка може співпрацювати через спеціалізовані організації, так звані федерації органів місцевого самоврядування та міжпарафіяльні федерації. Окружні ради функціонують на регіональному рівні, їх основне поле діяльності - система охорони здоров'я.

Оскільки власне місцеве самоврядування у розумінні Європейської Хартії є саме муніципальне та регіональне самоврядування, то й звернути увагу варто на той факт, що таке відмінне поєднання на практиці знайшло себе саме в шведській моделі місцевого самоврядування [6, с. 12].

Як уже зазначалося вище, у Швеції існує два рівні місцевого самоврядування: рівень муніципалітетів та рівень округу (ландстингів). Але хоча структура виборних чи виконавчих органів цих рівнів досить подібна, саме муніципалітети є тією структурою, яка здійснює основну частину місцевого управління і є фактично базовим рівнем місцевої влади. Як муніципалітети, так і округи є юридичними особами, які утворюються і ліквідуються відповідно до законодавства про адміністративний поділ країни і наділені відповідною компетенцією.

Шведська модель самоврядування є авторитетною у світі. Проводячи аналіз історичних процесів, які зумовили становлення цього інституту у Швеції, варто згадати Указ місцевого самоврядування 1862 р. Цей документ ґрунтувався на давньому поділі на церковні парафії. Такий поділ проіснував до 1952 р., коли внаслідок адміністративно-територіальної реформи кількість громад зменшилась до 1037. Протягом 1962 – 1974 рр. відбувалася подальша реорганізація. Однією з головних причин став значний відтік населення в цей період із сільських місцевостей до великих міст, що призвів до економічного занепаду маленьких сільських громад. Від 1999 р. у Швеції існує 289 муніципалітетів. Від 1 січня 2000 р. церква у Швеції відокремилаь від держави, і церковні парафії відразу втратили свій адміністративний статус. Злиття адміністративних одиниць позитивно позначилось на місцевих фінансах та управлінні, але негативним наслідком цього процесу стало зменшення кількості обраних народних представників.

Зупиняючись на питанні розподілу повноважень між місцевими радами та ландстингами варто наголосити, що послуги, яких потребують усі, належать до компетенції ландстингів. Типовим прикладом є охорона здоров'я та медичне обслуговування. За винятком кількох приватних лікарень, ландстингам підпорядковані всі медичні заклади Швеції.

Представницькі органи є досить автономними у своїй діяльності та самостійними у визначенні своєї структури. Крім цього, вони мають право на делегування своїм виконавчим органам права на прийняття рішень з певного кола питань.

Що ж до діяльності муніципальних зборів, то свою роботу вони проводять сесійно. Як правило, протягом року відбувається від 4 до 10 таких засідань. Усі засідання є відкритими для публіки. Закон навіть передбачає відведення на таких засіданнях часу для відповідей на запитання членів громадськості. Усі питання, що розглядаються на пленарних засіданнях муніципальних зборів мають пройти слухання і щодо них мають бути підготовлені відповідні проекти у виконкомі [4, с. 227].

Власне, виконком є місцевим урядом, що виконує керівні та координуючі функції. Як правило, новообраний виконком приступає до виконання своїх обов'язків 1 січня нового після виборів року. Вибори відбуваються у вересні, так що є досить часу для формування нового виконкому та передання йому справ.

Поточне адміністрування здійснюється відповідними комітетами. До 1991 р. законодавством визначався перелік комітетів, які мали бути обов'язковими в муніципалітеті. Закон 1991 р. надав муніципальним зборам повну самостійність у виборі кількості та назв комітетів. Усі комітети є юридично рівними у правах та обов'язках і різняться лише питаннями їх компетенції. Термін роботи комітету – 4 роки, але представницький орган у будь-який час може прийняти рішення про ліквідацію комітету.

Усі комітети формуються муніципальними зборами на основі пропорційного представництва згідно з політичною орієнтацією депутатів, хоч часто партії домовляються про суто професійне комплектування комітетів. Саме комітети несуть повну відповідальність за поточну діяльність адміністрації і надають муніципальним зборам інформацію про результати її роботи [8, с. 117].

Оскільки, законодавство про місцеве самоврядування 1991 року надало більшої автономності у створенні своїх організаційно-правових форм місцевому самоврядуванню на рівні общин та округів, тому у Швеції розмаїття форм стало звичною нормою. Ці форми можна формалізувати у три моделі управління общиною:

- секторна модель;
- територіальна модель;
- функціональна модель.

Секторна модель є традиційною для Швеції й означає, що виборні представники розподілені по комітетах, кожен з яких відповідає за визначену сферу діяльності. Це, наприклад, можуть бути такі комітети:

- виконком;
- комітет у справах виборів;
- з питань міського планування;
- дозвілля;
- освіти;
- охорони навколишнього середовища, соціальних питань;
- комунальних служб;
- ревізійний.

Функціональна модель є новою і ще не досить поширеною, проте, саме вона викликає жваві дискусії щодо її переваг чи недоліків. За цією моделлю, функція замовника відділяється від функції управління. Тобто комітет утворюється не як орган управління, а як орган замовника. Комітет безпосередньо не керує адміністрацією, наприклад, громадського транспорту, а на конкурсній основі визначає фірму чи муніципальну службу, яка здійснюватиме організацію громадського транспорту відповідно до заданих параметрів. До функції комітету входить лише оплата цих послуг. З одного боку, така форма дещо поліпшує і здешевлює надання послуг, але з іншого – зменшує вплив виборних представників на поточну діяльність общини і посилює контроль за цією діяльністю з боку всіх членів общини [5, с. 45].

Розглядаючи питання нагляду та контролю в системі місцевого самоврядування в Швеції, слід виходити з того, що місцеве самоврядування має тривалі демократичні традиції, а в країні широко розгалужена судова система і діє реальна багатопартійність із взаємним політичним контролем партій-конкурентів.

Внутрішній взаємоконтроль здійснюється виборними ревізорами, які мають право укладати договори про аудит з незалежними аудиторськими конторами. За результатами такого аудиту ревізори готують для муніципальних зборів відповідні висновки і рекомендації щодо визнання роботи адміністрації задовільною чи незадовільною. Муніципальні збори за результатами такого звіту можуть прийняти рішення про звільнення посадових осіб з роботи. Такий контроль є найбільш важливим, оскільки держава практично не здійснює власного фінансового контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування, за винятком випадків, коли йдеться про використання цільових державних фінансових дотацій цим органом [9, с. 192]. Судовий контроль за діяльністю місцевого самоврядування є важливим елементом демократичного механізму захисту інтересів членів общин від можливих незаконних дій обраних органів. Будь-який член общини, фізична чи юридична особа має право оскаржити рішення місцевих органів [12, с. 184]. Із часом роль судових органів тут значно зросла, адже у зв'язку з тим, що закони дедалі менше регламентують діяльність місцевих органів, то саме суд визначає межі повноважень таких органів у кожному конкретному випадку [11, с. 69]. Суд розглядає рішення органу лише на предмет законності, а не на предмет доцільності. Суд скасовує незаконне рішення, але не має права замінити його іншим рішенням, оскільки це б суперечило принципам самоврядування.

Реформи місцевого самоврядування 1991-1992 рр. остаточно завершили процес перетворення шведського самоврядування на досить автономний і фінансово незалежний інститут.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Підсумовуючи, можна констатувати, що успішність і результативність місцевого самоврядування в країні безпосередньо залежить, по-перше, від чіткого усвідомлення як державою, так і суспільством того безумовного факту, що питання місцевого значення можуть і повинні вирішуватися саме органами місцевого самоврядування, а не органами державної влади; по-друге – від безумовного дотримання принципу єдності повноважень і ресурсів; по-третє – від забезпечення відкритості, прозорості та відповідальності рішень і дій самоврядних органів.

Звичайно, не всі рецепти шведської реформи місцевої влади можуть бути придатними для України, але оскільки питання фінансових ресурсів місцевого самоврядування в Україні практично не розроблене, то приклад Швеції може бути досить корисним. Тим більше, що після схвалення в Україні закону «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. з'явилися можливості провести реформування місцевих фінансів. А шведський досвід поступового, виваженого реформування системи місцевого самоврядування та його фінансування є досить прозорим і зрозумілим.

Джерела та література

1. Васильєва О. Від Європейської хартії місцевого самоврядування до вдосконалення діяльності органів місцевої влади / О. Васильєва // Управління сучасним містом. Теорія і методологія управління. – 2007. – № 1. – С. 118-120.
2. Гоцуєнко Н. Самоврядування: шведський досвід і українські реалії / Н. Гоцуєнко // Дзеркало тижня. – 2003. – 9-15 серпня. – 156 с.
3. Грицяк І. Принципи права Європейського Союзу і концепція адміністративної реформи в Україні / І. Грицяк // Зб. наук. пр. НАДУ. – К.: НАДУ, 2005. – Вип. 1. – С. 25-34.
4. Демиденко В. О. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні (у схемах): Посібник. – К.: КНТ, 2007. – 440 с.
5. Друзюк С. Громада — велика сила. Та можливості обмежені // Віче. – 526. – 1998. – № 5. – С. 41-46.

6. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 р. – К.: Юмана, – 1998. – 30 с.
7. Зарубіжний досвід організації роботи місцевої влади; за заг. ред. П. В. Ворони. – Полтава: ПолтНТУ, 2009. – 288 с.
8. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Державне будівництво і місцеве самоврядування / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 304 с.
9. Лазор О. Д. Основи державного управління та місцевого самоврядування: навчальний посібник / О. Д. Лазор, О. Я. Лазор, І. Г. Лазар. – К.: Дакор, 2007. – 312 с.
10. Місцеве самоврядування у Швеції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.municipal.gov.ua/data/>.
11. Пухтинський М. Система місцевого самоврядування в Україні / М. Пухтинський // Вісник УАДУ. – 1996. – № 1. – С. 68-89.
12. Реформи для людини: зб. матеріалів про шляхи реалізації адмін.-терит. реформи в Україні / за ред. А. Москалюк. – К.: Поліграф. центр «Геопрінт», 2005. – 316 с.
13. Чернецький Ю. О. Про деякі ключові поняття науки державного управління / Ю. О. Чернецький // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр». – 2003. – № 3. – С. 9-13.

Ковалева А., Колодяжная В. Институт местного самоуправления в Швеции: наглядные результаты последовательных реформ. В статье проводится исследование местного самоуправления Швеции, построенного на системе реформ и компромиссов. Сегодня они послужили базисом для формирования авторитетной во всем мире, так называемой, «шведской модели» местного самоуправления, опыт которой может быть использован Украиной для развития и усовершенствования институтов местного самоуправления. Несомненно, можно констатировать, что организация и деятельность шведского местного самоуправления относится к «лучшим практикам» и заслуживает на внимание и использование при построении и совершенствовании института местного самоуправления трансформационных государств, к которым сегодня принадлежит и Украина. В результате исследования мы пришли к выводам, что успешность и результативность местного самоуправления в стране зависит во-первых, от осознания как государством, так и обществом факта, что вопросы местного значения могут и должны решаться именно органами местного самоуправления, а не органами государства; во-вторых – от безусловного соблюдения принципа единства полномочий и ресурсов; в-третьих - от обеспечения открытости, прозрачности и ответственности решений и действий органов местного самоуправления

Ключевые слова: вторичные муниципалитеты, ландстинги, лены, местное самоуправление, муниципалитет, муниципальное собрание, муниципальный совет, первичные муниципалитеты, трансформационная страна, «шведская модель» местного самоуправления.

Kovaliova A., Kolodiazhna V. Institute of Local Government in Sweden: the Visual Effects of Consistent Reforms. The article reveals the essence of local government in Sweden, which is built on a system of reforms and compromises that now served as the basis for the formation of a respected worldwide "Swedish model" of local government. Thus, we can say that the organization and operation of the Swedish local government, of course, belongs to the «best practices» and as such deserves attention and usage in the construction and improvement of local government institution, including transition countries, to which Ukraine now belongs. The novelty of the study is problematic issue in our own vision of the positive experience of the Swedish model of local government with its characteristic features, which can be considered in the context of local government reform in Ukraine. During the survey, positive results were achieved and we can say that the success and effectiveness of local governments in the country depends on numerous reasons. Firstly, on a clear understanding of both the state and society of absolute fact, that local issues can and should be addressed to the local government, not to the state authorities; secondly - on a strict compliance with the principle of unity of powers and resources; third - on openness, transparency and accountability of decisions and actions of the local governments.

Key words: secondary municipalities, landstynh, local government, municipality, municipal fees, municipal council, the primary municipalities transition country, «Swedish model» of local government.

Злочин і покарання як філософсько-правова проблема

У статті розглядається історіософська ретроспектива обґрунтування понять «злочин» і «покарання» в різних філософсько-правових теоріях, їх взаємозв'язок та вплив на реформування сучасного кримінального й кримінально-виконавчого права в Україні, а також проблема адекватності покарання правопорушенню.

Ключові слова: Злочин, покарання, справедливість покарання, невідворотність покарання, філософсько-правові теорії, кримінальне право України, кримінально-виконавче право України.

Актуальність теми. Злочини і, відповідно, покарання за них завжди були й, напевне, завжди залишаться складною проблемою як для теоретиків права, так і для практиків – працівників відповідних правоохоронних органів. Адже, скільки існує світ, стільки існують злочини й злочинці, стільки ж будь-яка держава на будь-якому історичному етапі свого розвитку вирішуватиме: як саме карати за вже вчинений злочин та як запобігти злочинам у майбутньому.

Ступінь наукової розробленості теми. Різні аспекти цієї теми розглядали у своїх працях такі сучасні дослідники, як: В. Бачинін, М. Братасюк, Т. Гарасимів, О. Костенко, В. Мина, Д. Овчаренко, М. Панов, А. Потребчук, М. Яцишин та інші. Однак маємо зазначити, що дані питання розглядалися цими й іншими вченими здебільшого окремо. Відтак автор поставив собі за *мету* розглянути їх комплексно, у певному взаємозв'язку. Саме тому наше основне *завдання* – дослідити різноманітні підходи до визначення понять «злочин» і «покарання» в різних філософсько-правових теоріях та їх вплив на реформування сучасного кримінального й кримінально-виконавчого права в Україні.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проблеми злочину та покарання як складових суспільно-історичного розвитку має різні рівні й аспекти. Одним із найважливіших є філософсько-правовий, що дозволяє дослідити вказані явища в універсальних світоглядних вимірах культурно-історичного цивілізаційного процесу.

Загальновідомо, що юриспруденція була органічною складовою філософського світогляду античності. Саме в контексті співвідношення моралі й права в епоху античності аналізувалися причини злочинності та її мотиви. Платон вважав основними з мотивів вчинення злочинів гнів, ревності, прагнення втіх, оману та необізнаність. Головною причиною існування злочинності в суспільстві, на думку філософа, було й залишається погане виховання, саме тому покарання – благо для злочинця, котре, однак, має відповідати не лише характеру скоєного, а й тому, що лежало в його основі: підступність, жорстокість чи легковажність. Аристотель в якості визначальних причин злочинності розглядав недосконалість людини та дисгармонійність суспільства, відносячи до першої з них схильність людей віддавати перевагу особистим вигодам і задоволенням за рахунок загального блага, а до другої – безладу в державі, можливість легко приховати вкрадене, штучно створену потребу, породжену надмірним багатством одних та злиднями інших, небажання або страх потерпілих, котрі не звертаються зі скаргою, слабкість чи віддаленість покарання, підступність і негідність суддів [1, с. 69, 83].

З точки зору філософії права будь-яка антисуспільна поведінка, тобто та, що не відповідає прийнятим у конкретному суспільстві політичним, економічним, моральним, правовим нормам і спрямована проти них, завдає шкоди як окремій особі, так і суспільству загалом, а тому передбачає певну міру відповідальності. Її різновидом є асоціальна поведінка, притаманна окремим декласованим прошаркам населення, котра не завдає значної шкоди нормам співжиття, а є вираженням негативного ставлення певних осіб до інтересів суспільства. В основі вчинків таких індивідів – пияцтво, наркоманія, проституція тощо. Вони створюють криміногенне середовище, хоч самі не завжди підпадають під дію кримінального закону. Тому фахівці з юридичної психології пропонують диференціювати таку поведінку як некримінальну (тобто антисуспільну, але не злочинну), передкримінальну (тобто таку, що може ймовірно стати злочинною) та безпосередньо кримінальну, тобто таку, що, по суті, є злочинною й не виключає ймовірності повторення злочину [2, с. 62].

Досить складним в юридичній теорії та філософії права є визначення девіантної поведінки. В широкому сенсі слова, це діяльність, що не відповідає прийнятим у конкретному суспільстві нормам.

Однак деякі дослідники наполягають, що таке визначення враховує і те, що може бути названо злочином, і те, що може бути визнано антисуспільним чи аморальним, і те, що може бути згодом визнане таким, що діяло на благо суспільства, сприяло збагаченню його культурного надбання. Саме тому пропонують розрізняти позитивну й негативну девіантну поведінку. Позитивною девіантною поведінкою пропонується вважати спрямовану на усунення у функціонуванні суспільства реакційних, консервативних традицій, котрі провокують застій і не сприяють поступально-прогресивному розвитку, незважаючи на те, що в певних випадках вона може переслідуватися законом і навіть підлягати кримінальній відповідальності. Негативна девіантна поведінка спричиняє руйнування прогресивних, гуманістичних тенденцій у суспільних відносинах, гальмування цивілізаційних процесів, підриє основних устоїв суспільства [3, с. 14].

Злочин як особлива протиправна поведінка, котру прийнято визначати як таку, що «суперечить чинним суспільним відносинам, спричиняє або здатна спричинити шкоду правам і інтересам громадян, колективам, суспільству загалом, перешкоджає поступовому розвитку суспільства» [4, с. 191], охоплює досить вузьку сферу суспільних відносин, а саме ті з них, які регулюють охорону основних прав і свобод громадян (право на життя, власність, свободу волевиявлення). Вони становлять основні соціальні цінності суспільства, культурно-історичні надбання, тому посягання на них створює суспільну небезпеку й підлягає невідворотному покаранню.

Кримінальне покарання впродовж усієї історії людства постає як своєрідний каталізатор суспільних відносин. Його еволюція від стародавнього принципу *jus talionis* (з лат. – відплата, рівнозначна вчиненому злочину) [5, с. 15] до сучасних форм є відображенням ідейного поступу людства. На думку М. Фуко, застосування покарання є широкою соціальною практикою використання каральних заходів одним соціальним суб'єктом по відношенню до іншого у відповідь на небажану поведінку (негативні наслідки або реакцію) у всіх без винятку сферах суспільного буття: на підприємствах, у школах, в армії, лікарнях, сім'ї, неформальних групах тощо [6, с. 260].

Згадки про виправлення як основу й мету покарання зустрічаються ще в працях античних філософів. Так, Аристотель стверджував, що покарання є обмеженням злого, що віддається згубним бажанням [1, с. 91]. У XVIII–XIX століттях європейські філософи і юристи Ч. Беккарія, Вольтер, А. Фейєрбах К. Цехаріс та інші обґрунтовували принципи раціонального узгодження міри покарання. Було сформульовано тезу про те, що покарання має слугувати не лише праву й справедливості загалом, а й самому покараному як правовому суб'єкту. Один із основних принципів карної політики, який обстоювали теоретики природно-правової концепції, – «карай, але не принижуй».

На думку Гоббса, джерелом злочинної поведінки є нерозуміння закону, наказу суверена, чи незнання про існування покарання за конкретне діяння; помилкові судження чи уявлення; несподіваний прояв сили пристрастей.

Усі злочини філософ пропонував розрізняти: за характером їхніх причин, за їхньою здатністю здійснювати негативний вплив на суспільство, за небезпечністю їх наслідків, а також за особливостями місця, часу та осіб, що їх вчинили. Тобто на ці фактори треба обов'язково зважати для забезпечення справедливості покарання. Наприклад, особа, що виявляє блюзнірське ставлення до закону, заслуговує на тяжче покарання, ніж та, якій це не притаманно [7, с. 357]. Вольтер, розмірковуючи про справедливість покарань, ключовим для визначення його відповідності злочину і доцільності застосування вважав принцип гуманізму: «я Людина, і я вважаю, що мені притаманне усе людське...». Навіть закони, на його думку, часто відображають слабкості людей: вони завжди жорстокі там, де відсутнє милосердя. Тому «істинна юриспруденція полягає в тому, щоб запобігати злочинам, а не в тому, щоб убивати... Забезпечте, по можливості, допомогу всякому, хто спокуситься робити зло, і вам доведеться менше карати».

Філософ розрізняє природні та політичні закони. Перші – ті, «які у всі часи усім людям вказує природа для підтримання тієї справедливості, яку вона... відобразила у наших серцях» [цит. за: 8, с. 68]. На його думку, доцільно було б, ті злочини, які чиняться найчастіше і є проявом «людської природи», карати, виходячи з інтересів не тільки суспільства, але й потерпілого та злочинця. Керуючись цією логікою, Вольтер обстоював потребу порозуміння й примирення між сторонами, яка була невід'ємною від каральної практики у багатьох давніх спільнотах. Це – майстерність правосуддя: поставити у конфлікті крапку, а не спровокувати помсту.

Видатним теоретиком нової карної парадигми Ч. Беккарія було сформульовано принцип відповідності покарання сутності злочину. Знайти для злочину відповідне і необхідне покарання – це знайти невигоду, згадка про яку буде такою, що позбавить найменшої привабливості думку про злочиняння. Ідеальна кара прозоро відображуватиме злочин, який карає. І не жорстокість покарання має більший вплив на душу людини, а його тривалість, адже почуття наші більш вразливі до слабких,

але часто повторюваних вражень, ніж одного сильного, але швидкоплинного явища. Найголовніший засіб для досягнення цієї мети – виховання [9, с. 75].

У Німеччині розвиток ідей кримінального права був викликаний активізацією філософських досліджень наприкінці XVIII століття. Зокрема, на думку Фіхте, кожен володіє правами лише за умови, що загальні норми права він сприймає як непорушний закон усіх своїх дій, і здатний, керуючись ними, вільно визначатись у своїй поведінці. Відповідно до його теорії, кожен злочин мав би наслідком розірвання договору між суспільством та індивідом, тобто вилучення його із спільноти. Злочинець стає «вільним, як птах», тобто його безпека гарантується так само, як безпека птаха [цит. за: 8, с. 69].

Фіхте формулює антитезу: громадянин, який вчинив злочин, необов'язково має бути поза законом, адже метою державної влади є забезпечення безпеки усім. В основу цієї теорії покарання він кладе новий «договір спокутування»: усі домовляються, що, оскільки це співвідносно із безпекою держави, то злочинцеві призначають покарання, але не вигнання. Договір про покарання це і є кримінальний закон. Оскільки Фіхте розмежує право і мораль, то й покарання, у його розумінні, не має на меті здійснення моральної справедливості. Воно є засобом для досягнення корисної мети держави – охорони суспільної безпеки. Мета покарання – попередження злочинності. Принцип призначення конкретного покарання для Фіхте: кожному має бути завдано такого збитку у своїх правах, якого він усвідомлено чи з необережності завдав правам інших осіб. Покарання є втратою рівного, і в цьому значенні воно є таліоном, але не абсолютною метою. На думку філософа, покарання має залежати від характеру вчиненого злочину і від особистих якостей правопорушника. Покарання застосовується і для того, щоб у всіх було стійке переконання: загроза кримінального закону неминуче реалізується завжди, коли вчинено злочин. Кримінальне правосуддя має здійснюватись публічно. У кожній державі, управління якою здійснюється ефективно, не повинно бути людей, які покарані невинно і тих, злодіяння яких залишились без відплати. Ідея виправлення злочинця з допомогою покарання у його тлумаченні є не моральним, а юридичним виправленням у значенні набуття здатності знову бути суб'єктом прав.

Ефективне застосування в сучасному суспільстві норм права передбачає неухильне дотримання вимог справедливості. При цьому правозастосування має бути справедливим як з точки зору членів суспільства, що захищає себе від протиправних посягань, так і з точки зору тих, хто відповідно до нього підлягає покаранню. З появою державних інституцій покарання використовують як засіб для досягнення розумних цілей, однак підґрунтям є чуттєві спонукання людини. Саме цим пояснюється так зване «торжество правосуддя», задоволення потерпілого як наслідок покарання його кривдника. Покарання – це не тільки право, а й обов'язок держави, оскільки захист справедливості є головною метою її існування. Якщо не буде справедливості, то втратить цінність і людське життя.

Важливим втіленням вказаних ідей є питання призначення саме справедливого покарання та його оцінка, що ґрунтується на врахуванні загальнолюдського, владно-державного та суспільно-небезпечного аспектів. Дорослий, повноцінно дієздатний порушник закону має морально більше прав, більше свободи, більше можливостей для самореалізації, відтак покарання відповідає саме тій максимі, яку він встановлює власним протиправним вчинком.

Злочином є порушення норми права, встановленої й охоронюваної державою, замах на існуючий у суспільстві правопорядок. Злочином не вважають будь-яке правопорушення, ним прийнято визнавати лише таке діяння або бездіяльність, яке для держави та громадян у певному історичному та культурному контексті є небезпечним. Лише такі порушення карають згідно із законодавством відповідно до існуючого права.

Саме на подібній основній засаді ґрунтуються так звані матеріальні теорії, в основі яких – переконання, що держава це, насамперед, творіння людських рук. Дослідники [10, с. 120–121] умовно поділяють їх на три основні підгрупи. До першої належать теорії, які розглядають право карати як право суспільства на самозахист. Представник цього напрямку – італійський соціолог Е. Феррі вважав, що всяка жива істота бореться за виживання, саме тому будь-яка дія, котра загрожує чи заважає природним умовам особистого або суспільного існування, викликає з її боку захисну реакцію, яка може допомогти уникнути нападу чи запобігти можливості поновлення нападу. Прихильники концепції покарання як втілення справедливості (наприклад, Россі) виправдовують застосування покарання через необхідність встановити в суспільстві моральний порядок. На думку представників третьої підгрупи (Гогу, Майєр, Біндінг, Ліст, Сергієвський, Фойницький), необхідним елементом суспільного буття є правовий порядок, який потребує охорони від зазіхань. Держава як форма суспільного єднання людей встановлює норми поведінки, правопорядок, що регулює спільне існування індивідів. Норми права є вираженням їх інтересів. Покарання постає як охорона цих

інтересів та загальноприйнятого способу життя.

Можна зробити висновок, що покарання є соціальним явищем, зумовленим цілями та завданнями людського суспільства. Будь-яке суспільство створює притаманний саме йому спосіб життя, захищаючи за допомогою правових норм прийняті в ньому цінності й інтереси громадян. Замахи на існуючий правопорядок та соціальний порядок припиняють покаранням, яке є прерогативою державної влади як представниці суспільства. Покарання, таким чином, є правовою санкцією. Правовий характер покарання обмежує каральну владу, регламентуючи його характер. Виключно закон вказує громадянам, в яких випадках вони підлягають покаранню, а державній владі – в яких випадках вона мусить застосовувати своє право на покарання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Реформування пенітенціарної системи України шляхом максимального наближення практики виконання покарань до міжнародних принципів і стандартів, вимагає якісно нових підходів дослідження актуальних проблем у цій сфері. Наразі ідея про засоби позитивного виправного впливу покарання у вигляді позбавлення волі на особистість злочинця потребує чергової переоцінки. Адже Україні у спадщину від СРСР дісталась виправно-трудова система з притаманними їй методами управління, організаційною структурою, філософією. Характерні для неї ознаки – закритість, таємність, мілітаризованість. Новітні концепції пенітенціарного впливу на засуджених ґрунтуються на твердженні, що жодну реформу у цій сфері неможливо реалізувати без участі громадянського суспільства.

Наразі існує особлива потреба узгодити кримінально-правову політику із сутністю парадигми «природного права», яка передбачає обґрунтування необхідності покарання інтересам розвитку людства як роду і людини як родової істоти. Для неї покарання не є відплатою злом за зло, а відновленням втраченої справедливості.

Закладення могутніх підвалин соціальної і правової держави значною мірою залежить від стану правового мислення, його стилю і змісту. Формування такого мислення неможливе без розвиненого світоглядно-філософського знання, потужної філософсько-правової європейської та світової гуманістичної традиції, духовного досвіду людства.

Джерела та література

1. Мухаев Р. Т. Хрестоматия по теории государства и права, политологии, истории политических и правовых учений / Р. Т. Мухаев. – М.: Изд-во «ПРИОР», 2000. – 1104 с.
2. Юридична психологія: альбом схем з коментарями / під заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва. – К.: Ін Юре, 2000. – 352 с.
3. Гарасимів Т. З. Філософсько-правове розуміння злочину / Т. З. Гарасимів // Держава і право: зб. наук. праць. – Юридичні і політичні науки. – Вип. 51. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. – С. 11-17.
4. Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология / В. Н. Кудрявцев. – М.: Наука, 1982. – 288 с.
5. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. – Т. 6: Т–Я. – К.: Вид-во «Укр. енциклопедія імені М. П. Бажана», 2004. – 768 с.
6. Фуко М. Надзирати і наказувати. Рождение тюрьмы / М. Фуко; ред. И. Борисова; пер. с фр. В. Наумова. – М.: Изд-во «Ad Marginem», 1999. – 480 с.
7. Бачинин В. А. Философия права и преступления / В. А. Бачинин. – Харьков: Фолио, 1999. – 526 с.
8. Гаращук М. Концепції справедливого покарання / М. Гаращук // Юридичний журнал. – 2009. – № 6. – С. 64-76.
9. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккариа; пер с ит., вступ. ст., коммент. и прилож. Ю. М. Юмашева. – М.: Междунар. отношения, 2000. – 240 с.
10. Потребчук А. Справедливість покарання / А. Потребчук // Філософська думка. – 2005. – № 5. – С. 111-123.

Крысюк Ю. Преступление и наказание как философско-правовая проблема. В статье рассматривается историософская ретроспектива обоснования понятий «преступление» и «наказание» в различных философско-правовых теориях, их взаимосвязь и влияние на реформирование современного уголовного и уголовно-исполнительного права в Украине, а также проблема адекватности наказания правонарушению. В частности речь идет о выделении трех подходов к сущности наказания. К первому относятся теории, которые рассматривают право наказывать как право общества на самозащиту. Ко второму – концепции наказания как воплощения справедливости. Ее сторонники оправдывают применение наказания необходимостью установить в обществе моральный порядок. Сторонники третьего подхода считают, что необходимым элементом общественной жизни является правовой порядок, который нуждается в охране от посягательств. Государство как форма общественного объединения людей устанавливает нормы поведения,

правопорядок, регулюючий спільне існування індивідів. Норми права являються вираженням їх інтересів. Наказання представляє як охорона цих інтересів і загальноприйнятого образу життя.

Ключевые слова: преступление, наказание, справедливость наказания, неотвратимость наказания, философско-правовые теории, уголовное право Украины, уголовно-исполнительное право Украины.

Krysiuk Y. Crime and Punishment as Philosophical and Legal Problem. The article is about the historiographical retrospection of argumentation of the concepts of «crime» and «punishment» in various philosophical and legal theories, their interrelation and influence on the reforming of the modern penal and criminal and executive law in Ukraine, and also about the problem of adequacy of punishment for an offence. In particular three approaches to the essence of punishment have been pointed out in the article. The first one deals with the theories which consider the right to punish as the right of society for self-defence. The second one concerns the concept of punishment as the embodiment of justice. The supporters of this theory justify punishment application on the grounds of the necessity to establish moral order in society. Supporters of the third approach consider legal order to be a necessary element of public life, and it needs to be protected from encroachments. The state as the form of public association of people establishes standards of behavior, and ensures law and order which regulate coexistence of individuals. Rules of law are the expression of their interests. Punishment appears as protection of these interests and generally-accepted way of life.

Key words: crime, punishment, justice of punishment, inevitability of punishment, philosophical and legal theories, criminal law of Ukraine, penal law of Ukraine.

УДК 340.12:316.3(477)

О. Лаба

Проблеми становлення інститутів громадянського суспільства в Україні: перспективні шляхи вирішення

У статті проаналізовано проблеми становлення інститутів громадянського суспільства в Україні та запропоновано шляхи їх вирішення. Обґрунтовано позицію, що в реальному суспільному житті громадянське суспільство та правова держава є взаємопов'язаними інститутами, функціонування яких забезпечується верховенством закону, що надійно гарантує та захищає права і свободи громадян. На основі інтеграції зусиль громади і держави в Україні має бути сформовано інституційну партнерську систему «держава – громадянське суспільство».

Ключові слова: держава, громадянське суспільство, демократизація суспільства, демократія, верховенство права, верховенство закону, державна влада, права людини.

Постановка наукової проблеми та її значення. Специфіка сучасної ситуації в Україні зводиться до того, що відбувається двоєдиний процес формування і громадянського суспільства, і правової держави, де громадянські права людини підпорядковуються нормам міжнародного права.

У взаємодії громадянського суспільства та держави можуть існувати два напрямки. По-перше, держава є і залишається функцією громадянського суспільства. Серед представників цього напрямку є й теорії переважної ролі держави («державники»), рівного партнерства («суспільний договір»), його пасивної ролі («нічний сторож»). По-друге, держава має тимчасовий характер. Утвердження в теорії постулату про швидке відмирання держави з поступовою заміною її суспільним самоуправлінням призвело б до повного знищення громадянського суспільства. Кожна з цих теорій має свої переваги та недоліки. Однак протиставлення держави громадянському суспільству призводить до виникнення негативних факторів, які знаходять своє виявлення в тому, що держава та громадянське суспільство перебувають у постійному процесі боротьби.

Досі в Україні тривають дискусії про вплив держави та про баланс сил державної влади і суспільства. Значна частина населення вбачає в державі чужу, корумповану силу, не довіряє державній владі, хоча і дотримується утопічного погляду, ніби винятково державними засобами можна створити нове громадянське суспільство. Між іншим, це типова утопія, поєднана з надією на мудрого вождя, авторитетного правителя, який, прийшовши до влади, владнає все справедливо й

демократично. Державна влада дійсно може сприяти встановленню громадянського суспільства, але без ініціативи народу «знизу» її можливості обмежені.

Суть стратегії конструктивних сил України може бути зведена до необхідності переходу від залишків пострадянського «тимчасового авторитаризму» центральної (особливо виконавчої) влади до «постійної демократії», в яку будуть інтенсивно втягнуті регіони та більшість населення. Особливістю і суперечливістю перехідного суспільства, яким є сучасна Україна, є те, що складнощі перехідних процесів, з одного боку, зумовлюють зміцнення регулюючої ролі держави, тобто самої держави, а, з іншого – розбудова громадянського суспільства передбачає роздержавлення суспільних інститутів, зменшення державного впливу на них. Ця обставина і підкреслює необхідність наукових розробок ролі держави в перехідному суспільстві, розробки механізмів її впливу на соціальні процеси, визначення шляхів перетворення держави на правову, а перехідного суспільства на громадянське.

В нинішній Конституції і згадки немає про громадянське суспільство, на формування якого зрештою має бути спрямований весь державно-правовий механізм. Цей, м'яко кажучи, недолік нинішньої Конституції, безумовно, негативно відбиватиметься на процесі формування громадянського суспільства, як серцевини правової держави. Проголошуючи своє прагнення досягти ідеалів правової держави, не пов'язавши це на конституційному рівні з формуванням громадянського суспільства, не є просто нелогічним, а й стратегічно неприпустимим. Адже неможливо донести до людей сутність переваг правової держави, не пов'язуючи це із громадянським суспільством, яке є гарантом захисту його членів від втручання державних інститутів у їх приватне й особисте життя, особливо у тих випадках, коли ці інститути за певних обставин перетворюються на самодостатні і діють для самих себе, а нерідко й проти суспільства. Однією з перших змін до Конституції України має бути її доповнення новим розділом, присвяченим громадянському суспільству.

Передусім, найголовніше Україна стала незалежною державою з перспективними конституційними намірами стати демократичною і правовою. Стосовно ж перехідного суспільства, яким є сучасна Україна, то попередньо узагальнюючі його характеристики є такими:

- усі сфери життєдіяльності охоплені системною кризою, особливо вражені економіка і соціальна сфера;
- на рівні керівництва державою відсутнє цілісне уявлення про шляхи виходу із кризи.

Іншими словами, має відбутися максимальне роздержавлення усіх сфер суспільного життя. Проте це роздержавлення зовсім не означає повної відмови від державного в межах закону регулювання соціального життя.

Роздержавлення суспільства на базі Конституції України передбачається по таких напрямках: у політичній галузі – закріплення багатопартійності, створення державою на основі закону рівних умов для діяльності політичних партій, інших громадських об'єднань; заборона будь-якій політичній партії чи організації привласнювати собі право здійснювати державну владу; проведення виборів на багатопартійній основі; у економічній галузі – приватизація державних і комунальних підприємств на основі приватної власності (індивідуальної і колективної); невтручання держави та її структур у безпосередню господарську діяльність підприємств незалежно від форм власності; свобода підприємництва і договорів; у ідеологічній галузі – будь-яка ідеологія не може зводитися до рангу державної і закріплюватись у законному порядку, не говорячи про конституційний рівень, як це було у попередніх радянських конституціях; відокремлення церкви від держави, невтручання держави у справи релігії; роздержавлення і деідеологізація освіти, науки і культури, всієї духовної сфери суспільства на основі конституційного гарантованого права на свободу думки, совісті й релігії; в децентралізації державної влади – зміцнення справжніх органів місцевого самоврядування, зняття зайвої державної опіки, живлення поваги і любові до Вітчизни, зміцнення бажання всіляко оберігати і захищати її [5, с. 161].

Формування мети і завдань статті. На нашу думку, аналіз проблеми становлення інститутів громадянського суспільства в Україні потребує чіткого окреслення мети цієї публікації – дослідження інституту громадянського суспільства як наукової категорії, аспект суспільного буття, що має можливість формуватися в особливих умовах розвитку української держави.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Досвід розвитку цивілізованих країн засвідчує, що формування громадянського суспільства шляхом світової цивілізації тривалий і дуже складний процес. Справжнє громадянське суспільство може існувати лише в державі з ефективною та конкурентоспроможною, соціально орієнтованою економікою. Адже саме рівень ефективності національної економіки визначить місце України у світовому співтоваристві. Обґрунтовуючи результати дослідження означеної проблеми, варто

відмітити, що сьогодні основними шляхами побудови громадянського суспільства в Україні є:

1) розширення масової бази влади, підвищення політичної культури населення, створення нових можливостей участі громадян в управлінні державними і суспільними справами;

2) активізація процесу роздержавлення усіх сфер суспільного життя, формування справжніх інститутів громадянського суспільства як ринкового, так і неринкового характеру (благодійні фонди, споживчі товариства, клуби за інтересами, товариства, асоціації тощо), розвиток різних форм громадського самоврядування і самодіяльності. Як приклад, в США існують сотні тисяч центральних, штатних, регіональних і місцевих асоціацій (політичних, культурних, релігійних, воєнно-патріотичних і т. ін.), які охоплюють 2/3 населення США. Це і є соціальна база громадянського суспільства;

3) постійне удосконалення контрольних механізмів, тобто механізмів зворотного зв'язку від суспільства до держави;

4) максимальне розширення сфери судового захисту прав і свобод людини, формування поваги до права і до закону;

5) виховання нормального природного патріотизму національного, державного на основі поваги до національної історико-культурної спадщини;

6) зміцнення свободи інформації і гласності, відкритості суспільства на основі якнайширших зв'язків із зарубіжним світом;

7) піднесення рівня суспільної свідомості, подолання явищ соціальної пасивності, оскільки справа не тільки в наявності демократичних установ і процедур та інформованості населення, але й в умінні жити в умовах демократії, користуватися її благами, в готовності до постійного удосконалення політичної системи у відповідності до зміни конкретно-історичних умов.

У відповідності до суті та змісту норми, що розкриваються в статтях Конституції України, передусім у ст. 3, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека в суспільстві визнаються найвищою соціальною цінністю. Більше того, ч. 4 ст. 3 Основного Закону України передбачено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість державної діяльності, за яку держава повинна відповідати перед людиною. Основним обов'язком української держави визнається, таким чином, утвердження і забезпечення автономії індивіда, прав і свобод людини. Людина, у свою чергу, набуває право на невтручання держави до сфери свободи особи, визначеної законом, і одержує юридичні гарантії державного захисту у разі порушення її прав і свобод. «Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується», – закріплено у ч. 3, ст. 8 Основного Закону [1].

Таким чином, проголошується, що не людина існує для держави, а держава для людини. Йдеться, зокрема, про створення державою для людини правових умов реалізації її законних приватних інтересів, включення їх до структури суспільних відносин, у прогресивний, екологічно безпечний розвиток суспільства в цілому. Забезпечення інтересів людини, її майнових та особистих немайнових прав, зокрема її гідності, свободи та юридичної рівності, конституційно визнано кінцевою духовною та інтелектуальною метою української держави і суспільства в цілому.

У своїй діяльності, держава повинна бути обмеженою, «зв'язаною» законними правами і свободами людини, нормами приватного і публічного права. У цьому плані особливо актуальними сьогодні є ідея про те, що в правовій державі влада повинна визначатися певними межами, які вона не може і не повинна переступати. «Обмеженість влади у правовій державі, – створюється визнанням за особистістю невід'ємних, непорушуваних та недоторканих прав» [2, с. 328]. Саме завдяки невід'ємним правам і недоторканності особистості, державна влада у правовій державі не тільки суворо обмежується, а й стає підзаконною. Органи державної влади бувають справді зв'язані законом тільки тоді, коли їм протистоять громадяни, наділені суб'єктивними публічними правами. Тільки маючи справу з уповноваженими особами, які можуть заявити правові претензії до самої держави, державна влада виявляється змушеною незмінно дотримуватися законів.

Враховуючи особливості перехідного часу, в якому знаходиться Україна, має бути приведена в життя така концепція співвідношення особи, суспільства і держави, яка дозволила б не тільки змінити сьогоднішній менталітет людини, але й сприяти формуванню вільної особи з високою політичною, економічною і правовою культурою, яка усвідомлює свою цінність і гідність. Ця концепція передбачає, що епіцентром громадянського суспільства є людина, її права, свободи й інтереси, що всі інститути громадянського суспільства і держави утворюються остільки, оскільки є необхідність створити умови для нормальної життєдіяльності людини, захисту її прав і свобод. При цьому державні інститути мають нести подвійний тягар, забезпечуючи через закони: по-перше, рівні

для всіх людей умови і можливості; по-друге, нормальне функціонування громадянського суспільства в цілому. Отже, на конституційному рівні має бути закладена якісно нова модель правової організації життя людини і суспільства, відповідно до якої весь державний і суспільний механізм спрямовується на здійснення і захист прав і свобод людини. Всі політичні, економічні, соціальні і культурні права людини мають знайти своє відбиття у відповідних інститутах громадянського суспільства, таких, як власність, свобода підприємництва, екологічна безпека, сім'я, освіта, наука і культура, громадські об'єднання, свобода інформації та ін. Ці інститути повинні стати надійним матеріальним фундаментом прав і свобод людини [3, с. 234].

Новітня історія України розвінчала головну ілюзію минулого століття: достатньо спочатку створити наддержаву, підпорядкувавши цьому зусилля усього суспільства, а згодом, залежно від волі політичного керівництва гарантувати громадянам повний обсяг їхніх природних прав і свобод. Тому, діяльність громадянського суспільства спрямована на реалізацію потенціалу особистості і на доцільне у кожний конкретно-історичний момент обмеження кількості владних структур та поля їхньої діяльності. У зв'язку з цим, серед стратегічних пріоритетів реформування політичної системи України сьогодні окреслена оптимізація взаємовідносин політичної влади з інститутами громадянського суспільства.

Головною ознакою цих інститутів є те, що вони утворюються не державою, а безпосередньо індивідами. І тому, їх реальне функціонування є показником громадянської зрілості суспільства, усвідомлення громадянами своїх власних потреб і, найголовніше, можливостей задоволення цих потреб власними, колективно об'єднаними силами.

На нашу думку, ці сили мають діяти в Україні за двома векторами: задовольняти потреби учасників без допомоги державних структур; а також стимулювати легітимними засобами державні структури до повного виконання ними обов'язків перед громадянами. Володіючи громадянськими правами і політичними свободами, людина спроможна самостійно посісти в суспільстві те становище, на яке вона заслуговує і яке ще найбільше відповідає обсягу та якості реалізованого особистісного потенціалу.

Обсяг і реальність цих прав, власне кажучи, і підносить Україну до оцінки, що дозволяє розглядати суспільство як громадянське, а державу як правову. При цьому у взаємовідносинах останніх формується механізм розширеного відтворення соціокультурного і політико-економічного середовища, яке, у свою чергу через реалізацію громадянських прав і свобод формує людину в усіх її вимірах – як індивіда, як особистість, як громадянина. Оптимальність взаємин громадянського суспільства і держави стає сьогодні ключем до з'ясування перспектив людини і суспільства та до збагачення інструментарію міждержавного спілкування [6, с. 28].

Взаємовідносини між суспільством, що рухається до повноцінного громадянського, і держави, що претендує на статус правової, покликані забезпечувати в Україні: для людини утвердження її самоцінності в діапазоні від суспільної думки до предметних правових норм, створення достатньої законодавчої основи для реалізації політичної свободи, соціальних гарантій і справедливості, для захисту від державно-чиновницької сваволі і соціальної стихії; для суспільства – рівну правову захищеність усіх його соціальних прошарків з боку держави, безумовну перевагу основ, що обумовлюють у громадському житті його безконфліктність, структурованість і політичну упорядкованість (усі суперечки вирішуються в межах ухвалених законів), режим громадянського миру і злагоди, загальний захист суспільства як цілісного, соціально-диференційованого, саморегульовального організму від негативного впливу зовнішніх чинників і, нарешті, контроль суспільства над державою, прозорість діяльності і підзвітність його структур; для держави – втілення прав людини в юридичні норми і механізми захисту цих прав, що виключає політичний волюнтаризм владних структур, соціальну і національну дискримінацію, забезпечує панування права в усіх сферах життя, формування оптимальної, самодостатньої системи державно-політичних інститутів, створення умов для продуктивної законотворчої діяльності, результати якої відповідають інтересам людини і втілюються у повсякденному житті через потужний виконавчий механізм, ефективний поділ усіх гілок влади.

Таким чином, проблема співвідношення суспільних і державних основ, політичних та правових регуляторів є однією з істотних у стратегічному розвитку країни, а також у співвідношенні державних інститутів з інститутами громадянського суспільства. Саме узгоджене соціально-етичне і політико-правове вирішення цієї проблеми через політичне регулювання ринку складає концептуальну основу правової, соціальної держави, що відповідає демократичним і гуманістичним принципам удосконалення людини і соціуму [4].

В Україні громадянське суспільство формується в особливих умовах. Серед них ми

виокремлюємо такі:

1) радикальна зміна стратегій соціального розвитку передбачає досить тривалий перехідний період протистояння різних тенденцій. Одна з них спирається на вкарбовані упродовж значного історичного періоду стереотипи соціально-політичного облаштування, а інша зорієнтована на наближення до загальноновизнаних стандартів правової, демократичної держави, які, проте недостатньо узгоджуються з національно-історичними особливостями українського суспільства;

2) досвід політичного розвитку людства свідчить, що між проголошенням Конституції держави та реальним виконанням її положень кожним громадянином, існує тривалий історичний період часу. Країни сталого розвитку пройшли його досить давно. Україна перебуває на початку цього періоду, внаслідок чого у гальмуванні розбудови громадянського суспільства значну роль відіграє дефіцит дієвих правових механізмів, здатних вичерпно гарантувати повний обсяг проголошених прав і свобод громадян. Тому, у фундамент ідеології розбудови громадянського суспільства має бути закладена ідея правового порядку;

3) не найліпшим є ступінь усвідомлення українським соціумом таких базових понять громадянського суспільства, як: демократія, права людини та верховенство закону, розподіл влади, повага прав національних меншин. Змістовне наповнення та трансляція цих понять в думці громадськості засновані, скоріше, на іноземному, ніж на вітчизняному досвіді. А це означає, що досвіду розбудови власного громадянського суспільства доведеться набувати власними силами;

4) визначення стратегії розбудови громадянського суспільства в Україні можливе тоді, коли ця проблематика вже не є нагальною для країн сталого розвитку. Останні акцентують на розвитку соціальної держави, бо мають для того століттями створені матеріально-духовні умови, що об'єктивно не можуть бути наразі створені в Україні. Однак, саме це, як не парадоксально з практичної точки зору, ставить Україну перед необхідністю йти власним, найкоротшим шляхом розбудови правової держави та громадянського суспільства з оглядом на певний дефіцит соціального потенціалу держави. Це, у свою чергу, викликає суперечності між необхідністю інтенсивного розвитку громадянських інститутів та вимогою зміцнення державницьких засад в організації суспільної життєдіяльності, зокрема завдяки створенню державних органів влади.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В умовах сучасного кризового стану, на наш погляд, потрібне відродження поваги до права, принципів верховенства права, законності, підвищення авторитету закону, що є чи ненайпершочерговим завданням представників вітчизняної науки.

Здійснений аналіз надає можливість зробити такі висновки:

1. Громадянське суспільство починається з громадянина, його свободи, благополуччя, активної позиції в політико-правовій сфері відносин. Відповідно завдання конституційного регулювання полягає в тому, щоб за допомогою конституційних приписів забезпечити умови для реалізації прав і свобод людини і громадянина, їх честі і гідності. Наявність розвинутого громадянського суспільства є головним гарантом того, що держава захищатиме права і свободи людини і громадянина, законні інтереси юридичних осіб.

2. В громадянському суспільстві діяльність органів державної влади реалізується в демократичних, правових формах і спрямовується на забезпечення й захист прав людини і громадянина, гуманістичних цінностей. Громадянське суспільство є гарантією проти всевладдя держави, оскільки без такого суспільства державна влада, як правило, стає тоталітарною. Тільки завдяки громадянському суспільству влада служить людині, захисту її законних інтересів.

3. Розвиток громадянського суспільства є важливим напрямком демократичної модернізації суспільства, умовою соціальної стабільності та національної безпеки. Суттєвими ознаками такого розвитку є становлення відкритого суспільства, роздержавлення приватного життя громадян, відокремлення його від казарменого офіціозу державної бюрократії, цінування багатоманітності форм його прояву.

4. Інститутами громадянського суспільства є об'єднання громадян (у т. ч. громадські організації, політичні партії, профспілки, церква, сім'я, різні заклади освіти, приватна власність, засоби масової інформації), які: є засобом самовираження індивідів, їх самоорганізації і самостійної реалізації ними власних інтересів; захищають інтереси певної групи в її протистоянні іншими групами інтересів; зменшують деструктивну силу протистояння інтересів і впорядковують енергію людей, вводячи в організоване русло протести, акції непокорі тощо; оберігають суспільну систему від хаосу і створюють сприятливі умови для функціонування демократичної влади; виступають гарантом непорушності особистісних прав громадян, дають їм впевненість у своїх силах, є опорою у їх можливому протистоянні з державою.

5. Елементами громадянського суспільства пропонуємо виокремити: наявність демократичної правової держави; самоврядування добровільних організацій, асоціацій та індивідів; різноманітність форм власності; ринкова економіка; плюралізм ідеологій і політичних поглядів; багатопартійність; доступ всіх громадян до участі в державних і суспільних справах; взаємна відповідальність держави та громадян за виконання демократично прийнятих законів; розвинута громадянська політична культура і свідомість; цінування прав громадян вище за державні закони; контроль суспільства за діяльністю державних органів; наявність розвинутої соціальної структури та багатоманітність соціальних ініціатив.

6. Наріжним каменем ідеології громадянського суспільства є визнання того, що держава існує перш за все для того, щоб захищати особисту свободу і власність, здобути працю людей та повинна діяти тільки у чітко окреслених межах, вихід за які може призвести до громадянської непокори. Характер взаємодії держави і громадянського суспільства значною мірою визначає стан суспільної стабільності й безпеки.

Отже, громадянське суспільство – це сукупність усіх громадян, їх вільних об'єднань та асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, що характеризуються високим рівнем суспільної свідомості та політичної культури, які перебувають за межами регулювання держави, але охороняються та гарантуються нею, це суспільство, якому властиве самоврядування вільних індивідів та добровільно створених ними організацій [5, с. 175].

Таким чином, як і будь-які демократичні трансформаційні процеси в країні, сучасні перетворення у вітчизняній юридичній науці мають у кінцевому підсумку забезпечувати реалізацію одного з головних публічних інтересів – визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю шляхом захисту її прав і свобод, узгодження як загальних приватних інтересів між собою, так і приватних та публічних інтересів. Якісно новою метою суспільного поступу України має стати не безпосереднє благо для держави, а добро для кожної людини.

Джерела та література

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 2-го скликання від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Аристотель. Политика / Аристотель. – Сочинение: в 4-х т. – Т. 4. – М.: Наука, 1983. – С. 375-644.
3. Громадянське суспільство як здійснення свободи. Центрально-східноєвропейський досвід: Зб. наук. праць // За ред. А. Карася. – Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2005. – 384 с.
4. Кириченко С. О. Шляхи формування громадянського суспільства і правової держави / С. О. Кириченко. – К.: Логос, 2003. – 88 с.
5. Корнієнко В. О. Правові основи громадянського суспільства сучасної України (інституційний аспект): дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. // В. О. Корнієнко; Одеська національна юридична академія. – О., 2007. – 175 с.
6. Оборотов Ю. М. Права людини та розвиток права / Ю. М. Оборотов // Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць. – Вип. 12. – Одеса: Юрид. л-ра, 2001. – С. 23-28.

Лаба О. Проблемы становления институтов гражданского общества в Украине: перспективные пути решения. На сегодня заметно вырос общий интерес к проблемам гражданского общества. Именно качество и темпы демократизации общества имеют решающее значение в оценке изменений в Украине с точки зрения имиджа страны в межгосударственных отношениях и влияния мировых институтов. Обоснованно позицию, что в реальной общественной жизни гражданское общество и правовое государство являются взаимосвязанными институтами, функционирование которых обеспечивается верховенством права, надежно гарантирует и защищает права и свободы граждан. На основе интеграции усилий общества и государства в Украине должна быть сформирована институциональная партнерская система «государство – гражданское общество». По мнению автора элементами гражданского общества являются: наличие демократического правового государства; самоуправления добровольных организаций, ассоциаций и индивидов; разнообразие форм собственности; рыночная экономика; плюрализм идеологий и политических взглядов; многопартийность; доступ всех граждан к участию в государственных и общественных делах; взаимная ответственность государства и граждан за выполнение демократически принятых законов; развитая гражданская политическая культура и сознание; приоритет прав граждан над государственными законами; контроль общества за деятельностью государственных органов; наличие развитой социальной структуры и многообразие социальных инициатив.

Ключевые слова: государство, гражданское общество, демократизация общества,

демократія, верховенство права, верховенство закону, державна влада, права людини.

Labo O. Problems of establishing of civil society' institutions in Ukraine: perspective ways of solution. Today the general interest to the problems of civil society has grown considerably. Quality and rates of democratization of society have crucial importance in an assessment of changes in Ukraine from the point of view of image of the country in the interstate relations and influences of world institutes. It has been proved in the article that in real public life civil society and the constitutional state are the interconnected institutes which functioning is provided with the rule of law, and it reliably guarantees and protects the rights and freedoms of citizens. The institutional partner system «the state – civil society» ought to be created on the basis of integration of efforts of society and the state in Ukraine. According to the author's point of view the elements of civil society are the following: existence of the democratic constitutional state; self-management of the voluntary organizations, associations and individuals; variety of forms of ownership; market economy; pluralism of ideologies and political views; multiparty system; access to the participation in the state and public affairs for all citizens; mutual responsibility of the state and citizens for the implementation of democratically adopted laws; the developed civil political culture and conscience; the priority of the citizens' rights over the state laws; control of society over the activity of government bodies; existence of the developed social structure and variety of social initiatives.

Key words: state, civil society, democratization of society, democracy, rule of law, government, human rights.

УДК 342.951: 620.9

В. Піцикевич

Історія ліцензованої діяльності у сфері паливно-енергетичного комплексу України з давнини до початку ХХ ст.

У статті досліджено історію ліцензованої діяльності у сфері паливно-енергетичного комплексу України з моменту зародження її витоків до початку ХХ століття. Встановлено, що витoki формування ліцензованої діяльності у сфері паливно-енергетичного комплексу України прослідковуються від Давньоруської держави. Найбільшого розвитку та нормативного врегулювання ліцензована діяльність у сфері ПЕК України набула за часів Австрії та Австро-Угорщини.

Ключові слова: регалія, гірнича регалія, ліцензія, ліцензована діяльність, паливно-енергетичний комплекс України.

Постановка наукової проблеми та її значення. Ліцензована діяльність у сфері паливно-енергетичного комплексу (далі – ПЕК) України відноситься до небезпечних видів господарської діяльності, ефективне провадження якої слугуватиме здобуттю енергетичної незалежності. Висвітлення історії її розвитку, починаючи з часів зародження, надасть можливість переглянути досвід минулих років та запозичити з нього позитивні моменти. Це, в свою чергу, сприятиме зміцненню енергетичної безпеки України.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Історію ліцензування дотично або більш предметно висвітлювали у своїх працях такі особи як А. Антонович, О. Грицан, А. Гуцин, Г. Жолобова, О. Карпенко, Р. Кірін, Л. Коритко, Р. Макітра, П. Пальчук, Я. Хонігсман, А. Шеваріхін, Л. Шестак та ін.

Мета й завдання статті. Окремого висвітлення історії ліцензованої діяльності у сфері ПЕК України з моменту зародження її витоків до початку ХХ століття не проводилось. Відтак, це є метою даної статті. Завданням статті є аналіз, збирання та розкриття інформації щодо зародження та розвитку ліцензованої діяльності у сфері ПЕК України до початку ХХ століття.

Вклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Первинними проявами зародження ліцензування у сфері ПЕК можна вважати принцип гірничої регалії. Витoki принципу гірничої регалії починають з'являтися у VIII ст. та остаточно формуються у Європі впродовж XII ст. (в Італії навіть у XI ст., Німеччині – XIV ст.). Одним із перших актів, заснованих на принципі гірничої регалії, вважається пожалування імператором франко-німецьким

Людовиком Благочестивим монастирю Корвей права на розробку родовища кам'яної солі (833 р.). Принцип гірничої регалії вважається специфічним проявом господарських відносин феодального ладу. Юридичний зміст принципу гірничої регалії полягає у виключному праві монарха на розробку всіх, чи, принаймні, більшості корисних копалин.

Поняття «регалія» у загальному розумінні (лат. *regalis* – те, що належить монарху), як відомо, означає монопольне особисте право монарха на отримання певного доходу. Принцип гірничої регалії під час визначення елементів відповідних правовідносин виходить із наступних положень: надра не входять до складу земельної ділянки, становлячи особливий незалежний від поверхні землі об'єкт правовідносин; землевласник не є *ipso facto* власником надр; надра та всі корисні копалини, що в них знаходяться, належать на праві власності монарху; дозвіл на здійснення гірничої справи на платних засадах та особу-надрокористувача обирає монарх. Відповідно до позиції Р. Кіріна гірничі регалії були основою феодального права і суть її полягала у тому, що монарх як виключний власник надр надавав привілеї на користування надрами [1, с. 8–18].

Отже, гірничі регалії у феодальні часи за своєю суттю були спеціальним дозволом (ліцензією), який видавав монарх, визначеним ним особам у вигляді привілеїв на здійснення діяльності, яка підлягала обмеженню. Особи, які отримали таку регалію, набували право видобутку корисних копалин, тобто право провадження регальної (ліцензованої) діяльності. Аналізуючи наукові напрацювання С. Юрія та В. Федосова, впливає, що за часів Київської Русі також діяли гірничі регалії [2, с. 47], а відтак зародження витоків ліцензованої діяльності у сфері ПЕК України відбулось в Київській Русі.

Територія України – Східна Галичина, Прикарпаття та Карпати (сучасна Львівська та Івано-Франківська обл.) – здавна була багата на нафту, бітум та озокерит, що їх місцеві жителі використовували спочатку для власного вжитку, а згодом – і для торгівлі. З X ст. землі Галичини, як окремі князівства, входили до складу Київської Русі. У 1340 р. вони були захоплені Польським королівством. У Галичині нафту називали нафтова ропа, нафта, земляна олія, скельна олія, скалоолій, кип'ячка, поркура, петроль, петролеум та найпоширенішою назвою нафти була ропа (gora).

На території Польщі, до якої входила Галичина, діяли старі п'ястівські гірничо-правничі норми, за якими право на видобуток земних багатств належало винятково королю (так звані «регалії») до 1573 р., тобто до прийняття ухвали Сейму під Каміоною (Kamionna) [3, с. 3–5].

Королі видавали привілеї на пошукові та розв'язувальні роботи на будь-яких землях для того, щоб особа, яка першою відкриє родовище або поклади корисних копалин, отримувала право на їх розробку за умов сплати на основі регального права, так званої, «ольбори» або гірничого чиншу до королівської казни. Фактичне володіння надрами залишалось за гірничопромисловиком, який отримав королівський дозвіл або ліцензію на право ведення гірничого промислу [1, с. 39–51].

1772 р. ослаблена війнами, внутрішніми суперечностями і шляхетською анархією Річ Посполита була поділена між трьома монархічними державами – Австрією, Пруссією і Російською імперією. Західноукраїнські землі дістались Австрії [4, с. 6]. Разом з тим в «Указі по Гірничому відомству», виданому 1553 р. зазначалось: «не можна ані продавати, ані купувати мінерали без відома гірничого судді». Цей указ був відмінений тільки «Загальними австрійськими правилами ведення гірничих робіт» (австрійським Гірничим статутом 1854 р.). До того часу залишався й незмінним принцип гірничої регалії, що фактично діяв разом із певними елементами гірничої свободи і до цього, та захищав виключне право власності монарха на надра у межах його держави та право на отримання певної плати або відомого відсотку від прибутку користувачів надр при видобуванні корисних копалин [1, с. 63].

1804 р. видано австрійський цісарський патент (закон), у якому вказувалося, що усі бітумні мінерали є власністю держави, т. зв. «регалії», і на гірничий видобуток яких видавався офіційний дозвіл [3, с. 17].

1810 р. видано перший урядовий документ про нафтову ропу «Декрет Дворової палати» до Гірничого суду в Дрогобичі, що визнавав ропу за мінерал [5, с. 4], а саме: на підставі подання Дрогобицького Гірничого суду 2.08.1810 р. у Відні було видано Декрет Державної Канцелярії, скерований до Гірничого суду в м. Дрогобичі. В ньому зазначалося, що усі мінерали, які вміщують у собі земну олію («Bergöl», «erdoël»), тобто нафту і земну живицю (природний асфальт); («Bergpech», «erdharz»), тобто озокерит (природний бітум), належать до державних мінералів, тому не можуть бути земельною власністю, а дозвіл на їх експлуатацію повинна надати держава.

Першим, хто одержав такий дозвіл, був підприємець у Бориславі Йоган Митис, якому цього ж 1810 р. Дрогобицький Гірничий суд надав право видобутку земного воску (нафти). У Дрогобичі 1831 р. офіційний дозвіл на видобуток нафтової ропи одержав адміністратор державного маєтку шляхтич Ю.

Міцевські [3, с. 17–23]. У 1843 р. дозвіл на видобуток нафти отримало управління державних лісів у Дрогобичі, а в 1858 р. – підприємець Клегер [5, с. 4].

За Австрійським гірничим статутом 1854 р. (§3) до видів корисних копалин, які становлять предмет гірничої регалії, тобто вилучені із розпорядження землевласника, входять «гірничі смоли» (Erdharze). У 1855 р. австрійське Міністерство фінансів дало роз'яснення, що озокерит належить до виду гірничих смол. Згодом у 1860 р. це стосувалось і нафти [1, с. 72].

Л. Коритко зазначає, що засобом державного регулювання господарської діяльності в Австро-Угорщині можна вважати концесію, яка регулювалася Промисловим законом від 20 грудня 1859 р. (нова редакція від 16 серпня 1907 р.). Відносини з приводу одержання концесії в Австро-Угорщині мали схожу правову природу з відносинами комерційної концесії та ліцензування в сучасній Україні.

Для одержання дозволу необхідно було подати заяву (подання) до повітового старости із зазначенням суб'єкта господарювання, виду діяльності та місця її здійснення. Від імені юридичних осіб заяву підписували два члени дирекції та скріплювали печаткою, додавалась копія статуту. Фізичні особи власноручно підписували заяву і надавали свої документи. Якщо для здійснення певного виду діяльності необхідно було мати відповідний фах, то додавались документи, що його підтверджували [6, с. 115]. Відтак, процедура отримання спеціального дозволу, яка існувала за часів Австро-Угорщини, є подібною до процедури подання заяви про видачу ліцензії на провадження ліцензованої діяльності у сфері ПЕК України.

1860 р. видано закон, у якому йшлося про те, що скальна олія є особливою копалиною, для експлуатації якої необхідний спеціальний дозвіл. Згідно з австрійським державним і крайовим законодавством за порушення порядку використання надр було встановлено відповідальність. Для Галичини було видано крайовий Гірничий закон від 17 грудня 1884 р., відповідно до якого передбачено сплату штрафів від 50 до 100 золотих ринських (§46), а за повторного порушення – до 200 золотих ринських за початок роботи копальні без попереднього дозволу органів влади (§14) [7, с. 112].

Про окремі вимоги, які висувались до ліцензованої діяльності у сфері ПЕК на території України за часів Австро-Угорщини, йдеться у праці Р. Макітри та М. Семенюк. Вони зазначають, що у 1886 р. на основі звіту гірничого інспектора А. Навратіля (Nawratil) про умови праці на цих мініфірмах влада поставила їх під нагляд гірничих урядів, а 1897 р. видала розпорядження, згідно з яким усі чинні шахти мають бути сучасно обладнані і знаходитися на відстані не менше, ніж 60 м. одна від одної [8, с. 109].

У другій половині XIX ст. Галичина стає центром нафтовидобутку у Центральній Європі, причому нафта стає ходовим товаром і у центрах Галичини, і в усій Австро-Угорщині. «Ще недавно, – писав І. Франко – невідоме село поміщиків Карницьких, потім відоме під назвою Борислав, все більше приваблювало баламутів і спекулянтів, які прагнули наживи» [9, с. 11–12].

На українських землях, які перебували в підпорядкуванні Московського князівства, а згодом Російської імперії, також простежувались витоки ліцензованої діяльності у сфері ПЕК. Правові документи у сфері гірничих відносин за часів Івана III та більш ранні, хоча й містили умови пошуків корисних копалин, права й обов'язки пошукувача, жалувальні привілеї і майнові права, мали характер індивідуальних дозвільних нормативних актів як відповідь на персональні прохання (чолобитні), що подавалися на ім'я государя. Надання права користування надрами за цими грамотами здійснювалось через надання земельних ділянок, дозволів на будівництво гірничих заводів, пошук і видобування корисних копалин на наданих землях, що, власне, й стало основною умовою грамот, які видавалися.

Шостою імператрицею Російської імперії була Єлизавета Петрівна, для економічної політики якої було характерне значне поширення монополій, відкупів, привілеїв, котрі надавались здебільшого особам, наближеним до двору [1, с. 86–93]. О. Грицан зазначає, що першою українською пам'яткою права, в якій згадується гірничя регалія, можна вважати «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743) – кодифікований акт, на основі якого відносини в Україні та Росії врегульовувалися на загальнодержавних засадах. У «Правах ...», зокрема, зазначалося: «... знайдені руди, мінерали, різні барвні речі, мають бути взяті на «монарха» [10, с. 15].

Історію ліцензування досліджував А. Шеваріхінов, вказавши на окремі елементи ліцензованої діяльності у сфері ПЕК: гірництво має особливу організацію, оскільки, по-перше, кількість існуючого гірського матеріалу обмежена і тому потрібна раціональна його розробка; по-друге, розробка ця може бути надана приватним особам, діяльність яких повинна бути контрольована; по-третє, розробка копалень пов'язана з багатьма небезпеками, які не завжди беруть до уваги приватні товариства й особи. Таким чином, завдання управління стосовно гірництва полягає перш за все в тому, щоб

приватні інтереси підпорядковувались спільним інтересам [11, с. 20].

До заходів, спрямованих на правильне розроблення корисних копалин, необхідно віднести вимоги, за якими промисловці, здійснюючи розроблення надр на казенних землях, доручали цю роботу відповідальним технікам-спеціалістам, які мають диплом від уряду. Це необхідно для запобігання небезпеці для життя і здоров'я робітників [12, с. 8]. Водночас відповідно до Гірничого статуту 1895 р. зайняття нафтовим промислом для іноземців можливе було лише з особливого дозволу, який надавали кожному окремому випадку [13, с. 79].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, зародження ліцензованої діяльності у сфері ПЕК відбулось у часи феодальної системи права та пов'язано із формуванням принципу гірничої регалії. Відповідно до нього право на видобування корисних копалин підлягало обмеженню, оскільки для набуття цього права особа зобов'язана була отримати у монарха спеціальний дозвіл (гірничу регалію) на право провадження регальною (ліцензованою) діяльністю, за видачу якого сплачувались кошти. Гірничі регалії також були поширені у Київській Русі, а відтак витоки формування ліцензованої діяльності у сфері ПЕК України прослідковуються від Давньоруської держави. Існування гірничих регалій, а, відповідно, і ліцензованої діяльності у сфері ПЕК України, спостерігалось за часів перебування території України під Польським королівством, Річчю Посполитою, Австрією, Австро-Угорщиною, Московським князівством, Російською імперією. Водночас найбільшого розвитку та нормативного врегулювання ліцензована діяльність у сфері ПЕК України набула за часів Австрії та Австро-Угорщини.

Джерела та література

1. Кірін Р. С. Історія гірничого права : навчальний посібник / Р. С. Кірін. – Дніпропетровськ: Державний ВНЗ «Національний гірничий університет», 2011. – 246 с.
2. Юрій С. І. Фінанси : підручник / С. І. Юрій, В. М. Федосов. – К.: Знання, 2012. – 687 с.
3. Микулич О. Нафтовий промисел Східної Галичини до середини XIX століття / О. Микулич. – Дрогобич: Коло, 2004. – 32 с.
4. Апарат управління Галичиною у складі Австро-Угорщини / В. С. Кульчицький, І. Й. Бойко, О. І. Мікула, І. Ю. Настасяк. – Львів: Тріада плюс, 2002. – 82 с.
5. Іваницький Є. А. Історія Бориславського нафтопромислового району в датах, подіях, фактах / Є. А. Іваницький, В. Й. Михалевич. – Дрогобич: Добре серце, 1994. – 125 с.
6. Коритко Л. Я. Характеристика засобів регулюючого впливу та контролю австрійської держави за діяльністю суб'єктів господарювання (друга половина XIX – початок XX ст.) / Л. Я. Коритко // Вісник господарського судочинства. – 2009. – № 2. – С. 112-117.
7. Коритко Л. Я. Становлення юридичної відповідальності за екологічні правопорушення в XIX – поч. XX ст. (на прикладі австрійського законодавства) / Л. Я. Коритко // Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – 2012. – № 56. – С. 110-114.
8. Макітра Р. Сторінки історії нафтового промислу на Прикарпатті (1815–1900 рр.) / Р. Макітра, М. Семенюк // Геологія і геохімія горючих копалин. – 2010. – № 2. – С. 105-115.
9. Хонігсман Я. С. Проникнення іноземного капіталу в нафтову промисловість Західної України / Я. С. Хонігсман. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1958. – 89 с.
10. Грицан О. А. Організаційно-правове забезпечення контролю за раціональним використанням та охороною надр в умовах входження України до складу Російської імперії (кін. XIX ст. – поч. XX ст.) / О. А. Грицан // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. – 2009. – № 21. – С. 13-18.
11. Шеваріхін А. Ліцензування підприємницької діяльності: історичний аспект / А. Шеваріхін // Економіка, фінанси, право. – 1999. – № 6. – С. 20-23.
12. Антонович А. Я. Курсь государственного благоустройства (полицейского права) / А. Я. Антонович. – К: Типография Императорского Университета Св. Владимира, 1890. – Ч. 2. – 312 с.
13. Жолобова Г. А. Изменение торговой правоспособности физических лиц в пореформенной России конца XIX – начала XX вв. / Г. А. Жолобова // Государство и право. – 2004. – № 5. – С. 74-80.

Пицкевич В. История лицензированной деятельности в сфере топливно-энергетического комплекса Украины с древности до начала XX в. В статье исследована история лицензированной деятельности в сфере топливно-энергетического комплекса Украины с момента зарождения ее истоков до начала XX века. На основе анализа научных работ и историко-правовых источников определено, что лицензированная деятельность в сфере топливно-энергетического комплекса Украины развивалась давно, а следовательно имеет свою определенную историю. Проведенное исследование зарождения обязанности получения лицами в органах власти специальных разрешений на осуществление горного дела – горной регалии – позволило сделать вывод, что по своей сути горная регалия была специальным разрешением (лицензией). Установлено,

что горные регалии также были распространены в Киевской Руси, а следовательно истоки формирования лицензированной деятельности в сфере топливно-энергетического комплекса Украины прослеживаются от Древнерусского государства. Во времена пребывания территории Украины под Польским королевством, Речью Посполитой, Австрией, Австро-Венгрией, Московским княжеством, Российской империей лицензированная деятельность в соответствующей сфере и в дальнейшем идет эволюционным путем и подвергается постоянному развитию.

Ключевые слова: регалия, горная регалия, лицензия, лицензированная деятельность, топливно-энергетический комплекс Украины.

Pitsykevych V. History of licensed activity in the fuel and energy complex in Ukraine from ancient times to the beginning of XX century. This article examines the history of the licensed activity in the fuel and energy complex in Ukraine since the inception of its origins to the beginning of XX century. Based on the analysis of scientific publications and historical and legal sources it was determined that licensed activity in the fuel and energy complex in Ukraine developed long ago and therefore has a certain history. It was conducted a study about establishment of obligation for receiving by persons in government authorities, special permits for mining – berg regal – made it possible to conclude that essentially, berg regal was a special permit (license). It was established that berg regal was also distributed in Kyiv Rus', thus forming the origins of the licensed activity in the fuel and energy complex in Ukraine traces from Ancient Rus'. Subsequently, during the stay of Ukraine under the Poland Kingdom, Rzecz Pospolita, Austria, Austria-Hungary, Moscow principality, Russian Empire licensed activities in the relevant area continue through evolution and has a constant development.

Key words: regal, berg regal, licence, licensed activity, fuel and energy complex in Ukraine.

РОЗДІЛ II

Конституційне, адміністративне, інформаційне та фінансове право

УДК 342.518

Н. Армаш

До питання про посади заступників міністра та патронатної служби

В статті приділено увагу окремим теоретичним та практичним питанням реформування статусу посад заступників міністра та патронатної служби в межах адміністративної реформи. Зокрема, окреслюється коло їх повноважень, порядок призначення, підпорядкованості і притягнення до відповідальності.

Ключові слова: публічна служба, державний політичний діяч, посада, адміністративна реформа

Постановка наукової проблеми та її значення. Як відомо, будь-який державний політичний діяч повинен мати «політичного» заступника. Це свого роду підтримка та страховка державного політичного діяча у різних ситуаціях його професійної діяльності (наприклад, відсутність з причин хвороби, відраження тощо). На виконання цього положення, Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» встановлює, що міністр має першого заступника, який здійснює визначені міністром обов'язки. У разі необхідності для забезпечення здійснення міністерством окремих завдань рішенням Президента України у структурі міністерства може бути введено ще додатково посаду заступника міністра. Перший заступник міністра та заступник міністра (у разі введення) призначаються на посади за поданням Прем'єр-міністра України (яке формується відповідно до пропозицій відповідного міністра) та звільняються з посад Президентом України. Така позиція законодавця підтримується науковою думкою про важливість політичного статусу заступників міністрів, що унеможливить вдавання урядів до недобросовісних методів «скорочення» та/або «введення додаткових» посад заступників міністрів і заступників керівників інших центральних органів виконавчої влади з метою отримання повноти влади у кожному органі виконавчої влади [1, с. 261].

Стан дослідження проблеми. Серед дослідників цього питання були такі вчені, як В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, Л. Р. Біла-Тіунова, Ю. П. Битяк, С. Д. Дубенко, Д. П. Калаянов, Р. А. Калюжний, С. В. Ківалов, Т. О. Коломонець, В. К. Колпаков, Н. Р. Нижник, С. В. Петков, Н. В. Янюк та ряд інших правознавців. Проте й досі залишається відкритим питання «політичності» посад і заступників міністра і його патронатної служби.

Формулювання мети та завдань статті. Метою дослідження є визначення оптимального реформування статусу посад заступників міністра та патронатної служби у контексті адміністративної реформи. Завданнями цієї статті вважаємо визначення кола повноважень заступників міністра та патронатної служби, пропозиції щодо порядку призначення, підпорядкованості і притягнення до відповідальності вказаних суб'єктів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. В першу чергу, оскільки посади першого заступника міністра та заступника міністра (у разі введення) належать до політичних посад, особи, які призначаються на ці посади, повинні відповідати вимогам до членів Кабінету Міністрів України, передбаченим Законом України «Про Кабінет Міністрів України». Так само на них не поширюється трудове законодавство та законодавство про державну службу. А от соціальне та інше забезпечення першого заступника міністра, заступника міністра (у разі введення) здійснюється в порядку та на умовах, визначених Законом України «Про Кабінет Міністрів України» для членів Кабінету Міністрів України. У разі звільнення міністра перший заступник міністра та заступник міністра (у разі введення) звільняються з посад Президентом України.

Досить цікавим, на наш погляд, питанням є право міністра, як державного політичного діяча на формування власної патронатної служби у межах граничної чисельності державних службовців та працівників міністерства і витрат, передбачених на утримання міністерства.

Існування самої служби не викликає жодних нарікань, оскільки здійснює фахове консультування міністра, підготовку необхідних для виконання завдань міністерства матеріалів, забезпечує зв'язок із посадовими особами інших органів державної влади, організацію зустрічей та зв'язків із громадськістю, засобами масової інформації, а також виконує інші доручення міністра. Працівники патронатної служби міністра не мають права давати доручення державним службовцям і працівникам міністерства. Абсолютно логічно, що міністр самостійно визначає персональний склад своєї патронатної служби. Працівники патронатної служби міністра призначаються на посади та звільняються з посад міністром. Звільнення працівників патронатної служби відбувається також у зв'язку із відставкою самого міністра.

Зв'язок патронатних службовців з державною службою та апаратом самого міністерства настільки міцний, що закон передбачає можливість переведення до складу патронатної служби міністра державних службовців за їх згодою. При цьому, державні службовці, які були переведені до патронатної служби міністра з апарату міністерства чи його територіальних органів, після звільнення з її складу поновлюються на попередній посаді або призначаються на іншу рівноцінну посаду в цьому міністерстві.

Проблема у тому, що на працівників патронатної служби поширюється дія законодавства про державну службу, тобто вони є державними службовцями! З урахуванням мети та особливостей призначення таких осіб на посади, надання їм статусу державних службовців виглядає дивним і нелогічним.

Тому не можемо погодитись із позицією науковців, які підтримують ідею поширення статусу державних службовців на патронатну службу. Наприклад, є позиція, за якою державно-політичні посади доцільно віднести до державно-політичної діяльності чи державно-політичної служби, а адміністративні й патронатні посади в органах державної влади – до державної служби [2]. На наше переконання, завданням державних службовців є представлення і захист інтересів держави (і це узгоджується із чинним законодавством), а завданням патронатної служби є представлення і консультування інтересів єдиної особи – державного політичного діяча (що також підтверджується відповідними нормами різних інструкцій положень та навіть законів, наприклад, уже згаданого нами Закону України «Про центральні органи виконавчої влади»). А тому жодним чином не можна поєднувати ці дві публічні служби єдиним статусом. Патронатні службовці, будучи «персональним апаратом», дорадчим підрозділом державного політичного діяча повинні мати особливий статус.

Так, частковим підтвердженням цього є позиція Ю. П. Битяка, який вважає, що посади патронатних службовців не повинні відноситись (прирівнюватись) до категорій певних посад державної служби, а їх працівники – до державних службовців з присвоєнням рангів. Обґрунтовуючи свою думку, вчений зупиняється на правовому статусі осіб патронатної служби [3]. Зокрема, ним зазначено: «Як відомо, патронатні служби мають лише особи, що за своїм правовим статусом належать до політиків. Серед таких службовців можуть бути іноземці, які відповідно до чинного законодавства України про державну службу не можуть перебувати на державній службі в нашій державі, а відтак і складати Присягу державного службовця. Патронатні службовці, обслуговують діяльність відповідного політичного діяча (посадовця), надають йому технічну, інформаційну допомогу, виступають радниками, експертами тощо. Це, однак, не дає змоги стверджувати, що вони, як усі інші державні службовці, виконують функції та реалізують повноваження відповідного органу. Відповідальність за свою діяльність такі особи несуть перед «патроном» – політичним діячем, а не перед державою. Сам політик визначає обсяг їх повноважень і відповідальності, функції. Тому доцільно, щоб відносини службовців патронатної служби, які вперше зараховані на службу в державні органи чи їх апарат, регулювалися трудовим законодавством, щоб вони виконували свої повноваження на основі трудової угоди (контракту). Тому слід повністю погодитись із тим, що у позапрофесійну державну службу доцільно включити: а) політичні посади; б) посади патронатної служби; в) допоміжні (обслуговуючі) посади» [4]. Проте вчений все ж таки охоплює поняттям державна служба (нехай і «позапрофесійна») такі посади. Більш категоричні з цього приводу експерти Центру політико-правових реформ, які вважають, що «оскільки патронатні службовці обслуговують діяльність політичного діяча, то політик самостійно визначає функції працівників патронатної служби. А з огляду на особливий порядок зайняття ними своїх посад (без конкурсу, на розсуд «патрона») та звільнення (у зв'язку із залишенням посади політичним діячем, або знову ж таки

на розсуд «патрона»), поширювати на працівників патронатних служб статус публічних службовців і нерационально, і не зовсім коректно» [5, с. 16].

Також, проблемою називають фахівці положення Закону України «Про державну службу» залишення у складі державної служби «частини де-факто політичних посад (наприклад, керівництво адміністрації Президента), а також посади патронатних службовців (помічників, радників, уповноважених і представників вищого політичного керівництва держави, помічників-консультантів народних депутатів тощо). Хоча очевидно, що всі ці посадовці не відповідають двом ключовим вимогам державної служби – політичної нейтральності та професійності. Такий «компроміс» призвів до того, що для посад першої групи (у термінології нового Закону) та й для деяких інших посад зроблено винятки у питаннях добору на посади, порядку призначення і звільнення з посад, оцінювання результатів службової діяльності тощо» [6, с. 4-5].

На рівні міністерств функцію державного управління, адміністратора виконує заступник міністра - керівник апарату [7]. Він призначається на посаду за поданням Прем'єр-міністра України (відповідно до пропозиції відповідного міністра) та звільняється з посади Президентом України.

Незважаючи на особливість призначення цього службовця на посаду (аналогічно з політичним заступником міністра), заступник міністра - керівник апарату є державним службовцем.

У Законі визначено, що кандидатами на посаду заступника міністра - керівника апарату можуть бути громадяни України, які мають вищу освіту, досвід роботи у відповідній сфері або на державній службі не менше десяти років, у тому числі не менше п'яти – на керівних посадах, і відповідають іншим вимогам, передбаченим законодавством про державну службу.

Основними завданнями заступника міністра – керівника апарату є забезпечення діяльності апарату міністерства, стабільності та наступності у його роботі, організація поточної роботи, пов'язаної із здійсненням повноважень міністерства.

Зокрема, заступником міністра – керівником апарату в порядку, передбаченому законодавством про державну службу та трудовим законодавством, призначаються на посади та звільняються з них державні службовці апарату міністерства, крім керівників самостійних структурних підрозділів апарату міністерства та їх заступників, а також працівників патронатної служби міністра. Звільнення міністра не може бути підставою для звільнення державних службовців і працівників апарату міністерства, крім працівників патронатної служби міністра.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, державні політичні діячі, реалізуючи надані їм повноваження у сфері державного управління, вступають у адміністративно-правові відносини з різними суб'єктами. Це є досить відповідальним, адже на них покладені не тільки політичні, а й владно-управлінські функції із забезпечення і зміцнення законності й правопорядку, з охорони прав та інтересів громадян. Але, на жаль, за довгі роки панування адміністративно-командної системи весь державний апарат виявився уражений тяжкими недугами, які згубно позначилися на життєздатності всього суспільства та похитнули основи суспільного устрою й національну безпеку.

Джерела та література

1. Розвиток публічного права в Україні (довідь за 2007–2008 р.р.) / [за заг. ред. Н. В. Александрової, І. Б. Коліушка]. – К.: Конус–Ю, 2009. – С. 261-262.
2. Александров О. А. Народний депутат України, хто ж ти насправді? / О. А. Александров [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://h.ua/story/2604/>
3. Битяк Ю. П. Державна служба в Україні: організаційно-правові засади: монографія / Ю. П. Битяк. – Х.: Право, 2005. – 304 с.
4. Теоретичні засади вирішення проблем державного управління в Україні. Наукова доповідь / Під заг. ред. Ю. С. Шемшученка, В. Б. Авер'янова. – К.: Ін-т держави та права ім. В. М. Корецького НАН України, 1995. – 23 с.
5. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / За заг. ред. В. П. Тимошука, А. М. Школика. – К.: Конус–Ю, 2007. – С. 16.
6. Тимошук В., Курінний О. Новий закон про державну службу: новели та проблеми / В. Тимошук, О. Курінний // Юридичний вісник України, 4–10 лютого 2012 р. – № 5 (866). – С. 4-5.
7. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 березня 2011 р. № 3166–VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 38. – Ст. 1696.

Армаш Н. К. вопросу об особенностях должностей заместителей министров и патронатной службе. В статье уделено внимание отдельным теоретическим и практическим вопросам реформирования статуса должностей заместителей министра и патронатной службы в

пределах административной реформы. В частности, определяется круг их полномочий, порядок назначения, подчиненности и привлечения к ответственности. В результате исследования положений действующего законодательства делается вывод о целесообразности распространения действия законодательства о государственной службе на патронатную службу министра. Утверждается, что патронатные служащие по своей сути являются представителями и служащими не государства, а четко определенного государственного политического деятеля, на службе у которого они и находятся. В данном случае, конфликт интересов неизбежен. А потому обязательным является определение на законодательном уровне особого статуса патронатного служащего.

Ключевые слова: публичная служба, государственный политический деятель, должность, административная реформа.

Armash N. Problem of Peculiarities of Positions of Deputy Ministers and Patronage Service. In the article the attention is paid to definite theoretical and practical problems of reforming of the status of positions of deputy ministers and patronage service within the administrative reform. In particular, their powers, the order of appointment, subordination and calling to account have been defined.

The author points out the necessity to spread the action of legislation about public service on minister's patronage service as a result of research of current legislation. It has been stated that patronage employees are representatives and employees not of the state, but of a certain state politician, the subordinates of whom they are. In this case, the conflict of interests is inevitable. Therefore definition of the special status of the patronage employee at the legislative level is obligatory.

Key words: public service, state politician, position, administrative reform.

УДК 348(477)(09)

Ю. Гофман

Деякі особливості регулювання державно-конфесійних відносин в Україні: історія і сьогодення

У статті проаналізовано правове забезпечення діяльності державного органу у справах релігій, а також висвітлено проблеми правового регулювання державно-церковних відносин та захисту прав і свобод людини у сфері свободи совісті та віросповідання в Україні, на різних етапах її розвитку. Обґрунтовано окремі пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства у даній галузі.

Ключові слова: свобода совісті, свобода віросповідання, правове регулювання, права і свободи людини, державний орган у справах релігій.

Постановка наукової проблеми та її значення. Прагнення демократичної держави до всебічної гармонізації суспільного життя, зокрема його духовної сфери, ставить пріоритетне завдання якісного наукового забезпечення процесу формування і впровадження державної політики, де на першому місці в ієрархії вищих цінностей такого суспільства стоять людина, її основні права і свободи, людська особистість.

З огляду на те, що права людини, які, в широкому розумінні цього слова, лежать у площині відносин «людина – суспільство – держава», а релігійна свобода і релігійні права проектується у площину відносин «людина – церква – держава», то таке осмислення основ розвитку державно-церковних відносин повинно базуватися на охороні гарантій релігійних прав громадян, а також достовірному знанні як про діяльність релігійних організацій, так і про діяльність державних органів покликаних реалізувати політику держави в даній галузі.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Огляд публікацій з пропонованої теми показує, що вивчення проблем прав людини, захисту свободи віросповідання, а також проблем функціонування і розвитку системних суспільно-релігійних відносин в Україні з кожним роком збільшується. Це, зокрема, праці В. Бондаренка, М. Бабія, С. Бублика, О. Бучми, М. Зоновича, В. Клімова, С. Здіюрука, А. Колодного, В. Кременя, П. Яроцького та інших.

Мета й завдання статті. З огляду на окреслену проблему метою статті є дослідження взаємозв'язку між характером і особливостями відносин між державою і церквою та станом

забезпечення релігійної свободи і релігійних прав громадян в Україні як часів бувшого СРСР, так і періоду її Незалежності. Для її досягнення поставлено наступне завдання: проаналізувати теоретичні положення та нормативно-правове забезпечення релігійної свободи в Україні, що має допомогти більш глибоко зрозуміти природу відносин між такими суспільними інститутами, як держава і церква, а також запропонувати практичні рекомендації щодо удосконалення організаційного механізму взаємодії держави і церкви у сфері свободи совісті та віросповідання в Україні.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. В Україні наприкінці 1919–поч. 1920 рр., відбувається остаточне встановлення Радянської антирелігійної влади. На початку 1920-х років в Україні було прийнято декрет Тимчасового робітничо-селянського уряду України «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» (19 (22) січня 1919 р.), який являється аналогічним з Декретом Ради Народних Комісарів РСФСР «Про свободу совісті, церковних і релігійних об'єднань або про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» (січень 1918 р). Положеннями постанови РНК УРСР № 22 від 3 серпня 1920 р. «Про насадження законодавчої практики УРСР і РСФРР в питанні відокремлення церкви від держави» [5, с. 435] та Декрету РНК УРСР від 20 серпня 1920 р. було покладено загальне керівництво місцевими органами у справі реалізації законоположень Декрету «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» на Наркомат юстиції (НКЮ) [3, с. 36-37].

Так у листопаді 1920 року Наркомюстом була видана інструкція по втіленню законоположення по відділенню церкви від держави та школи від церкви. В інструкції передбачалося, що у губерніях і повітах питаннями втіленням радянського законодавства з релігійних питань займалися відділи юстиції (губюсти і повіюсти) спільно з відділами управління виконкомів, а у волостях – місцеві волвиконкоми. Губюсти і повіюсти утворювали спеціальні «ліквідаційні» підвідділи або комісії (ліквідділи) [4, с. 109-111].

Особливий відділ по координації антицерковних заходів – ліквідаційний (ліквідком) – було створено при Наркоматі юстиції 31 травня 1921 р. [4, с. 109-111]. До компетенції ліквідділу належали: розробка проектів відповідних законів і підзаконних актів-директив, інструкцій, положень, об'їзників, здійснення контролю за дотриманням чинного законодавства про культу, регулювання відносин державних інституцій і церкви, міжконфесійних проблем, надання консультативної допомоги з цих питань [7, арк. 7-8]. Аналогічні відділи створювалися і у структурах адміністративного відділу НКВС УРСР.

Власне від цього моменту можна вести відлік своєрідної історії державного органу, в компетенцію якого входило контролювання релігійної сфери в Україні за період радянської влади.

З вересня 1922 р., відколи в структурі НКВС розпочав діяти Ліквідком по відділенню церкви від держави і до грудня 1930 р., він періодично зазнавав чималих змін. Вже 28 грудня 1930 р. постановою ВУЦВК і РНК УРСР було ліквідовано НКВС УРСР [6, арк. 1]. Відділ культів було приєднано до Всеукраїнського Центрального Виконавчого комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (ВУЦВК), який також неодноразово був реорганізований однак політика держави в даній галузі була незмінною – масове закриття церков та ліквідація релігійних громад. Так, наприклад, 15 травня 1932 р. декретом уряду СРСР за підписом Й. В. Сталіна було оголошено «безбожну п'ятирічку», мета якої полягала в тому, щоб до 1 травня 1937 р. «ім'я бога має бути забуто».

У грудні 1943 року на території УРСР постановою Ради Народних Комісарів СРСР від 18 грудня 1943 р. в Українській РСР створюється Уповноважений Ради у справах російської православної церкви при Раді Народних Комісарів СРСР по УРСР, який забезпечував контроль за здійсненням законодавства з культів на всій території республіки [8, арк. 3].

25 січня 1966 р. виходить постанова ЦК КПУ та РМ УРСР згідно якої апарати Уповноваженого Ради в справах руської православної церкви та Уповноваженого Ради в справах Релігійних культів при Раді Міністрів СРСР з Української РСР об'єднуються в єдиний орган – апарат Уповноваженого Ради в справах релігій при Раді Міністрів СРСР з Української РСР [9, арк.1]. Дана Рада була союзним органом, який створено для послідовного здійснення політики Радянської держави стосовно релігії.

У положенні «Про Раду у справах релігій при раді Міністрів СРСР» від 10 травня 1966 р. серед передбачених функцій Уповноважених Ради у справах релігій при раді міністрів СРСР були: здійснення контролю за правильним застосуванням законодавства про культу місцевими радянськими органами, посадовими особами, всіма громадянами; інформування Ради про діяльність релігійних організацій, про всі випадки порушення законодавства про культу на території республіки, краю, області і заходів, які стосуються релігій, які проводяться чи намічаються місцевими

радянськими органами, а також про всі рішення, які приймаються ними з цих питань; розгляд заяв скарг і вирішення в межах своєї компетенції інші питання, які пов'язані з діяльністю релігійних організацій і т. і. [9, арк. 21].

Рада у справах релігій при Раді Міністрів СРСР, на відміну від деяких пострадянських країн, фактично перейшла у спадок Незалежної України. Оскільки існування органу у справах релігій, як центрального органу виконавчої влади в Україні передбачено положеннями Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», то його діяльність зберігається і по сьогоднішній день.

Варто зазначити, що за двадцять чотири роки Незалежності України вказаний державний орган шість разів змінював свій статус і підпорядкованість. Коротко пригадаємо хронологічні рамки діяльності державного органу у справах релігій, а також делеговані йому повноваження.

До березня 1992 р. в Україні діє Рада у справах релігій при Кабінеті Міністрів УРСР, яка здійснює свою діяльність на підставі постанови Ради Міністрів УРСР від 25 лютого 1975 р. «Про затвердження Положення про Раду у справах релігій при Раді Міністрів СРСР». У березні 1992 р. Уряд України отримує назву Кабінет Міністрів України, відповідно державний орган у справах релігій – Рада у справах релігій при Кабінеті Міністрів України, яка проіснувала до липня 1994 р.

До безпосередніх повноважень Ради входило: надання практичної допомоги релігійним організаціям у застосуванні ними законодавства України про свободу совісті та релігійні організації; запобігання проявам у будь-якій формі релігійної винятковості, нетерпимості до невіруючих і віруючих інших віросповідань і зневажливого ставлення до почуттів громадян, розпалюванню ворожнечі й ненависті на релігійному ґрунті; запобігання втручанню державних органів і громадських організацій у здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій, а також втручанню релігійних організацій у діяльність інших релігійних організацій, у справи державних органів і громадських організацій; здійснення реєстрації статутів (положень) релігійних центрів, управлінь, монастирів, релігійних братств, місій та духовних навчальних закладів; консультування державних органів щодо застосування законодавства України про свободу совісті та релігійні організації; забезпечення з участю представників релігійних організацій та відповідних спеціалістів релігієзнавчої експертизи; при необхідності може брати участь у розгляді державними органами (у тому числі правоохоронними) питань, пов'язаних із забезпеченням додержання законодавства України про свободу совісті та релігійні організації; подання Кабінету Міністрів України висновків щодо державно-церковних відносин; за дорученням Уряду України може брати участь у розробці проектів нормативних актів, що стосуються відносин, пов'язаних із реалізацією права громадян на свободу совісті та діяльністю релігійних організацій; надання експертних висновків за запитами державних органів і суду; ведення обліку релігійних організацій і культових будівель; розглядання пропозицій, заяв і скарг громадян і організацій з віднесених до компетенції; узагальнення досвіду роботи державних органів у справах релігій, подання їм методичної допомоги і т. д.

Міністерство України у справах національностей, міграції та культур (липень 1994 р. – жовтень 1995 р.). У порівнянні із Радою у справах релігій, в контексті делегованих повноважень у проведенні державної політики щодо релігії та церкви новоствореному міністерству майже нічого не змінилося. Міністерство отримало фактично ті самі повноваження що і Рада у справах релігій за винятком того, що до компетенції міністерства було додано повноваження у сприянні міжнародній діяльності релігійним організаціям.

Державний комітет України у справах релігій (жовтень 1995 р. – квітень 2005 р.). Забігаючи дещо вперед, скажемо, що Державний комітет України у справах релігій, який здійснював свою діяльність десять років, на сьогодні є єдиним органом у справах релігій, який мав такий тривалий термін діяльності.

В контексті забезпечення проведення державної політики щодо релігій окрім повноважень, які мали Рада у справах релігій та Міністерство України у справах національностей, міграцій та культур Державному комітету України у справах релігій додалися повноваження проведення наукової діяльності.

Державний департамент у справах релігій при Міністерстві юстиції (квітень 2005 р. – листопад 2006 р.). Не дивлячись на пониження статусу Державний департамент у справах релігій при Міністерстві юстиції, в контексті забезпечення проведення державної політики щодо релігій, фактично отримує аналогічні функції своїх попередників. Однак, необхідно зазначити, що у порівнянні із Державний комітетом України у справах національностей та релігій, в Департаменті відбувається скорочення штатного апарату. Із підпорядкування Держдепрелігій було виведено структурні підрозділи в областях, що певним чином обмежило можливості Департаменту оперативно та ефективно виконувати покладені на нього завдання. Дана реорганізація викликала доволі жваве

обговорення серед громадськості, а особливо у релігійних колах, питання відносно доцільності існування даного органу.

Державний комітет України у справах національностей та релігій (листопад 2006 р. – грудень 2010 р.). Як зазначалося в урядовій Постанові №1575 від 8 листопада 2006 р. з метою подальшого вдосконалення системи органів виконавчої влади Кабінет Міністрів України ухвалив постанову якою реорганізував Державний комітет у справах національностей та міграції та Державний департамент у справах релігій, і на їхній базі утворив Державний комітет України у справах національностей та релігій. Саме Держкомнацрелігій відзначився тим, що за роки існування державного органу у справах релігій в Україні мав рекордну кількість керівників (чотири).

Лише 14 лютого 2007 р. Кабінет Міністрів України затверджує положення «Про Державний комітет України у справах національностей та релігій», згідно якого даний державний орган у справах релігій, як і в 1994 р., об'єднується з органом, який займається справами національностей та міграції.

Варто зазначити, що Держкомнацрелігій в черговий раз отримує підвищення статусу до центрального органу виконавчої влади, в контексті реалізації державної політики у сфері державно-конфесійних відносин і, по суті, наділяється функціями своїх попередників. У підпорядкування Держкомнацрелігій було повернуто структурні підрозділи в областях, що мало дозволити більш оперативно здійснювати його діяльність.

9 грудня 2010 р. Президентом України Віктором Януковичем видано Указ №1085/2010 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади». Згідно зазначеного нормативно-правового акту «з метою оптимізації системи центральних органів виконавчої влади, усунення дублювання їх повноважень, забезпечення скорочення чисельності управлінського апарату та витрат на його утримання, підвищення ефективності державного управління» Державний комітет України у справах національностей та релігій потрапив до переліку вищих органів виконавчої влади які ліквідовано [1].

Згідно цього ж Указу Президента України відбувається чергове пониження статусу державного органу України у справах релігій, оскільки функції Держкомнацрелігій щодо реалізації державної політики у сфері релігії передано до компетенції одного із структурних підрозділів реорганізованого Міністерства культури України.

В той час ліквідація Державного комітету України у справах національностей та релігій викликала чергове доволі бурхливе обговорення у громадських, державних, релігійних та наукових колах, але у цьому випадку на предмет доцільності розподілення функцій державного органу у справах релігій між двома новими структурами (функції реєстрації релігійних організацій, згідно Указу Президента, було віднесено до компетенції новоутвореної Державної реєстраційної служби України).

Особливо проти такого розподілення повноважень, в той час, виступила релігійна спільнота України. Офіційна позиція релігійної спільноти України, яка виражала даний спротив, була вмотивована тим, що Державна реєстраційна служба України за своєї некомпетентності буде реєструвати усі релігійні організації, в тому ж числі і деструктивні.

Натомість знаючи ситуацію із середини, а також аналізуючи діяльність Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій можна стверджувати, що релігійна спільнота України, а радше керівництво релігійних центрів в Україні, ще не в стані проводити свою діяльність без контролюючого їх органу зі сторони держави. Власне ВРЦіРО була основним ініціатором повернення Міністерству культури України повноважень по реєстрації статутів (положень) релігійних організацій, а також змін і доповнень до них. У квітні 2011 р. Указом Президента України № 388/2011 зазначене питання було врегульовано. Даним Указом було затверджено Положення «Про Міністерство культури України» в якому, серед основних функцій передбачено, що Мінкульт здійснює в установленому порядку реєстрацію статутів (положень) релігійних організацій, а також змін і доповнень до них [2].

Узагальнюючи вищевказане можна сказати, що державний орган України у справах релігій, в контексті забезпечення проведення державної політики щодо релігії та діяльності релігійних організацій за весь період свого існування в Незалежній Україні мав наступні повноваження: аналітичної, законотворчої, реєстраційної, облікової (статистичної) роботи, інтеграції державних органів і релігійних організацій, надання консультативної допомоги у застосуванні законодавства про свободу совісті та релігійних організацій та сприяння в питаннях реституції культових будівель і майна.

Проте не все, що було передбачено у Положеннях про державний орган України у справах релігій виконувалось, або виконувалось із порушенням цих положень самим державним органом. Доволі дивними, або навіть суперечливими видаються окремі повноваження державного органу у справах релігій. Скажімо повноваження щодо «розроблення поточних та довгострокових прогнозів релігійних процесів». З контексту даного положення виникає, що держава наділила свій орган, який *de jure* має бути відділений від церкви, повноваженнями розробляти поточні та довгострокові релігійні процеси в Україні. Даний припис фактично дає можливість державному органу «корегувати» діяльність релігійних організацій, що *de facto* і відбувалося відомими усім главам Церков в Україні листами Державного комітету України у справах національностей та релігій. Подібними листами останній звертався до вищого керівництва Церков в Україні та «просить зорієнтувати духовенство на проведення молитов за Україну та їх участь в інших заходах присвячених урочистостям з нагоди Дня Соборності України».

Звісно, молитись, в тому ж числі за Україну, це прямий обов'язок не тільки священнослужителів, але й кожного віруючого в Україні. Натомість саме дії державного органу, який згідно ст. 5 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» не має права втручатись у здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій але дає подібні вказівки керівництву Церков, є неприпустимими.

Інше положення яке делеговано державному органу дозволяє «запобігати проявам національної або релігійної винятковості» також викликає ряд запитань. Яким чином державний орган має «запобігати» проявам національної або релігійної винятковості? Чи цим положенням держава не залишила собі право якимись чином запобігати появі «інакомислячих» за національною або релігійною винятковістю (приналежністю)? Чи дане положення не суперечить положенням Конституції України та принципам міжнародного права, які не допускають будь-яких проявів дискримінації за національною чи релігійною ознаками?

Ще одне положення, на яке хотілося б звернути увагу, яке делеговане Міністерству культури України, це «здійснення офіційного погодження можливості зайняття проповідницькою чи іншою канонічною діяльністю, виконання релігійних обрядів священнослужителями, релігійними проповідниками, наставниками, іншими представниками зарубіжних релігійних організацій, які є іноземними громадянами і тимчасово перебувають в Україні».

Дане положення, на думку автора, є таким, що дискримінує зареєстровані у встановленому чинним законодавством порядку релігійні організації, оскільки виключно керівництво релігійною організацією несе повну відповідальність за іноземних громадян яких запрошує до допомоги у здійснюваній в межах закону діяльності релігійних організацій.

Підсумовуючи вищесказане хочеться наголосити на тому, що із прийняттям Україною Незалежності 24 серпня 1991 р., в Україні і надалі зберігається діяльність органу у справах релігій, як центрального органу виконавчої влади. Подібно як і існування даного органу є передбачено нормою закону, так і в компетенції даного органу залишилися контролюючі функції за діяльністю релігійних організацій. На думку автора, як Україна звільняється від тоталітарної ідеології та її символів, так само має звільнитись і від пострадянської практики правового регулювання державно-церковних відносин та захисту прав і свобод людини.

З метою удосконалення організаційного механізму взаємодії держави та церкви необхідно створити відповідні консультаційні ради при органах виконавчої влади, а також апараті Президента України. Урядова Комісія з питань забезпечення реалізації прав релігійних організацій, яка була утворена Кабінетом Міністрів України у 2008 р. як постійно діючий консультативно-дорадчий орган, врешті повинна запрацювати, а не тільки існувати на папері. Практична діяльність даної комісії має полягати у тому, що її члени мають готувати пропозиції для врегулювання проблемних питань, пов'язаних з діяльністю релігійних організацій; розглядати питання передачі релігійним організаціям культових будівель та іншого майна; сприяти здійсненню контактів Уряду з релігійними організаціями, з метою вироблення та узгодження єдиної державної політики у сфері забезпечення свободи віросповідання в нашій державі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, в статті розкрито теоретичні положення, проаналізовано тенденції державної політики в галузі регулювання державно-церковних відносин та захисту прав і свобод людини на різних етапах розвитку нашої держави та запропоновано практичні рекомендації щодо удосконалення організаційного механізму взаємодії держави і церкви у сфері свободи совісті та віросповідання в Україні. Встановлено, що: 1) державна політика у цій сфері *de jure* базується на правових засадах, які відповідають міжнародним стандартам, натомість *de facto* існує ще багато прогалин у національному законодавстві, які дозволяють чиновникам втручатись у

здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій; 2) механізм забезпечення свободи совісті та віросповідання, який існує в Україні у вигляді національного законодавства, у значній мірі ставить релігійні організації у залежність від державного органу у справах релігій, який тільки кілька останніх років намагається звільнитись від чиновницького складу, який достався у спадок Україні з часів колишнього Радянського Союзу.

В роботі окреслено практичні рекомендації, що забезпечили б тісну взаємодію органів державної виконавчої влади із релігійними організаціями, які не потребують ні утворення нових інститутів держави, ні тим більше видатків із державного бюджету. Практична діяльність таких інститутів зробить можливим посилити співпрацю всіх рівнів владних органів та релігійних організацій.

Джерела та література

1. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України № 1085/2010 від 09 грудня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010>.
2. Про Положення про Міністерство культури України: Указ Президента України №388/2011 від 6 квітня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/13359.html>.
3. Пашенко В., Киридон А. Більшовицька держава в Україні (1917-1930-ті роки). – Полтава, б.в., 2004. – 336 с.
4. Сборник декретов, положений, инструкций, циркуляров по Народному Комиссариату юстиции с 1 января 1920 г. по 20 апреля 1921 г. – Харьков, 1921. – Вып. 2.
5. СУ УССР. – 1920. – № 22.
6. ЦДАВО України. – Ф. 5. – Оп. № 1. – Передмова.
7. ЦДАВО України. – Ф. 8. – Оп. № 1. – Спр. 817.
8. ЦДАВО України. – Ф. 4648. – Оп. № 1. – Передмова.
9. ЦДАВО України. – Ф. 4648. – Оп. № 5. – Спр. 1.

Гофман Ю. Некоторые особенности регулирования государственно-конфессиональных отношений в Украине: история и наши дни. В статье раскрыты теоретические положения, проанализированы тенденции государственной политики в области регулирования государственно-церковных отношений и защиты прав и свобод человека на разных этапах развития нашего государства и предложены практические рекомендации по совершенствованию организационного механизма взаимодействия государства и церкви в сфере свободы совести и вероисповедания в Украине. Установлено, что: 1) государственная политика в этой сфере *de jure* базируется на правовых принципах, которые отвечают международным стандартам, зато *de facto* существует еще много пробелов в законодательстве, которые позволяют чиновникам вмешиваться в осуществляемую в пределах закона деятельность религиозных организаций; 2) механизм обеспечения свободы совести и вероисповедания, который существует в Украине в виде национального законодательства, в значительной степени ставит религиозные организации в зависимость от государственного органа по делам религий. С целью усовершенствования организационного механизма взаимодействия государства и церкви необходимо создать соответствующие консультационные советы при органах исполнительной власти, а также в аппарате Президента Украины.

Ключевые слова: свобода совести, свобода вероисповедания, правовое регулирование, права и свободы человека, государственный орган по делам религий.

Hoffman Y. Some Peculiarities of Regulation of State and Religious Relations in Ukraine: History and Our Days. In the article theoretical background has been studied, and tendencies of public policy in the field of regulation of the state and church relations and protection of the rights and freedoms of the person at different stages of development of our state have been analysed, and practical recommendations for improvement of the organizational mechanism of interaction of the state and church in the sphere of freedom of conscience and religion in Ukraine have been offered. It has been established that: 1) public policy in this sphere *de jure* is based on legal principles which follow the international standards, but *de facto* a lot of gaps in the legislation still exist, they allow officials to interfere in the activity of the religious organizations which is carried out within the law; 2) the mechanism of providing freedom of conscience and religion which exists in Ukraine in the form of the national legal system, considerably makes the religious organizations dependent on state body for affairs of religions. For the purpose of improvement of the organizational mechanism of interaction between the state and church it is necessary to create the relevant consulting councils within executive agencies, and also in the apparatus of the President of Ukraine.

Key words: freedom of conscience, freedom of religion, legal regulation, rights and freedoms of a person, state body for affairs of religions.

Особливості нормативно-правового регулювання координації діяльності правоохоронних органів держав– членів Європейського Союзу

У статті розглядаються питання особливостей нормативно-правового регулювання координації діяльності правоохоронних органів держав – членів Європейського Союзу (далі – ЄС). Головна увага приділяється нормативно-правовому регулюванню діяльності таких органів як Європол і Євроюст. Досліджується нормативно-правова база структуризації і діяльності цих органів та особливість нормативно-правового регулювання координації сучасного стану щодо посилення міжвідомчої співпраці правоохоронних та судових органів країн – членів ЄС.

Ключові слова: координація, правоохоронні органи, країни-члени Європейського Союзу, Європол, Євроюст.

Постановка наукової проблеми та її значення. В сучасних умовах будівництва правової держави, наявності потреб у внесенні змін до національного законодавства з метою забезпечення стабільного розвитку суспільства, досить важливими є питання координації діяльності правоохоронних органів держав – членів Європейського Союзу (далі – ЄС), та співпраці між державами – членами ЄС в галузі правоохоронної діяльності, які пов'язані із загальноєвропейською інтеграцією. Стосовно координації діяльності правоохоронних органів це означає розробку та практичну реалізацію спільних заходів з найбільш актуальних проблем боротьби зі злочинністю. Розглядаються організаційно-правові засади правоохоронної діяльності в ЄС як на наднаціональному та національному рівні, з визначенням основних напрямів формулювання спільного простору внутрішньої безпеки і особливостей нормативно-правового регулювання координації діяльності правоохоронних органів держав – членів ЄС.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблема дослідження стану злочинності як в Україні, так і в Європі, її причин і умов та здійснення заходів щодо протидії їй та профілактики, координації діяльності правоохоронних органів у цьому напрямі стала предметом наукових пошуків для багатьох учених юристів. Обрана тема у вітчизняній правовій науці практично не досліджувалася. Окремі суміжні питання розробляли М. В. Буроменський, О. К. Вішняков, В. І. Муравйов. Проте цілісної картини вони не створюють, що й мотивувало до написання цієї наукової роботи. Значний внесок у розв'язання цієї проблеми внесли такі учені, як: Ю. Грошевий, Л. Давиденко, П. Каркач, М. Руденко та інші.

Мета й завдання статті. Метою і основними завданнями перспективних заходів взаємодії і співпраці правоохоронних органів держав – членів ЄС повинно стати створення належних умов нормативно-правового регулювання координації діяльності правоохоронних органів держав – членів ЄС з найбільш актуальних проблем боротьби зі злочинністю, які в аспекті співпраці сприяли б визначенню оптимальних правових форм і механізмів майбутньої інтеграції до ЄС. Метою нашої статті ми також вбачаємо обґрунтування необхідності вдосконалення нормативно-правового регулювання питань профілактики злочинності, виявлення і усунення причин та умов, які сприяють вчиненню злочинів на рівні нормативно-правового регулювання координації діяльності правоохоронних органів держав-членів ЄС.

Виклад основного матеріалу. Термін «координація» в перекладі з латинської означає узгодженість, підпорядкування, приведення у відповідність (понять, дій, функцій тощо). Координувати – значить узгоджувати [1, с. 364]. Етимологічний зміст поняття «координація» (лат.) означає узгодження (тобто спільне, ordinatio – впорядкування). У юридичній літературі термін «координація» вживається тоді, коли йдеться про узгоджену діяльність різних органів і організацій, які беруть участь у боротьбі зі злочинністю. Щодо координації діяльності правоохоронних органів це означає розробку та практичну реалізацію спільних заходів з найбільш важливих проблем боротьби зі злочинністю.

Значення координаційних дій правоохоронних та інших органів полягає в тому, що це дозволяє об'єднати зусилля в справі запобігання злочинам і на цій основі домогтися кращих

результатів в більш короткі строки і з меншою затратою сил [2, с. 83]. Термін «координація» за своїм змістом є близьким до терміна «взаємодія», який означає взаємний зв'язок, взаємну підтримку [3, с. 73]. Координація діяльності правоохоронних органів зовсім не означає, що ці органи втрачають свою процесуальну самостійність та специфіку організації і діяльності кожного з них в межах повноважень по виконанню що стоять перед ними завдань.

Співпраця між державами – членами ЄС в галузі правоохоронної діяльності пов'язана з загальноєвропейською інтеграцією. Тому для України дослідження питань співпраці держав – членів ЄС в галузі правоохоронної діяльності є важливим. Певною особливістю сучасного стану є посилення міжвідомчої співпраці правоохоронних та судових органів країн – членів ЄС, утворення спеціальних структур, які відіграють важливу роль у боротьбі зі злочинністю, крім національних правоохоронних органів – це Європейська поліція (Європол) і Євроюст, які виконують конкретні завдання взаємної допомоги, координують зусилля між органами поліції, митної служби, імміграції та юстиції ЄС. Крім цього утворений Генеральний директорат внутрішніх справ, який почав свою діяльність з 01.07.2010 р., має повноваження Міністерства внутрішніх справ ЄС. Заходи, які ним здійснюються спрямовані на забезпечення економічного, культурного та соціального зростання ЄС, а також підтримання стабільності законності та безпеки у всіх сферах соціального життя.

Розглядаючи організаційно-правові засади координації правоохоронної діяльності в ЄС на наднаціональному та національному рівнях, пропонується визначити основні нормативно-правові напрями формування спільного простору внутрішньої безпеки, правопорядку і правосуддя. Для цього, зокрема, створено два агентства – Європол і Євроюст, які допомагають співробітництву держав – членів ЄС у боротьбі проти міжнародної організованої злочинності. Така взаємодія – це так звана «третя опора» ЄС, в якій Європол і Євроюст виконують дуже конкретні завдання в контексті діалогу, взаємної допомоги. Координують зусилля між поліціями, митними, імміграційними службами та міністерствами юстиції країн ЄС. Таким чином, в рамках ЄС організаційно-правові засади правоохоронної діяльності формуються як на підставі спільної політики Євросоюзу.

Європол розпочав свою діяльність з 01 липня 1999 р. Метою його діяльності є підвищення ефективності співробітництва компетентних відомств у запобіганні їх протидії злочинності, а також аналізі причин її розповсюдження. Крім цього метою Європолу є підвищення ефективності роботи національних правоохоронних органів та розвиток співробітництва між ними [4, с. 359]. Його створення було обумовлено Маастрихтським договором і він розпочав свою роботу у вигляді Підрозділу по боротьбі з незаконним обігом наркотиків (EDU). Поступово до EDU добавлялись підрозділи, що спеціалізувались на боротьбі з іншими видами злочинної діяльності. Європейська рада в м. Канни в червні 1995 року схвалила Конвенцію про Європол, що була ратифікована всіма державами – членами ЄС і набула чинності з 01 листопада 1998 р. [5]. Мандат агентства був розширений і дав Європолу повноваження по боротьбі з усіма небезпечними формами міжнародної злочинності. А у відповідності з Рішенням Ради ЄС від 06 грудня 2001 р., до компетенції Європолу додатково передані злочини проти життя, свободи і особистої недоторканності (вбивство, завдання тяжких тілесних ушкоджень); проти власності, суспільних інтересів і у сфері фінансової діяльності; деякі злочини у сфері незаконної комерційної діяльності і проти навколишнього середовища. Відповідно до параграфу 2 ст. 30 Договору про ЄС його головний законодавчий орган – Рада – прийняла правовий акт, який уповноважив Європол сприяти координації слідчих дій по конкретних справах, в тому числі і в рамках спільних слідчих бригад з участю представників Європолу.

Координація здійснюється головним чином у формі постійних контактів офіцерів по зв'язку, відряджених до різних держав – членів ЄС, а також шляхом нарад керівників національних відділів по зв'язках з Європолом, які можуть проводитись у відповідності до ст. 4 Конвенції 1995 р. А наприкінці 2000 р. Рада ЄС прийняла дві рекомендації: 1) Рекомендація державам–членам від 30 листопада 2000 р. «Про підтримку Європолом об'єднаних слідчих бригад, створених державами – членами» [6]; 2) Рекомендація державам – членам від 25 вересня 2000 р. «Про запити Європолу, що пропонують почати кримінальне розслідування конкретних справ» [7]. Це передбачає, що держави – члени повинні розглядати кожен запит, який адресований їм Європолом з пропозицією порушити, провести або скоординувати розслідування конкретних справ, а також інформувати Європол як у випадку погодження, так і відмови у задоволенні вимог по запиту. Друга рекомендація по своїй правовій природі – не обов'язковий для виконання акт.

Значення Європолу у запобіганні і контролі організованої злочинності на території Європи полягає в його координуючій функції, спільних дій компетентних органів країн – членів ЄС, у наданні інформації, оперативної, технічної допомоги в розслідуванні найбільш складних проявів організованої злочинної діяльності. Діяльністю Європола керує Директорат на чолі з Директором.

Директорат Європола призначається Радою ЄС (міністри юстиції і внутрішніх справ). Європол перетворився в орган, що координує роботу правоохоронних органів всіх держав – членів ЄС у розслідуванні злочинів транснаціонального характеру. Він підзвітний Раді міністрів юстиції і внутрішніх справ Європейського Союзу, яка здійснює загальне керівництво і контроль за діяльністю Європола, призначає директора агентства і його заступників, затверджує бюджет. До Ради міністрів входять представники всіх держав – членів ЄС, будь-яке рішення вона може прийняти лише за умови одноголосного схвалення.

На таких же принципах діє і агентство Євроюст, який є найновішим із створених у структурі правоохоронних органів ЄС підрозділів, він сформований у березні 2002 року, щоб підвищити ефективність діяльності правоохоронних органів держав-членів ЄС у сфері розслідування і судового переслідування особливо небезпечних міжнародних злочинів і, в першу чергу, організованої злочинності. Головними завданнями є підтримання й зміцнення координації та співробітництва між національними органами слідства та обвинувачення у сфері тяжких злочинів, що впливають на дві і більше держави – члена ЄС або потребують спільного обвинувачення, що ґрунтується на проведених операціях та інформації, наданій органами держав – членів та Європолом. Завдання включають: ініціювання кримінальних розслідувань, які проводять компетентні національні органи, зокрема злочинів проти фінансових інтересів Союзу; координацію розслідувань та переслідувань, зміцнення судового співробітництва, зокрема шляхом урегулювання конфліктів юрисдикцій та шляхом тісної співпраці з Європейською судовою мережею [8, с. 85]. Євроюст координує роботу національних прокуратур та інших правоохоронних відомств держав – членів ЄС, що займаються кримінальним переслідуванням або розслідуванням кримінальних справ.

Після створення Євроюсту у 2002 р., з метою встановлення і підтримки тісного співробітництва між Європолом та Євроюстом було укладено Угоду від 09 червня 2004 р. [9]. Її цілями було покращення координації з метою збільшення їх ефективності у боротьбі з тяжкими формами міжнародної злочинності, які знаходяться у сфері компетенції обох цих органів, та уникнення дублювання роботи. Зокрема, передбачалось досягти цього за допомогою обміну оперативною, стратегічною і технічною інформацією. Для цього Главою 2 Угоди передбачено проведення регулярних консультацій між директором Європола і президентом Колегії Євроюсту та зустрічей між представниками цих сторін. Крім того, приділяється увага обробці, передачі та доступу до інформації між Європолом та Євроюстом. У главі 4 Угоди встановлено вимоги щодо конфіденційності, зокрема, що кожна сторона має гарантувати конфіденційність і відповідні стандарти безпеки для інформації, отриманої на підставі даної Угоди. Крім того, передбачено порядок вирішення спорів між сторонами, що за загальним правилом, повинні вирішувати позитивно Директор Європолу та президент Колегії Євроюсту.

Євроюст – це орган ЄС, відповідальний за координацію діяльності правоохоронних органів держав – членів ЄС. Правовий статус цього органу закріплений в рішенні Ради ЄС від 28 лютого 2002 р. «Про створення Євроюсту з метою посилення боротьби з тяжкою злочинністю» [10]. У сферу компетенції Євроюсту потрапляють усі злочини, перелічені у Конвенції про Європол, а також комп'ютерні та екологічні злочини, відмивання грошей, шахрайство і корупція. З метою підвищення ефективності боротьби з міжнародною злочинністю, Євроюст посилює координацію дій між національними поліцейськими і судовими органами, створюючи правоохоронним органам держав – членів ЄС умови для ефективної боротьби зі злочинністю. Як орган, що відповідає за координацію Євроюст може входити зі зверненнями до компетентних органів держав – членів ЄС із запитом про порушення кримінальних справ і притягнення до відповідальності за фактами конкретних злочинів, запитом про створення об'єднаних слідчих бригад тощо. Він покликаний надавати інформаційну підтримку при розслідуванні і заходах кримінального переслідування. Може запитувати, отримувати, зберігати, обробляти і передавати компетентним службам дані, що мають значення для розкриття злочинів, в тому числі дані особистого характеру про обвинувачених, потерпілих і свідків. Він покликаний розширити співробітництво держав ЄС у сфері кримінального права, що робить це агентство ключовим помічником Європейського Парламенту, Ради і Комісії, що наділяє Євроюст місією привілейованого партнерства з судовими магістратами, системою європейських судів і такими правоохоронними організаціями, як Європол та Європейський офіс по боротьбі з шахрайством (OLAF). Євроюст є колективним органом, де представник кожної із країн має по одному голосу. Діяльність Євроюсту фінансується із загального бюджету ЄС, за винятком заробітної платні суддів, прокурорів і поліцейських, яка виплачується із бюджету держав – членів ЄС. У роботі Євроюсту без права голосу також бере участь Комісія ЄС. Правові основи організації і діяльності Євроюсту містяться у Рішенні Ради ЄС від 28 лютого 2002 р. «Про створення Євроюсту з метою посилення

боротьби з тяжкою злочинністю» [10]. Відповідно до цього Рішення, Євроюст є підрозділом – органом ЄС на правах юридичної особи. Особлива увага у Рішенні приділяється обміну інформацією і обробці даних. Обробці даних особистого характеру присвячено статті 14-22 Рішення. Для реалізації своїх цілей Євроюст здійснює обробку даних особистого характеру автоматизованим шляхом або через складені вручну систематизовані дос'є. Задля цього створюється режим привілейованих відносин між Євроюст і Європейською інформаційною мережею у сфері правосуддя. Євроюст повинен вживати необхідних заходів по захисту даних особистого характеру з тим, щоб він відповідав Конвенції Ради Європи від 28 січня 1981 р. Для захисту даних встановлюється посада уповноваженого по захисту даних, яким є один із членів персоналу Євроюсту, якого спеціально призначають для виконання відповідних обов'язків. Уповноважений наділяється незалежністю і самостійністю при виконанні своїх повноважень

Для контролю за діяльністю Євроюсту щодо обробки і захисту даних особистого характеру створюється загальний контрольний орган з незалежним статусом. Цей контроль покликаний забезпечити захист даних і має право необмеженого доступу до всіх дос'є, в яких обробляються дані особистого характеру. Члени цього органу, які призначаються державами – членами ЄС, можуть бути судді або інші особи з аналогічним рівнем незалежності.

Після набрання чинності Конституції ЄС (офіційна назва Договір, що затверджує Конституцію для Європи [11]) здійснюються заходи ЄС у правоохоронній сфері, яким присвячено главу IV «Простір свободи, безпеки і правосуддя». Щодо всіх основних питань цієї сфери приймаються і будуть прийматись Європейські закони і Європейські рамкові закони, в тому числі, правові акти, які спрямовані на посилення наявних, діючих правоохоронних органів ЄС – Європолу та Євроюсту. Обговорюється питання про заснування такого загальноєвропейського органу, як Європейська прокуратура. Створення такого органу передбачено Конституцією ЄС, яка закріплює правові засади створення Європейської прокуратури. Так, згідно зі ст. III-274 Конституції ЄС для боротьби зі злочинністю, яка посягає на фінансові інтереси Союзу, європейський закон Ради ЄС (що приймається одностайно після схвалення Європейським парламентом) може заснувати Європейську прокуратуру на основі Євроюсту. Європейська прокуратура, згідно з нормами Конституції ЄС за необхідністю у взаємодії з Європолем уповноважена здійснювати розслідування, кримінальне переслідування і віддання до суду учасників злочинних діянь, що посягають на фінансові інтереси ЄС. До її функцій належить обвинувачення по цих справах перед компетентними судами держав – членів ЄС, а також координації. Поряд з цим, слід зауважити, що проект створення Європейської прокуратури був негативно сприйнятий такими державами – членами ЄС як: Великобританія та Ірландія, що не дозволяє офіційно оголосити про створення Європейської прокуратури. Тому можна констатувати, що створені агентства Європол та Євроюст мають всі повноваження органів, що координують роботу правоохоронних установ всіх держав – членів ЄС при розслідуванні злочинів транснаціонального характеру.

Для України дослідження питань координації діяльності правоохоронних органів держав-членів ЄС, а також співпраці в галузі правоохоронної діяльності є важливим в аспекті визначення оптимальних правових форм і механізмів майбутньої інтеграції до ЄС. Співробітництво України з ЄС у контексті європейської політики сусідства ґрунтується на чинному Плані дій ЄС в галузі юстиції та внутрішніх справ схваленому 12 грудня 2001 р., а також Плані дій Україна – ЄС, який було підписано 21 лютого 2005 р. [12] та Плані дій Україна – ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки, затвердженому 18 червня 2007 р. на засіданні Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС. У зв'язку з цим, актуальним є аналіз правових основ та форм діяльності, а тому числі координації, європейських «національних» правоохоронних структур у сфері запобігання злочинності, з якими Україні потрібно мати ефективне співробітництво. Дослідження цих питань має особливе значення при вирішенні питань про приведення українського законодавства у відповідність з законодавством ЄС. Заслуговують особливої уваги створений при Євроюсті зональний контрольний орган з незалежним статусом. Він здійснює контроль за діяльністю Євроюста і зобов'язаний забезпечити дотримання вимог рішень Ради від 28 лютого 2002 р. про створення Євроюста з метою боротьби з тяжкою злочинністю.

Джерела та література

1. Словарь иностранных слов / Под ред. И. В. Лехина, Ф.Н. Петрова. – М.: Наука, 1955. – С. 364.
2. Давыденко Л. М., Бандурка А. А. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы: монография / Л. М. Давыденко, А. А. Бандурка. – Х.: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2005. – 302 с.
3. Ожегов С. И. Словарь русского языка. – М.: Наука, 1973. – С. 73.
4. Право Европейского Союза. Учебник для ВУЗов / Под ред. С. Ю. Кашкина. – М.: Юрист. – 2004. – 925 с.

5. Convention Based on Article K.3 of the Treaty on European Union on the Establishment of a European Police Office [Текст]: EU. Brussels, 18 July 1995 SN 3549/95/ Official Journal of the European Communities. – 1995. – 27 November. – P. 2-32.
6. JO. C. 357 du 13.12.2000. P.S.
7. JO. C. 389 du 12.10.2000. P.S.
8. Основи права Європейського Союзу: нормативні матеріали // За заг. ред. проф. М. В. Буроменського. – Х.: Вид-во «Фінн», 2010. – 392 с.
9. Agreement between Eurojust and Europol [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.europol.europa.eu/index.asp?page=agreements>.
10. The Council Decision from February, 28th, 2002 About creation Eurojust with a view of strengthening of struggle against heavy criminality (2002/187/JAI) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eulaw.edu/documents/legislation/law_defence/evrojust.html.
11. Конституція Європейського Союзу: Договір, устанавлюючий Конституцію для Європи (с коментарями). – М., 2005. – 124 с.
12. План дій Україна–Європейський Союз: європолітика сусідства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nau.kiev.ua>.

Каркач П., Копетюк Н. Особенности нормативно-правового регулювання координації діяльності правоохоронительних органів–членів Європейського Союзу. В статті розглянуті особенности правового регулювання координації правоохоронительних повноважень Європейського Союзу. Основне уваження приділено правовому регулюванню таких органів, як Європол і Євроюст. Ми вивчили нормативну базу і структуру їх діяльності в цілях укріплення міжведомственного співробітництва між правоохоронительними і судовими органами країн-членів Європейського союзу. Для цієї цілі були сформовані спеціальні структури - Європейське поліцейське управління (Європол) і Євроюст, які виконують конкретні задачі, пов'язані з взаємною допомогою і координацією зусиль між органами поліції, митного, імміграційного контролю і юстиції Європейського Союзу. Європол здійснює профілактику і боротьбу з організованою злочинністю в Європі, координацію спільних дій компетентних органів держав-членів ЄС, надає інформацію, оперативну, технічну допомогу в розслідуванні найскладніших проявів організованої злочинності. Євроюст забезпечує взаємне інформувати компетентних органів держав-членів розслідування відомих йому, і прокуратури діяльності; сприяє компетентними органами по їх просьбі, в цілях забезпечення найбільш узгодженого характеру розслідування і переслідування діяльності; дає свою підтримку зусиллям, направленим на покращення співробітництва між компетентними органами держав-членів і інших.

Ключевые слова: координація, правоохоронительні органи, країни–члени Європейського Союзу, Європол, Євроюст.

Karkach P., Kopetiuk N. Peculiarities of Legislative Regulation of Coordination of Activity of Law Enforcement Agencies – Members of the European Union. In the article the peculiarities of legal regulation of coordination of law-enforcement powers of the European Union have been considered. The major attention has been paid to legal regulation of such bodies, as Europol and Eurojust. We studied regulatory basis and structure of their activity for the strengthening of interdepartmental cooperation between law enforcement and judicial agencies of member countries of the European Union. For this purpose special structures were created - the European Police Office (Europol) and Eurojust which carry out specific objectives connected with mutual aid and coordination of efforts between bodies of police, customs, immigration control and justice of the European Union. The Europol carries out prevention and fights against organized crime in Europe, coordination of joint actions of competent bodies of the EU member states, provides information, operational, technical assistance in the investigation of the most difficult cases of organized crime. Eurojust provides mutual informing of competent bodies of states, which are members of investigation, and prosecutor's offices; cooperates with competent authorities at their request for providing the most coordinated procedure of investigation and prosecution; supports the efforts directed on improvement of cooperation between competent bodies of member states and others.

Key words: coordination, law enforcement agencies, member countries of the European Union, Europol, Eurojust.

Проблеми удосконалення правового регулювання діяльності військових прокуратур в Україні

У статті аналізуються зміни у законодавстві про військову прокуратуру у системі органів прокуратури України, вносяться пропозиції щодо вирішення окремих спірних питань у Законі України «Про прокуратуру», нормативних актах Генерального прокурора України.

Ключові слова: прокуратура; військова прокуратура; структура військових прокуратур, військовий прокурор, функції військової прокуратури.

Постановка проблеми. Сьогодні основний обов'язок військових прокурорів полягає у тому, щоб наглядовими заходами забезпечити правове супроводження військової реформи, захистити громадян, зокрема, військовослужбовців, не допустити обмеження їх законних прав і свобод, зниження рівня бойової і мобілізаційної готовності Збройних Сил, інших військових формувань. Основне завдання військової прокуратури має полягати у зміцненні демократичної, соціальної, правової держави та забезпеченні національної безпеки України, а діяльність її органів має сприяти всебічному зміцненню законності та правопорядку у військах, утвердженню верховенства права.

Мета і завдання цієї статті Успішне вирішення завдань, що стоять перед органами військової прокуратури, є можливим за умови постійного удосконалення організації її діяльності, використання інтенсивних методів роботи в умовах складної оперативної обстановки у Збройних Силах і правоохоронних органах України, пов'язаних зі здійсненням антитерористичної операції, наукових рекомендацій, передового досвіду і можливостей застосування сучасної техніки в прокурорсько-слідчій практиці, систематичного підвищення професійної підготовки кадрів, спрямованості на досягнення практичних результатів у зміцненні законності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти функціонування військових прокуратур в Україні досліджували П. П. Богуцький, Ю. М. Війтев, М. Я. Дьомін, О. О. Зархін, В. П. Козачук, І. М. Козьяков, І. О. Папуша, А. Г. Пришко, Г. П. Серeda та інші. Проте нинішні реалії, події, що відбуваються в південно – східних областях України, актуалізують здійснення поглибленого аналізу особливостей сучасного стану діяльності військових прокуратур в Україні з огляду на необхідність посилення ефективності їх діяльності.

Виклад основного матеріалу. Існування органів військової прокуратури не можна вважати чимось новим в історії державності. Військові прокурори в дореволюційну епоху захищали чинний в ті часи абсолютистський державний режим були віддані Імператору, жорстоко переслідували противників самодержавства, особливо під час революційних подій 1905-1907 рр.

На початкових етапах радянської влади існували революційні трибунали, а при них - колегії обвинувачів, яких можна було вважати прообразом майбутньої військової прокуратури. На початку 30-х років в Радянському Союзі була створена система військових прокуратур, завданням яких була протидія злочинності у військовій сфері і розслідування деяких інших державних злочинів.

Діяльність військових прокуратур була безпосередньо пов'язана із застосуванням жорстких заходів кримінальної репресії, особливо в період війни 1941-1945 р. У післявоєнний період військові прокуратури продовжували існувати. Це було передбачено Законом Союзу РСР «Про прокуратуру СРСР» 1979 р. [1]. Організація та порядок діяльності військової прокуратури визначалась зазначеним Законом і Положенням про військову прокуратуру, затвердженим Президією Верховної Ради СРСР за поданням Генерального прокурора СРСР. Відповідно до нього військові прокуратури склались з Управління військових прокуратур, прокуратури Союзу РСР, військових прокуратур округів і гарнізонних військових прокуратур. Діяльність військових прокуратур регулювалась спеціальним положенням, прийнятим Президією Верховної Ради РСР з ініціативи Прокуратури Союзу РСР. Абсолютна централізація органів військової прокуратури служила потребам забезпечення обороноздатності Збройних Сил і здійсненню каральної політики радянської влади.

Військові прокуратури продовжували існувати в попередньому вигляді у незалежній Україні до квітня 2012 р. [2]. Проте відповідно до ч. 2 ст.13 Закону України «Про прокуратуру» у новій редакції [3] термін «військова прокуратура» вийшов з ужитку і був замінений на спеціалізовані

прокуратури на правах обласних, міських, районних та міжрайонних прокуратур за здійсненням нагляду за додержанням законів у військовій сфері: у військових формуваннях, на підпорядкованих їм підприємствах, в установах і організаціях, а також на об'єктах оборонно-промислового комплексу, суб'єктах господарської діяльності незалежно від форм власності – з питань виконання державного оборонного замовлення, підприємствах-зберігачах цінностей мобілізованого резерву, виконання інших функцій органів прокуратури та повноважень прокурорів у військовій сфері.

Отже, зазначенні підрозділи можна було б вважати певним синонімом військових прокуратур з деякими відмінностями. Зокрема, їх посадовим особам присвоювалися не військові звання, а класні чини, встановлені для працівників територіальних прокуратур.

Повернення до військових прокуратур здійснено у Законі України «Про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру» щодо утворення військових прокуратур» від 14 серпня 2014 р. [4] та в новому Законі України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. (далі Закон) [5]. Значною мірою це було обумовлено збільшенням через потреби оборони чисельності Збройних Сил України майже вдвічі. Тобто, воно було не випадковим кроком державного керівництва України, а обумовлювалося об'єктивними причинами захисту державного ладу, забезпечення обороноздатності і державної безпеки.

У зв'язку з цим виникає питання: яке місце посідають військові прокуратури у прокурорській системі України.

Відповідно до ч.1 ст. 7 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. прокурорську систему становлять:

- 1) Генеральна прокуратура України;
- 2) регіональні прокуратури;
- 3) місцеві прокуратури;
- 4) військові прокуратури.

До військових прокуратур належать: Головна військова прокуратура (на правах структурного підрозділу Генеральної прокуратури України), військові прокуратури регіонів (на правах обласних), військові прокуратури гарнізонів та інші військові прокуратури (прирівняні до прокуратур міст і районів).

На відміну від системи територіальних прокуратур, яка відображає поділ території України на регіони та інші адміністративно-територіальні одиниці, які можуть складатись з міст і районів, або груп районів, військові прокуратури прив'язані до поділу органів військового управління на гарнізони, причому, не обов'язково зв'язані з адміністративно-територіальним поділом України (зокрема Дарницький, Білоцерківський, Деснянський, Білгород-Дністровський, Криворізький гарнізони). Отже, можна зробити висновок, що військові прокуратури являють собою якщо не систему, то у всякому разі, підсистему органів прокуратури України.

На відміну від загальних регіональних і місцевих прокуратур, кожна з яких охоплює територію якогось одного регіону, міста чи району, військові прокуратури охоплюють території на яких розташовані військові прокуратури гарнізонів, розташованих у різних населених пунктах регіонів як адміністративно-територіальних одиниць.

Відповідно до Закону утворення, реорганізація та ліквідація військових прокуратур здійснюється Генеральним прокурором України. Відтак є незрозумілим, чому вичерпний перелік військових прокуратур міститься в додатку до Закону (і цей додаток є його невід'ємною складовою), якщо утворення, реорганізація і ліквідація військових прокуратур здійснюється Генеральним прокурором України. Така норма (абз. 3 ч. 2 ст. 7 Закону) не стосується місцевих територіальних, а лише військових прокуратур. Це може бути пов'язано з необхідністю виникнення термінової потреби у перегляді цієї підсистеми в складних умовах пов'язаних зі здійсненням АТО.

На підставі абз. 2 ч. 2 ст. 7 Закону «у разі, якщо в силу виключних обставин у певних адміністративно-територіальних одиницях не діють органи прокуратури України, що здійснюють нагляд, за рішенням Генерального прокурора України виконання їх функцій може покладатися на військові прокуратури регіонів і місцеві військові прокуратури. Такими обставинами очевидно можуть бути ускладнення роботи державних органів в результаті стихійного лиха або військових дій.

На відміну від прокуратур з нагляду за додержанням законів у військовій сфері, на які було покладено в основному здійснення нагляду за додержанням і застосуванням законів (колишнього загального нагляду), сучасна військова прокуратура передусім здійснює нагляд за додержанням законів при розслідуванні кримінальних правопорушень (процесуальне керівництво розслідуванням) і пов'язану з цим функцію підтримання державного обвинувачення в судах щодо кримінальних правопорушень віднесених до компетенції військової прокуратури (ст. 25 Закону).

Крім того, на наш погляд, військова прокуратура у межах своїх повноважень і можливостей закликає здійснювати представництво в суді інтересів держави і громадян (ст. 22). Представництво інтересів держави має стосуватися передусім збереження військового майна, що перебуває у військових формуваннях, при виконанні державного оборонного замовлення, на підприємствах-зберігачах цінностей мобілізованого резерву тощо. Представництво в суді інтересів громадян, які не можуть самостійно захистити свої права, має стосуватися в основному інвалідів військових дій, пенсійного забезпечення їх і членів сімей, влаштування дітей-сиріт тощо.

Враховуючи специфіку організації та діяльності військових прокуратур, слід, на нашу думку, затвердити відповідні положення Генеральним прокурором України.

Слід звернути увагу на потребу вдосконалення окремих положень Закону України які стосуються не лише «цивільних», але і військових прокуратур, щодо функцій прокуратури

Пунктом 7 ст. 24 Закону передбачено, що прокурор при здійсненні представництва, у разі встановлення ознак адміністративного чи кримінального правопорушення зобов'язаний здійснити передбачені законом дії щодо початку законного провадження. Кримінальне провадження прокурор заводить у формі, передбаченій КПК України. Що ж стосується адміністративного провадження, то порядок його порушення чинним Законом не передбачений, а норма попереднього Закону (ст.24) щодо винесення прокурором постанови щодо ініціювання притягнення особи до адміністративної відповідальності, уже не діє.

У зв'язку з цим пропонується викласти п.7 ст. 23 чинного Закону у такій редакції «у разі встановлення ознак адміністративного правопорушення прокурор ініціює притягнення винуватця до адміністративної відповідальності шляхом винесення відповідної постанови, яка має бути розглянута колегіальним органом чи посадовою особою не пізніше 10 днів з повідомленням про це прокурора.

Відкриття кримінального провадження здійснюється відповідно до норм Кримінального процесуального кодексу України».

До функції військової прокуратури потрібно віднести також здійснення нагляду за додержанням законів у місцях тримання осіб, затриманих і заарештованих за вчинення кримінальних правопорушень у військовій сфері. Для цього потрібно внести відповідні доповнення до статті 26 Закону.

У зв'язку зі створенням військових прокуратур на порядку денному, може постати питання про відновлення військових судів, які були ліквідовані у 2010 р. Очевидно, при цьому не було враховано специфіки військової служби, взаємовідносин у військовому середовищі, прояви недовіри військових до юрисдикції цивільних судів. Крім того, було важко передбачити ускладнення військової ситуації в Україні пов'язане із зовнішньою агресією, збільшення армії та відповідно чисельності військовослужбовців тощо. До речі, військові суди існують в таких розвинутих країнах Європи, як Німеччина і Великобританія. Зазначені екстремальні обставини обумовлюють потребу відновлення в Україні військових судів, за прикладом військових прокуратур. При цьому, на наш погляд, структура військових судів має бути максимально територіально наближена до структури військових прокуратур і навпаки, що дозволить підвищити ефективність процесуального керівництва розслідуванням і підтримання державного обвинувачення в суді.

Відповідно до ч. 2 ст. 27 Закону військовими прокурорами призначаються громадяни України з числа офіцерів, які проходять військову службу або перебувають у запасі і мають вищу юридичну освіту. Відтак їм у встановленому порядку присвоюють офіцерські звання.

Відповідно до абз. 7 ч. 2 ст. 27 зазначеної норми Закону «військові звання офіцерів військової прокуратури відповідають класним чинам працівників прокуратури. При звільненні офіцера військової прокуратури з військової прокуратури і відповідно з військової служби і призначення на посаду прокурорів у територіальні чи спеціалізовані прокуратури їм присвоюється відповідні їх військовим званням класні чини».

У зв'язку з цим потрібно дати відповідь на питання: як застосувати цю норму за умови, коли чинним законом класні чини взагалі не передбачені.

На наш погляд є потреба конкретизувати положення Закону щодо участі військових прокурорів у діяльності органів прокурорського самоврядування. Зокрема, слід передбачити у ст. 71 Закону участь принаймні одного представника військових прокуратур у Раді прокурорів України і одного прокурора військової прокуратури у складі Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів (ст. 74 Закону).

Заслуговують на увагу організаційні питання координаційної діяльності керівників військових прокуратур. Участь в ній доцільно передбачити у ч. 2 ст. 25 Закону. Залежно від місцевих особливостей, особливо в умовах АТО, координацію дій правоохоронних органів з протидії окремих

злочинних проявів може бути покладена за погодженням або на керівників територіальних або військових прокуратур. Це має стосуватися і окремих координаційних заходів.

Першочергове значення для забезпечення належного функціонування військових прокуратур має оптимізація системи соціального та матеріально-побутового забезпечення прокурорів з урахуванням положень Законів України «Про прокуратуру» та «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців і членів їх сімей» [6].

При цьому недоцільно повністю усувати Генеральну прокуратуру України від вирішення цих питань, надмірно покладаючись на Міністерство оборони України, керівництво якого, як свідчить досвід, здатно порушувати принцип незалежності прокуратури і прокурорів, використовувати фінансову залежність для приховування масштабів правопорушень у Збройних Силах [7].

Очевидно, пов'язані з цим організаційно-фінансові питання слід вирішити на самому початку дії Закону України «Про прокуратуру» і відповідних відомчих нормативно-правових актів.

Висновки. Військові прокуратури являють собою підсистему органів прокуратури України. Сучасна військова прокуратура насамперед здійснює нагляд за додержанням законів при розслідуванні кримінальних правопорушень (процесуальне керівництво розслідуванням) і пов'язану з цим функцію підтримання державного обвинувачення в судах по кримінальних правопорушень, віднесених до компетенції військової прокуратури.

Крім того, військова прокуратура в рамках своїх повноважень і можливостей покликана здійснювати представництво в суді інтересів держави та громадян. Представництво інтересів держави має стосуватися, насамперед, збереження військового майна, що перебуває у військових формуваннях, при виконанні державного оборонного замовлення на підприємствах, що здійснюють зберігання цінностей мобілізованого резерву. Представництво в суді інтересів громадян, які не можуть самостійно захистити свої права, має стосуватися в основному інвалідів військових дій, пенсійного забезпечення їх та членів сімей, влаштування дітей-сиріт тощо.

Успішне виконання поставлених перед військовою прокуратурою завдань значною мірою залежить від чіткої організації роботи з добору, розміщення, виховання та професійної підготовки прокурорських кадрів. Якісна професійна підготовка, високі моральні якості та життєвий досвід працівників дозволяють успішно вирішувати завдання зі зміцнення правопорядку. Це обумовлено підвищенням вимог щодо додержання не лише державної, але й військової дисципліни.

Для реалізації вказаних пропозицій розроблено пакет змін і доповнень до чинного законодавства.

Джерела та література

1. Закон СРСР «Про прокуратуру СРСР» // Ведомости Верховного Совета СРСР. – 1979. – № 33. – Ст. 40.
2. Закон України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – № 53. – Ст. 793.
3. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру» від 13 квітня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 37 – Ст. 201.
4. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру» щодо утворення військових прокуратур» від 14 серпня 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – №39. – Ст. 2013.
5. Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. // Відомості Верховної Ради України 2015. – № 2-3. – Ст. 54.
6. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців і членів їх сімей» від 25 березня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15. – Ст. 190.
7. Фещук М. Г. Військово – правова реформа як складова сучасного військового будівництва / М. Г. Фещук // Наука і оборона. – 2006. – № 4. – С. 40-43.

Ковальчук И. Проблемы совершенствования правового регулирования деятельности военных прокуратур в Украине. В статье анализируются изменения в законодательстве о военной прокуратуре в системе органов прокуратуры Украины, вносятся предложения по решению отдельных спорных вопросов в Законе Украины «О прокуратуре», нормативных актах Генерального прокурора Украины. Возвращение военных прокуратур было обусловлено увеличением численности Вооруженных Сил Украины почти вдвое. Военные прокуратуры представляют собой подсистему органов прокуратуры Украины. Современная военная прокуратура прежде всего осуществляет надзор за соблюдением законов при расследовании уголовных правонарушений (процессуальное руководство расследованием) и связанную с этим функцию поддержания государственного обвинения в судах по уголовным правонарушениям, отнесенных к компетенции военной

прокуратури. Крім того, воєнна прокуратура в рамках своїх повноважень і можливостей призвана здійснювати представництво в суді інтересів держави і громадян. Представництво інтересів держави повинно торкатися, перш за все, збереження воєнного майна, що знаходиться в воєнних формуваннях, при виконанні державного оборонного замовлення на підприємствах, що здійснюють зберігання цінностей мобілізованого резерву. Представництво в суді інтересів громадян, які не можуть самостійно захистити свої права, повинно торкатися в основному інвалідів воєнних дій, пенсійного забезпечення їх і членів сімей, устроювання дітей-сиріт і тому подібне.

Ключевые слова: прокуратура; воєнна прокуратура; структура воєнних прокуратур, воєнний прокурор, функції воєнної прокуратури.

Kovalchuk I. Problems of Improvement of Legal Regulation of Activity of Military Prosecuting Authorities in Ukraine. In the article changes in the legislation on military prosecuting authorities in the system of bodies of prosecutor's office of Ukraine have been analyzed, suggestions concerning the solution to some controversial issues in the Law of Ukraine "About prosecutor's office" and legislative acts of the Prosecutor-General of Ukraine have been made. The return of military prosecutor's offices was caused by increase in number of Armed Forces of Ukraine almost twice. Military prosecuting authorities represent a subsystem of bodies of prosecutor's office of Ukraine. The modern military prosecutor's office first of all exercises supervision of observance of laws in the investigation of criminal offenses (the procedural management of investigation) and connected with it function of maintenance of prosecution in courts for criminal offences, which refer to the competence of the military prosecutor's office. Besides, the military prosecutor's office within its powers and opportunities ought to represent interests of the state and citizens in court. The representation of interests of the state has to concern, first of all, preservation of the military property, which is in military formations, during the implementation of the state defensive order at the enterprises which carry out storage of valuable goods of the mobilized reserve. The representation in court of interests of citizens who cannot independently protect their rights, has to concern mainly disabled people of military operations, pension provision for them and for members of their families, the arrangement of life of orphan children, etc.

Key words: prosecutor's office; military prosecuting authorities; structure of military prosecutor's offices, military prosecutor, functions of military prosecutor's office.

УДК 342.56(477)

В. Кравчук

Інститут основ конституційного ладу у системі конституційного права України

У статті розглядаються актуальні проблеми сучасної конституційно-правової науки, а саме інститут основ конституційного ладу як основний елемент системи конституційного права України. Запропонована авторська дефініція даної категорії та її юридична кваліфікація.

Ключові слова: інститут конституційного права, конституційне право, конституційний лад, основи конституційного ладу, система конституційного права.

Постановка проблеми. З розвитком конституційно-правових відносин неодмінно зазнають модернізації усі інститути конституційного права, в тому числі й інститут основ конституційного ладу, котрий сьогодні відзначається проблемами прикладного й теоретичного характеру.

Необхідність науково-теоретичного осмислення інтенсивних процесів державотворення, які відбуваються в сучасній Україні, змушують звернутися до аналізу змісту і сутності усіх інститутів

сучасного конституційного права. Зокрема особливої уваги потребує базовий конституційно-правовий інститут основ конституційного ладу України*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі державотворення поняття «конституційний лад» зустрічається в переважній більшості підручників з конституційного права, у численних монографіях, наукових статтях та інших дослідженнях наукового та науково-практичного характеру. Так, феномен «конституційного ладу» досліджували у своїх працях такі вітчизняні вчені-конституціоналісти, як: М. Баймуратов, Ю. Барабаш, Д. Белов, Ю. Бисага, Л. Бориславський, Ф. Веніславський, В. Годованець, В. Головін, Г. Задорожня, В. Кафарський, В. Колісник, В. Копейчиков, В. Кравченко, А. Крусян, В. Мелашенко, М. Орзіх, В. Погорілко, О. Прієшкіна, М. Савчин, О. Скрипнюк, І. Сліденко, О. Совгіря, М. Теплюк, Ю. Тодика, В. Федоренко, О. Фрицький, В. Чушенко, Н. Шаптала, Ю. Шемшученко, П. Шляхтун, Н. Шукліна та інші.

В незалежній Україні, а особливо після прийняття Конституції України 28 червня 1996 року, немає жодного підручника з конституційного права, у якому б не приділялась увага конституційному ладу України. Так, у окремих з них, відокремлювалися та виділялися розділи і глави про конституційний лад України [1; 2; 3; 4], основи конституційного ладу України [5; 6; 7; 8; 9] або засади конституційного ладу України [10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17]. У окремих випадках конституційний лад одночасно розглядався у поєднанні трьох вищевказаних значень [18; 19; 20]

Незважаючи на підвищений інтерес вчених-конституціоналістів до проблем конституційного ладу, комплексного наукового дослідження конституційно-правового інституту основ конституційного ладу України не проводилося, що й визначає **актуальність** теми даного наукового дослідження.

Метою цієї статті є дослідження інституту основ конституційного ладу України як основного елемента системи галузі конституційного права України, його поняття та змісту.

Виклад основного матеріалу. Ґрунтовно дослідження та обґрунтування теоретико-методологічних основ системи конституційного права України здійснив відомий вчений-конституціоналіст В. Федоренко, який, на нашу думку, найбільш концептуально підійшов до визначення системи конституційного права України, здійснив її класифікацію, а також приділив значну увагу проблемам взаємодії системи конституційного права України з іншими системними категоріями конституційного права України. Так, на думку вченого, система конституційного права України – це історично сформована та зумовлена об'єктивними чинниками суспільного розвитку система природного й позитивного, загальної та особливої частин, матеріального і процесуального, типового та колізійного, національного та міжнародного (європейського) конституційного права, які, своєю чергою, складаються з інститутів та норм конституційного права і регулюють політичні, економічні, соціальні, культурні(духовні), екологічні й інші найважливіші суспільні відносини, що є предметом конституційного права України, постаючи системоутворювальною складовою національної правової системи [21, с. 87].

В сучасній науці інститут конституційного права України є основним елементом системи конституційного права України, який втілює в собі волю та легітимні інтереси Українського народу, Української держави, територіальних громад через упорядкування та систематизацію у своєму складі доктринально, предметно та функціонально взаємопов'язаних норм конституційного й інших галузей права, спрямованих на утвердження, зміну та припинення окремих видів і груп суспільних взаємин, віднесених до предмета конституційного права [8, с. 57].

Нині можемо констатувати існування таких основних інститутів конституційного права України, як інститут основ конституційного ладу, інститут конституційно-правового статусу людини і громадянина, інститут форм безпосередньої демократії, інститут парламентаризму, інститут глави держави, інститут виконавчої влади, інститут судової влади, інститут конституційної юстиції, інститут прокуратури, інститут територіального устрою, інститут місцевого самоврядування тощо. Безперечно, фундаментальне місце в системі інститутів конституційного права належить інституту основ конституційного ладу України.

Як справедливо відзначається в літературі, первинним інститутом конституційного права України є інститут основ конституційного ладу України, що представлений сукупністю конституційно-правових норм, які регулюють суспільні відносини, пов'язані із загальними засадами суспільного та державного ладу в Україні. Цей інститут визначає основні принципи суспільного і

* Загальновідомим є той факт, що конституційне право України розглядається як галузь права, навчальна дисципліна та наука. В контексті даного дослідження інститут основ конституційного ладу України розглядатиметься виключно як елемент системи конституційного права України як галузі права.

державного ладу України, завдання і мету держави і суспільства, їх функції та гарантії. Інститут основ конституційного ладу є одним з найважливіших інститутів у системі конституційного права України, а його нормативні положення відображені в усіх інших основних інститутах [21, с. 484].

Сутність конституційного ладу в Україні, на думку В. Шаповала, визначається змістом I, III і XIII розділів Конституції. Розділ I «Загальні засади» фіксує основи конституційного ладу, містить положення сутнісного характеру, більшість із яких виконує роль юридичного підґрунтя, нормативної першооснови для інших конституційних положень. Цей розділ – змістовний стрижень Основного Закону, значна частина його норм є нормами-принципами, які забезпечують найбільш загальний рівень регулювання. Розділ III «Вибори. Референдум», розвиваючи відповідні основи конституційного ладу, визначає загальні умови здійснення народного волевиявлення через форми безпосередньої демократії. Зміст розділу відображає юридичні параметри реалізації ідеї народного суверенітету, або народовладдя. Положення цього розділу Конституції є основою механізмів і безпосередньої, і представницької демократії. Нарешті, в розділі XIII «Внесення змін до Конституції України» засвідчено фундаментальний характер Основного Закону України, його найвищу силу. Співвіднесеність положень цього розділу з явищем конституційного ладу має свого роду інструментальне значення: він містить положення про внесення змін до названих трьох розділів Конституції, що конкретизують вимогу Конституції про виняткове право народу визначати й змінювати конституційний лад в Україні [22, с. 279-280].

Варто зауважити, що поняття «конституційний лад» однозначно не визначено і в Конституції України, хоча цей термін зустрічається в її тексті тричі. Так, з положень статей 17 і 37 Конституції України незаперечно випливає, що конституційний лад заборонено змінювати насильницьким шляхом. Таким же неоднозначним виглядає положення статті 5 Конституції України, згідно з яким єдиним суб'єктом, котрий має право визначати і змінювати конституційний лад є український народ.

Незважаючи на те, що нормативне визначення конституційного ладу і його засад наразі в Конституції України відсутні, норми I розділу стають запорукою ефективності Основного Закону, його загального стабілізуючого значення і всієї правової системи. Тому, абсолютно виправданим є твердження академіка О. Скринюка, про те, що закріплені в першому розділі Конституції України засади конституційного ладу становлять першооснову для інших положень Основного Закону, для всієї системи чинного законодавства та інших нормативно-правових актів. Уся Конституція має будуватись згідно з положеннями засад конституційного ладу, які є основоположними принципами організації та діяльності держави та утворюють ядро (основи) конституційного ладу України [23, с. 124].

Відомі конституціоналісти М. Баймуратов та І. Сліденко, досліджуючи категорію «конституційного ладу» з огляду на його структуру, констатують, що дана категорія, який би зміст у неї не вкладали, має комплексну багаторівневу багатоб'єктну та багатосуб'єктну структуру, тобто складається з декількох взаємозалежних елементів, які поєднуються конституцією [24, с. 130].

У сучасній науці конституційного права конституційний лад України є системою суспільних відносин, пов'язаних із реалізацією прав і свобод людини, розвитком громадянського суспільства та правової держави, встановлених і гарантованих Конституцією і законами України, прийнятими на її основі [8, с. 195].

Разом з тим системний аналіз праць вітчизняних вчених-конституціоналістів дозволяє зробити висновок, що в поняття конституційного ладу вкладаються такі значення:

- конституційний лад України – це система суспільних відносин (соціальних, економічних, політико-правових), передбачених і гарантованих Конституцією і законами України, прийнятими на її основі та відповідно до неї;

- за своєю суттю конституційний лад становить собою певний тип конституційно-правових відносин, зумовлених рівнем розвитку суспільства, держави і права. Сучасний конституційний лад України за своєю суттю є перехідним, змішаним, що зумовлено насамперед відповідним рівнем розвитку та суперечливим характером становлення суспільства, держави і права, які поєднують риси різних соціально-економічних формацій і відповідно різних типів держави і права, що перебувають у фазі становлення;

- за своїм змістом конституційний лад опосередковує собою, насамперед і головним чином, передбачені й гарантовані Конституцією України державний і суспільний лад, конституційний статус людини і громадянина, систему безпосереднього народовладдя, організацію державної влади і місцевого самоврядування, територіальний устрій, основи національної безпеки та інші найважливіші інститути конституційно-правових відносин;

- за формою конституційний лад становить собою систему основних організаційних і правових форм суспільних відносин, передбачених Конституцією України, основних видів організації і діяльності держави, суспільства та інших суб'єктів конституційно-правових відносин. Він, насамперед, опосередковує собою передбачену Конституцією України форму держави – за характером державного устрою і державного правління (унітарну республіку) та форми безпосереднього народовладдя (вибори, референдуми тощо) [25, с. 16].

Вищевказані підходи до окресленої проблеми підтверджують думку, що в сучасних умовах конституційно-правовий інститут основ конституційного ладу є основоположним, базовим та фундаментальним у системі конституційного права України.

Інституту конституційного права України властиві загальні та спеціальні юридичні ознаки, що розкривають сутність і зміст цієї юридичної категорії [8, с. 57]. Це в повній мірі стосується також інституту основ конституційного ладу України, якому властиві загальні та спеціальні юридичні ознаки, що розкривають сутність і зміст юридичної категорії «конституційний лад».

Так, до загальних ознак інституту основ конституційного ладу України належать такі: відповідність інституту основ конституційного ладу об'єктивно інституціоналізованому суспільним відносинам, які потребують свого правового регулювання; доктринальна єдність уміщеного в даному інституті нормативного матеріалу; цілісність і завершеність регулювання чітко визначеного виду суспільних відносин, які є предметом правового регулювання конституційного права; однорідність суспільних відносин, які є об'єктом впливу норм, об'єднаних у інститут основ конституційного ладу; єдність загальних положень, принципів, понять і нормативних конструкцій, втілених в інституті основ конституційного ладу; автономність, тобто відокремленість існування та дієвості нормативного матеріалу в межах інституту основ конституційного ладу; функціональна спеціалізація (спрямованість) норм у межах інституту основ конституційного ладу, яка загалом узгоджується з основними функціями галузі конституційного права та їх системою; об'єктивація інституту основ конституційного ладу у самостійних структурних елементах системи чинного законодавства, а саме: у першому розділі Конституції України, розділах конституційних законів України, спеціальних законах України, підзаконних нормативно-правових актах, а іноді в інших видах системи джерел конституційного права (правових звичаях, правових договорах тощо).

Спеціальні юридичні ознаки інституту основ конституційного ладу України полягають у такому: 1) за своєю сутністю інститут основ конституційного ладу є основним структурним елементом системи конституційного права України, який втілює в собі волю та легітимні інтереси основних суб'єктів конституційно-правових відносин – Українського народу, Української держави, територіальних громад, узгоджені з об'єктивними процесами структуризації та інституціоналізації суспільних відносин, що є предметом конституційного права; 2) за своїм змістом інститут основ конституційного ладу є об'єктивно сформованою, цілісною та відносно відокремленою системою функціонально взаємозумовлених і структурно взаємопов'язаних норм конституційного права, що регулюють найважливіші суспільних відносин, що є предметом конституційного права і складовими нормативно-правового механізму конституційно-правового регулювання; 3) за своєю структурою інститут основ конституційного ладу є складною комплексною системою норм конституційного права, об'єднаних у певну логічну групу, зумовлену сутністю, змістом і функціональним призначенням інституту основ конституційного ладу в системі конституційного права України й у механізмі конституційно-правового регулювання.

Окремо варто наголосити на тому, що норми інституту основ конституційного ладу України містяться в розділі I Конституції України «Загальні засади», відіграють надзвичайно важливу роль у системі національного права України і характеризуються такими специфічними рисами:

- особливим предметом регулювання – регулюють суспільні відносини, що визначають найважливіші питання організації державного і суспільного життя;

- загальним характером – закріплюють засади і принципи організації держави в найбільш загальній формі, а їх конкретизація здійснюється в інших розділах Конституції України та в актах чинного законодавства;

- найвищою юридичною силою – всі інші норми Конституції України, всі нормативно-правові акти держави базуються на конституційних нормах, що закріплюють засади конституційного ладу і, отже, не можуть їм суперечити;

- підвищеною стабільністю – відповідно до ч. 3 ст. 5 Конституції України право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить лише народові, а законопроекти про внесення змін до розділу I Конституції України затверджуються всеукраїнським референдумом (ч. 1 ст. 156) .

Норми інституту основ конституційного ладу України складають певну систему, і їх можна розподілити по таких групах:

- норми, що визначають гуманістичні засади конституційного ладу України;
- норми, що визначають республіканську форму правління та унітарний державний устрій України;
- норми, в яких дається характеристика основних якісних рис України як конституційної держави;
- норми, що закріплюють економічні, політичні, соціальні та духовно-культурні засади конституційного ладу України.

Як зазначалось, основи конституційного ладу України – основоположний інститут конституційного права, норми якого характеризуються більш високою юридичною силою в порівнянні з нормами інших конституційних інститутів. Вони покликані регулювати суспільні відносини, що становлять політичний, економічний, соціальний і духовний устрій, які відображають сутнісні характеристики суспільства та держави.

Проте, вказані відносини далеко не завжди співпадають з конституційними нормами інституту основ конституційного ладу, а в окремих випадках реально існуючі відносини дещо випереджають їх нормативну модель. Достатньо пригадати норми статей 1 та 3 Конституції України, які визначають Українську державу як демократичну, соціальну та правову, яка проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю.

Інститут основ конституційного ладу України представлений нормами конституційного права, які регулюють та визначають: 1) базові цінності конституційного ладу України; 2) засади конституційного ладу України; 3) поняття та принципи державного ладу України; 4) механізм та основні функції Української держави; 5) державний суверенітет та його конституційно-правові основи; 6) конституційно-правовий статус України як демократичної держави; 7) конституційно-правовий статус України як соціальної держави; 8) конституційно-правовий статус України як правової держави; 9) народний суверенітет та його конституційно-правові основи; 10) конституційно-правовий статус державних символів України; 11) конституційно-правові засади мовних відносин в Україні; 12) поняття, сутність, основні принципи та систему суспільного ладу України; 13) національний суверенітет та його конституційно-правові основи; 14) основоположні економічні і соціальні відносини; 15) гарантії конституційного ладу України; 16) механізми захисту конституційного ладу України; 17) конституційні засади внутрішньої та зовнішньої політики України; 18) міжнародні основи конституційного ладу України.

Розглянутий перелік елементів конституційно-правового інституту основ конституційного ладу України не є вичерпним, оскільки ймовірно є можливість виявлення й інших елементів структури конституційно-правового інституту основ конституційного ладу України та їх юридичних властивостей. Їх детальний аналіз та подальша конкретизація має стати перспективним напрямом сучасної науки конституційного права України, та становити предмет окремих наукових досліджень.

Висновки. Таким чином, інститут основ конституційного ладу України являє собою своєрідний «конституційний фундамент» для конституційного закріплення та регулювання інших найважливіших суспільних відносин, що є предметом конституційного права України. Інститут основ конституційного ладу України створює правову основу для забезпечення постійного взаємозв'язку між людиною, громадянським суспільством та державою.

У зв'язку з вищевикладеним безсумнівної актуальності набуває феномен основ конституційного ладу України, а насамперед його інтерпретація як конституційно-правового інституту. Необхідність системного дослідження інституту основ конституційного ладу України визначається не тільки практичними потребами державотворення, а й сучасним станом вітчизняної правової науки, потребою поглибленої та всебічної теоретичної розробки даної проблеми.

Джерела та література

1. Проблемы современной конституционалистики: учеб. пособ. / Под ред. М. Ф. Орзиха. – К.: Юринком Интер, 2012. – 368 с.
2. Проблемы сучасної конституціоналістики. Випуск 2: Конституційні перетворення в Україні: навч. посіб. / М. П. Орзіх, В. М. Шаповал, А. Р. Крусян та ін.; за ред. М. П. Орзіха. – К.: Юринком Интер, 2012. – 432 с.
3. Майданник О. О. Конституційне право України: навч. посіб. / О. О. Майданник. – К.: Алерта, 2011. – 380 с.
4. Шаптала Н. К., Задорожня Г. В. Конституційне право України: навч. посіб. / Н. К. Шаптала, Г. В. Задорожня. – Дніпропетровськ: ТОВ «ЛізуновПрес», 2012. – 472 с.

5. Конституційне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т. – Т. 2 / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 800 с.
6. Совгира О. В. Конституційне право України: навч. посібник / О. В. Совгира, Н. Г. Шукліна. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 632 с.
7. Чушенко В. І. Конституційне право України: підруч. / В. І. Чушенко, І. Я. Заяць. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 488 с.
8. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України: підручник / за заг. ред. В. Л. Федоренка. – 4-те вид., перероб. і доопр. – К.: Видавництво Ліра-К, 2012. – 576 с.
9. Кафарський В. І., Припхан І. І. Конституційне право України у схемах: навч. посіб. / В. І. Кафарський, І. І. Припхан. – К.: Видавництво Ліра-К, 2013. – 272 с.
10. Основи конституційного права України: підручник / За ред. В. В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 288 с.
11. Конституційне право України: підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. Ю. М. Тодики та В. С. Журавського. – К.: Право, 2002. – 544 с.
12. Фрицький О. Ф. Конституційне право України: підручник / О. Ф. Фрицький. – 3-є вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 512 с.
13. Кравченко В. В. Конституційне право України: навчальний посібник / В. В. Кравченко. – Вид. 6-те, виправл. та доповн. – К.: Атіка, 2007. – 592 с.
14. Шляхтун П. П. Конституційне право України: підручник / П. П. Шляхтун. – К.: Освіта України, КНТ, 2008. – 592 с.
15. Конституційне право України: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. – Х.: Право, 2008. – 416 с.
16. Скрипнюк О. В. Конституційне право України : підручник для студентів вищих навчальних закладів / О. В. Скрипнюк. – К. : Ін Юре, 2010. – 672 с.
17. Годованець В. Ф., Головін А. С. Конституційне право України: навч. посіб. / В. Ф. Годованець, А. С. Головін. – К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2011. – 384 с.
18. Конституційне право України / За ред. В. Ф. Погорілка. – К.: Наукова думка, 2002. – 732 с.
19. Прієшкіна О. В. Конституційний лад України: актуальні питання становлення, інституціоналізації та розвитку / О. В. Прієшкіна. – О.: Фенікс, 2008. – 277 с.
20. Веніславський В. Ф. Конституційне право України у схемах і таблицях: навч. посіб. для студ. юрид. вузів та ф-тів / В. Ф. Веніславський. – Х.: Право, 2014. – 376 с.
21. Федоренко В. Л. Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти: монографія / В. Л. Федоренко. – К.: Ліра-К, 2009. – 580 с.
22. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. / Т. 3: К-М. – К.: Укр. енцикл., 2001. – 736 с.
23. Скрипнюк О. Конституційний лад в Україні: методологічні проблеми розвитку та вдосконалення в контексті конституційної модернізації / О. Скрипнюк // Вісник Академії правових наук України. – 2012. – № 4. – С. 123-134.
24. Баймуратов М. О., Сліденко І. Д. Категорія «конституційний лад»: до проблеми визначення у сучасному конституційному (державному) праві / М. О. Баймуратов, І. Д. Сліденко // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 49. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. – С. 112-121.
25. Прієшкіна О. Конституційний лад України: теоретико-методологічні аспекти дослідження / О. Прієшкіна // Юридичний вісник. – 2011. – № 2. – С. 12-18.

Кравчук В. Інститут основ конституційного строя в системі конституційного права України. В статті розглядаються актуальні проблеми сучасної конституційно-правової науки, а саме інститут основ конституційного строя як основний елемент системи конституційного права України. Предложено авторське визначення досліджуваної категорії, а також її юридична кваліфікація. Інститут основ конституційного строя України представляє собою своєрідний «конституційний фундамент» для конституційного закріплення і регулювання інших важливіших суспільних відносин, які є предметом конституційного права України. Інститут основ конституційного строя України створює правову основу для забезпечення постійної взаємодії між людиною, суспільством і державою. В зв'язі з вищеизложеною несомненною актуальністю набуває феномен основ конституційного строя України, а перш за все його інтерпретація як конституційно-правового інституту. Необхідність системного дослідження інституту основ конституційного строя України визначається не тільки практичними потребами держави, але і сучасним станом вітчизняної правової науки, необхідності поглибленої і всебічної теоретичної розробки даної проблеми.

Ключеві слова: інститут конституційного права, конституційне право,

конституционный строй, основы конституционного строя, система конституционного права.

Kravchuk V. Institution of Bases of the Constitutional System in the System of Constitutional Law of Ukraine. In the article urgent problems of modern constitutional and legal science, in particular institution of bases of the constitutional system as a basic element of system of the constitutional law of Ukraine, have been considered. Author's definition of the mentioned category, and also its legal qualification has been offered. The institution of bases of the constitutional system of Ukraine represents peculiar «constitutional basis» for the constitutional fixing and regulation of other major public relations which are a subject of the constitutional law of Ukraine. The institution of bases of the constitutional system of Ukraine creates legal basis for ensuring constant interrelation between a person, society and the state. Therefore undoubted relevance is gained by the phenomenon of bases of the constitutional system of Ukraine, and first of all its interpretation as constitutional and legal institution. The necessity of systematic research of institution of bases of the constitutional system of Ukraine has been defined not only by practical needs of the state, but also by the current state of domestic legal science, and need for thorough and comprehensive theoretical study of this problem.

Key words: institution of the constitutional law, constitutional law, constitutional system, bases of the constitutional system, system of the constitutional law.

УДК 342.7(477)

О. Крикунов

Конституційний принцип верховенства права та підходи до його інтерпретації у зарубіжних державах та Україні

У статті досліджено правові джерела, які нормативно закріплюють конституційний принцип верховенства права у системі права України; здійснено порівняльний аналіз судових тлумачень і наукових підходів щодо сутності та змісту принципу верховенства права; з'ясовано зв'язок і співвідношення принципів верховенства права та законності. Зроблено висновок по те, що відмінності у теоретичних підходах до визначення верховенства права пов'язані із багатогранністю та глибиною відповідної ідеї. Абсолютно визначена дефініція принципу верховенства права видається недоцільною і неможливою через динаміку розвитку міжнародно-правових стандартів прав людини.

Ключові слова: принцип верховенства права, права людини, Конституція України, законодавство України, діяльність держави, судова практика.

Постановка наукової проблеми та її значення. Верховенство права в демократичних державах посідає особливе місце – воно закріплене як основний принцип діяльності держави. У вітчизняній Конституції цей принцип сформульований за допомогою положення, згідно з яким права та основоположні свободи людини визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Проте такий абстрактний виклад цього принципу залишає відкритими значну кількість питань, першим із яких є тлумачення змісту цього принципу задля його послідовного та правильного застосування у правовідносинах, коректного використання у науковому обігу. Також дискусійним залишається питання про співвідношення нового для правової системи України принципу верховенства права та традиційно притаманного їй принципу законності. У цьому сенсі корисним є узагальнення норм законодавства України, його офіційних тлумачень, філософсько-правових та порівняльно-правових досліджень.

Стан дослідження проблеми. У вітчизняній юридичній літературі принцип верховенства права досліджували С. Андрощук, А. Георгіца, С. П. Головатий, М. І. Козюбра, О. В. Луців, П. М. Рабінович, В. В. Рожнова, Ю. С. Шемшученко та ін. Слід вказати на загальну прихильність до цього принципу усіх дослідників, проте наукові підходи до його визначення є дискусійними, подекуди істотно відмінними.

Формулювання мети та завдань статті. *Мета дослідження* полягає у виявленні еволюції ідеї верховенства права, аналізі чинного законодавства, його судових та наукових тлумачень з метою науково обґрунтованого визначення його змісту та обсягу, співвідношення із принципом законності.

Для досягнення поставленої мети, необхідно виконати такі завдання:

- дослідити правові джерела, які нормативно закріплюють принцип верховенства права у системі права України;
- здійснити порівняльний аналіз судових тлумачень і наукових підходів щодо сутності та змісту принципу верховенства права,
- з'ясувати зв'язок і співвідношення принципів верховенства права та законності (на прикладі адміністративно- та кримінально-процесуального законів);
- сформулювати власну позицію щодо визначення верховенства права.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Вперше термін «верховенство права» («rule of law») було запропоновано англійським вченим та політичним діячем Д. Гаррінгтоном у 1656 р. Під верховенством права він розуміє «імперію законів, а не людей». Його співвітчизник К. Маклвейн визначав, що «верховенство права – це юридичне обмеження держави (з боку законів), повна протилежність свавільному правлінню» [2, с. 30]. Проте, тільки дослідження А. Дайсі було першим та вагомим кроком у здійсненні визначення та аналізі верховенства права. Принципи, які він розвинув, вважаються частиною неписаної Британської конституції. Він популяризував термін «верховенство права», який інтерпретує наступним чином: «Коли ми кажемо, що верховенство або панування права є характерною рисою англійської конституції, ми загалом включаємо в один вислів щонайменше три різні, хоча і споріднені концепції. Перш за все, ми маємо на увазі, що ніхто не може бути покараний чи постраждати особисто або своїм майном інакше, ніж за певне порушення права, доведене у звичайний законний спосіб перед звичайними судами країни. В цьому сенсі верховенство права являє собою контраст з будь-якою системою правління, що базується на застосуванні владними суб'єктами широкої, довільної або дискреційної примусової влади. У кожному континентальному суспільстві виконавча влада користується значно ширшими повноваженнями щодо арештів, тимчасового затримання, вигнання з країни тощо, ніж це дозволяється правом або фактично здійснюється урядом в Англії» [15, с. 175].

У ХХ ст. принцип верховенства права починає активно використовуватися у міжнародних документах та виступати одним із найголовніших аспектів діяльності багатьох держав. Найвпливовіші міжнародні організації у своїй діяльності теж керуються «rule of law». Зокрема, у преамбулі Статуту Ради Європи зазначено, що «відданість» держав-членів «духовним та моральним цінностям, є спільною спадщиною їхніх народів та справжнім джерелом свободи особи, політичної свободи і верховенства права — принципів, що становлять підвалини кожної правдивої демократії» [13]. У преамбулі Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. (далі по тексту – Конвенція), зазначається, що «уряди європейських країн... є єдиним думцями і мають спільну спадщину політичних традицій, ідеалів, свободи та верховенства права» [5]. Особливої уваги заслуговує практика Європейського Суду з прав людини (далі по тексту – Суду), бо саме йому належить роль творця сучасної основи нормативного тлумачення змісту принципу верховенства права. Практика цього поважного органу (його рішення), є концептуальною основою для напрацювання необхідного юридичного інструментарію, через який цей принцип набуває конкретних форм [3, с. 1170].

Отже, пройшовши довгий шлях становлення, принцип верховенства права на сьогодні визнається більшістю демократичних держав світу та є визначальним у їх діяльності.

У 1991 р. Україна здобула незалежність та обрала демократичний спосіб суспільного устрою. Розвиток української державності повинен ґрунтуватися на владі народу, принципах ринкової економіки та розподілу державної влади. Також було визначено, що в основу правової системи нашої держави буде покладено європейську правову модель. Вперше словосполучення «верховенство права» було офіційно застосовано у Конституційному договорі між Президентом України та Верховною Радою України «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 8 червня 1995 р.», в ст. 1 якого було зазначено, що «в Україні діє принцип верховенства Права» [6].

Офіційне закріплення принципу верховенства права відбулось з набранням чинності Конституції України у 1996 р. Адже у ст. 8 передбачено що в Україні визнається і діє принцип верховенства права [7]. Ця стаття задекларувала, що Україна прагне приєднатися до розвинених демократичних держав, де людина, її права та свободи є найважливішою соціальною цінністю.

Після закріплення даного принципу в Конституції, постало питання про необхідність визначення поняття верховенства права. Вперше Конституційний Суд України навів офіційне тлумачення поняття «верховенство права» у своєму рішенні у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідальності Конституції України (конституційності) положень

ст. 69 Кримінального кодексу України від 2 листопада 2004 р. № 15-рп. А саме, «верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності, тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї, тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи» [11]. Згодом, Конституційний Суд у своєму рішенні від 22 грудня 2010 р. № 23-рп/2010 щодо офіційного тлумачення положень ч. 1 ст. 14-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про адміністративну відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху) додав, що «елементами верховенства права є принципи рівності і справедливості, правової визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі» [10].

Звертаючись до наукових тлумачень верховенства права, на наш погляд, досить цікавою є думка С. Андрощука, який вважає, що верховенство права прийнято вважати ідеальним принципом, адже він означає кінцеву мету, те, до чого слід прагнути (верховенство прав і свобод людини в державі та суспільстві), а також вимагає від держави втілення у законодавство і правозастосування засад природного права [1, с. 75].

На сьогодні можемо констатувати наявність різноманітних підходів до інтерпретації даного принципу як в зарубіжних країнах, так і в Україні. За узагальненням Ю. С. Шемшученка та В. Б. Авер'янова можна виокремити три різні підходи до тлумачення верховенства права у зарубіжній науковій літературі: формально-юридичний, субстанційний і функціональний.

Формально-юридичний підхід ґрунтується на аналізі нормативного закріплення принципу верховенства права в цілому та аналізі окремих критеріїв його дотримання. До таких критеріїв відносять: формальну незалежність та безсторонність судової влади; офіційно встановлений порядок прийняття законів; відсутність законів, які застосовуються тільки до окремих соціальних груп, класів; відсутність зворотної сили законів; положення про судовий контроль за діяльністю уряду. *Субстанційний підхід* заснований на моральних уявленнях про належну правову систему та визначає стан реалізації верховенства права тим, наскільки ця система відповідає таким уявленням. При цьому виокремлюють три основні цінності, які становлять основу такого принципу: захист від анархії та війни проти всіх; надання можливості людям планувати свою діяльність із розумною впевненістю, що вони можуть передбачити наслідки різних дій; гарантії від принаймні деяких видів дискреційного розсуду державних посадовців. *Функціональний підхід* до визначення верховенства права подібний до матеріально-правового, але увага в ньому зосереджується на тому, наскільки ефективно право та правова система в цілому виконують функції захисту інтересів людини [14, с. 20–21].

В Україні ж аналогічне дослідження було проведено П. Рабіновичем та О. Луцівим, які визначили, що для розуміння принципу верховенства права на сьогодні найчастіше звертаються до таких підходів як: поелементний та інтегральний. Сутність *поелементного підходу* означає що верховенство права визначається через поєднання визначення понять «верховенство» та «право». Аналізуючи такий підхід, варто зазначити, що важливим є визначення в якому розумінні розглядається визначення поняття «право». Беручи до уваги типологію праворозуміння можна виокремити такі чотири групи такого підходу: природно-правова, яка ґрунтується на розмежуванні права, зокрема прав людини і закону; легістсько-позитивістська, де верховенство права ототожнюють із верховенством закону; соціологічно-позитивістська, заснована на соціологічному праворозумінні, тобто такому, яке інтерпретацію права органічно пов'язує з певними соціальними явищами; комплексна, де поєднано концепції попередніх різновидів. На думку П. М. Рабіновича та О. Луціва саме до комплексної концепції «тяжкіє» згадана вище спроба Конституційного Суду України дати визначення поняття «верховенство права» [9, с. 8].

Суть *інтегрального підходу* полягає у запереченні розмежування понять «верховенство» та «право». Прихильники такого підходу вважають неможливим дати загальне визначення такого принципу та розкривають його зміст з вказівкою на складові «елементи» (риси, прояви, властивості). На думку С. Головатого на засадах інтегрального підходу відбувається з'ясування принципу верховенства права Судом, який, уникаючи вичерпного визначення «верховенства права», постійно

збагачує його зміст все новими важливими елементами. Така його діяльність дає однозначну відповідь, тим науковцям, які розглядають відсутність єдиного визначення верховенства права суттєвим недоліком у сучасному праві. З точки зору суддів Суду, будь-яке намагання дати єдине визначення цьому принципу приречене на невдачу, бо нові рішення будуть безперечно розширювати та вкладати нові елементи до змісту верховенства права [3, с. 1220]. На нашу думку, таке бачення є аргументованим.

Отже, намагання сформулювати дефініцію поняття «верховенство права» не є доцільним, адже поняття верховенства права постійно наповнюється новим змістом.

Досліджуючи галузеве законодавство України, ми виявили, що паралельно у ньому закріплено два дуже споріднених принципи – верховенства права та законності. Зокрема, у Кодексі адміністративного судочинства (далі по тексту – КАС України) (ст. 8–9) та в Кримінальному процесуальному кодексі України (далі по тексту – КПК України) (ст. 8–9) передбачено, що відповідно до принципу верховенства права людина її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Зміст принципу законності у наведених кодексах викладається дещо відмінно. Наприклад, у адміністративному судочинстві «суд при вирішенні справи керується принципом законності, відповідно до якого: 1) суд вирішує справи відповідно до Конституції та законів України, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; 2) суд застосовує інші нормативно-правові акти, прийняті відповідним органом на підставі, у межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією та законами України» (ст. 9 КАС України). Відповідно до КПК України, «під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, цього Кодексу, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства. Прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень» [8]. *

Взаємозв'язок фундаментальних правових принципів верховенства права та законності є актуальним і дискусійним напрямом наукового аналізу. І не дарма, адже розмежування та співіснування цих засад дозволить краще зрозуміти сутність кожного із них, й аргументовано визначити їх сферу застосування та способи реалізації.

М. І. Козюбра зазначає, що верховенство права передбачає законність, засновану на визнанні і беззастережному прийнятті найвищої цінності людини, її убезпеченні від свавілля владних інституцій та їх посадових осіб, тобто така законність, яка у вітчизняній літературі досить часто іменується правозаконністю. Це цілком відповідає практиці Суду, який у своїх рішеннях неодноразово акцентував увагу на тому, що вислів «згідно з законом – означає ... щоб закон не суперечив принципів верховенства права» [4, с. 38]. На нашу думку, наведене твердження не зовсім послідовне, оскільки фактично верховенство права та законність ототожнюються.

Говорячи про співвідношення зазначених принципів, варто погодитись із думкою С. Андрощука, який зазначає, що принцип верховенства права є визначальним при формуванні всіх інститутів держави і суспільства в цілому. В такому розумінні права людини виступають найвищою соціальною цінністю, найголовнішим суспільним орієнтиром. Саме на них має спиратися законодавець, закріплюючи загальнообов'язкові приписи, надаючи їм нормативний характер. За таких умов закон набуває ознаки правового закону [1, с. 76]. Такий підхід на нашу думку, є обґрунтованим і ми до нього приєднуємося.

В. В. Рожнова у своїх працях висловлює думку, що верховенство права виступає «принципом принципів», оскільки у КПК України даний принцип розміщений на першому місці, і тому є основою для формування та законодавчого закріплення усіх інших принципів кримінального провадження [12, с. 383]. Ми вважаємо, що таке спостереження є точним. Закріплення верховенства права у чинному КПК України ще раз засвідчує визнання того, що у кримінальному судочинстві людина є найвищою соціальною цінністю, її права є непорушними та мають особливе значення. А принцип законності є гарантією додержання прав та свобод людини. Адже процесуальний статус усіх учасників

* Ми наводимо лише визначальні положення засади законності з метою відтворити її основний зміст.

провадження, усі правові процедури повинні бути чітко врегульовані у КПК України на основі балансу між приватними та публічними інтересами із дотриманням пріоритету прав людини.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Принцип верховенства права є визначальним при формуванні всіх інститутів держави і суспільства в цілому, оскільки закріплює за правами людини значення найвищої соціальної цінності, головного суспільного орієнтиру. Тому варто погодитись із думкою, що принцип верховенства права виступає «принципом принципів».

Доведено, що поняття верховенства права постійно еволюціонує і розширює свій обсяг. Закономірно, що в Україні воно повинне розвиватись та наповнюватись новим змістом, наближаючись до європейських стандартів захисту прав людини.

Відмінності у теоретичних підходах до визначення верховенства права пов'язані із багатогранністю та глибиною відповідної ідеї. Абсолютно визначена дефініція принципу верховенства права видається нам недоцільною і неможливою через динаміку розвитку міжнародно-правових стандартів прав людини.

Також у галузевому законодавстві України принцип верховенства права законодавцем не випадково поставлено на чільне місце у системі засад. Принцип законності йому структурно та змістовно підпорядкований. Співіснування принципу верховенства права та принципу законності передбачає необхідність та можливість виходу за межі правових норм, що суперечать практиці Європейського Суду з прав людини, фундаментальній конституційно-правовій нормі про пріоритет прав людини.

Перспективним напрямком подальших досліджень, на нашу думку, є вивчення галузевих механізмів забезпечення верховенства права, матеріально-правових та процесуальних гарантій захисту прав особи.

Джерела та література

1. Андрощук С. Принцип верховенства права: визначення, співвідношення із суміжними поняттями, особливості законодавчого закріплення та реалізації / С. Андрощук // Юридичний журнал. – 2005. – № 11. – С. 74-77.
2. Георгіца А. Принцип верховенства права як принцип сучасного вітчизняного конституціоналізму / А. Георгіца / Українське право. – 2006. – Число 1. – С. 30-32.
3. Головатий С. Верховенство права: монографія: У 3-х кн. / С. Головатий – К.: Видавництво «Фенікс», 2006. – Кн. 2. – 1276 с.
4. Козюбра М. Верховенство права і Україна / М. Козюбра // Право України. – 2012. – № 1-2. – С. 30-63.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
6. Конституційний договір між Президентом України та Верховною Радою України «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України» від 08 червня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 18. – Ст. 133.
7. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. – Ст.88.
9. Рабінович П. Верховенство права: сучасні вітчизняні підходи до інтерпретації / П. Рабінович, О. Луців // Вісник Академії правових наук України. – 2012. – № 2 (69). – С. 3-16.
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина А. О. Багінського щодо офіційного тлумачення положень ч. 1 ст. 14-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 22 грудня 2010 р. № 23-рп/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-10>.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідальності Конституції України положень ст. 69 Кримінального кодексу України від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 45. – Ст. 2975.
12. Рожнова В. В. Верховенство права у системі принципів кримінального провадження / В. В. Рожнова // Університетські наукові записки. – 2012. – № 4. – С. 381-387.
13. Статут Ради Європи від 5 травня 1949 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_001.
14. Шемшученко Ю. С. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: У двох книгах / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка / Книга друга: відп. ред. В. Б. Авер'янов. – К.: НАВС, 2008. – 314 с.
15. Dicey A. V. Introduction to the study of the law of the Constitution. Third Edition / A. V. Dicey. – London: Macmillan & Co, 1889 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://constitution.org/cmt/avd/law_con.html.

Крикунов А. Конституційний принцип верховенства права і підходи к его інтерпретації в зарубіжних державах і Україні. В статті досліджені правові джерела, які нормативно закріплюють конституційний принцип верховенства права в системі права України; здійснений порівняльний аналіз судових і наукових тлумачень сутності і змісту принципу верховенства права. Зроблено висновок, що принцип верховенства права є визначальним при формуванні всіх інститутів держави і суспільства в цілому, оскільки закріплює за правами людини значення вищої соціальної цінності, головного суспільного орієнтира. Тому можливо погодитися з тезисом, що верховенство права виступає «принципом принципів». Доведено, що поняття верховенства права постійно еволюціонує і розширює свій обсяг. Закономерно, що в Україні воно повинно розвиватися і наповнюватися новим змістом, наближаючись до європейських стандартів захисту прав людини. Відмінності в теоретичних підходах до визначення верховенства права пов'язані з багатогранністю і глибиною відповідної ідеї. Абсолютно точна дефініція принципу верховенства права представляється нам нецелесообразною і неможливою через динаміку розвитку міжнародно-правових стандартів прав людини. В галузевому законодавстві України принцип верховенства права законодавцем не випадково поставлений на чолі системи принципів. Принцип законності йому структурно і змістовно підпорядкований.

Ключові слова: принцип верховенства права, права людини, Конституція України, законодавство України, діяльність держави, судові практики.

Krykunov A. Constitutional Principle of the Rule of Law and Approaches to its Interpretation in Foreign Countries and Ukraine.

In the article legal sources, which normatively fix the constitutional principle of the rule of law in the system of law of Ukraine, have been investigated; the comparative analysis of judicial and scientific interpretation of essence and content of the principle of the rule of law has been presented. It has been concluded that the principle of the rule of law is essential in the formation of all institutes of the state and society in general as it defines human rights as supreme social value, and major public reference point. Therefore it is possible to agree with the thesis that the rule of law is “the principle of the principles”. It has been proved that the concept of the rule of law constantly evolves and expands. It is natural that in Ukraine it has to develop and be filled with new content, being similar to the European standards of human rights protection. Differences in theoretical approaches to the definition of the rule of law are connected with the diversity and profundity of the corresponding idea. Absolutely accurate definition of the principle of the rule of law has been presented as inexpedient and impossible due to dynamics of the development of international legal standards of human rights. In the branch legislation of Ukraine the principle of the rule of law has been intentionally put at the head of the system of principles by legislators. The principle of legality is subordinated to it in structure and content.

Key words: principle of the rule of law, human rights, the Constitution of Ukraine, legislation of Ukraine, activity of the state, court practice.

УДК 336.221(477)

Л. Товкун

Податкова система України: поняття та перспективи розвитку

Предметом дослідження статті є податкова система, а також принципи, на основі яких вона функціонує. В статті дається характеристика податкової системи, як складної категорії податкового права. Зазначається необхідність більш широкого її визначення у порівнянні з тим, що є у Податковому кодексі України. Визначаються шляхи реформування податкової системи, опираючись на діючі та нові принципи функціонування податкової системи.

Ключові слова: податкова система, принципи податкової системи, платник податків, контролюючі органи, податки.

Постановка наукової проблеми та її значення. Функціонування податкової системи в Україні пов'язано з багатьма проблемами і суперечностями. Її розвиток зумовлений певними етапами розвитку, якого досягла держава в економічній, політичній і соціальній сферах. Таким чином,

структура і організація податкової системи характеризується тим рівнем розвитку держави, який є на даний час.

Метою статті є з'ясування сутності та недоліки податкової системи України, розкрити необхідність та шляхи її реформування.

Актуальність обраної теми підкреслюється тим, що, не зважаючи на постійний інтерес до податкової системи та дослідження вчених по цій проблемі, на сьогодні й досі залишається багато дискусійних питань. Податкова система, виступаючи базою забезпечення функціонування публічних видатків, являється важливою складовою розвитку економіки і шляхом залучення інвестицій в Україну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичну основу дослідження питань по цій темі склали праці таких вчених, як Д. А. Бекерської, П. К. Воронової, В. С. Загорського., М. П. Кучерявенка, А. І. Крисоватого, П. С. Пацурківського, А. М. Соколовської та інш.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи категорію «податкова система» необхідно звернути увагу на те, що вона є однією з базових у податковому праві. Не дивлячись на досить широке її застосування і закріплення у податковому законодавстві ряду країн, в тому числі і в Україні, вона не має єдиного тлумачення серед вчених. Їх погляди, умовно, можна поділити на дві групи. Перша – розглядає податкову систему як просту систему, що складається з сукупності взаємопов'язаних однорідних елементів, а саме, сукупності встановлених в законодавчому порядку податків та зборів [3, с. 32]. Друга група розглядає податкову систему як складне явище, яке включає різні підсистеми елементів [5, с. 41; 6, с. 135]. При цьому, різні автори виділяють різні елементи податкової системи, а саме: контролюючі органи, податкове законодавство, принципи податкової системи та інш.

Визначення податкової системи як сукупності податків та зборів, що справляються в установленому Податковим кодексом порядку, дається у ст. 6 Податкового кодексу України [1]. На нашу думку, воно орієнтовано на односторонню характеристику податкової системи. Таке визначення скоріше характеризує систему податків та зборів в Україні, яка представляє собою цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів і одночасно сама виступає елементом системи більш високого рівня, а саме податкової системи. Тому, поняття «система податків та зборів» і поняття «податкова система» не слід плутати, тому що остання ширша за своїм обсягом і визначеністю.

Податкова система, як складне явище, потребує певного аналізу. Звернемо увагу на те, що взагалі розуміється під «системою». Цей термін у перекладі з грецької (*systema*) означає «ціле, яке складається із частин». Вона розглядається як певна множина елементів, які знаходяться у взаємодії, взаємозв'язку. Податковій системі притаманні ті ж ознаки, що характеризують «систему», а саме: по елементний склад, взаємозалежність елементів, органічна цілісність і єдність, безперервність розвитку. Тому, щоб дати більш повне визначення податкової системи необхідно характеризувати її не тільки як систему податків та зборів (хоча це є основним її елементом), але включити до неї принципи побудови податкової системи, порядок встановлення, введення, зміни, скасування податків та зборів, права та обов'язки платників податків, організацію звітності та податкового контролю. Розглянемо деякі з цих складових.

Системоутворюючим чинником при побудові податкової системи виступають принципи. Юридична наука розуміє під принципами загальнообов'язкові вихідні нормативно-юридичні положення, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю. Вони визначають зміст правового регулювання і виступають критерієм правомірності поведінки і діяльності учасників регулюючих правом відносин [4, с. 95]. Г. А. Василевич вказував, що значущість правових принципів зростає під час широкомасштабних змін в суспільстві, коли законодавство не встигає за потребами суспільного розвитку, більш того, суперечить виникаючим новим цінностям [2, с. 87]. Враховуючи значущість принципів, заслуговує на увагу їх класифікація виходячи з критерію рівня актів, в яких вони знаходять закріплення. Так, принципи поділяють на ті, що містяться в Конституції, і принципи, закріплені в податковому законодавстві (в кодифікаційному акті або в загальних податкових законах).

Конституція закріплює принципи найбільш загального характеру. Спеціальні принципи, які характеризують податкову систему і відображають її специфіку, закріплюються в актах податкового законодавства. На даний час класичними принципами оподаткування є ті, що сформульовані А. Смітом, а саме: принцип справедливості, принципи визначеності оподаткування, принципи зручності оподаткування, принципи економії. Вони лежать в основі сучасних принципів реформування національної податкової системи. Звернемо увагу на деякі з них.

Особливе місце у сфері права посідає поняття «справедливість». Вона лежить в основі принципу верховенства права, логічним продовженням якого є принцип верховенства закону. Таким чином, все національне законодавство, в тому числі і податкове, має ґрунтуватись на незмінній ідеї справедливості. Виходячи з вищевказаного, у податковому праві під справедливість розуміється саме матеріальна справедливість, яка стосується інтересів суб'єктів оподаткування. Цей принцип з точки зору оподаткування може розглядатися в двох аспектах: 1) «справедливість по горизонталі», коли рівні за доходами особи платять рівні податки; 2) принцип «справедливості по вертикалі», який полягає в тому, що якщо рівні за економічним та соціальними положенням платники платять рівні податки, то нерівні повинні платити «нерівні» податки. Традиційно «горизонтальна справедливість» одержує більшу підтримку в суспільстві. «Вертикальна справедливість» визиває багато дискусій. Вони пов'язані з тим, чи слід вводити прогресивну шкалу ставок оподаткування і на якому рівні доходу слід застосовувати підвищення податкової ставки? Виходячи із змін, які були внесені до податкової системи (а саме ПДФО) з 2015 р., саме «вертикальна справедливість» одержала перевагу.

З цим принципом справедливого оподаткування тісно пов'язаний принцип рівності усіх платників перед законом. Даний принцип є принципом не фактичної, а формальної рівності. Він закладається в тому, що платник певного податку та збору, за загальним правилом, повинен сплачувати податок або збір на рівних умовах. В Податковому Кодексі України для розкриття цього принципу встановлено, що податки не можуть мати дискримінаційний характер і по-різному застосовуватись до платників виходячи із соціальних, расових та інших подібних критеріїв. На даний час цей аспект сприймається як обов'язкова догма, яка не потребує обґрунтування.

Тим часом саме існування принципу рівності в питаннях оподаткування часто ставиться під сумнів, тому що в певних випадках можна простежити нерівність оподаткування (різні суб'єкти несуть різний податковий тягар).

На даний час процес оподаткування набув складного характеру, коли на перший план виходить максимальність оподаткування (взяти с платника стільки, скільки можна). Протиріччя між бажанням держави взяти більше податків і бажанням платника податків сплатити їх як можна менше було завжди. Таке прагнення неминуче веде до розробки більш складної техніки оподаткування з боку держави, застосування певних юридичних прийомів та механізмів, які регулюють процес оподаткування.

Реформування податкової системи в Україні за складом та структурою іде по аналогії податкових систем європейських країн. Однак чинна податкова система України має певні особливості. До них необхідно віднести: 1) фіскальний характер і недостатню адекватність податкової системи поточному стану економіки; 2) збільшення податкового навантаження (формально – воно зменшилось завдяки скороченню кількості податків та зборів, а реально – зросло за рахунок введення нових податків (зборів), зміни елементів податків та зборів в сторону зростання); 3) складність та нестабільність податкового законодавства (у відповідності до ПКУ, зміни до будь-яких елементів податків та зборів не можуть вноситися пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року). Невиконання зазначених вимог дестабілізує роботу суб'єктів господарювання, приводить до зменшення надходжень до бюджетів, а також сприяє відтоку інвестицій з України.

Висновки. Зміни, які відбуваються у податковій системі України, потребують нового рівня співпраці між платником податків та контролюючим органом. Відносини між ними не завжди є відносинами протистояння та конфлікту. Це пов'язано зі зміною моделі поведінки безпосередньо платника податків, а також зі змінами в роботі контролюючих органів. Контролюючі органи та платники ПДВ мають певні спільні інтереси, які можуть бути використані з метою дотримання податкового законодавства та забезпечення певної вигоди.

Відмінною рисою такого співробітництва є його узгодженість, яка досягається шляхом встановлення та додержання всіма учасниками певних правил (принципів, порядку, процедури здійснення узгоджених дій). Прикладом такого співробітництва є «податковий компроміс», який був введений відповідно до Закону №63-VIII від 25 грудня 2014 р. «Про внесення змін до Податкового Кодексу України щодо особливостей уточнення податкових зобов'язань з податку на додану вартість у разі застосування податкового компромісу».

Цей приклад підтверджує, що реалізація принципу співробітництва в податковій сфері не повинна погіршувати прав і законних інтересів платника.

Але можуть бути певні припони на шляху запровадження цього принципу. До них можна віднести незацікавленість платників податків до розвитку партнерських відносин; недостатню

мотивацію податкових органів до зміни методів податкового адміністрування, їх неготовність до виконання публічних зобов'язань перед платником та інші.

Не дивлячись на ці припони пріоритетом, на нашу думку, все ж є розробка саме конкретного механізму реалізації цього принципу, а потім і включення його до принципів податкового законодавства.

Таким чином, визначившись з поняттям податкової системи, необхідно зазначити, що важливою її складовою є не тільки сукупність податків та зборів, але і наявність інших елементів, а саме принципів. Тому зміни, які проходять у податковій системі, потребують обов'язкового їх додержання, а також узгодження інтересів держави та платників податків.

Джерела та література

1. Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 р., № 2755-VI // Відомості Верхов. Ради України. – 2011. – № 13-14; № 15-16; № 17. – Ст. 112.
2. Василевич Г. А. Конституционные принципы налогообложения в решениях Конституционного Суда Республики Беларусь / Г. А. Василевич // Вестник Высшего Хозяйственного Суда. – 2007. – № 17. Спецвыпуск. – С. 85-91.
3. Василик О. Д. Податкова система України: навч. посібник / О. Д. Василик. – К.: Поліграфкнига, 2004. – 478 с.
4. Демин А. В. Теория государства и права: курс лекций / А. В. Демин. – М.: ИНФРА, 2004. – 675 с.
5. Кучерявенко М. П. Податкове право України / М. П. Кучерявенко. – Х.: Право, 2012. – 527 с.
6. Пепеляев С. Г. Налоговое право: учебник / С. Г. Пепеляев. – М.: Юристъ, 2003. – 580 с.

Товкун Л. Налоговая система Украины: понятие и перспективы развития. Предметом исследования статьи является налоговая система Украины. Ее функционирование связано с определенными проблемами и противоречиями. Развитие налоговой системы определяется тем уровнем, которого достигло государство в экономической, политической и социальной сферах. Несмотря на постоянный интерес и достаточно высокий уровень исследования данной темы, остается еще много дискуссионных вопросов. Актуальность темы определяется тем, что налоговая система выступает основой обеспечения функционирования публичных расходов. От того, как будет развиваться налоговая система, зависит развитие экономики, привлечение инвестиций во все сферы народного хозяйства. Характеризуя понятие «налоговая система» необходимо подчеркнуть ее сложный состав. Одним из элементов налоговой системы могут выступать принципы ее функционирования. Это особенно важно во время широкомасштабных изменений в обществе, когда законодательство не успевает за потребностями общественного развития, а иногда, и противоречит возникшим новым ценностям. Особое место среди принципов налоговой системы занимают принцип социальной справедливости и принцип равенства всех плательщиков перед законом. Учитывая изменения, происходящие в налоговой системе Украины, перечень принципов может быть расширен. Но это должно быть не формальное увеличение принципов, а разработка их с учетом досконального анализа национального законодательства и налоговой практики.

Ключевые слова: налоговая система, принципы налоговой системы, налогоплательщик, контролирующие органы, налоги.

Tovkun L. Taxation System of Ukraine: Concept and Prospects of Development. The object of research of the article is the taxation system of Ukraine. Its functioning is connected with certain problems and contradictions. The development of the taxation system is defined by the level which the state reached in economic, political and social spheres. Despite the constant interest and rather high level of research of this subject, many debatable questions still exist. Actuality of the subject has been defined by the fact that the taxation system is the basis for satisfying the functioning of public expenses. The development of economy and attraction of investments into all spheres of a national economy depends on the development of the taxation system. Characterizing the concept of «taxation system» the author finds it necessary to emphasize its complicated structure. As one of the elements of the taxation system the principles of its functioning can be defined. It is especially important during overwhelming changes in society when legislation remains behind the requirements of social development, and sometimes contradicts new values. A special place among the principles of the taxation system is taken by the principle of social justice and the principle of equality of all payers before the law. Considering the changes in the taxation system of Ukraine, the list of the principles can be expanded. But it ought to be not formal increase of the principles, but the development of them on the basis of thorough analysis of the national legal system and taxation practice.

Key words: taxation system, principles of the taxation system, taxpayer, supervisory authorities, taxes.

Legal principles of functioning of higher education system in Ukraine

The article deals with analysis of basic legal principles of higher education functioning in Ukraine. The basic model of university education, qualifications, scientific competence, the current state of education and the learning process in Ukraine are discussed. A lot of scientific works of native scientists are devoted to issues of development of higher education. They convinced that today, in the new socio-economic conditions of the national high school has some positive experience despite reforms in higher education system.

Key words: higher education, higher educational institutions, qualifications level, governing bodies, licensing, academic year, academic staff, international cooperation

Introduction. Civilization changes in the world cause growth of education importance in social life of a man. New civilization, life and activity of a man become more knowledge-based and educationally oriented. Nowadays progressiveness of any society is defined by a standard of person's evolution. This factor is a driving force for further progress. In its turn, person's evolution is determined with education.

Latest sources and publications analysis. Higher education analysis as a factor of providing prosperity and growth of a country was presented in works of Ukrainian scientists: V. Andrushchenko, D. Bondarenko, I. Vakarchuk, V. Heiets, B. Danylyshyn, T. Kaluzhna, V. Kremen, V. Kutsenko, S. Nikolaienko and others.

Basic material. The legal basis for higher education (HE) in Ukraine is set by the Constitution of Ukraine, the laws of Ukraine on education, higher education, science and technical activity, the state budget of Ukraine, the budget code of Ukraine, the labour code of Ukraine, the national doctrine for the development of education and other legal acts [3]. In addition, numerous by-laws regulate the functioning of the HE system as a whole, as well as the operation of its specific sectors and units. These include: the regulations by Verkhovna Rada of Ukraine (Ukraine's parliament), orders by the President of Ukraine, regulations and orders issued by the Cabinet of Ministers of Ukraine and orders and letters by the Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine. Currently, the draft law of Ukraine on higher education is under review by the Cabinet of Ministries. The pending changes in the above law encompass the key developments of the Bologna Process: implementing a three-cycle system; granting greater autonomy to universities; granting more rights to students' self-governance; supporting companies who employ graduates; improving the legal basis for independent external assessments and other issues.

There are four qualification levels in HE [4]:

- Junior specialist,
- Bachelor,
- Specialist,
- Master.

They cover the 1st and 2nd cycles of higher education according to the Bologna Principles. Junior Specialist (short term 1st cycle) is an educational-proficiency level of higher education of a person who, on the basis of completion of secondary education (after 9th or 11th year/form at school), has attained incomplete (short-term) higher education, special skills and knowledge sufficient to cope with tasks and duties at a certain level of professional activity, stipulated for initial posts in a certain type of economic activity. The normative period of training is from two and a half to three years. Persons with basic (after 9th year/form at school) secondary education may study in the educational and professional programmes of junior specialist's training, obtaining complete secondary education at the same time. Bachelor (1st cycle) is an educational-proficiency level of higher education of a person who, on the basis of completion of secondary education, has attained basic higher education, fundamental and special skills and knowledge sufficient to cope with tasks and duties at a certain level of professional activity (in economy, science, engineering, culture, arts etc.). The normative period of training is four years (240 ECTS). The training of Bachelor specialists may be carried out according to the shortened programme of studies on the basis of the Junior Specialist level. Specialist (2nd cycle) is an educational-proficiency level of higher education of a person who, on the basis of the Bachelor degree, has attained complete higher education, special skills and

knowledge sufficient to cope with tasks and duties at a certain level of professional activity (in economy, science, engineering, culture, arts etc.). The normative period of training is one year (60 ECTS). Master (2nd cycle) is an educational proficiency level of higher education of a person who has attained complete higher education, special skills and knowledge sufficient to cope with professional tasks and duties of innovative character at a certain level of professional activity (in engineering, business management, pedagogic, arts etc.). The training of students at Master level may also be carried out on the basis of the specialist level. The period of training is typically between one to one and a half years (60-90 ECTS). During the studies at the Master level, students are required to write their final thesis on a selected subject and present it, be able to collect, analyse, summarise and communicate study and practical material; often knowledge of a foreign language is also required. Specialist and Master programmes in fields such as medicine, dentistry, veterinary medicine are carried out on the basis of complete secondary education within a period of five to six years (300-360 ECTS). Higher education graduates are awarded qualifications of the appropriate educational proficiency levels and are granted state diplomas. The diploma is the state-recognised document which serves as both an educational certificate and a professional licence, confirming the attainment of the appropriate higher educational level and qualification of a 4 certain educational-proficiency level (an academic degree in a field of study and speciality). The law on higher education establishes the following types of documents that confirm higher education qualifications:

- diploma/qualification of junior specialist;
- diploma/qualification of Bachelor;
- diploma/ qualification of Specialist;
- diploma/ qualification of Master.

Research programmes (assigned to third cycle) are implemented in a «non-Bologna» format, beyond the HE system:

- 1st stage: Aspirantura (postgraduate Doctorate programme), on completion, the degree of a Candidate of Sciences is granted (similar, but not equivalent to a PhD degree).
- 2nd stage: Doctorantura (post-Doctorate programme), on completion, the degree of a Doctor of Sciences is awarded.

Research programmes typically involve:

- conduct of original research, preparation and public defence of a dissertation;
- supervisory procedures (by higher education institution, research institutions) and assessment (by the Department of the Ministry);
- double status of research post-Doctorate programme students (students and early stage researchers).

Following implementation mechanisms for the third cycle are currently being introduced:

- Doctorate study programmes including both taught courses (lectures, seminars and practical work) and independent research;
- supervisory and assessment procedures for Doctorate studies;
- inclusion of Doctorate and post-Doctorate studies in the National Qualifications Framework and linking it to learning outcomes;
- interdisciplinary Doctorate studies that facilitate development of transferable skills. The principles of continuity and succession of training courses are implemented in the second and the third cycles;
- Doctorate students, who have the status of both students and early stage researchers.

Some research programmes have been modernised in line with the Bologna Process [1]. For example, a pilot PhD programme is offered at the National University Kyiv Mohyla Academy. The programmes at all levels, except post Doctorate programmes, are full-time or parttime. Part-time programmes have various formats: evening classes, correspondence programmes, distance learning, e-learning, mixed programmes.

The law of Ukraine on higher education establishes four levels of accreditation of HEIs:

- 1st accreditation level HEIs train Junior specialists;
- 2nd accreditation level HEIs train Junior specialists and/or Bachelors;
- 3rd accreditation level HEIs train Bachelors, specialists and in certain professions (specialities) Masters;
- 4th accreditation level HEIs train Bachelors, specialists and Masters and offer postgraduate Doctorate (Aspirantura) and post-Doctorate (Doctorantura) programmes.

There are six types of higher education institutions (HEIs) in the Ukraine [2]:

- Universities have the 4th accreditation level. They may be multi-disciplinary institutions (follow a classical university model) or ‘branch’ institutions (focus on some particular professional field as technical,

medical, agricultural, pedagogical, economics, law etc.). They act as leading research and methodological centres in both fundamental and applied research.

– Academies have the 4th accreditation level. They are concentrated on a specific area of knowledge in which they also act as leading research and methodological centres in both fundamental and applied research.

– Institutes have the 3rd accreditation level. They are concentrated on a specific area of knowledge in which they also conduct research and methodological research in both fundamental and applied fields. They may be independent or a sub-unit of a university or academy.

– Conservatoires have the 3rd accreditation level. They specialise in culture and arts, specifically music. They also conduct research and act as leading centres in the areas of their activity.

– Colleges have the 2nd accreditation level. They provide training leading to the acquisition of specific HE qualifications. They may also constitute sub-units within HEIs with 3rd and 4th level accreditation.

– Technical and Vocational Schools have the 1st level of accreditation. They provide education and training in several adjacent areas. They may also constitute sub-units within HEIs with 3rd and 4th level accreditation.

With respect to the ownership, Ukraine's HEIs are divided into public and private HEIs. Public forms of ownership are: municipal and state owned.

State (public) higher education institutions (HEIs) of the 4th accreditation level can be granted the status of National HEI by the President of Ukraine which results in greater funding of an institution.

The Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine sets standards for higher education, develops qualifications, organises and conducts licensing and accreditation processes and monitors educational processes and governance of HEIs. It develops qualification requirements for the staff and determines recommendations for their workload. The Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine approves the statutes and admission rules of HEIs, drafted according to the Ministry's guidelines. In elections of heads of HEIs, it appoints and dismisses the nominees. It also awards academic status (Docent or Professor) to academic staff. The general trend is towards decentralisation, with the aim of delegating a certain amount of authority and responsibilities to the HEIs. This will allow further deconcentration or deregulation of the HE system.

General responsibility for HE administration lies with the Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine. HEIs that are subordinated to other Ministries or were founded by municipalities or regional communities follow the rules and instructions of the Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine, too. Regional and local authorities support and assist the Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine with the implementation of its HE policies.

A Collegium – Colegia (advisory-consultative body) operates under the Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine. The Rectors' Council (national level) and Rectors' Regional Councils are self-governing consultative bodies. The social partners, local community groups and employers' associations are involved in the design of HE policy and reform of the HE sector. 3. Governing bodies of the higher education institutions

HEIs are governed by a head, advisory and operational bodies and self-governing bodies (including students' self-governing bodies) [4]. The head of an HEI (rector, president, director) is charged with a broad range of functions and responsibilities for strategies, management, finance, organisational structure and staff. The head represents the institution and reports on its operation externally. The Academic Board of an HEI – the advisory (collegial) body – chaired by the head: approves the budget and financial report; submits the statute and amendments to it for the approval of the self-governing body; approves curricula and syllabuses; adopts research plans; and votes on the appointment of chairs, professors and other staff. The Academic Board consists of the deputy heads of the HEI, deans, the chief accountant, the chairs of the self-governing bodies, elected representatives (teachers, professors and academic chairs) and students' representatives.

The Supervisory Board of an HEI – the advisory (collegial) body at national university level – is responsible for civil control and cooperation with civil society, the local community, employers, academia, politicians and the international community.

The operational bodies of an HEI include the rectorate, directorate, pedagogical council, admission board and others. The self-governing bodies of an HEI include the employees' conference, faculty councils and students' parliament etc.

HEIs are funded by the state budget via the Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine. Public sectoral HEIs subordinate to line ministries are funded by the state budget via the relative

ministry. Municipal HEIs are funded by municipal budgets. Private HEIs are funded by their owners (founders).

The Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine, the Ministry of Economic Development and Trade and the Ministry of Labour and Social Policy identify demand (state order) for certain professions (qualifications) and allocate it among statefunded HEIs. The budget for a specific HEI is calculated on the basis of the state order in accordance with the norms set by the Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine. Private HEIs do not receive public funding.

Students who study under a state order do not pay fees. Additionally, full-time students who demonstrate good academic achievements receive a stipend (scholarship). There are various types of stipends: academic, social and special. The amount of an ordinary academic stipend is stipulated by the law of Ukraine on higher education. It depends on the qualification level programme and amounts to approx. 60 % to 70 % of the minimum living standard, which is fixed by the Regulation of the Cabinet of Ministers of Ukraine. Students who do not study under a state order pay study fees on a contractual basis. Students, or their parents, may obtain a loan from a private commercial bank or a loan from the state to pay for their studies. Also, parents of students or working students may claim tax relief.

The national system of quality assurance (QA) is implemented by means of licensing and accreditation procedures carried out by the Department for Licensing and Accreditation of the Ministry of Education and Science, Youth and Sports through the State Accreditation Commission, a network of experts.

Thus, on the national level, quality assurance (QA) is applied to higher education as a whole and consists of external and internal assessment and publication of results. Some universities in Ukraine contact international accreditation agencies directly.

The law on higher education stipulates that all HEIs must be licensed before they can offer tertiary-level education programmes. To be granted a licence, an HEI must meet the required standards set by the Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine, which relate to infrastructure, resources, staff and programmes.

The accreditation procedures include the accreditation of education programmes and the institutional accreditation of HEIs. In order to have an education programme accredited, an HEI must meet the requirements of the HE standards. An HEI receives institutional accreditation if at least two-thirds of its educational programmes have been accredited.

The length, beginning, end and organisation of the academic year are determined by the HEI and depend upon the type of the programme, the mode of its delivery, the year of studies and other factors. The official beginning of the academic year in Ukraine is 1 September, or the first weekday after 1 September if this date falls on a weekend. There is no common end of the academic year. The academic year usually consists of two terms (semesters) or occasionally three terms (trimesters), though a summer semester is not yet widespread. The length of a semester and academic breaks may vary among HEIs. The length of the examination period depends upon the programme and the mode of its delivery.

Academic staff posts in HEIs include:

- within a chair (department): head of chair, professor, associate professor («docent»), senior teacher (lecturer), teacher, assistant teacher;
- in research laboratories: head, lead researcher, senior researcher, junior researcher.

Summary. Academic staff working for a chair (department) conducts research activities, including the writing and publication of academic papers, preparation of theses, supervision of students, consultancy etc. The fundamental research in HEIs is mainly conducted by research laboratories. In general, Ukraine allocates 0,7 % of its GDP to fund R&D. HEIs are actively involved in various research programmes, both at the national and international level. The research work of young scientists is supported by the President grants, Cabinet of Ministries of Ukraine and other scholarships.

The importance of international cooperation is declared in several Ukrainian laws and by-laws [2]. The order of the Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine «on implementation of ECTS in Ukrainian HEIs» will ensure the diploma recognition procedure and will facilitate student mobility. Ukrainian HEIs take actively part in international cooperation. The efficiency of such cooperation depends mainly on the capacity of an HEI and its staff (knowledge of foreign languages, expertise and experience, participation in international projects etc.). As a rule, international cooperation is based on partnership agreements signed by HEIs and is implemented according to an annual plan. Cooperation activities and their funding vary from case to case. As a rule, HEIs organise joint events, students' exchanges, participate in joint research projects, prepare joint publications etc. Various international educational programmes are open to Ukrainian HEIs; this ensures development of projects in line with HE strategy developments in cooperation with HEIs all over the world. HEIs participate in the following programmes: Tempus, Erasmus

Mundus, Jean Monnet, 7th Framework Programme (FP 7), Tuning and others. Numerous scholarships and grants to study abroad and set up collaboration strengthen international collaboration between HEIs. Currently, there are some joint programmes and educational services for foreign citizens. Many foreign students are studying at Ukrainian HEIs. The majority of foreign students study at the Kharkiv and Kiev HEIs.

Sources and Literature

1. Heiets V. M., Semynozhenko V. P. Innivative perspectives of Ukraine. Monography. – Kharkiv: Konstanta, 2006.– 272 p.
2. Key indicators activities of higher education institutions in Ukraine at the beginning of the 2011/2012 study year. Statistical bulletin / State Agency of Statistics of Ukraine; resp. I. V. Kalachova. – K.: State Agency of Statistics of Ukraine, 2012 [Electronic resource]. – Mode of access: www.ukrstat.gov.ua.
3. Kremen V., Nikolajenko S. Higher education in Ukraine. – Bucharest, 2006. – 99 p.
4. Law of Ukraine on Higher Education [Electronic resource]. – Mode of access: http://studentstvo.at.ua/_ld/0/1_Mes.doc.

Яцишин Н., Іванів О. Правові засади функціонування системи вищої освіти в Україні. У даній статті викладено основи правових принципів функціонування системи вищої освіти в Україні. Також розглядаються основні моделі університетської освіти, кваліфікації, наукові компетенції, сучасний стан розвитку освіти та організацію навчального процесу в Україні. Питанню розвитку вищої освіти присвячено багато наукових праць вітчизняних вчених, які переконані, що сьогодні в нових соціально-економічних умовах вітчизняна вища школа має певний позитивний досвід, незважаючи на те, що система освіти України перебуває на етапі реформування. Функціонування системи вищої освіти в Україні орієнтовано на загальноєвропейські норми організації освітньої діяльності, а саме, прийняття однакових освітньо-кваліфікаційних рівнів підготовки; кредитно-модульну систему (ECTS) процесу навчання і оцінювання знань студентів. В цілому, Україна виділяє 0,7% свого ВВП, щоб фінансувати наукові дослідження у вищій школі. Вузи активно беруть участь у різних науково-дослідних програмах як на національному, так і на міжнародному рівні. Українські вищі навчальні заклади активно беруть участь у міжнародному співробітництві.

Ключові слова: вища освіта, вищі навчальні заклади, кваліфікаційні рівні, регулюючі органи, ліцензування, навчальний рік, навчальний персонал, міжнародне співробітництво.

Яцишин Н., Иванив О. Правовые принципы функционирования системы высшего образования в Украине. В данной статье представлены основы правовых принципов функционирования системы высшего образования в Украине. Также рассматриваются основные модели университетского образования, квалификации, научные компетенции, современное состояние развития образования и организацию учебного процесса в Украине. Вопросу развития высшего образования посвящено много научных трудов отечественных ученых, которые убеждены, что сегодня в новых социально-экономических условиях отечественная высшая школа имеет определенный положительный опыт, несмотря на то, что система образования Украины находится на этапе реформирования. Функционирование системы высшего образования в Украине ориентировано на общеевропейские нормы организации образовательной деятельности, а именно, принятие одинаковых образовательно-квалификационных уровней подготовки; кредитно-модульную систему (ECTS) процесса обучения и оценивания знаний студентов. В целом, Украина выделяет 0,7% своего ВВП, чтобы финансировать научные исследования в высшей школе. Вузы активно участвуют в различных научно-исследовательских программах как на национальном, так и на международном уровне. Украинские высшие учебные заведения принимают активное участие в международном сотрудничестве.

Ключевые слова: высшее образование, высшие учебные заведения, квалификационные уровни, регулирующие органы, лицензирование, учебный год, учебный персонал, международное сотрудничество.

РОЗДІЛ III

Актуальні проблеми цивілістики

УДК 347.65/68

Ю. Заїка

Цивільно-правові способи захисту спадкових прав

У статті досліджуються проблеми захисту прав спадкоємців та обрання найбільш ефективного способу захисту цивільних прав після відкриття спадщини. Таким найефективнішим способом захисту спадкових прав спадкоємцями за законом четвертої та п'ятої черги є визнання права (встановлення факту споріднення, родинних відносин, перебування на утриманні). Способом захисту спадкових прав є і зміна правовідношення, яка може відбуватися шляхом заміни суб'єкта правовідношення при усуненні від спадкування негідних спадкоємців. Аргументовано пропозицію про необхідність віднесення до категорії негідних спадкоємців осіб, які вчинили умисні злочини проти спадкодавця

Ключові слова: спадкові права, захист спадкових прав, способи захисту спадкових прав, визнання спадкових прав, визнання заповіту недійсним.

Постановка наукової проблеми та її значення. В системі цивільних прав важливе місце посідають спадкові права, тобто, права, які особи набувають у зв'язку із відкриття спадщини. Сучасна ідеологія спадкового права базується на ідеології якісно нової історичної формації, на новому розумінні економічних, культурних та духовних цінностей, співвідношенні обов'язків держави і суспільства та приватної особи як суб'єкта спадкових правовідносин, що зумовлює принципові зміни доктринального ставлення до окремих, традиційних положень спадкового права [3, с. 413]. Відчуття гарантованості та захищеності суб'єктивного права (в тому числі і права власності) формує у людини сприйняття повноцінності його правового статусу, а отже, і наявності передумов для соціальної активності [6, с. 63]. Проте огляд судової практики свідчить про низку проблем, які виникають при визначенні кола спадкоємців як за законом, так і за заповітом, при визначенні складу спадкового майна, порядку здійснення спадкових прав, їх охороною та захистом.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Позови, пов'язані із здійсненням та захистом спадкових прав, є достатньо поширеною категорією у судовій практиці. Найбільш типовими є справи про визнання заповіту недійсним; про поділ спадкового майна; про спадкування приватизованого майна або майна, яке приватизувалося; про визнання права власності на частину майна, яке заповідач заповів як своє; про визнання заповіту частково недійсним у зв'язку з тим, що заповідач позбавив спадкоємця обов'язкової частки спадщини; про встановлення юридичних фактів (перебування із спадкодавцем в родинних стосунках, перебуванні на утриманні спадкодавця, постійного проживання із спадкодавцем); про визнання частково недійсним свідоцтва про право на спадщину і продовження строку на прийняття спадщини; про дійсність декількох взаємовиключних заповітів та ін. [2, с. 238–239], про розірвання спадкового договору [8, с. 234–235] та ін. Окремі аспекти проблематики, пов'язані із здійсненням та захистом спадкових прав, вивчалися вітчизняними вченими [1; 4–5; 7–10; 13], проте в цілому дослідження питання щодо безпосередніх способів захисту носили фрагментарний характер, що і зумовлює актуальність обраного напряму дослідження.

Мета й завдання статті. Захист порушених або оспорених цивільних прав здійснюється в судовому порядку відповідно до встановленої цивільно-процесуальним законодавством процедури. Спадкові права – особлива правова категорія, оскільки суб'єктивне право на спадщину особа набуває лише за неодмінної умови – відкриття спадщини, що і зумовлює необхідність формування концепції способів захисту спадкових прав та дослідження її елементів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Згідно традиційної концепції право на захист є складовою частиною суб'єктивного права. Механізм захисту суб'єктивних цивільних прав зумовлений характером цивільних правовідносин. У ст. 16

Цивільного кодексу України (далі – ЦК) наведені основні способи захисту цивільних прав і інтересів судом. Водночас суд може захищати порушене право або інтерес і іншим способом, передбаченим договором або законом. До способів захисту спадкових прав можуть застосовуватися загальноцивільні способи захисту: визнання права, визнання правочину недійсним, зміна і припинення виниклих правовідносин. Залежно від характеру спадкових прав, які підлягають захисту, застосовуються і відповідні способи захисту.

Головним питанням спадкового права є питання щодо визначення кола спадкоємців. У законодавстві передбачено два види спадкування – за заповітом і за законом. Одна із найпоширеніших категорій судових прав, пов'язаних із спадщиною, це справи про визнання права. Такий спосіб захисту використовують як спадкоємці за заповітом, так і спадкоємці за законом в тих випадках, коли необхідно довести свою належність до кола спадкоємців.

Якщо спорідненість (походження від спадкодавця або загальних родичів по низхідній або висхідній лінії) безумовно доводиться свідоцтвом про народження, а шлюбні стосунки, відповідно, свідоцтвом про шлюб, те членство в сім'ї або відносини утримання є юридичним фактом, який підлягає встановленню судом в порядку окремого провадження. Законодавець, визначаючи коло спадкоємців, використовує певною мірою і оціночні поняття, які уточнюються і конкретизуються в процесі правозастосовної діяльності. Так до четвертої черги спадкоємців віднесені члени сім'ї спадкодавця, а до п'ятої – утриманці, які проживали із спадкодавцем не менше п'яти років.

Оскільки поняття «член сім'ї», законодавець вживає в різних галузях і підгалузях права (сімейному, житловому, трудовому, страховому, праві соціального забезпечення та ін.) судова практика виробила певні критерії, які беруться до уваги при визнанні того чи іншого особи членом сім'ї спадкодавця [1, с. 144-145]. Метою подачі позову про визнання права є встановлення певної визначеності суб'єктивному праві певної особи і створення належних умов для його здійснення, тобто, особа намагається досягнути визнання бажаного для неї правовідношення. Відповідно, визнання в судовому порядку такого юридичного факту як членство в сім'ї, чи відносин утримання, дають зацікавленій особі можливість претендувати на спадщину в якості спадкоємця третьої чи, відповідно, п'ятої черги за законом.

Спадкоємцем може бути будь-яка правоздатна особа. У той же час, до спадкування можуть закликатись лише ті особи, які здатні успадковувати, оскільки в законодавстві встановлені підстави усунення від спадщини осіб, які формально можуть претендувати на одержання спадкового майна, проте їх право стати спадкоємцем обмежується або ж вони цього права взагалі позбавляються. Керуючись нормами загальнолюдської моралі, законодавець визначає коло осіб, які усуваються від отримання спадщини, незважаючи на їх родинні чи сімейні зв'язки з померлим, а в певних випадках, і незважаючи на раніше висловлену волю спадкодавця в заповіті. Особи, які внаслідок своєї протиправної поведінки позбавляються законодавством права на отримання спадщини після конкретного спадкодавця, у теорії цивільного права називають «негідними» спадкоємцями [11, с.145]. Згідно ст. 1224 ЦК усуваються від права на спадкування як за законом, так і за заповітом особи, які навмисно позбавили життя спадкодавця чи будь-кого з можливих спадкоємців або вчинили замах на їх життя. Не мають права на спадкування особи, які умисно перешкоджали спадкодавцеві скласти заповіт, внести до нього зміни або скасувати, і цим сприяли виникненню права на спадкування у них чи в інших осіб або сприяли збільшенню їхньої частки у спадщині.

Не мають права на спадкування за законом батьки після дитини, щодо якої вони позбавлені батьківських прав і їхні права не були поновлені на момент відкриття спадщини, а також батьки (усиновлювачі) та повнолітні діти (усиновлені), інші особи, які ухилялися від виконання обов'язку щодо утримання спадкодавця, якщо ця обставина встановлена судом. Не мають права на спадкування за законом одна після одної особи, шлюб між якими є недійсним або визнаний таким за рішенням суду.

За рішенням суду також може бути усунена від права на спадкування за законом особа, яка ухилялася від надання допомоги спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані. Прийняття такого рішення є правом суду за умови: а) особа, яка позбавляється спадщини, належить до числа спадкоємців за законом; б) спадкодавець був у безпорадному стані через похилий вік, тяжку хворобу чи каліцтво; в) спадкоємець знав про безпорадний стан спадкодавця, мав можливість надати допомогу, але від надання її ухилявся.

Підставою для визнання спадкоємця негідним може бути його поведінка не тільки за життя спадкодавця, наприклад, до і після складення заповіту, але і після відкриття спадщини. Скажімо, вже після смерті спадкодавця спадкоємець вчинив замах на життя іншого спадкоємця.

Негідні дії спадкоємців, вчинення яких обумовлює усунення цих осіб від спадкування, за ступенем суспільної небезпечності є різними: від вчинення особливо тяжкого злочину – до невиконання цивільних обов'язків і аморального поведінки. Найбільш тяжкими є злочини, спрямовані проти життя спадкодавця та інших спадкоємців. Не можна порівнювати протиправну, злочинну поведінку спадкоємця, який вчинив умисне вбивство спадкодавця з метою заволодіння спадщиною, з аморальними діями іншого, який утаємнич від нотаріуса інформацію про наявність у спадкодавця інших спадкоємців за законом. Вчинення ж злочину з необережності (при порушенні правил дорожнього руху, техніки безпеки, виконанні будівельних робіт, полюванні, тощо), що спричинило загибель спадкодавця чи спадкоємців, не позбавляє притягнутого до кримінальної відповідальності за вчинення злочину права отримати спадщину. Із ч. 1 ст. 1224 ЦК України не впливає, що спадкоємці повинні діяти виключно з метою заволодіти спадщиною. Таке розуміння зумовило б неправильне й обмежене застосування цієї норми. Тому й особи, які вчинили вбивство спадкодавця чи спадкоємця не лише з корисних мотивів, а із ревнощів, помсти, з метою приховати інший злочин, з хуліганських та інших мотивів, повинні усунутися від спадщини, оскільки вони своїми умисними діями об'єктивно сприяли тому, що їх закликають до спадщини чи їх частка спадщини внаслідок таких дій, спрямованих проти інших спадкоємців, автоматично збільшується.

Кваліфікаційною ознакою, яка виступає як підстава усунення від спадкування, в таких випадках є умисні дії спадкоємця. Оскільки до негідних спадкоємців віднесено лише осіб, які вчинили умисні злочини проти особи спадкодавця чи інших спадкоємців, то вчинення злочину з необережності, як і вчинення дій, які спричинили смерть спадкодавця чи інших спадкоємців, але не можуть визнаватися злочинними, не є підставою для усунення від спадщини.

Способом захисту цивільних прав є і зміна правовідношення, яка може відбуватися шляхом зміни об'єкта чи предмета зобов'язання, змісту прав та обов'язків, а також заміни суб'єкта правовідношення. Таким чином, намагаючись усунути від спадкування певну особу, спадкоємець намагається змінити суб'єктний склад спадкових правовідносин, тобто, способом захисту спадкових прав обирається такий спосіб, як зміна правовідношення.

Законодавець наводить вичерпний перелік негідних спадкоємців. Слід зазначити, що в країнах континентальної Європи до негідних спадкоємців відносять значно ширше коло осіб. Це й особи, які зробили наклеп на спадкодавця, внаслідок чого того було засуджено до каторжних робіт чи довічного ув'язнення; вчинили тяжкий злочин або взагалі вчинили будь-який умисний злочин проти спадкодавця, його подружжя, дітей чи батьків; батьки, які примусили своїх дочок займатися проституцією або вчинили акти насильства проти них; особи, які протягом певного часу не заявили органам слідства про насильницьку смерть спадкодавця чи примусили того скласти заповіт, змінити його чи перешкодили складанню заповіту або приховали його; вчинили будь-які ганебні дії проти спадкодавця чи його близьких родичів.

Більш принципову позицію щодо цього питання має зайняти і вітчизняний законодавець. На жаль, у цьому питанні й новий ЦК України залишається досить консервативним і не враховує наведених вище міркувань. Коло негідних спадкоємців треба розширити. Адже спадщина не обминє і спадкоємців, які умисно заподіяли спадкодавцю тяжкі тілесні пошкодження, били чи мордували його. Спадкоємець може покинути спадкодавця у смертельній небезпеці, не викликати лікаря, пожежну команду та ін.

На нашу думку, обґрунтованою буде норма, за якою права спадкування як за законом, так і за заповітом, позбавлялися б особи, які умисно вчинили злочин проти життя, здоров'я, волі і гідності спадкодавця, якщо ця обставина буде встановлена вироком суду.

Пропонується віднести осіб, які вчинили умисні злочини проти особи спадкодавця, у тому числі: доведення до самогубства (ст. 120 КК), умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 КК), побої і мордування (ст. 126), катування (ст. 127), погрозу вбивством (ст. 129 КК), залишення в небезпеці (ст. 135), ненадання допомоги особі, яка перебувала в небезпечному для життя стані (ст. 136), незаконне позбавлення волі (ст. 146 КК), злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи (статті 152-156 КК), завідомо неправдиве звинувачення в тяжкому або особливо тяжкому злочині (ч. 2 ст. 384 КК), оскільки із-за віку, стану здоров'я, моральної травми та інших обставин спадкодавця, проти якого скоїли злочин, не завжди має можливість скористатися своїм правом і позбавити негідного спадкоємця спадщини шляхом складання, зміни або скасування заповіту [12, с. 396–397].

У таких випадках за наявності обвинувального вироку існуватиме презумпція усунення від спадщини, якщо ж спадкодавець складе заповіт, незважаючи на негідну поведінку спадкоємця, то

останній отримає спадщину за заповітом на загальних підставах. В таких випадках факт складання заповіту на користь негідного спадкоємця спростовує презумпцію закону про позбавлення такого спадкоємця права спадкування.

Оскільки заповіт є різновидом правочину, він має відповідати загальним умовам дійсності правочину, передбачених ст. 203 ЦК. Чинне законодавство не передбачає спеціальних строків давності за позовами про визнання заповіту недійсним, тому до таких позовів мають застосовуватися загальний трирічний строк позовної давності. Заповіт може бути абсолютно недійсним з часу його укладання у разі, коли: а) заповіт уклала особа, що визнана в судовому порядку недієздатною або не досягла віку заповідальної дієздатності; б) заповідач не підписав особисто заповіт і на його прохання заповіт не підписаний іншим громадянином; в) заповіт посвідчений особою, якій чинне законодавство таких повноважень не надає.

Підстави визнання заповіту недійсним можуть бути встановлені й після відкриття спадщини, якщо встановлено, що: а) складено інший заповіт, який власне скасував попередній; б) обставини, які спотворили волю заповідача на момент укладання заповіту (насильство, обман, помилка); в) на момент складання заповіту заповідач не здатний був усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними. Не можна погодитись із позицією авторів, які в цілому схвально ставляться до окремих судових рішень, якими заповіт визнають недійсним із міркувань його кабальності [7, с. 187-188]. Заповіт як типовий односторонній правочин вважається укладеним із моменту належного оформлення, проте правові наслідки, пов'язані із вчиненням цього правочину, настають винятково після відкриття спадщини, оскільки сам факт укладення заповіту не тягне за собою виникнення, зміну, чи припинення цивільних прав та обов'язків, як і можливість його оспорення. Правова природа кабального правочину передбачає настання край невідгідних правових наслідків для особи, яка уклала цей правочин. Якщо заповідач змушений укласти певний заповіт, з огляду на те, що в іншому випадку, може бути позбавлений певної допомоги (матеріальної побутової та ін.) то мова повинна йти не про кабальність правочину, оскільки заповідач після укладення такого заповіту, нічого не втрачає, а про спотворення його волі внаслідок погроз психічного характеру.

Заповіт може бути визнаний недійсним у певній частині, якщо заповідач: а) заповідач позбавив права на спадщину обов'язкових спадкоємців; б) розпорядився всім майном, хоча йому належала лише частка (наприклад, не врахував частки подружжя у спільному майні подружжя); в) умови отримання спадщини суперечать законодавству, обмежують правоздатність спадкоємця, є аморальними або нездійсненними.

З позовами про визнання правочину недійсним може звертатися як сам спадкоємець, так і його законний представник, якщо спадкоємець є малолітнім чи визнаний в судовому порядку недієздатним.

У тих випадках, коли спадкоємець навмисно позбавив життя спадкодавця або кого-небудь із спадкоємців чи вчинив замах на їх життя, був позбавлений батьківських прав щодо дітей, після яких відкрилася спадщина, або злісно ухилився від виконання покладених на нього відповідно до закону обов'язків щодо утримання спадкодавця, вирішується питання не про недійсність складеного на його користь заповіту, а про усунення спадкоємця від спадщини як негідного.

До другої групи слід віднести умови, необхідність яких обумовлена особливою правовою природою заповіту, а саме, між моментом укладення заповіту та настанням правових наслідків, які пов'язані із ним, проходить певний проміжок часу. Тому при наявності певних обставин заповіт повністю або у певній частині може бути визнано недійсним і, відповідно, не буде підлягати виконанню.

Ці обставини можуть бути як відомими заповідачеві, так і невідомими, можуть існувати на момент складання заповіту або ж виникнути пізніше. Так, заповідач позбавив спадщини осіб, які мають право на обов'язкову частку, умови отримання спадщини виявилися нездійсненними або протиправними, спадкоємці за заповітом усунуті від спадщини як негідні тощо.

Одним із правомочностей суб'єктивного цивільного права обов'язкових спадкоємців є можливість використовувати передбачені законом засоби для його захисту. В даному випадку таким засобом захисту є звернення обов'язкового спадкоємця до суду з позовною заявою про визнання заповіту частково недійсним.

Суб'єктивне спадкове право обов'язкових спадкоємців є правом майновим, оскільки надається особі лише за визначених умов і передбачає можливість набути майнові блага у вигляді певної частки спадкового майна.

Обов'язкові спадкоємці набувають право на захист суб'єктивних прав за наступних умов: 1) вони позбавлені спадщини заповітом або заповідана їм частка за розміром менше обов'язкової;

2) майно заповідано іншим особам (незалежно від того чи є вони спадкоємцями за законом); 3) майно, яке не охоплене заповітом, менше їх обов'язкової частки; 4) спадкоємці за заповітом не відмовилися від заповіданого їм майна.

Строк існування суб'єктивних цивільних прав обов'язкових спадкоємців обмежується строком прийняття спадщини спадкоємцями за заповітом та оформлення ними свідоцтва про право на спадщину.

Законодавець не лише захищає, а і охороняє суб'єктивні права обов'язкових спадкоємців, створюючи певні умови для попередження їх порушення. Так безпосередньо на нотаріуса, який посвідчує заповіт, з метою запобігання недопущення порушення прав окремих спадкоємців за законом, покладено обов'язок при посвідченні заповіту, спеціально попередити заповідача про права обов'язкових спадкоємців та ознайомити його з такими правами.

Обов'язковий спадкоємець має право на певну частку майна, незалежно від змісту заповіту, проте отримання обов'язкової частки у спадщині – це право, а не обов'язок відповідної особи. Тому якщо така особа відмовляється від спадщини або не вступає у спадщину як обов'язковий спадкоємець, виділ обов'язкової частки не проводиться.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Зміст права на захист спадкових прав полягає у визначеному законодавством порядку звернутися до суду за захистом порушеного права способами як безпосередньо передбаченому у законі, так і способами, які не суперечать чинному законодавству. Свобода обрання способу захисту зумовлена засадами диспозитивності цивільного права, які дозволяють особі формувати поведінку на свій розсуд в легальних межах. Учасник спадкових правовідносин повинен з'ясувати суть порушення його прав або загрозу, яка виникає щодо їх порушення, і обрати найефективніший спосіб охорони чи захисту спадкових прав. При цьому необхідно врахувати специфіку правової природи цивільних правовідносин, зміст та стан суб'єктивного права як предмета захисту та відповідність предмету позову обраному способу захисту.

Джерела та література

1. Актуальні проблеми спадкового права: навч. посібник / За ред. Ю. О. Заїки, О. О. Лов'яка. – К.: КНТ, ЦУЛ, 2014. – 336 с.
2. Заїка Ю. О. Спадкове право в Україні: Становлення і розвиток: монографія. 2-у вид. / Ю. О. Заїка. – К.: КНТ, 2007. – 288 с.
3. Заїка Ю. О. Спадкове право і цивілістична доктрина // Правова доктрина України: у 5 т. – Т. 3. Доктрина приватного права / Н. С. Кузнецова, О. Є. Харитонов, Р. А. Майданик та ін.; за заг. ред. Н. С. Кузнецової. – Х.: Право, 2013. – С. 413- 432.
4. Заїка Ю. О. Усунення від спадкування як вид цивільно-правової відповідальності / Відповідальність у приватному праві: монографія // І. Безклубий, Н. Кузнецова, Р. Майданик та ін.; за заг. ред. І. Безклубого. – К.: Грамота, 2014. – С. 224-238.
5. Заїка Ю. О. Особливості захисту права на обов'язкову частку спадщини // Особливості захисту суб'єктивних цивільних прав: монографія / за ред. О. Д. Крупчана, В. В. Луця. – К.: НДІ ПрПіП НАПрН України, 2012. – 400 с.
6. Кузнецова Н. С. Формирование и укрепление частно-правовых основ гражданского общества: Альманах цивилистики. Сборник статей. Вып. 6 / Под ред. Р. А. Майданика. – К.: Алерта, 2015. – С. 39-69.
7. Кучер В. О. Недійсні правочини та їх цивільно-правові наслідки: навч. посб. / В. О. Кучер. – Львів, 2014. – 344 с.
8. Орлов І. П. Правочини в сфері спадкового права: монографія / І. П. Орлов, О. Є. Кухарев. – К.: Алерта, 2013. – 270 с.
9. Ромовська З. В. Українське цивільне правог. Спадкове право: підручник. – К.: Правова єдність, 2009. – 364 с.
10. Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд: наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. М. Клименко та ін.; За заг. ред. С. Я. Фурси. – К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2007. – 1216 с.
11. Українське цивільне право [текст]: навч. посіб. 3-тє вид. перероб. та доп. / Ю. О. Заїка, І. С. Тімуш, О. О. Лов'як та ін.; за ред. Ю. О. Заїки. – К.: Центр учбової літератури, 2014. – 358 с.
12. Цивільне право України. Загальна частина: підручник / За ред. І. А. Бірюкова, Ю. О. Заїки. – К.: Алерта, 2014. – 534 с.
13. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Т. 12: Спадкове право / За ред. Н. Спасибо-Фатеевої. – Х.: СТРАЙД, 2009. – 544 с.

Заика Ю. Гражданско-правовые средства защиты наследственных прав. В статье исследуются проблемы защиты прав наследников и избрания наиболее эффективного способа защиты гражданских прав после открытия наследства. Уделено внимание такому способу защиты наследственных прав как признание юридических фактов в порядке отдельного гражданского судопроизводства. Такими юридическими фактами являются: установление факта родства, семейных отношений, нахождения на иждивении, что позволяет истцу соответственно призваться к наследованию в качестве родственника умершего, члена его семьи или иждивенца. Рассмотрены основания признания завещания полностью или частично недействительным и возникающие при этом правовые последствия, а также круг наследников, которые подлежат устранению от наследования как недостойные как самостоятельный способ защиты наследственных прав путем изменения субъектного состава в возникших правоотношениях. Обоснованной будет норма, по которой права наследования как по закону, так и по завещанию, лишались бы лица, которые умышленно совершили преступление против жизни, здоровья, свободы и достоинства наследодателя, если это обстоятельство будет установлено приговором суда.

Ключевые слова: наследственные права, защита наследственных прав, способы защиты наследственных прав, признание наследственных прав, признание завещания недействительным.

Zaika Y. Civil Legal Means of Protection of Succession Rights. In the article the author researches the problems of protection of the rights of heirs and investigates the choice of the most effective way of protection of the civil rights after discovery of inheritance. The attention has been paid to such way of protection of succession rights as recognition of the legal facts as separate civil legal proceedings. Such legal facts are: ascertainment of the fact of relationship, the family relations, and dependence that give a plaintiff, who is the relative of the dead, the member of his family or the dependent, a possibility to claim inheritance. The article deals with the bases of recognition of the will completely or partly invalid and therefore the legal consequences arising, and also a circle of inheritors who should be disinherited as unworthy ones, as an independent way of protection of succession rights by change of subject structure in the arisen legal relationships. The norm will be valid, if inheritance rights both under the law, and according to the will, will be lost by a person who intentionally committed a crime against life, health, freedom and the dignity of the testator if this circumstance is established by a sentence of court.

Key words: succession rights, protection of succession rights, ways of protection of succession rights, recognition of succession rights, recognition of the will invalid.

УДК 349.42(477)

Т. Коваленко

Об'єктивні передумови формування аграрного права України

У статті аналізуються природно-кліматичні, економічні та правові фактори, які зумовили виникнення та становлення у 90-х роках ХХ ст. аграрного права України як об'єктивно сформованої, самостійної та цілісної галузі національної правової системи. Специфіка агропромислового комплексу як галузі народного господарства, його роль та значення в економіці держави, особливості процесу сільськогосподарського виробництва, зокрема його істотна залежність від природно-кліматичних умов, необхідність врахування біологічних законів розвитку живих організмів як основи аграрного виробництва, тісний взаємозв'язок ефективності сільськогосподарського виробництва із розвитком соціальної сфери села тощо є об'єктивними економічними передумовами формування відокремленого правового регулювання відносин у сфері сільськогосподарського виробництва України та пов'язаних із ним сферах

Ключові слова: аграрне право України; аграрні правовідносини; аграрна реформа; формування аграрного права; передумови формування аграрного права.

Постановка наукової проблеми та її значення. З часу здобуття Незалежності України аграрне право стало невід'ємною складовою національної правової системи. Разом з тим, дискусії щодо природи аграрного права, його самостійності у правовій системі тривають не один десяток

років. У цьому зв'язку В. М. Єрмоленко відзначає, що жодна галузь права у історії юридичної науки не викликала стількох суперечок, як аграрне право [1, с. 44].

Аналіз досліджень цієї проблеми. В аграрно-правовій науці України обґрунтування особливих рис аграрного права як самостійної галузі права, специфіка історичних передумов його формування та тенденції розвитку на перспективу є предметом наукових досліджень Н. О. Багай, М. Я. Ващишин, В. М. Єрмоленка, В. В. Носіка, О. О. Погрібного, В. І. Семчика, А. М. Статівки, Н. І. Титової, В. Ю. Уркевича, В. З. Янчука, інших вчених.

Мета статті. Доктринальний аналіз сучасного стану аграрного права України та тенденцій його розвитку на перспективу потребує з'ясування об'єктивних та суб'єктивних передумов його виникнення та становлення, що не отримало належного опрацювання в аграрно-правовій науці. Тому метою даної статті є дослідження об'єктивних передумов формування аграрного права у правовій системі незалежної України наприкінці ХХ століття, адже для дослідження особливостей виникнення нової галузі права необхідно аналізувати не тільки систему національного права, її внутрішні тенденції розвитку, а й тенденції розвитку всієї правової системи, а також українського суспільства та держави в цілому.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Об'єктивними передумовами формування аграрного права України є природно-кліматичні, економічні та правові фактори, які зумовлюють виникнення і становлення вказаної галузі права незалежно від впливу на аграрні відносини людини, суспільства та держави.

Виникнення аграрного права як самостійної галузі національної правової системи обумовлюється особливими природно-кліматичними умовами України, насамперед істотними запасами чорноземів та сприятливим для сільськогосподарського виробництва кліматом. В цілому у світі налічується близько 300 видів ґрунтів, серед яких чорноземи займають найважливіше місце. Площа чорноземів у світі становить 314 млн га або 2,4 % від площі усіх ґрунтів. При цьому чорноземи України займають 27,8 млн га., що становить 8,7% від світових площ чорноземів. Саме чорноземи становлять основну площу сільськогосподарських угідь України – 67,7 % [2]. З урахуванням значення землі у розвитку нації та суспільства у Конституції України від 28 червня 1996 р. земля проголошена основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. В аграрно-правовій науці В. В. Носік наголошує, що саме ґрунт є багатством нації та має належати народові, а не державі, на праві власності [3, с. 490]. Незважаючи на конституційний імператив та наявну законодавчу базу, стан земельних ресурсів України близький до критичного. За період проведення земельної реформи значна кількість проблем у сфері земельних відносин не лише не розв'язана, а й загострилася. На всій території поширені процеси деградації земель, серед яких найбільш масштабними є ерозія (близько 57,5 % території), забруднення (близько 20 % території), підтоплення (близько 12 % території). Зменшується вміст поживних речовин у ґрунтах, а щорічні втрати гумусу становлять 0,65 тони на 1 га. [4].

Територія України лежить у помірньо-континентальній області помірного кліматичного поясу. Рівнинні території держави є достатньо теплими для вирощування більшості культур помірного поясу. На території України чітко простежується сезонність, яка істотно впливає на ефективність сільськогосподарського виробництва та визначає його специфіку.

Наявність унікальних запасів чорноземів та сприятливого для ведення аграрного виробництва клімату – з одного боку, та значна залежність від природно-кліматичних умов і сезонність такого виробництва – з другого боку, об'єктивно зумовлюють потребу спеціального державно-правового впливу на відносини, що виникають у процесі виробництва продуктів харчування та продовольчої сировини. Зазначена необхідність у спеціальному правовому регулюванні аграрних відносин окремою галуззю права набуває особливої актуальності в сучасних умовах, коли Україна повинна використати свій шанс стати рівноправним виробником сільськогосподарської продукції на європейському аграрному ринку.

В основі формування аграрного права України лежать економічні передумови, що виявляються у існуванні потужної системи агропромислового комплексу УРСР у другій половині ХХ ст. Так, на початок 1991 р. на АПК України припадало: третина усіх виробничих фондів народного господарства України, 29 % працюючого населення, які виробляли 40 % ВВП України. У господарствах працювало постійно 4 млн. 881 тис. осіб. Упродовж 1986-1990 рр. на розвиток бази АПК було вкладено 49,1 млрд. крб. капіталовкладень. Рентабельність виробництва сільськогосподарської продукції була 42,6 %, в т.ч. рослинництва – 98,3%, тваринництва – 22,2 % [5].

У даний час АПК України є цілісною виробничо-економічною системою, що об'єднує низку сільськогосподарських, промислових, науково-виробничих і навчальних галузей, спрямованих на

одержання, транспортування, зберігання, переробку та реалізацію сільськогосподарської продукції. За обсягами продукції та часткою у ВВП України АПК поступається лише металургійному та паливно-енергетичному комплексам, а за кількістю зайнятих у ньому працівників і соціальною значущістю займає провідне місце. В АПК України формується близько 17 % ВВП, він є одним з основних бюджетоутворюючих та експортоорієнтованих секторів національної економіки. З 2000 р. відбувається поступове зростання виробництва валової продукції галузі, приріст якої у 2010 р. становив 41,6 % у порівнянні з 1999 р., у т. ч. рослинництва – 65,8 %, тваринництва – 17,7 % [6, с. 4]. Зростання ролі та значення АПК України в сьгоднішніх умовах є вкрай важливим із врахуванням необхідності забезпечення реалізації конституційного права кожного на достатнє харчування та гарантування продовольчої безпеки держави.

Специфіка агропромислового комплексу як галузі народного господарства, його роль та значення в економіці держави, особливості процесу сільськогосподарського виробництва, зокрема його істотна залежність від природно-кліматичних умов, необхідність врахування біологічних законів розвитку живих організмів як основи аграрного виробництва, тісний взаємозв'язок ефективності сільськогосподарського виробництва із розвитком соціальної сфери села тощо стали об'єктивними економічними передумовами формування відокремленого правового регулювання відносин у сфері сільськогосподарського виробництва України та пов'язаних із ним сферах – соціального розвитку села [7, с. 754-755], матеріально-технічного забезпечення АПК [8, с. 52-53], використання земель сільськогосподарського призначення як елемента агросфери [9, с. 45] та ін. Зокрема, серед ознак сучасного аграрного права України у національній правовій системі Н. І. Титова називає те, що воно відповідає окремій аналогічній галузі економіки, тобто йдеться про адекватність галузі права й галузі економіки [10, с. 8]. Специфіка суспільних відносин у сфері виробництва, переробки, реалізації сільськогосподарської продукції та тісно пов'язаних із нею сферах зумовлює таку специфічну ознаку сучасного аграрного права України як широту його предмета правового регулювання, що лежить на перетині інтересів людини, суспільства та держави.

До об'єктивних передумов формування аграрного права України можна віднести також правові. В юридичній науці України наголошується, що сприйняття права як об'єктивного соціального явища, а не як особливого продукту т.зв. «державної правотворчості», відкриває додаткові нові можливості для коректного вирішення актуальних для суспільного розвитку проблем [11, с. 64].

Аграрне право України належить до тих галузей національної правової системи, формування яких відбувається шляхом переродження іншої галузі права. Так, у теорії права переродження галузі визначають як шлях появи нової галузі на основі поглинання та трансформації існуючої галузі з доповненням значним масивом нових норм [12, с. 6]. Для аграрного права України характерними є генетичні зв'язки із колгоспним та сільськогосподарським правом, які були складовими частинами правової системи УРСР з 30-х до 80-х рр. ХХ ст. Так, проведення колективізації сільського господарства на території України у 30-х роках минулого століття обумовило формування нової галузі соціалістичного права – колгоспного права, специфіка предмета якого визначалась особливостями правового становища колгоспів у економіці СРСР та УРСР. Уніфікація законодавства про державні, колгоспні і державно-колгоспні форми сільськогосподарського виробництва, інтеграція агропромислового виробництва в систему АПК призвели до появи нової комплексної галузі сільськогосподарського права [13]. На думку Н. О. Багай перехід від терміна «сільськогосподарський» до терміна «аграрний» зумовлений рядом об'єктивних причин, зокрема розширенням змісту терміна «аграрний» в умовах проведення аграрної реформи в Україні [14, с. 8].

Враховуючи специфіку формування аграрного права України саме шляхом переродження, для вказаної галузі права як відносно нової у правовій системі України притаманна така властивість як комплексність внаслідок успадкування окремих рис колгоспного та сільськогосподарського права, а також розширення предмета аграрно-правового регулювання у результаті проведення аграрної та земельної реформ. Оголошення земельної реформи та запровадження реформ у аграрному секторі економіки нашої держави на початку 90-х років ХХ ст. стали своєрідними каталізаторами появи аграрного права України як нової самостійної галузі права України.

Особливістю формування аграрного права України порівняно із сільськогосподарським правом УРСР є незначна роль аграрного законодавства у процесі його виникнення. Так, Н. О. Багай зазначає, що сільськогосподарське законодавство як системне галузеве утворення стало безпосередньою юридичною базою для формування нової правової галузі – сільськогосподарського права [15]. Водночас на початку 90-х років в юридичній науці України уже зазначалося про існування аграрного права України як окремої галузі права, науки та навчальної дисципліни, хоча аграрне

законодавство лише починало формуватися, а правове регулювання аграрних відносин здійснювалось на основі нормативно-правових актів радянського періоду (фактично сільськогосподарського законодавства), які не суперечили законодавству України. Така специфіка обумовлюється особливим шляхом формування аграрного права – переродженням колгоспного та сільськогосподарського права.

Для тих же галузей національної правової системи, які формуються шляхом не переродження, а виділення із іншої галузі права, формування відповідної відокремленої системи законодавства дійсно є одним із визначальних факторів. Зокрема, як слушно вказує Н. І. Титова, в тих галузях права, які лише формуються, історична першість належить галузі законодавства [16].

Разом з тим, в даний час стан аграрного законодавства України істотно впливає на розвиток аграрного права. Так, М. Я. Ващишин вказує на такі негативні риси сучасного етапу розвитку аграрного законодавства, як його спонтанність та істотні прогалини правового регулювання [17, с. 63]. До цього можна також додати його некодифікований характер, суперечливі тенденції уніфікації правового регулювання статусу суб'єктів аграрних відносин та одночасної диференціації правового регулювання окремих видів сільськогосподарського виробництва, відставання від потреб практики процесів адаптації національного аграрного законодавства до вимог ЄС для переорієнтації сільськогосподарського експорту на європейський ринок тощо.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, на основі проведеного дослідження можна сформулювати наступні висновки:

1) виникнення і становлення аграрного права як об'єктивно сформованої, самостійної та цілісної галузі права України починаючи з 1991 року зумовлено рядом об'єктивних передумов, з'ясування яких дає можливість точніше висвітлити його правову природу, а також виявити рушійні сили та механізми, що обумовили появу аграрного права України у національній правовій системі;

2) об'єктивними передумовами формування аграрного права України є природно-кліматичні, економічні та правові фактори, які зумовлюють виникнення та становлення вказаної галузі права незалежно від впливу на аграрні відносини людини, суспільства та держави;

3) наявність унікальних запасів чорноземів та сприятливого для ведення аграрного виробництва клімату – з одного боку, та значна залежність від природно-кліматичних умов і сезонність такого виробництва – з другого боку, об'єктивно зумовлюють потребу спеціального державно-правового впливу на відносини, що виникають у процесі виробництва продуктів харчування та продовольчої сировини;

4) специфіка агропромислового комплексу як галузі народного господарства, його роль та значення в економіці держави, особливості процесу сільськогосподарського виробництва, зокрема його істотна залежність від природно-кліматичних умов, необхідність врахування біологічних законів розвитку живих організмів як основи аграрного виробництва, тісний взаємозв'язок ефективності сільськогосподарського виробництва із розвитком соціальної сфери села тощо є об'єктивними економічними передумовами формування відокремленого правового регулювання відносин у сфері сільськогосподарського виробництва України та пов'язаних із ним сферах;

5) формування аграрного права України відбулося шляхом переродження інших галузей права, що обумовлює його комплексність внаслідок успадкування окремих рис колгоспного та сільськогосподарського права, а також розширення предмета аграрно-правового регулювання у результаті проведення аграрної та земельної реформ.

Джерела та література

1. Єрмоленко В. М. Аграрне право як самостійна галузь права України / В. М. Єрмоленко // Аграрне право України: підручник / за ред. В. М. Єрмоленка. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 608 с.
2. Позняк С. П. Чорноземи – національне багатство України / С. П. Позняк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lnu.edu.ua/lessons/files/chornozemy.pdf>.
3. Носік В. В. Право власності на землю Українського народу: монографія / В. В. Носік. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 544 с.
4. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21 грудня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 26. – Ст. 218.
5. Ключ В. С. Як знищується агропромисловий комплекс України: (відкритий лист Президенту України Віктору Федоровичу Януковичу) / В. Ключ; [упоряд. В. Василенко]. – Д.: Ліра, 2012. – 82 с.
6. Розвиток аграрного виробництва як передумова забезпечення продовольчої безпеки України. – К.: НІСД, 2011. – 39 с.

7. Єрмоленко В. М. Доктринальні проблеми сучасного аграрного права / В. М. Єрмоленко, В. І. Семчик // Правова доктрина України: у 5 т. – Т. 4: Доктринальні проблеми екологічного, аграрного та господарського права / за ред. Ю. С. Шемшученка. – Х.: Право, 2013. – С. 736-775.
8. Погрібний О. О. Перспективи розвитку аграрного права / О. О. Погрібний // Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. – Т. 4: Методологічні засади розвитку екологічного, земельного, аграрного та господарського права / за ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: Право, 2008. – С. 47-63.
9. Кулинич П. Ф. До питання про розвиток предмета аграрного (сільського) права / П. Ф. Кулинич // Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна: Матеріали Всеукраїнського круглого столу (25 травня 2012 р.): зб. наук. пр. / за заг. ред. В. М. Єрмоленка, В. І. Курила, В. І. Семчика. – К.: Вид. центр НУБіП України, 2012. – С. 43-46.
10. Титова Н. І. Аграрне право як галузь права, його історичні витоки та особливості / Н. І. Титова // Аграрне право України: підручник / за ред. О. О. Погрібного. – К.: Істина, 2004. – С. 6-18.
11. Сайфуліна Ю. В. Діалектична єдність об'єктивного і суб'єктивного у праві / Ю. В. Сайфуліна // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3-1. – С. 63-66.
12. Мураховська Т. Є. Формування нових галузей в системі права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Т. Є. Мураховська; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2011. – 19 с.
13. Семчик В. І. Аграрне право України: проблеми становлення і розвитку / В. І. Семчик // Академічна юридична думка / за ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: Ін Юре, 1998. – С. 444-452.
14. Багай Н. О. Розвиток науки аграрного права України: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.06 / Н. О. Багай; Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. – К., 2002. – 19 с.
15. Багай Н. Становлення та розвиток аграрного права України / Н. Багай // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2001. – Вип. 36. – С. 413-418.
16. Титова Н. И. Материальная ответственность работников сельскохозяйственных предприятий / Н. И. Титова. – М.: ЮЛ, 1978. – 152 с.
17. Ващишин М. Я. Тенденції розвитку аграрного права України / М. Я. Ващишин // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2014. – Вип. 197. – Ч. 1. – С. 63-67.

Коваленко Т. Объективные предпосылки формирования аграрного права Украины. В статье доказывается, что возникновение и становление аграрного права как объективно сложившейся, самостоятельной и целостной отрасли права Украины, начиная с 1991 г., обусловлено рядом объективных предпосылок, выяснение которых дает возможность точнее раскрыть его природу, а также выявить движущие силы и механизмы, обусловившие появление аграрного права Украины в национальной правовой системе. К объективным предпосылкам формирования аграрного права Украины автор относит природно-климатические, экономические и правовые факторы, обуславливающие возникновение и становление указанной отрасли права независимо от влияния человека, общества и государства на развитие аграрных отношений. В работе обосновывается, что наличие уникальных запасов черноземов и благоприятного для ведения аграрного производства климата – с одной стороны, а также значительная зависимость от природно-климатических условий, сезонность такого производства, необходимость учета биологических законов развития живых организмов как основы аграрного производства, тесная взаимосвязь эффективности сельскохозяйственного производства с развитием социальной сферы села – с другой стороны, объективно обуславливают необходимость специального государственно-правового воздействия на отношения, возникающие в процессе производства продуктов питания и продовольственного сырья.

Ключевые слова: аграрное право Украины; аграрные правоотношения; аграрная реформа; формирование аграрного права; предпосылки формирования аграрного права.

Kovalenko T. Objective Preconditions of Agricultural Law of Ukraine Formation. In the article the author proves that the emergence and formation of Agricultural law as an objectively existing, independent and holistic branch of law in Ukraine since 1991 is due to a number of objective conditions, the determination of which makes it possible to more precisely illuminate its nature, and to identify the driving forces and mechanisms that led to the appearance of Ukrainian Agricultural law in the national legal system. To the objective prerequisites for the formation of Agricultural law of Ukraine author includes climatic, economic and legal factors that contribute to the emergence and formation of this branch of law regardless of the influence of man, society and the state on the development of agricultural relations.

It is proved that the presence of the unique reserves of black earth and favorable for the conduct of agricultural production of climate - on the one hand, as well as high dependence on climatic conditions, the seasonality of such production, the need to consider the biological laws of development of living organisms as a basis for agricultural production, a strong correlation of agricultural production efficiency with the development of the social sphere of the village - on the other hand, objectively determine the special public-

legal influence on the relations arising in the process of production of food and food raw materials.

Key words: agricultural law of Ukraine; agricultural relationship; agricultural reform; formation of agricultural law; preconditions of formation of agricultural law.

УДК 340.12:342

О. Дем'янова

Методологічні властивості верховенства права в цивільному судочинстві України

Стаття присвячена дослідженню методологічної ролі доктрини верховенства права у цивільному судочинстві України. Висвітлюються змістовні положення доктрини верховенства права в аспекті значення для праворозуміння та визначення основних понять цивільного процесу. Приділяється увага з'ясуванню методологічного значення верховенства права в контексті систематизації доктринальних положень науки цивільного процесу, визначення пріоритетних напрямків розвитку теорії та практики.

Ключові слова: верховенство права, цивільне судочинство, методологія, прецедент, правосвідомість.

Актуальність теми. Правова система України перебуває на етапі концептуального визначення подальшого магістрального шляху розвитку. Європейський вибір України окреслює ті економічні, соціальні, культурні контексти, які виступають орієнтирами розвитку вітчизняного суспільства. На правову систему покладається важливе завдання освоєння нових горизонтів, створення сталих засад розвитку суспільства в обраному векторі. Разом з тим, правова реальність є важливою складовою сучасного суспільного життя, що відбиває наявні в ньому проблеми та негаразди. Саме за допомогою права можлива мобілізація резервів суспільного потенціалу, узгодження реалій з ідеалами, створення гнучких та комфортних шляхів розвитку.

Тому сьогодні актуалізує пошук нових підходів до наукового осмислення правових явищ, конструктивної модернізації ролі юриспруденції в розбудові законодавства та формуванні юридичної практики. У такому аспекті підвищується увага не тільки до сприйняття у вітчизняній юриспруденції категорій та концепцій, успішно реалізованих у світовій практиці, але і до розробки їх властивостей, потенційно спрямованих на упорядкування, преросмислення, організацію доктрини права та її взаємодії з правовою практикою. В такій площині представляє інтерес дослідження методологічного значення доктрини верховенства права та її реалізація в цивільному судочинстві.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблеми верховенства права досліджувалися різними авторами, серед яких С. П. Головатий, М. І. Козюбра, Н. М. Онищенко, О. В. Петришен, С. П. Погребняк, П. М. Рабінович, Г. П. Тимченко, Ю. С. Шемшученко та багато інших. Однак, його методологічні властивості в цивільному судочинстві не були предметом окремої уваги.

Метою статті є дослідження методологічного значення верховенства права, особливостей реалізації положень верховенства прав у нормотворенні і правозастосуванні, ролі верховенства права в сучасному механізмі правового регулювання.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Поняття верховенства права належить до вельми спірних питань. Не зупиняючись наразі на його вирішенні, підкреслимо, що на підставі аналізу актів міжнародних установ, теоретичних напрацювань значної кількості вчених, практики Європейського суду з прав людини, з огляду на історію його виникнення та становлення, змістовне наповнення і функціональне призначення, ми приходимо до висновку про те, що верховенство права є імперативом цивільного судочинства та цивільного процесуального права. Саме з таких вихідних позицій буде досліджуватись його методологічне значення для теорії і практики цивільного процесу.

В науці немає єдності з приводу того, що вважати методологією. Одні вчені її обмежують вченням про методи дослідження [1, с. 89], інші включають до неї структуру, логічну організацію діяльності [2, с. 795], принципи, засоби та способи пізнання [3, с. 15]. Деякі автори об'єднують методологію науки та практичної діяльності [4, с. 20], інші пропонують обмежитися тільки наукою [5, с. 42 – 44]. Представлена думка щодо тотожності методології і філософії [6, с. 291 – 292], та позиція щодо існування окремої методології кожної галузевої науки, до прикладу, науки цивільного

процесуального права [3, с. 14; 7, с. 17]. В межах цієї роботи провести повноцінний аналіз різноманіття позицій неможливо, тому ми не вважаємо за можливе давати категоричних висновків і обмежимося констатацією лише окремих моментів, котрі безпосередньо пов'язані з методологією науки. Так, методологія забезпечує отримання нового достовірного знання в ефективний спосіб, визначає основу оформлення наукового знання в певну структуру, встановлює основні та другорядні положення, формує зв'язки між окремими елементами теорії, передбачає критерії перевірки та вихідні установки розвитку наукових положень.

Справедливими є висновки тих авторів, котрі говорять про методологічне значення наукових категорій [8, с. 70]. Для цивільного процесу, втім, як і для інших правових наук, основним поняттям є поняття права. Від того, як воно розуміється, залежить розбудова методології юриспруденції взагалі та окремих правових наук. Однак, поняття права є однією з найбільш спірних категорій в усіх соціальних науках. Навіть у дуже спрощеному, схематичному вигляді класифікація типів праворозуміння включає в себе нормативну, соціологічну, природноправову концепції [9, с. 251]. Сучасна правова думка все частіше звертається до інтегрального (інтегративного) розуміння права, заснованого на синтезі кількох правових теорій [10, с. 175; 11, с. 22; 12].

Представляється, що загальна проблема праворозуміння може вирішуватися не тільки «згори», на підставі абстракцій високого рівня, але і при зверненні до більш конкретних правових явищ. Так, з'ясування сутності права в межах окремих галузей чи навіть інститутів сприятиме формуванню правової доктрини, та, що важливо, реальній оптимізації правового життя в тій чи іншій сфері. Особливий інтерес становлять процесуальні відносини, адже не секрет, що положення теорії держави і права, філософії права та інших загальних наук формуються, здебільшого, на підставі аналізу матеріальних правовідносин. Доповнення теоретичних положень висновками, зробленими на підставі процесуальних реалій, стане перевіркою на справедливість наявних узагальнень, дозволить відобразити якості процесуальних явищ як невід'ємного компонента правової системи.

Верховенство права в якості імперативу розвитку цивільного судочинства та цивільного процесуального права має значний вплив на формування праворозуміння. Заперечуючи тотожність права і закону, верховенство права підкреслює неспроможність гегемонії нормативного розуміння права. Створення права судовими прецедентами, його походження від конкретних справ, а не тільки від законодавця, орієнтує на соціологічну природу права. Разом з тим, доктрина верховенства права стала можливою тільки завдяки паралельному існуванню в англійській правовій системі закону та судового прецеденту [13, с. 222; 14, с. 152]. Конкуренція цих двох джерел у виборі дійсно правового правила поведінки є джерелом удосконалення і розвитку, корисним конфліктом, який спонукає та зобов'язує до постійного творчого пошуку. Обмеження одним джерелом – чи то законом, чи то прецедентом – витіснить верховенство права, зробить його недоречним. Верховенство права передбачає, що право сприймається критично, піддається сумніву в постійному пошуку «дійсного права», відповідного поняттю про справедливість та інші соціальні цінності, прийнятному на момент його реалізації. Обов'язковою складовою механізму дії верховенства права є фактор конкретного ідеалу, який виступає керівним принципом пошуку, критерієм правильності правозастосування. Цей чинник звертає увагу на природно-правові аспекти розуміння права, його змістовну цінність. Отже, на нашу думку, верховенство права поєднує нормативні, соціологічні та природно-правові витоки праворозуміння, узгоджуючи їх в одній конструкції.

Верховенство права як конкретна концепція, заснована на інтегральному праворозумінні, вносить певні акценти в поняття «право». Перш за все, сприйняття верховенства права в якості імперативу обумовлює розмежування понять «цивільне процесуальне право», «цивільне процесуальне законодавство», «цивільне судочинство», «правосуддя» та встановлення їх кореляції. Цивільне процесуальне право не тотожне цивільному процесуальному законодавству, цивільне судочинство не дорівнює правосуддю в цивільних справах. Поряд із законодавством судочинство є чинником формування цивільного процесуального права, яке має дві співмірні форми існування: нормативну та реальну. При цьому право сприймається як єдність уявлення, норми і її втілення.

Верховенство права формує своєрідний правовий світогляд, узгоджуючи різні підходи до праворозуміння, встановлюючи їх певне співвідношення та механізм взаємодії, визначаючи переважні сфери застосування того чи іншого тлумачення. Така властивість справедливо може вважатися методологічною, оскільки вона спрямована на організацію наукової картини правової реальності та її розвиток. Визначення соціальної реальності (судової практики) та культурних ідеалів поряд з волею законодавця в якості детермінанти змісту категорії «право» задає основу розуміння обсягу правової сфери, значення чинників її формування, механізму їх взаємодії, оцінки результатів, векторів розвитку, критеріїв якості тощо.

Верховенство права акцентує увагу на тому, що цивільний процес не може бути зведений до цивільного процесуального права. Необхідною складовою доктрини верховенства права є також правосвідомість, взята в різноманітних своїх проявах – на професійному, загальносуспільному, особистісному рівні. Потужна роль ініціативної та активної позиції у відстоюванні своїх прав, тенденція до самовдосконалення, вимогливість суспільства до якості правозастосування, прагнення досягнення соціокультурних ідеалів, підвищення рівня розвитку правової доктрини, заперечення спрощення в правових справах – є тими рисами суспільної свідомості, які роблять можливою реалізацію верховенства права. Отже, верховенство права орієнтує на переосмислення місця правосвідомості в механізмі правового регулювання, правозастосування, правотворчості і взагалі правового розвитку суспільства.

Методологічна роль верховенства права реалізується в інституціональному аспекті, обстоюючи статус суду не тільки як органу вирішення спору, але і як творця права. Окрім організаційних питань формування судової влади та гарантій її незалежності, верховенство права підкреслює власне процесуальний статус суду. Положення суду в мікросоціумі, створеному навколо окремої справи, є першоосновою статусу суду в суспільстві. Йдеться про достатні повноваження для виконання покладених обов'язків, можливості впливу на учасників процесу, розподіл компетенції між судовими інстанціями, наслідки невиконання процесуальних обов'язків тощо. Однак, на першому плані знаходяться питання врегулювання суддівської дискреції та суддівської правотворчості. Без упорядкування судового прецеденту верховенство права не може знайти реалізації у вітчизняній правовій системі. Легітимізація судового прецеденту має кардинальне значення для усїєї правової системи та тягне за собою оновлення значної кількості традиційних інститутів. Складність цієї проблеми важко недооцінити, втім, як і необхідність її вирішення. Верховенство права вимагає еволюції вітчизняного суду. Не останнє значення має авторитет судової влади, основним підґрунтям якого є правосудність винесених судами рішень та ефективність судової діяльності.

Верховенство права є чинником зміни парадигми оцінки якості судочинства. Традиційне статистичне бачення в розрізі співвідношення скасованих та змінених рішень, строків розгляду справ доповнюються пошуком тих показників, які дозволять скласти реальне уявлення про відповідність реальності дійсному праву. Суд не може претендувати на досягнення абсолютної істини у всіх випадках, але має її прагнути. Відповідність між потребами суспільства та діяльністю суду, і перш за все, задоволення потреби у справедливості – має стати основним показником якості цивільного судочинства. Перенесення акцентів із статистики на користь соціології в сфері оцінки цивільного судочинства, на нашу думку, є одним з наслідків слідуванню імперативу верховенства права. Складність виявлення та вимірювання суспільної довіри не є підставою для відмови від використання цього показника.

Сфера цивільного процесуального права володіє підвищеною актуальністю для реалізації ідей верховенства права, оскільки вона є тією ланкою правової системи, яка врешті-решт дає відповідь кожному окремому суб'єкту звернення та суспільству взагалі на запитання про те, що є правом в тому чи іншому випадку, яким чином в життєвих обставинах мають бути реалізовані його приписи. Цивільний процес – це інструмент, за допомогою якого підтримується лад в приватних відносинах. Будучи суворо детермінованим законодавством, цивільний процес на сьогоднішній день є гальмом позитиву самоорганізації суспільства. Він транслює державну позицію щодо належного і необхідного, доводить важливе і індиферентне, встановлює суто державні пріоритети в приватній сфері. Організація цивільного процесу у відповідності з верховенством права дозволить корегувати державну владу в тому, що буде явно несправедливим та несумісним із суспільними ідеалами. У правовій науці висловлюються погляди про доцільність запровадження можливості сторін за домовленістю в окремих випадках змінити процесуальні правила [15], які вимагають розвитку та творчого використання. Верховенство права дозволяє по-новому поглянути на імперативні і диспозитивні правила, співвідношення примусу та ініціативи в якості детермінант поведінки індивіда.

У своїх витоках верховенство права спрямоване на упорядкування на паритетних засадах сфери взаємодії людини і держави [16, с. 25]. Сучасний світ змінюється, в ньому важко виокремити суто приватні та суто публічні моменти. До прикладу, сфери банківського кредитування, страхування, трудових відносин в великих корпораціях стали ареалом існування вагомих зловживань домінуючої сторони, загрожують несправедливим розподілом інтересів, який за інтенсивністю не поступиться сфері державного управління. Про поширення верховенства права на приватні відносини йдеться в актах міжнародних організацій [17, 18]. Тому пояснення особливостей правового регулювання через специфіку приватних та публічних норм а також встановлення в останніх певних

гарантій рівності учасників та захисту людини, виявляється явно недостатнім. Занадто спрощене розуміння сфери охорони особистості через поняття державної влади та примусу, свавілля вимагає переосмислення. Зокрема, вельми перспективним є звернення у практиці Європейського суду до категорій недискримінації, балансу інтересів. Структура суспільства має бути осмислена з урахуванням потужної ролі тих суб'єктів, які тривалий час не розглядалися в якості магістральних чинників вироблення правової основи парадигми забезпечення суспільної справедливості. Верховенство права як універсальна концепція спроможна стати основою розвитку суспільства соціального консенсусу, визначаючи загальні засади правового порядку.

На ґрунті основних ідей верховенства права отримують перспективу розвитку конструкції, спрямовані на врахування особливостей різних суспільних сфер та типів правових відносин. Зокрема, актуалізується роль такої правової конструкції як відповідальність, яка, за умови належної розробки та визначення оптимальної міри, здатна істотно підвищити ефективність цивільного судочинства. Причому юридична відповідальність вимагає переосмислення на підставі більш глибокого філософського розуміння змісту цього поняття. Рациональне використання відповідальності має ґрунтуватися на виявленні та дослідженні процесуальних інтересів, їх змісту, інтенсивності, співвідношення тощо. Таким чином, верховенство права визначає методологічну основу, загальний контекст розробки питань, котрі можуть бути охарактеризовані як суто технічно-процесуальні, як то тягар доказування, належне повідомлення учасників про слухання справи тощо.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. У цій статті звернуто увагу лише на окремі аспекти методологічного значення верховенства права. Однак, навіть вони дають підставу стверджувати, що верховенство права як імператив цивільного процесуального права та цивільного судочинства володіє потужним методологічним потенціалом, який охоплює як процес нормотворення, так і правозастосування. Методологічне значення верховенства права реалізується через своєрідний підхід до праворозуміння, котрий обумовлює визначення змісту та обсягу категорій, що мають системотворче значення для сфери цивільного процесу, встановлення загальних правил їх співвідношення. Верховенство права привносить власну діалектику комплементарної взаємодії нормативної та практичної площини процесуально-правової реальності. Також верховенство права корегує бачення механізму правового регулювання, виокремлюючи в якості істотних ряд вихідних положень. До таких, зокрема, в сфері цивільного судочинства, належить дуалізм і конкуренція норми права та судового прецеденту, рушійна роль правосвідомості, пріоритет суспільних потреб та обґрунтованих очікувань в якості критеріїв оцінки судочинства, доповнення парадигми упередження державно-владного свавілля протидії суспільній дискримінації. Їх розвиток визначає пріоритет певних напрямків розвитку правової думки та шляхів оптимізації правової реальності, серед яких деталізація процесуального статусу суду, зміна співвідношення імперативних і диспозитивних процесуальних правил, розвиток положень процесуальної відповідальності усіх учасників судочинства тощо. Отже, з огляду на власний світоглядний підхід, вплив на визначення понять і категорій, власний спосіб детермінації правил функціонування процесуального механізму, своєрідне упорядкування наукового знання, визначення переважних шляхів розвитку науки та судової практики верховенство права повною мірою може вважатися методологічною концепцією для науки цивільного процесуального права.

Джерела та література

1. Декарт Р. Избранные произведения / Р. Декарт. – М.: Госполитиздат, 1950. – 715 с.
2. Советский энциклопедический словарь. 3-е изд. / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1984. – 1600 с.
3. Малешин Д. Я. Методология гражданского процессуального права / Д. Я. Малешин. – М.: Статут, 2010. – 208 с.
4. Новиков А. М., Новиков Д. А. Методология / А. М. Новиков, Д. А. Новиков. – М.: СИН-ТЕГ. – 668 с.
5. Керимов Д. А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права. – 2-е изд. / Д. А. Керимов. – М.: Аванта+, 2001. – 559 с.
6. Андреев И. П. Проблемы логики и методологии познания / И. П. Андреев. – М.: Наука, 1971. – 320 с.
7. Цихоцкий А. В. Теоретические проблемы правосудия по гражданским делам: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / А. В. Цихоцкий; Сибирский университет потребительской кооперации. – Новосибирск, 1998. – 612 с.
8. Васильев А. М. Правовые категории: методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А. М. Васильев. – М.: Юридическая литература, 1976. – 264 с.
9. Скоробогатов А. В. Правопонимание: методологическое значение и практический потенциал / А. В. Скоробогатов / Вектор науки ТГУ. – 2013. – № 1 (23). – С. 250-253.

10. Лапаева В. В. Типы правопонимания: правовая теория и практика: монография / В. В. Лапаева. – М.: Российская академия правосудия, 2012. – 580 с.
11. Скоробогатов А. В. Современные концепции правопонимания. Учебно-практическое пособие / А. В. Скоробогатов. – Казань: Институт экономики, управления и права, 2010. – 158 с.
12. Тімуш І. С. Інтегральний погляд на право: монографія / І. С. Тімуш. – К.: Атіка, 2009. – 284 с.
13. Гаджиев Г. А. Российская судебная доктрина верховенства права: двадцать лет спустя / Г. А. Гаджиев // Доктрины Правового Государства и Верховенства Права в современном мире: сб. ст. / Отв. ред.: В. Д. Зорькин, П. Д. Баренбойм. – М.: ЛУМ, Юстицинформ, 2013. – С. 213 – 237.
14. Матинян М. А. Место и роль закона в системе источников права Англии / М. А. Матинян // Общество, политика, экономика, право. – 2008. – № 2. – С. 150-163.
15. Курочкин С. А. О контрактуализации арбитражного и гражданского процесса / С. А. Курочкин // Арбитражный и гражданский процесс. – 2012. – № 3. – С. 2-7.
16. Лукаидес Л. Принцип верховенства права и права человека. С особым учетом прецедентной практики Европейского Суда по правам человека / / Права человека. – 2006. – № 4. – С. 25 – 42. Декларація наради на високому рівні Генеральної Асамблеї з питання про верховенство права на національному і міжнародному рівнях, прийнята резолюцією 67/1 Генеральної Асамблеї від 24 вересня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/ruleoflaw2012.html.
17. Про верховенство права: доклад Європейської комісії за демократію через право (Венеціанської комісії), прийнятий на 86 пленарному засіданні Венеціанської комісії (Венеція, 25 – 26 березня 2011 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.concourt.am/armenian/news/doc/CDL\(2010\)141rev.doc](http://www.concourt.am/armenian/news/doc/CDL(2010)141rev.doc).

Демьянова Е. Методологические свойства верховенства права в гражданском судопроизводстве. Стаття посвящена дослідженню методологічної ролі доктрини верховенства права в гражданском судопроизводстве України. Исходя из признания верховенства права императивом гражданского судопроизводства и гражданского процессуального права, в статье обосновывается методологическое значение соответствующих положений. Освещаются содержательные положения доктрины верховенства права в аспекте значения для правопонимания и определения основных понятий гражданского процесса. Речь идет о роли верховенства права в синтезировании концепции правопонимания и ее применения в судебной деятельности. Также автор обращается к роли гражданского процесса в правовой системе, которая указывает на своеобразие реализации верховенства права в гражданских процессуальных отношениях. Уделяется внимание выяснению методологического значения верховенства права в контексте систематизации доктринальных положений науки гражданского процесса, определения приоритетных направлений развития теории и практики.

Ключевые слова: верховенство права, гражданское судопроизводство, методология, прецедент.

Demyanova Y. Methodological Features of the Rule of Law in Civil Legal Proceedings. The article is devoted to the research of methodological role of the doctrine of the rule of law in civil legal proceedings of Ukraine. Based on the recognition of the rule of law as an imperative of civil legal proceedings and civil procedural law, methodological value of the relevant regulations have been defined in the article. Content statements of the doctrine of the rule of law from the aspect of value for understanding of law and definition of the basic concepts of civil process have been described. It is about the role of the rule of law in synthesizing of the concept of law understanding and its application in judicial activity. The author also emphasizes the role of civil process in legal system which indicates a peculiarity of realization of the rule of law in the civil procedural relations. The attention has been paid to clarification of methodological value of the rule of law in the context of systematization of doctrinal statements of the science of civil process, and to the definition of the priority directions of development of the theory and practice.

Key words: rule of law, civil legal proceedings, methodology, precedent.

Соціальна політика у територіальній громаді: актуальні питання реалізації в умовах формування соціальної державності

В статті досліджується поняття соціальної політики та процеси її трансформації на місцевий та регіональний рівні. Автор обґрунтовує необхідність модернізації основних напрямів реалізації соціальної політики на рівні територіальних громад, спрямованої на реальне життєзабезпечення населення відповідної території комплексом матеріальних благ та соціальних послуг, тим самим забезпечуючи реалізацію соціальної функції місцевого самоврядування та подальший розвиток України як соціальної держави.

Ключові слова: територіальна громада, місцеве самоврядування, соціальна політика, муніципальна політика, соціальна державність, соціальна функція.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасна конституційна побудова Української держави орієнтована насамперед на формування соціальної державності, політика якої спрямована на створення умов, які забезпечували б гідне існування та вільний розвиток людини. Втілення в життя такої соціальної політики вимагає об'єднання зусиль усіх гілок та рівнів публічної влади, а також широкої підтримки з боку громадянського суспільства.

Соціальна політика є цілеспрямованою діяльністю держави щодо розробки та реалізації рішень, які безпосередньо стосуються людини, її становища в суспільстві; надання людині соціальних гарантій з врахуванням особливостей різних верств населення. Метою соціальної політики є покращення здоров'я нації, забезпечення відповідного доходу та соціальної підтримки в певних складних життєвих ситуаціях, створення для населення сприятливої соціальної атмосфери в суспільстві.

Соціальна політика є системою, що включає до свого складу державні інститути, інститути громадянського суспільства, закони, спеціальну інфраструктуру установ, людські та фінансові ресурси. Разом із функцією реалізації та захисту соціальних прав громадян, вона також виконує функцію координації інтересів і потреб соціальних груп в економічній, соціальній і політичній сферах. Соціальна політика, що проводиться всіма суб'єктами влади, повинна бути орієнтована на цінності і очікування населення, що дозволило б скоротити дистанцію між державою і громадянським суспільством [1, с. 9].

Формулювання мети та завдань статті. Соціальність постає необхідною умовою для розвитку всіх елементів демократичної правової держави. Функції соціальної держави визначаються як забезпечення політичної стабільності, громадянської згоди; гарантування соціальних прав особистості і посилення адресності соціальної підтримки; обмеження масштабів збіднення; забезпечення стримування безробіття тощо. Саме засобом здійснення соціальної політики держава реалізує свою соціальну функцію. Соціальна політика є особливим напрямом діяльності суб'єктів соціально-політичного життя, зорієнтованого на регулювання соціальних відносин, забезпечення сприятливих умов і засобів існування індивідів, на реалізацію життєво важливих потреб, інтересів людей і соціальних спільнот. Саме тому метою даної статті є дослідження поняття соціальної політики та процеси її трансформації на місцевий та регіональний рівні; основним завданням – пошук шляхів ефективної реалізації соціальної політики на рівні територіальних громад, спрямованої на реальне життєзабезпечення населення відповідної території комплексом матеріальних благ та соціальних послуг, тим самим забезпечуючи реалізацію соціальної функції місцевого самоврядування та подальший розвиток України як соціальної держави.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Варто зазначити, що нестабільність соціально – економічних та соціально – політичних процесів, що розгорталася на фоні невинуватих диспропорцій у системі соціально-демографічних, територіально-поселенських, соціально-трудова, соціально-класових відносин, активізувала небезпечні глибинні трансформації в соціогуманітарній сфері суспільства. Духовний і соціальний розкол населення України призвів до поширення сепаратистських настроїв, посилив руйнівний вплив зовнішніх підбурювань до антидержавних дій, уможливив російську окупацію АРК і продовжує створювати загрозу державності, миру і свободам громадян України.

Виходячи з викладеного на фоні останніх подій все очевиднішою стає ключова роль соціальної і гуманітарної складової в модернізації державного управління на регіональному рівні з метою припинення деструктивних соціогуманітарних процесів та створення підґрунтя для подальшого дієвого забезпечення соціальних і культурних прав людини, розвитку системи соціальних відносин, гарантій соціальної безпеки та підвищення якості життя населення, вирівнювання соціогуманітарного розвитку регіонів, нарощування соціогуманітарного потенціалу українського суспільства в цілому. Сьогодні соціогуманітарний розвиток регіонів стає запорукою виходу України із системної кризи та основним елементом збалансованої та прогнозованої розбудови держави. Тому стратегічним завданням у сфері соціогуманітарного розвитку регіонів є пошук новітніх інноваційних моделей управління соціальними та політичними процесами [2, с. 32].

Вважаємо, що розв'язання зазначених проблем тісно пов'язане з необхідністю удосконалення механізмів формування та реалізації регіональної соціальної політики, налагодження чіткого контролю за її результатами та наслідками, що, у свою чергу, вимагає суттєвого покращення відповідної системи інформаційного та організаційного забезпечення. Значну роль у цьому процесі мають відігравати саме регіональні органи місцевого самоврядування, оскільки мають реальні можливості обґрунтовано визначати та встановлювати на своїй території пріоритети соціального розвитку, визначати найбільш гострі соціальні проблеми, знаходити засоби та ресурси для їх розв'язання, при підтримці їх ініціатив з боку відповідних територіальних громад, спільні інтереси яких вони представляють.

Дослідження соціальної політики як чинника забезпечення європейської інтеграції України, еволюції європейської соціальної політики дозволило зробити висновок, що цілісна соціальна політика Європейського Союзу, яка проводиться з 1989 р., разом з наданням підтримки людям, що потрапили в скрутне економічне становище, включає співпрацю між соціальними партнерами, органами влади різних рівнів, комунітарними інститутами, добровільними громадськими і міжнародними організаціями, окремими громадянами.

Ефективна соціальна політика держави, пов'язана з розподілом матеріальних та духовних благ, задоволенням потреб людини неможлива без активної участі самого населення країни, регіонів, відповідних територіальних громад. Вагому роль у реалізації соціальної політики на відповідному місцевому рівні відіграє саме інститут місцевого самоврядування, який є не лише одним з рівнів публічної влади, а, що найважливіше, є рівнем самоврядної, муніципальної влади, який безпосередньо функціонує в сфері існування територіальних громад, жителів певної території, об'єднаних відповідними колективно-територіальними інтересами.

Саме в ході муніципальної реформи, яка вже давно розпочата, але не завершена в Україні, має відбутися остаточне розмежування повноважень органів державної влади та відповідних представницьких органів територіальних громад, спрямованих на реалізацію соціальних функцій, а також джерел відповідного фінансування з метою зміцнення матеріально – фінансової основи місцевого самоврядування.

Дійсно, саме на місцеве самоврядування покладено вирішення значної частки соціальних питань, які стосуються різноманітних сфер суспільного життя, зокрема питання освіти, охорони здоров'я, житлово-комунальних послуг, питання благоустрою, соціального захисту, реалізація програм підтримки підприємництва, вирішення проблем ринку праці тощо. Тобто, з одного боку, держава розширила повноваження місцевого самоврядування, спрямовані безпосередньо на реалізацію соціальної функції, з іншого – залишила без належного фінансування, не поспішаючи змінити свою фінансову політику, яка б передбачала передачу значних фінансових ресурсів на відповідний місцевий рівень, або ж залишення їх значної частки на місцях.

Лише забезпечення принципу відповідності повноважень їх матеріальним ресурсам в ході децентралізації державної влади сприятиме економічній активності населення на муніципальному рівні, ефективній реалізації соціальної політики у територіальній громаді.

Симбіотична співпраця місцевого самоврядування, його суб'єктів та органів, що має багатовікові історичні традиції, була і залишається не тільки могутнім засобом становлення, розвитку та вдосконалення державності, становлення та розвитку суб'єктів та інститутів локальної демократії, зокрема місцевого самоврядування, а й істотним засобом реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина, що на локальному рівні соціуму проявляються у вигляді муніципальних прав особистості. В умовах підготовки і здійснення в Україні муніципальної реформи, роль і значення захисту прав і свобод людини на рівні місцевого самоврядування суттєво зростає, бо у сфері локальної демократії продукується, проявляється, конститується та інститується система локально-особистісних, локально-колективних та локально-територіальних інтересів, що мають

екзистенційне (життєво важливе) значення для існування територіальної громади як сукупності жителів, що об'єднує фізичних осіб, які мають різний правовий стан (громадянство, іноземство, безгромадянство тощо) [3, с. 4].

Соціальна держава в умовах незалежної держави виступає в якості одного з найважливіших соціально-політичних і правових факторів удосконалення демократичної державності. Дослідження процесу генезису, становлення і розвитку соціальної держави в її безпосередній, практичній площині є пов'язаним з діяльністю державних і інших інституцій, спрямованою переважно на локальний рівень соціуму, на його макро-, мезо- і мікрогрупи, на конкретну людину. Саме в цьому, зазначає І. В. Федоров, бачиться глибока сполучна нитка між соціальною державою і місцевим самоврядуванням. При цьому стверджує, що локальна демократія вибудовує парадигму наближення публічної влади до громадян – жителів певних територій і одночасно членів певних територіальних громад. Вона також виступає важливим засобом формування компетенції таких громад і сформованих ними органів місцевого самоврядування.

Разом з тим місцеве самоврядування виступає не тільки істотним фактором соціально-економічного розвитку території, що впливає на становлення і зміцнення місцевого господарства, але й важливим суб'єктом соціальної політики на певній території – у рамках певної територіальної громади. Це детермінується тим, що у сфері його відання знаходиться найважливіша сфера соціальної політики держави – соціальна робота, яка впливає на добробут і нормальне стабільне існування цілих категорій місцевих жителів [3, с. 16].

Для того, щоб соціальна держава функціонувала в реальному житті, реалізуються адекватні практичні механізми її розвитку, активізується соціальна політика всіх її суб'єктів на федеральному, регіональному, муніципальному рівнях, яка займає особливе місце в соціальній державі, як комплекс заходів державної політики. Саме на рівні регіону та територіальної громади, соціальна політика держави набуває конкретних рис і дієвий характер. Місцеве самоврядування здійснюється на тому рівні владних відносин, на якому реалізуються основні природні потреби людини в житті, в харчуванні, у водопостачанні, у відпочинку, в освіті, в охороні здоров'я, в охороні сприятливого навколишнього природного середовища та ін. Хоча в цьому випадку реалізуються природні потреби окремих людей або сімей, все ж умови їх задоволення мають не тільки приватний, але і публічний характер.

На муніципальному рівні створюються міцні основи для підвищення рівня життя населення, підтримки малозабезпечених верств населення, скорочення безробіття, відкриття нових робочих місць, зниження суспільної напруженості і антисоціальних проявів тощо.

Перетворення людського потенціалу в основний фактор розвитку соціуму складає на сьогоднішній день одне з головних завдань здійснення місцевого самоврядування. Держава, покладаючи на місцевий рівень питання життєзабезпечення населення, створює необхідність залучення до управлінського процесу власне населення. У свою чергу муніципальна влада повинна прагнути залучення громадян і створених ними організацій до вирішення усіх тих питань, які вони можуть вирішити самостійно. Цей принцип на муніципальному рівні передбачає субсидіарну відповідальність влади і громадських структур за стан справ в муніципальному утворенні.

На практиці спостерігаємо, що на території муніципальних утворень формуються місцеві спільноти: підприємницькі і фінансові кола, місцеві представництва політичних партій, професійні групи, територіальні громади, соціальні групи, національні і релігійні громади, благодійні організації тощо. Усі вони певним чином зацікавлені у вирішенні тих чи інших питань місцевого значення і усі вони впливають на населення територіальної громади, але тільки у своїх корпоративних інтересах.

Взаємодію з місцевою владою перелічені локальні групи здійснюють виходячи з власних інтересів. За цих умов досить складним є забезпечення балансу інтересів, створення механізму залучення місцевих спільнот та громадян до муніципального управління. Враховуючи відсутність в Україні традицій такої участі та відчуженість населення від будь-якої влади, провідна роль у цьому процесі відводиться органам місцевого самоврядування. Проте в сучасних умовах на них покладається важлива роль здійснювати і захищати права місцевого самоврядування усіма можливими, тобто визначеними на законодавчому рівні, засобами.

Як свідчить практика, існуюча модель місцевого самоврядування є недосконалою та потребує ефективного реформування із нормативним закріпленням відповідних гарантій прав місцевого самоврядування та чітким механізмом їх практичної реалізації. Вважаємо, що розробка якісно нової перспективної моделі місцевого самоврядування потребує не вироблення принципово нових форм здійснення місцевого самоврядування чи територіальної організації держави, а синтезу вже існуючих моделей, світової та національної практики, у результаті якого відбудеться якісно оновлена

концептуалізація місцевого самоврядування в Україні та життєдіяльності населення муніципальних утворень. Тільки за цих умов може виникнути оновлена суспільно-політична, соціально-економічна, духовна, культурна реальність, яка має не тільки змінити уявлення громадян України про способи та форми територіальної організації життєдіяльності соціуму, але й суб'єктно-об'єктні відносини в середині останнього [4, с. 82].

Водночас, якщо у таких європейських державах, як Польща, Литва, Латвія та інших країнах нової демократичної хвилі, реформи публічної влади призвели до позитивних результатів, формування дієздатних територіальних громад та реального місцевого самоврядування, яке ефективно та незалежно від держави під власну відповідальність надає жителям різноманітні публічні послуги, то в Україні, як зазначає професор О. В. Батанов, ефект від діяльності територіальних громад поки що не відчутний. Процеси формування дієздатних територіальних громад, незважаючи на розвиток муніципального законодавства, ратифікацію відповідних міжнародно-правових актів, тощо не приводять до істотних зрушень у функціонуванні і розвитку громадянського суспільства і демократичної держави. Саме місцеве самоврядування має створити умови для формування у людському співтоваристві відчуття громадянськості – однієї з тих базових, наріжних рис суспільства, які знаходяться у фундаменті соціуму [5, с. 106].

Громадянськість в її найбільш розвинутій формі передбачає розвиток таких цінностей, як права та свободи, мир та справедливість, відповідальність та соціальна рівність. А це – ключові цінності розвинутого демократичного та громадянського суспільства [6, с. 3]. У цьому плані місцеве самоврядування, тим самим, відіграє вагомий роль у процесі формування громадянського суспільства, враховуючи, що усі права, свободи та масові види соціально-політичної активності, різні недержавні прояви суспільного життя людей зароджуються та у кінцевому рахунку реалізуються у територіальних громадах, які утворюють соціальну базу громадянського суспільства.

Основним завданням в ході реалізації соціальної політики в територіальній громаді має бути виявлення рівня невідповідності між потребами населення та діяльністю влади. Результатом має бути взаємодія владних структур, метою якої є вирішення ряду проблем, усунення зазначених протиріч шляхом розробки планів та програм, спрямованих на реалізацію інтересів визначених соціальних груп та територіальних громад, забезпечення поступової реалізації соціальних потреб конкретних соціальних суб'єктів, в даному контексті – такими соціальними суб'єктами є усі жителі відповідної території.

Першочерговим завданням є оптимізація соціальних інтересів територіальної громади з муніципальною соціальною політикою.

Соціальна політика спрямована на реалізацію соціальних інтересів територіальних громад та її ефективність залежить насамперед від зацікавленості усіх рівнів влади у розв'язанні соціальних проблем, які не дозволяють територіальній громаді нормально функціонувати, а також від активізації спільної діяльності населення та влади щодо їх вирішення.

Так, російський вчений, професор М. Тимофєєв, зазначаючи факт відчуження народу від народовладдя, одночасно наголошує на тому, що забезпечення єдності управління справами держави, з метою досягнення сталості публічно-політичної системи, пов'язане саме з місцевим самоврядуванням як ресурсом підтримки загальнодержавної політики. Однак, зазначена проблема пояснюється низькою соціальною активністю, стабільною індивідуальною індивідуальністю, споживацькими установками, пов'язаними зі збереженням рис радянського менталітету, відсутністю особистої мотивації [7, с. 10].

В науці муніципального права виділяються наступні причини: 1) соціальна: муніципальні інтереси не переважають в шкалі цінностей багатьох категорій громадян; 2) соціально-економічна: реальна роль місцевого самоврядування зводиться не до самоорганізації та саморегулюванню, а до зрівняльного розподілу державних ресурсів, що підриває економічні стимули до самоврядування; 3) політико-правова: дефіцит владних повноважень органів місцевого самоврядування позбавляє привабливості для населення в їх формуванні та діяльності; 4) конституційно-правова: недосконалість правового інструментарію муніципальної демократії знижує її ефективність.

Тому першочерговим завданням в сучасних умовах розвитку є стимулювання активності громадян та їх об'єднань шляхом створення умов, пов'язаних з розвитком демократичних процедур, які мають не лише рекомендаційно – дорадчий, а й обов'язковий характер.

В свою чергу, це розширить механізм відповідальності перед населенням як муніципальних органів, так і держави в цілому, тим самим дозволить удосконалити механізм розробки та реалізації муніципальної політики на місцевому рівні. Така соціальна політика повинна бути комплексною, охоплювати усі сфери життя, (зокрема пріоритетами соціальної політики є житлово-комунальне

господарство, медицина, екологія, соціальний захист, питання працевлаштування та зайнятості) та в кінцевому результаті сприяти зниженню соціальної напруги, покращення соціальних настроїв кожного члена відповідної територіальної громади.

Соціальні інтереси територіальних громад детермінують діяльність влади, спрямовану на продовження політики, яка спрямована на вирішення насущних проблем різних соціальних верств населення, або ж спонукають відкорегувати цілі, методи, способи здійснення такої соціальної політики. Наступним елементом детермінації є пошук та створення владних структур, які мають реальні можливості впливати на стан реалізації соціальних інтересів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Муніципальна соціальна політика є цілеспрямованою політикою, яка являє собою комплекс заходів та основних напрямів діяльності, спрямованих на підтримку та розвиток певного соціального статусу населення, його оптимальний соціальний розвиток; на створення політико-правових, соціально-економічних та організаційних умов і гарантій для самореалізації особистості та розвитку громадянських об'єднань, рухів та ініціатив з метою найбільш повної реалізації соціального ресурсу людей.

Саме соціальна політика в територіальній громаді повинна упорядкувати суперечливу взаємодію індивідуальних, групових та спільних інтересів з метою їх спільної реалізації, регулювати соціальні відносини, які визначають становище та роль людей не лише в межах територіальної громади, а й суспільства в цілому, спрямованість діяльності на задоволення соціальних інтересів. Так, основними напрямками соціальної політики в умовах сьогодення є насамперед: реагування на різке погіршення життя населення шляхом розробки і реалізації програм соціально-економічного розвитку території; постійне інформування територіальних громад про роботу органів публічної влади щодо залучення інвестицій на відповідну територію; реалізація спільно з підприємствами екологічних програм, побудова та модернізація підприємств, які забезпечують водопостачання, утилізацію сміття тощо; перспективний розвиток на відповідній території підприємств усіх форм власності та реалізація місцевих програм зайнятості населення та розвитку підприємництва; реагування на відсутність планового характеру формування і регулювання цін на послуги житлово – комунального господарства, охорони здоров'я шляхом залучення субвенцій та посилення контролю за ціновою політикою і якістю роботи закладів соціальної сфери; розширення можливостей реалізації соціальної політики шляхом прийняття місцевих нормативних актів, які розширюють можливості фінансування та підтримки соціальних програм; реалізація програм забезпечення житлом молодих сімей тощо.

При цьому досягнути ефективної реалізації основних напрямів соціальної політики в територіальній громаді можна лише: 1) в умовах децентралізації влади, адекватного розмежування повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування, відповідальності за якість та розвиток соціальної інфраструктури, необхідної для реалізації соціальних прав мешканців відповідної території та представлення їх соціальних інтересів на регіональному рівні; 2) шляхом спільних дій влади та населення, зокрема всіляке сприяння соціальному партнерству як одному з можливих інструментів соціальної політики, спрямованої на сталий соціально-економічний розвиток територіальної громади, діяльності громадських організацій, а також активній участі кожного члена територіальної громади у вирішенні його проблем шляхом проведення громадських слухань з наболілих соціальних проблем, ініціювання загальних зборів громадян за місцем їх проживання, місцевих ініціатив тощо.

Джерела та література

1. Дунець О. А. Чинники стабілізації сучасного суспільства (соціально-філософський аналіз): автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії / О. А. Дунець. – Сімферополь, 2008. – 19 с.
2. Місцеве самоврядування в Україні: сучасний стан та основні напрями модернізації: наук. доп. / [редкол.: Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, В. В. Толкованов та ін.]; за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка. – К.: НАДУ, 2014. – 128 с.
3. Федоров І. В. Роль органів місцевого самоврядування в становленні соціальної роботи в територіальній громаді: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02. / І. В. Федоров; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2011. – 20 с.
4. Абасов Г. Г. Перспективні моделі місцевого самоврядування в Україні: проблеми теорії та практики / Г. Г. Абасов // Науковий вісник Академії муніципального управління України: зб. наук. праць. Серія «Право». – 2012. – Вип. 2. – С. 77-83.
5. Батанов О.В. Сучасний муніципалізм в Україні у контексті інституціоналізації муніципально – правового статусу особи / О.В. Батанов. // Науковий вісник Академії муніципального управління України: зб. наук. праць. Серія «Право». – 2012. – Вип. 2. – С. 104-113.

6. Гареева Л. Г. Институт гражданственности: сравнительный социологический анализ городов разной людности (на примере городов Урала): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. социологических наук: спец. 22.00.04 / Л. Г. Гареева. – Екатеринбург, 2008. – 19 с.
7. Тимофеев Н. К проблеме становления современной модели местного самоуправления России / Н. Тимофеев // Публічне право. – 2012. – № 2 (6). – С. 6-14.

Дробуш И. Социальная политика в территориальной общине: актуальные вопросы реализации в условиях формирования социальной государственности. В статье автор исследует понятие социальной политики и процессы ее трансформации на местный и региональный уровни. Автор обосновывает необходимость модернизации основных направлений реализации социальной политики на уровне территориальных общин, направленной на реальное жизнеобеспечение населения соответствующей территории комплексом материальных благ и социальных услуг, тем самым обеспечивая реализацию социальной функции местного самоуправления и дальнейшее развитие Украины как социального государства. В работе анализируются актуальные проблемы реализации социальной политики в территориальной общине и содержатся предложения относительно путей повышения эффективности социальной политики, в частности обосновывается необходимость децентрализации власти и адекватное разграничение полномочий органов государственной власти и местного самоуправления, а также ответственности за развитие социальной инфраструктуры и качество предоставляемых услуг.

Ключевые слова: территориальная община, местное самоуправление, социальная политика, муниципальная политика, социальная государственность, социальная функция.

Drobush I. Social Policy in a Territorial Community: Topical Issues of its Implementation in the Conditions of Formation of Social Statehood. In the article the author investigates the concept of social policy and processes of its transformation at local and regional levels. The author proves need for modernization of main directions of implementation of the social policy at the level of territorial communities, the aim of which is to supply population of the respective territory with a set of material goods and social services, thereby providing the realization of social function of local self-government and further development of Ukraine as a social state. In the article urgent problems of implementation of social policy in a territorial community have been analyzed and suggestions concerning ways to increase the efficiency of social policy have been mentioned, in particular the author pays attention to the necessity of decentralization of the power and adequate differentiation of powers of public authorities and local self-government, and also the responsibility for development of social infrastructure and quality of the provided services.

Key words: territorial community, local self-government, social policy, municipal policy, social statehood, social function.

УДК 347.121

Т. Кириченко, Н. Старікова

Репродуктивні права як предмет цивільно-правового регулювання

У контексті демографічної ситуації, що склалася в Україні, в статті аналізуються репродуктивні права людини як предмет цивільно-правового регулювання. Правовідносинам у галузі репродукції людини притаманний особистий немайновий характер, вони мають комплексну природу та виступають предметом міжгалузевого регулювання. Цей міжгалузевий інститут охоплює як загальні елементи, що використовуються іншими галузями права, так і ті, яким притаманні ознаки суто приватно-правових відносин. репродуктивні права позбавлені в Україні спеціального законодавчого регулювання і доводиться вдовольнитися лише підзаконним рівнем. Такий стан речей не тільки гальмує розвиток даної групи відносин, що в умовах науково-технічного прогресу навряд чи є виправданим, а й призводить до тінізації діяльності в галузі репродуктивних технологій.

Ключові слова: репродуктивні права людини, біотехнології, гендер, демографія, цивільно-правовий.

Постановка наукової проблеми та її значення. У демократичній правовій традиції правовідносини, що виникають у галузі репродуктивного здоров'я громадян, сприймаються як

соціально значущі та такі, що потребують розбудови спеціальної системи правових способів і засобів спрямованих як на створення сприятливих умов їх реалізації, так і на запобігання зловживанням у цій сфері. Певною мірою таке ставлення обумовлено негативними світовими тенденціями щодо зниження репродуктивного здоров'я чоловіків, жінок і навіть підлітків. Особливо загрозливими в цьому сенсі є показники українського населення. Така демографічна ситуація потребує виправлення не тільки медико-соціальними заходами, а й суто правовими.

Правовідносини не є чимось усталеним і незмінним за своїм змістом. Звичайно вони існують не лише тому, що їх визнала держава і надала їм законності – вони безпосередньо репродукуються життям та суспільством. Проте окремим суспільним відносинам держава навіть не квапиться надавати правової форми: за влучним висловлюванням словацьких колег медицина існувала далеко від права не століттями, а тисячоліттями [1]. Нині розвиток правовідносин в галузі репродуктивної діяльності людини, поява нових методів додання безпліддя дають підстави говорити навіть про формування четвертого покоління прав людини, пов'язаного зі збереженням репродуктивного здоров'я нації [2].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Предмету цивільно-правового регулювання присвячені численні дослідження, проте репродуктивні права, в цьому сенсі, стали цікавити правників не так давно. Наведений в статті огляд дискусії таких науковців, як А. П. Головащук, Я. Драгонець, В. І. Крусс, Е. Г. Соловійов, О. Р. Шишка, Н. М. Старікова, Ю. В. Павлова, сподіваємося, дає уявлення про стан розробки теми. Цей диспут також демонструє відсутність єдності у науковців у цьому питанні.

Метою статті є аналіз цивільно-правового регулювання репродуктивних права людини.

Завданнями цього дослідження є: 1) з'ясування змісту та специфіки репродуктивних права людини; 2) встановлення співвідношення репродуктивних прав людини із іншими особистими немайновими правами; 3) дослідити чинні цивільно-правові джерела, які регулюють репродуктивні права людини; 4) запропонувати способи удосконалення цивільно-правового регулювання репродуктивних права людини.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Наріжним каменем демократичної моделі держави є такий політико-юридичний інститут, як права і свободи громадян. Саме вони є запорукою функціонування індивіда в суспільстві та державі, бо унормовують умови та форми життєдіяльності. У всіх відносинах, що знайшли своє врегулювання в праві, людина постає суб'єктом правовідносин з притаманними їй свободами та відповідними правами і обов'язками. Саме тому другий розділ Конституції України закріплює найбільш життєво важливі як для конкретної людини, так і для суспільства в цілому права і свободи, розкриває та конкретизує конституційні положення ст. 3, яка встановлює, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Основний закон, таким чином, підносить людину на істотно новий рівень, визнавши її найвищою соціальною цінністю [3, с. 4]. Проте наведений у Конституції перелік прав і свобод не є вичерпним, як стверджується у ст. 22 Конституції України. Основний Закон не виділяє права і свободи людини і громадянина в окремі групи, проте теорія права на підставі аналізу міжнародних та конституційних норм цього конституційно-правового інституту пропонує наступну їх класифікацію. Зокрема, за змістовим наповненням ми можемо говорити про особисті (громадянські), політичні, соціально-економічні та культурні права людини та громадянина [4, с.110–112]. Саме до особистих прав належать: право на життя (яке є найголовнішим, невід'ємним правом кожної людини), право на охорону здоров'я, фізичну недоторканність, недоторканність приватного життя, особисту, сімейну таємницю, право на охорону особистої гідності та принцип рівності між чоловіком та жінкою. І, власне, на цій основі ґрунтується юридична природа репродуктивних прав, які мають комплексний характер і є лише похідними від особистих; вони не належать до природних прав, бо є породженням сучасного права.

Російські правники, переважно антропологі, виходячи з фундаментальної світоглядної переконаності в праві людини самостійно розпоряджатися власним тілом, виокремлюють сукупність прав, що безпосередньо пов'язані з цим феноменом, з можливістю здійснювати «модернізацію», «реставрацію» і навіть «фундаментальну реконструкцію» [5, с. 43]. Такі права пропонувалось назвати особистісними, або соматичними (від грец. *soma* – тіло). Хоча не всі науковці погодилися з такою пропозицією [6, с. 126], вона знайшла своїх прихильників [7], в тому числі і серед українських науковців [8], і саме остання назва набула поширення.

Репродуктивні права, які сьогодні належать до загально визнаних прав людини, почали визнаватися світовим співтовариством лише в середині ХХ ст. [9]. Що ж до розбудови концепції

репродуктивних прав, то її основу було закладено в 1968 р. на Тегеранській Міжнародній конференції з прав людини, коли за батьками було визнане право вільно з почуттям відповідальності визначати кількість дітей та строки їх народження [10]. Подальшого розвитку концепція набувала в підсумкових документах міжнародних конференцій з народонаселення та розвитку [11]. Таким чином, можна говорити про те, що репродуктивним правам у їх системному сприйнятті притаманні ознаки конституційних прав і свобод людини і громадянина, вони, відповідно руху життя, надають подальшого розвитку, доповнюють та конкретизують основні права, що закріплені в Основному Законі України. Зазначена деталізація й власне механізм реалізації репродуктивних прав та їх охорона повинні втілюватися в життя нормами галузевого законодавства.

Стан справ щодо регулювання репродуктивних правовідносин у чинному українському законодавстві вже висвітлювався в поточних дослідженнях, в тому числі й нами [12]. Висновок, як і два роки тому, незмінний: норми чинного законодавства не забезпечують повною мірою унормування біомедичних правовідносин та збереження репродуктивного здоров'я українців. Це пов'язано з тим, що, надаючи нові позитивні можливості, нові наукові досягнення породжують і певні труднощі. Нічим не обмежене, безконтрольне втручання в природу людини призвело до появи глобальних етичних, а як наслідок, і правових проблем, що викликають дискусії, які, на жаль, не приводять суспільство до компромісу. Так, наприклад, потребують і морального, і юридичного визначення наступні питання: коли починається життя людини; який юридичний статус має людський ембріон; чи припустиме втручання в генетичні параметри людини? Сьогодні, на жаль, більшість правових питань у даній сфері знаходяться поза межами правового регулювання. До цього можна додати майже відсутність визначення прав, обов'язків, нарешті, відповідальності громадян, адміністрації, юридичних та фізичних осіб, що надають медичні послуги в галузі охорони репродуктивного здоров'я. Поряд із цим, численні репродуктивні технології, зважаючи на їх надзвичайний попит, починають застосовуватись на практиці та надавати відчутний прибуток, будучи не регламентованими законом. Як підсумок маємо численні порушення прав людини.

Вже зверталась увага на комплексний характер репродуктивних прав людини. Вони виступають предметом міжгалузевого регулювання: до згаданого вище міжнародного і конституційного законодавства можна додати кримінальне, адміністративне, трудове право, право соціального забезпечення, сімейне і, нарешті, цивільне. Проте комплексне сприйняття цих прав вимагає дати відповідь на низку питань, що стосуються власне складових цієї системи, зокрема в цивільно-правовій площині. Так, деякі вчені пропонують розглядати комплексність виключно на надгалузевому рівні [13]. Існує пропозиція, згідно з якою слід сприймати репродуктивні права як такі, що походять від низки конституційних прав: права на життя, права на охорону здоров'я, права на державний захист, тощо [14]. Окремі дослідники подають репродуктивні права як похідні від права на охорону здоров'я [15].

Серед цього розмаїття ідей існує і переконання, що про репродуктивні права ще не можна говорити як про цілком сформовану наукову категорію, що належить до суб'єктивних прав. Між тим зазначається, що призначенням усіх репродуктивних правомочностей є забезпечення продовження життя, бо власне розмноження є формою реалізації життя [16]. Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) сприйняв саме такий підхід і розуміє репродуктивні права виключно як складову права на життя (ст. 281), що виглядає, на наш погляд, непереконливо, бо право на життя має свою, чітко визначену структуру щодо володіння та користування життям для задоволення власних потреб та інтересів.

У зв'язку з цим заслуговує на увагу пропозиція Р. О. Стефанчука, який наполягає на розгляді репродуктивних прав як системи відокремлених особистих немайнових прав фізичних осіб, що забезпечують її природне існування та спрямовані на здійснення репродуктивної функції фізичних осіб. Попри те, що тією чи іншою мірою репродуктивні права забезпечують право на життя, вони не є тотожними, оскільки в такому випадку відсутність у особи можливостей здійснення репродуктивних прав трактувалася б як порушення права на життя, що є нелогічним. Окрім цього, ці права відмежовуються за об'єктом. Так, якщо об'єктом права на життя є особисте немайнове благо – життя особи носія цього права, то об'єктом репродуктивних прав є здійснення репродуктивної функції, що спрямоване на зачаття життя інших осіб [17, с. 68].

Повертаючись до реалій сьогодення, слід зауважити, що ЦК України, на переконання А. С. Довгєрта, врахував світову тенденцію щодо розширення змісту приватного права за рахунок прав особи [18, с. 25], на відміну від більшості пострадянських держав, які обмежились виключно цивільно-правовим захистом у випадку порушення окремих особистих немайнових благ. Так, у ЦК України особистим немайновим правам фізичної особи присвячено другу книгу, яку можна поділити

на загальну (гл. 20) та спеціальну (гл.гл. 21–22) частини. Загальні норми, окрім визначення власне поняття особистих немайнових прав (котрі розуміються як права, належні кожній фізичній особі від народження або за законом, не мають економічного змісту, тісно пов'язані з фізичною особою, внаслідок чого вона не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав), унормовують загальні положення щодо цього різновиду прав, включно з їх реалізацією та повним, ефективним і своєчасним захистом. Саме можливість ефективно захистити репродуктивні права фізичних осіб у разі їх порушення, оскарження чи невизнання є важливим аспектом гарантій, що покладаються на органи державної влади. Захист репродуктивних прав здійснюється шляхом застосування як загальних способів, передбачених третім розділом ЦК України, так і спеціальних, притаманних виключно особистим немайновим правам.

Стосовно, так би мовити, спеціальної частини, то за рекомендацією О. А. Пушкіна, особисті немайнові права в кодексі представлені двома групами залежності від сфери інтересів, на здійснення яких спрямоване право, а саме: на ті, що забезпечують природне існування фізичної особи, і ті, що забезпечують її соціальне буття [19, с. 138]. Власне, до першої групи і належать репродуктивні права, спрямовані на забезпечення можливості людини продовжити свій рід. Проте, розглядаючи репродуктивні права людини в контексті правового регулювання, треба брати до уваги, що існує як природна репродукція, так і репродукція, що здійснюється з використанням допоміжних технологій. Саме останній аспект здійснення репродуктивної функції фізичної особи породжує потребу законодавчого врегулювання репродуктивних прав.

Хоча ЦК України став першопроходцем на пострадянському просторі щодо власне не охорони, а правової регламентації особистих немайнових прав фізичних осіб, стан регулювання вказаних відносин далекий від ідеального. Окрім ЦК України, про репродуктивні права йдеться в статті Сімейного кодексу України, Основах законодавства України про охорону здоров'я та низці постанов Кабінету Міністрів України і наказів Міністерства охорони здоров'я України. Однак спеціального законодавчого акта, який би закріплював даний вид прав і встановлював гарантії їх здійснення та захисту, сьогодні в Україні не існує. Саме втілений у законі єдиний підхід до регламентації й охорони репродуктивних прав людини дав би можливість подальшої легітимації репродуктивних прав, розкрив їх зміст, та базуючись на пріоритеті прав і свобод людини і громадянина, закріпив гарантії їх здійснення.

Отже, особисті немайнові права є основою життєдіяльності людини, вони є підґрунтям щодо набуття всіх інших прав. Правовідносинам у галузі репродукції людини притаманний особистий немайновий характер, вони мають комплексну природу та виступають предметом міжгалузевого регулювання. Цей міжгалузевий інститут охоплює як загальні елементи, що використовуються іншими галузями права, так і ті, яким притаманні ознаки суто приватно-правових відносин. До останніх належать цивільно-правові форми реалізації репродуктивних прав, у тому числі договірні засоби, встановлення юридичних фактів, а також захист зазначених прав цивільно-правовими методами. Проте здійснити зазначену цивільно-правову реалізацію можна тільки на загальному рівні, бо репродуктивні права позбавлені в Україні спеціального законодавчого регулювання (йдеться насамперед про закони як акти вищої юридичної сили), і доводиться вдовольнитися лише підзаконним рівнем. Такий стан речей не тільки гальмує розвиток даної групи відносин, що в умовах науково-технічного прогресу навряд чи є виправданим, а й призводить до тінізації діяльності в галузі репродуктивних технологій.

Джерела та література

1. Драгонец Я., Холлендер П. Современная медицина и право: пер. со словац. / Я. Драгонец, П. Холлендер. – М.: Юрид. лит., 1991. – 336 с.
2. Соловьев Е. Г. Репродуктивные права как элементы конституционных прав и свобод человека и гражданина: автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.02 / Е. Г. Соловьев. – Владикавказ, 2010. – 22 с.; Веселкова И. Н. Демографические факторы здоровья семьи / И. Н. Веселкова // Семья, гендер и культура: материалы междунар. конф. / под ред. В. А. Тишкова. – М., 1997. – С. 91.
3. Конституційне право України / за ред. В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики. – К.: Укр. центр правн. студій, 1999. – 376 с.
4. Конституційне право України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. – Х.: Право, 2008. – 416 с.
5. Крусс В. И. Личностные («соматические») права человека в конституционном и философско-правовом измерении: к постановке проблемы / В. И. Крусс // Государство и право. – 2000. – № 10. – С. 14-43.
6. Дмитриев Ю. А. Отклики / Ю. А. Дмитриев // Государство и право. – 2003. – № 1. – С. 126.

7. Ковлер А. И. Антропология права: учеб. для вузов / А. И. Ковлер . – М.: Изд. группа НОРМА–ИНФРА, 2002. – 480 с.; Лаврик М. А. К теории соматических прав человека / М. А. Лаврик // Сибирский юридический вестник. – 2005. – № 3. – С. 16-26; Лаврик М. А. Гарантии конституционных прав человека (соматический анализ): автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.02. / М. А. Лаврик. – Омск, 2006. – 25 с.; Старовойтова О. Э. Юридический механизм реализации и защиты соматических прав человека и гражданина Российской Федерации: историко-правовой и теоретический анализ: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / О. Э. Старовойтова. – СПб., 2006. – 467 с.
8. Шишка О. Р. Соматичні права та перспективи розвитку їх в Україні / О. Р. Шишка // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – № 59. – С. 284–292; Завальнюк В. В. Соматичні права людини з позиції юридичної антропології / В. В. Завальнюк // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – 2011. – Т. X. – С. 20-27.
9. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р., Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 р., Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р., Декларація про використання науково-технічного прогресу в інтересах миру та на благо людства від 10 листопада 1975 р., Загальна декларація про геном людини та права людини від 11 листопада 1997 р., Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину від 04 квітня 1997 р. Див.: Права человека. Сборник международных договоров: в 2 т. – Нью-Йорк; Женева: ООН, 2002.
10. Заклик Тегеранської конференції ООН; Заява, Міжнародний документ від 13 травня 1968 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_900.
11. Доклад Международной конференции по народонаселению и развитию (Бухарест, 19-30 августа 1974 г.). – Нью-Йорк: ООН, 1975. – 192 с.; Доклад Международной конференции по народонаселению и развитию (Мехико, 6–14 августа 1984 г.). – Нью-Йорк: ООН, 1985. – 197 с.; Доклад Международной конференции по народонаселению и развитию (Каир, 5–13 сентября 1994 г.). – Нью-Йорк: ООН, 1995. – 205 с.; Доклад и Платформа действий (Четвертая Всемирная Конференция по положению женщин, Пекин, 4–15 сентября 1995 г.) // Международные конвенции и декларации о правах женщин и детей: сб. универс. и регион. междунар. док. – М.: ИЦ–Гарант, 1997. – С. 78–107.
12. Головащук А. П. Правове регулювання допоміжних репродуктивних технологій / А. П. Головащук // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 2. – С. 189-191; Старікова Н. М. Допоміжні репродуктивні технології: цивільно-правовий вимір / Н. М. Старікова // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 4. – С. 155-159.
13. Гендерная экспертиза российского законодательства / Л. Н. Завадская, З. М. Зотова, А. С. Михлин и др.; отв. ред. и рук. авт. кол. Л. Н. Завадская. – М.: БЕК, 2001. – 272 с.
14. Павлова Ю. В. Репродуктивная функция организма как форма реализации конституционного права человека на жизнь: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Ю. В. Павлова. – М., 2007. – 21 с.
15. Красавчикова Л. О. Понятие и система личных, не связанных с имуществом, прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Л. О. Красавчикова. – Екатеринбург, 1994. – 435 с.; Мухамедова Е. Е. Репродуктивні права фізичної особи в системі особистих немайнових прав / Е. Е. Мухамедова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2012. – Т. 25 (64). – № 2. – С. 136-141.
16. Романовский Г. Б. Репродуктивные права в России и странах СНГ: сравнительно-правовое исследование: монография / Г. Б. Романовский. – Пенза: Изд-во ПГУ, 2009. – 128 с.
17. Стефанчук Р. О. Поняття, система, особливості здійснення і захисту репродуктивних прав фізичної особи / Р. О. Стефанчук // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2004. – № 1-2. – С. 66-72.
18. Довгерт А. С. Система приватного права и структура проекту нового Цивільного кодексу України / А. С. Довгерт // Українське право. – 1997. – № 1. – С. 64-67.
19. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Загальна частина: академічний курс: підручник / З. В. Ромовська. – 2-ге вид., допов. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 594 с.

Кириченко Т., Старікова Н. Репродуктивні права як предмет громадянсько-правового регулювання. В контексті демографічної ситуації, сложившоїся в Україні, в статті аналізуються репродуктивні права людини як предмет громадянсько-правового регулювання. Преодолення бесплодія стало можливим завдяки стремительному розвитку біології, генетики і медицини, відкриттям, які були зроблені за останні сто років, в області ембріології, цитології, молекулярної біології. Як наслідок, науково-технічний прогрес став толчком к переосмисленню традиційних цінностей, що, в свою чергу, породило мировоззренческий кризис. Показана ступінь дослідження даної проблеми і стан законодавства. Більшість правових запитань так і не знайшли свого розв'язання в діючому українському громадянському законодавстві. Існуючі правові норми фрагментарні, абстрактні і швидше позначають

наличие предмета правового регулирования, нежели само его регулирование. Современный уровень развития биомедицинских технологий и их влияние на общественные отношения не позволяет удовлетвориться существующей нормативной базой, поэтому потребность в разработке и законодательном урегулировании репродуктивных прав человека остается крайне актуальной.

Ключевые слова: репродуктивные права человека, биотехнологии, гендер, демография, гражданско-правовой.

Kirichenko T., Starikova N. Reproductive rights as a subject of civil-law regulation. In the context of Ukrainian demographic situation, in this article we examine the human reproductive rights as a subject of civil regulation. The problem of infertility in the whole world has not only medical but also socio-demographic coloring. One of the factors to improve the demographic situation in the country is to maintain both reproductive and general health of families, to raise the cultural level of reproductive behavior. To overcome infertility became possible by the rapid development of biology, genetics and medicine, discoveries that have been made over the last hundred years, in the fields of embryology, cytology, and molecular biology. The birth of human being is the result of combining the love of a man and a woman, aimed at the appearance of the child. By looking into the middle of the process, with the help of advances in technology, the scientists deprived the humanity the sense of wonder at the birth of the person. As a result, scientific and technological progress has become the impetus for the revision of the traditional values and that gave rise to an ideological crisis. Consequently we see the appearance of issues requiring legislative regulation. The article shows the research status of the problem and the state of existing legislation. The most of legal issues have not found their solution in the current Ukrainian civil legislation. Existing rules of law are fragmentary, abstract and rather determine the presence of legal regulation subject, than the regulation itself. The present level of development in biomedical technologies and its impact on social relations does not allow to be satisfied with the existing regulatory framework, so the need for the development and legislative regulation of reproductive human rights is extremely important.

Key words: reproductive human rights, biotechnologies, gender, demography, civil.

РОЗДІЛ IV

Кримінальне та кримінально-виконавче право, кримінологія, кримінальний процес і криміналістика

УДК 343.123.6

Г. Власова

Початок кримінального провадження у формі приватного обвинувачення: постановка проблеми

У статті досліджено питання щодо початку кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. Виокремлено критерії, які в умовах сучасного кримінального процесуального законодавства України слугують підставами для віднесення заяви потерпілого до справ приватного обвинувачення. З урахуванням виявлених недоліків сформовано пропозиції по подальшому удосконаленню інституту кримінального провадження у формі приватного обвинувачення.

Ключові слова: кримінальний процес, приватне обвинувачення, заява потерпілого, початок провадження.

Постановка наукової проблеми та її значення. Одним із чинників формування авторитету до існуючої в країні системи кримінального правосуддя, слугує створення оптимального порядку кримінального провадження. Тобто такого, що, по-перше, передбачає можливість учасникам цієї сфери діяльності захищати й охорони свої права, свободи та законні інтереси, по-друге, дозволяє суб'єктам, які здійснюють провадження по справі, безперешкодно та законно реалізовувати свої повноваження. В той же час, досягнення цього багато в чому залежить від того, яким чином законодавець прописав ту чи іншу процедуру в кримінальному процесі. Адже, наприклад, якщо взяти приватне обвинувачення, то незважаючи на зміни, який вніс Кримінальний процесуальний кодекс України в даний порядок, слід констатувати, що в ньому залишається чимало спірних питань. Зокрема, одним із них є початок провадження у формі приватного обвинувачення, а саме в частині того, коли слід вважати кримінальне провадження розпочатим у формі приватного обвинувачення.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Кримінальна процесуальна діяльність у формі приватного обвинувачення була предметом комплексних (дисертаційних) досліджень таких вітчизняних вчених як: С. Давиденко, С. Деревянкін, О. Комарницька, О. Костовська, Н. Малярчук, В. Навроцька, С. Перепелиця, В. Юрчишин. Проте аналіз їхніх праць вказує, що питання стосовно початку провадження по даній категорії справ, ними безпосередньо не розглядалося.

Крім того, різного роду питання щодо даної тематики підіймалися в наукових статтях таких українських дослідників кримінального процесу, як С. Андрусенко, О. Єні, Д. Загурський, Д. Пилипенко, О. Рябухіна, В. Маляренко, І. Тітко, А. Шиян. Однак, знову-таки, аналіз їхніх робіт свідчить, що ними не пропонувалися висновки в частині того, коли кримінальне провадження вважається розпочатим у формі приватного обвинувачення.

Метою статті є аналіз процедури початку кримінального провадження у формі приватного обвинувачення з урахуванням вимог, які мають відношення до загальних положень чинного КПК.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Розпочинаючи дане дослідження, відразу вкажемо, після прийняття в нашій державі 13 квітня 2012 р. Кримінального процесуального кодексу України [1] (далі – КПК України), кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення виокремлено в особливі порядки. Зокрема, в Розділі VI КПК України передбачена Глава 36, що має відповідну назву «Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення». Тоді як Кримінально-процесуальний кодекс, що діяв на теренах нашої держави з 1960 р. [2] (далі – КПК України 1960 р.), подібного підходу не містив.

Досліджуючи безпосередньо вимоги КПК України щодо того, як розпочинається кримінальне провадження у справах приватного обвинувачення, то позиція законодавця виглядає наступним чином:

1) потерпілий, згідно ч. 1 ст. 477 КПК України, повинен подати заяву про вчинення кримінального правопорушення; 2) така заява потерпілого повинна стосуватися виключно тих кримінально-караних діянь, перелік яких визначений п.п. 1-3 ч. 1 ст. 477 КПК України; 3) потерпілий може звернутися із заявою про вчинення стосовно нього одно з цих кримінальних правопорушень протягом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, що прямо визначено ст. 478 КПК України.

Лише за цих передумов, слідчий, прокурор або інша службова особа органу, уповноваженого на початок досудового розслідування, має право розпочати кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення (ч. 1 ст. 477, ст. 478 КПК України). Однак, перше, що привертає увагу в даній процедурі, то це постійне дублювання законодавцем положення в частині того, що потерпілий повинен подати заяву саме «про вчинення кримінального правопорушення». Адже дана вимога починає тісно переплітатися з тими положеннями КПК України, які: – стосуються початку досудового розслідування взагалі, що регулюється окремо ст. 214 чинного КПК; – мають відношення до понять «потерпілий» та «інші учасники кримінального провадження», визначення яких містяться в параграфах 4, 5 Глави 3 чинного КПК.

Зокрема, проблематика проявляється в тому, що КПК України вже відносно по-новому відображає відомості стосовно такого суб'єкта кримінального процесу як «заявник», тобто той, хто заявив про вчинення кримінального правопорушення.

З приводу того, чому «заявник» є лише відносно новим учасником кримінального провадження, слугують положення раніше діючого КПК України 1960 р., а саме в частині такої стадії кримінального процесу, як «порушення кримінальної справи». Адже відомості з приводу нього також прямо передбачалися: по-перше – в ч. 1 ст. 95 КПК України 1960 р.: «Заяви або повідомлення представників влади, громадськості чи окремих громадян про злочин можуть бути усними або письмовими. Усні заяви заносяться до протоколу, який підписують заявник та посадова особа, що прийняла заяву. При цьому заявник попереджається про відповідальність за неправдивий донос, про що відмічається в протоколі»; по-друге – в ч. 2 ст. 95 КПК України 1960 р.: «Письмова заява повинна бути підписана особою, від якої вона подається. До порушення справи слід пересвідчитися в особі заявника, попередити його про відповідальність за неправдивий донос і відібрати від нього відповідну підписку».

Проте, якщо узагальнити дані положення КПК України 1960 р., то можна сформулювати висновок, що тогочасна позиція вітчизняного законодавця щодо заявника стосувалися лише одного аспекту: заявник повинен підписати свою заяву і бути попередженим про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про злочин.

Тоді як КПК України, навпаки, застосовує абсолютно новий підхід стосовно даного учасника кримінального провадження. Так, у чинному КПК законодавець визначив поняття даного суб'єкта, а саме що під «заявником» слід розуміти фізичну чи юридичну особу, яка звернулася із заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове розслідування (ч. 1 ст. 60 КПК України). Крім того, в ч. 2 ст. 60 КПК України для нього встановлені спеціальні права, якими є: отримувати від органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію, подавати на підтвердження своєї заяви речі і документи, отримати інформацію про закінчення досудового розслідування.

Звернення окремої уваги на такий новаторський підхід українського законодавця щодо «заявника», обумовлює те, що дані відомості, поряд із запровадженням нової процедури початку досудового розслідування, та, крім цього, офіційним роз'ясненням терміну

«потерпілий» (ч. 1, 2 ст. 55 КПК України), призводять до питань: 1) «Хто може бути ініціатором початку кримінального провадження у формі приватного обвинувачення?»; 2) «Коли кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, слід вважати розпочатим?».

Розглядаючи перше питання, вкажемо, що офіційне визначення терміну «потерпілий» в контексті кримінальної процесуальної діяльності виглядає наступним чином: «1. Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. 2. Права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого» (ч. 1, 2 ст. 55 КПК України).

Тобто, згідно змісту ч. 2 ст. 55 КПК України «потерпілий», як і «заявник», може бути ініціатором також і початку досудового розслідування. В той же час, якщо даний висновок порівняти з процедурою початку кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, то відразу виникає питання, а що розпочинається в разі подачі ним (потерпілим) заяви про вчинення кримінального правопорушення: досудове розслідування в загальному розумінні (ст. 214 КПК України) чи кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення (ч. 1 ст. 477 КПК України)?

Даючи відповідь з цього приводу, відзначимо, що законодавець доволі прогресивно підійшов до нормативної регламентації процедури початку досудового розслідування. Адже однією нормою чітко розрізнено: 1) подача заяви про вчинення кримінального правопорушення «заявником»; 2) подача заяви про вчинення кримінального правопорушення «потерпілим». Про це, зокрема, відзначено в п. 2 ч. 5 ст. 214 КПК України: «До Єдиного реєстру досудових розслідувань вносяться відомості про ... прізвище, ім'я, по-батькові потерпілого або заявника».

В зв'язку з цим слід зробити висновок, що, незважаючи на посилення законодавчої регламентації по відношенню до такого учасника кримінального провадження, як заявник, даний суб'єкт жодним чином не впливає на процедуру початку кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, що, як вже відзначалося, розпочинається лише на підставі заяви потерпілого.

Однак, відразу постає наступне наше питання, яке сформулюємо вже дещо по-іншому: «А чи слід вважати заяву потерпілого про вчинення кримінального правопорушення, перелік яких визначений п. 1-3 ч. 1 ст. 477 КПК України, свідченням того, що кримінальне провадження розпочалося саме у формі приватного обвинувачення?». Адже, згідно п. 2, 3 ч. 1 ст. 477 КПК України, для того, щоб кримінальне провадження вважалося саме таким, потрібні додаткові відомості в частині того, хто вчинив кримінальне правопорушення стосовно потерпілого. Наприклад:

1) злочин, що передбачений: частиною другою статті 122 (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження за обтяжуючих обставин), частиною другою статті 126 (побої і мордування за обтяжуючих обставин, за виключенням випадків, якщо такі дії вчинені групою осіб), статтею 128 (необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження), частиною першою статті 130 (свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини), частиною першою статті 146 (незаконне позбавлення волі або викрадення людини без обтяжуючих обставин), частиною другою статті 152 (згвалтування, вчинене повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених статтями 153-155 Кримінального кодексу України), частиною першою статті 153 (насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом), частиною першою статті 286 (порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, без обтяжуючих обставин), частиною першою статті 296 (хуліганство без обтяжуючих обставин), частиною другою статті 361 (несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, за обтяжуючих обставин), частиною другою статті 362 (несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї) Кримінального кодексу

України – мають бути вчинені лише чоловіком (дружиною) потерпілого (п. 2 ч. 1 ст. 477 КПК України);

2) злочин, що передбачений: статтею 185 (крадіжка, крім крадіжки, вчиненої організованою групою), статтею 186 (грабіж, крім грабежу, вчиненого організованою групою), статтею 189 (вимагання, крім вимагання, вчиненого організованою групою, а також поєданого з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи), статтею 190 (шахрайство, крім шахрайства, вчиненого організованою групою), статтею 191 (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, крім вчиненого організованою групою, або шкода від якого завдана державним інтересам), статтею 192 (заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою), частинами першою або другою статті 289 (незаконне заволодіння транспортним засобом без особливо обтяжуючих обставин), статтею 357 (викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження) Кримінального кодексу України – мають бути вчинені чоловіком (дружиною) потерпілого, іншим близьким родичем чи членом сім'ї потерпілого, або особою, яка щодо потерпілого була найманим працівником і завдала шкоду виключно власності потерпілого (п. 2 ч. 1 ст. 477 КПК України).

Тобто, окреме акцентування законодавцем уваги на те, що суб'єктом вчинення кримінального правопорушення в справах приватного обвинувачення має бути виключно чоловік (дружина) потерпілого, інші близькі родичі чи члени сім'ї потерпілого, або особа, яка щодо потерпілого була найманим працівником і завдала шкоду виключно власності потерпілого – створює проблематику в частині того, коли слід вважати, що один із злочинів, передбачений п. 2, 3 ч. 1 ст. 477 КПК України, вчинений особами відповідних категорій.

Для кримінального провадження це є вкрай важливим з урахуванням того, що однією з новел чинного КПК стало також запровадження такого поняття, як принципи (засади) кримінального провадження, одним з яких є диспозитивність (ст. 26 КПК України). Сутність його по відношенню до справ приватного обвинувачення проявляється в наступному: «... Відмова потерпілого, а у випадках, передбачених цим Кодексом, його представника від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення» (ч. 4 ст. 26 КПК України).

Якщо ж переосмислити дане положення КПК України, то в практичній діяльності це призводить до наступного:

1. Якщо суб'єктові досудового розслідування стало відомим, що кримінальне правопорушення, перелік яких визначений п. 2, 3 ч. 1 ст. 477 КПК України, вчинила особа, яка передбачена п. 2, 3 ч. 1 ст. 477 КПК України, але потерпілий подав заяву про небажання подальшого обвинувачення цієї особи, справа має бути обов'язково закрита на підставі ч. 4 ст. 26, п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України.

При цьому, для такого закриття, по-перше, не потрібна угода про примирення, оскільки Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ чітко пояснив, що безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення є: а) відмова потерпілого або його представника від обвинувачення; б) примирення потерпілого з підозрюваним/обвинуваченим [3]. Тобто це є два різні шляхи закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. По-друге, не потрібне подальшого звернення прокурора до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності в зв'язку з примиренням. Адже для цього, як також вказано в цьому листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, потрібна: а) згода потерпілого на звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності на цій підставі; б) згода обвинуваченого на таке звільнення і закриття провадження з таких підстав. Тоді як, додамо, згідно ч. 4 ст. 26 КПК України, потерпілий подає заяву про відмову від обвинувачення, що не являється заявою про звільнення від кримінальної.

2. Якщо суб'єктові досудового розслідування стало відомо, що кримінальне правопорушення, перелік яких визначений у п. 2, 3 ч. 1 ст. 477 КПК України, не вчинила особа, яка визначена п. 2, 3 ч. 1 ст. 477 КПК України, то навіть якщо потерпілий подає заяву про небажання подальшого обвинувачення, суб'єкт досудового розслідування не має права закривати кримінальне провадження на підставі ч. 4 ст. 26, п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України».

Тобто за цих обставин виникає вже питання в частині того, а коли вважати, що кримінальне правопорушення вчинене певною особою, оскільки як бачимо, в справах приватного обвинувачення від цього прямо залежить можливість чи не можливість закрити кримінальне провадження на підставі заяви потерпілого про небажання подальшого обвинувачення.

Так, на перший погляд, відповідь на дане питання може знаходитися в площині п. 4 ч. 5 ст. 214 КПК України 2012 р., де вказано: «До Єдиного реєстру досудових розслідувань вносяться відомості про ... короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, наведених потерпілим ... ». Адже потерпілий під час подачі такої заяви, додатково може вказати відомості про суб'єкта вчинення кримінального правопорушення.

Водночас, на противагу даній нормі відразу постає зміст ч. 1 ст. 92 КПК України, згідно якої обов'язок доказування обставин, в тому числі – суб'єкт злочину (ч. 1 ст. 91 КПК України), є обов'язком слідчого, прокурора. Крім того, в ч. 5 ст. 110 КПК України відображаються вимоги стосовно того, що постанова повинна бути мотивована й обґрунтована.

Тобто, дані норми однак вказують про те, що під час досудового розслідування висновки з приводу суб'єкта злочину, має сформувати саме слідчий, прокурор, а не потерпілий. В зв'язку з цим приходимо до висновку, що відомості у заяві потерпілого про вчинення кримінального правопорушення, в частині суб'єкта злочину, не є беззаперечною підставою віднесення слідчим, прокурором його заяви до справ приватного обвинувачення.

Шукаючи відповідь на питання: «Чи слід, все ж таки, вважати кримінальне провадження розпочатим у формі приватного обвинувачення, якщо потерпілий у своїй заяві про вчинення кримінального правопорушення, наприклад, крадіжки, прямо вказує на суб'єкта злочину, яким є його близький родич?», відзначимо, що, на нашу думку, по такій категорії справ відомості потерпілого стосовно суб'єкта злочину є фактами, що в будь-якому разі потребуватимуть перевірки за допомогою інших джерел доказів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Вимоги законодавця в частині того, коли розпочинається кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, сконструйовані не зовсім вдало. Адже для слідчого (прокурора), заява потерпілого про вчинення стосовно нього кримінального правопорушення, що віднесено до п. 2, 3 ч. 1 ст. 477 КПК України, не означає автоматичне здійснення кримінального провадження саме у формі приватного обвинувачення, навіть якщо потерпілий відразу вказує на суб'єкта злочину. Може відбуватися й досудове розслідування в загальному розумінні, а саме якщо у слідчого (прокурора) існують сумніви з приводу того, хто саме міг вчинити даний злочин.

В той же час, одним із напрямків, який, все ж таки, може розв'язати дану проблематику, має відношення до площини прийняття слідчим (прокурором) під час досудового розслідування процесуальних рішень у формі постанов. Адже, для прикладу, «Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру» також віднесено до особливих порядків кримінального провадження. Проте, в ч. 2 ст. 503 КПК України, законодавець окремо вказав: «Якщо під час досудового розслідування будуть встановлені підстави для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, слідчий, прокурор виносить постанову про зміну порядку досудового розслідування і продовжує його згідно з правилами, передбаченими цією главою».

Проте остаточно визначитися з тим, як саме має виглядати початок кримінального провадження у формі приватного обвинувачення шляхом винесення відповідної постанови про зміну порядку досудового розслідування можливо буде лише після проведення додаткових досліджень із вказаного приводу.

Джерела та література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. № 1001-05 (втратив чинність) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.
3. Про доповнення до інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.11.2012 р. № 223-1679/0/4-12 «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод»: інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду

України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.04.2013 № 223-558/0/4-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0223740-13>.

Власова А. Начало уголовного производства в форме частного обвинения: постановка проблемы. В статье исследованы выделены критерии, которые в условиях современного уголовного процессуального законодательства Украины, служат основаниями для отнесения заявления потерпевшего к делам частного обвинения. Сделан вывод о том, что требования законодателя в части того, когда начинается уголовное производство в форме частного обвинения, сконструированы не совсем удачно. Ведь для следователя (прокурора), заявление потерпевшего о совершении в отношении него уголовного правонарушения, отнесены к п. 2, 3 ч. 1 ст. 477 УПК Украины, не означает автоматическое осуществления уголовного производства именно в форме частного обвинения, даже если пострадавший сразу указывает на субъекта преступления. В то же время, одно из направлений, которое может решить данную проблематику, имеет отношение к плоскости принятия следователем (прокурором) во время досудебного расследования процессуальных решений в форме постановлений. Ведь, например, уголовное производство по применению принудительных мер медицинского характера также относится к особливих порядков уголовного производства. Однако, в ч. 2 ст. 503 УПК Украины законодатель отдельно указал на то, что когда во время досудебного расследования будут установлены основания для осуществления уголовного производства по применению принудительных мер медицинского характера, следователь, прокурор выносит постановление об изменении порядка досудебного расследования и продолжает его согласно специальным правилам, предусмотренным главой 39 КПК Украины.

Ключевые слова: уголовный процесс, частное обвинение, заявление потерпевшего, начало производства.

Vlasova A. Beginning of Criminal Proceeding in the Form of Private Charge: Formulation of the Problem. In the article the criteria, which in the conditions of modern criminal procedure legislation of Ukraine become reasons for concerning the victim's plaint to the cases of private charge, have been investigated. It has been concluded that the demands of legislator regarding the time of the beginning of criminal proceeding in the form of private charge are not made quite successfully. For an investigator (prosecutor) a plaint of a victim about the commission of a criminal offence against him according to points 2, 3 part 1 of the article 477 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, does not mean automatic implementation of the criminal proceeding exactly in the form of private charge, even if the victim points at the subject of the crime. At the same time one of the approaches, that can solve these problems, concerns investigator's (prosecutor's) procedural decisions during investigation before trial. For example, criminal proceeding concerning the use of coercive measures of medical kind also refers to special rules of criminal proceeding. However, in part 2 of the article 503 of the Criminal Procedure Code of Ukraine the legislator emphasized that if during the before trial investigation the reasons for implementation of criminal proceeding about the use of coercive measures of medical type are established, the investigator, (prosecutor) makes a decision about the change of before trial investigation order, and continues it according to special rules, established in the article 39 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Key words: criminal process, private charge, plaint of a victim, the beginning of proceeding.

Поняття короткочасних виїздів засуджених в Україні за межі колоній

В статті здійснений аналіз наукових розробок з питань, що стосуються застосування в Україні короткострокових виїздів засуджених за межі колоній, на підставі якого визначені теоретико-прикладні проблеми, що потребують вирішення по суті та обумовлюють необхідність більш активної їх розробки на рівні монографічних і дисертаційних досліджень.

Ключові слова: засуджений; колонія; позбавлення волі; короткостроковий виїзд за межі колоній; адміністрація колонії; правові підстави; фактичні підстави; правові наслідки; виняткові обставини.

Постановка проблеми. Система покарань, закріплена у Кримінальному кодексі України, включає дванадцять різновидів, втім тривалий час саме позбавлення волі має найбільш широке застосування в Україні. Вказаний вид покарання та порядок його виконання неодноразово ставав предметом наукових дискусій з приводу його ефективності та необхідної міри карального впливу на особу злочинця. Однак, як наукові розробки, так і практика боротьби зі злочинністю свідчить, що в значній кількості випадків позбавлення волі залишається єдиним ефективним засобом реагування на вчинений злочин. І тому, на науку кримінально-виконавчого права покладається завдання розробити такий механізм виконання вказаного покарання, який дозволить мінімізувати його негативний вплив на особу.

Одним з інститутів кримінально-виконавчого права, який спроможний позитивно впливати на засуджених до позбавлення волі, стимулювати їх правослухняну поведінку та виправлення, є короткочасні виїзди засуджених за межі колоній. Нині надання засудженим до позбавлення волі виїздів за межі установ виконання покарання (далі по тексті – УВП) пов'язано з низкою як теоретичних так і практичних питань. Відсутнє комплексне уявлення про зміст цього інституту, підстави застосування та й сама процедура таких виїздів є недостатньо досліджена та врегульована в нормативно-правових актах. Такий стан справ став результатом, зокрема, недостатньої уваги з боку наукової спільноти.

Стан досліджень. Значний внесок у дослідження проблем виконання покарання у виді позбавлення волі внесли такі науковці, як В. А. Бадира, І. Г. Богатирьов, В. В. Василевич, О. А. Гритенко, А. П. Гель, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, О. Г. Колб, М. В. Романов, А. Х. Степанюк, В. М. Трубніков, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець та ін. Втім зазначені дослідники у своїх публікаціях лише дотично торкалися проблем зазначеного інституту. Серед вітчизняних науковців короткочасних виїздів за межі колоній слід вказати О. В. Лисодеда, С. М. Мирончука, О. М. Сокурєнко, однак вони розглядали лише окремі аспекти досліджуваної проблеми. Серед зарубіжних дослідників варто згадати про дослідження І. М. Пяткевича, О. О. Соколова, Ж. А. Курмангалієва та С. М. Дендебер, при цьому варто відмітити, що зміст їх публікацій не в повній мірі відповідає вітчизняній практиці виконання покарання та чинному законодавству України.

Указані обставини та відсутність у науковій доктрині чіткого підходу до визначення правової природи інституту короткострокових виїздів засуджених за межі виправних колоній свідчить про необхідність здійснення поглибленого дослідження даного інституту з метою подальшого його удосконалення.

Виклад основних положень. Розглядаючи інститут виїзду засуджених за межі установи, не можна оминати увагою й змістовну сторону цієї проблеми, бо ст. 111 КВК України не містить визначення цього поняття, обмежуючись лише констатацією існування такого інституту та його підстав. У логіці визнається, що розмірковуючи, наприклад, про право, слід знати зміст цього поняття; викладаючи курс науки, лектор має роз'яснити зміст основних її понять і т. д. Зміст поняття, не поданий у слові, що виражає поняття безпосередньо, не є очевидним [1]. Це цілком стосується й короткочасних виїздів засуджених, оскільки із самого цього терміну нам ще не відомий зміст поняття, а законодавець його не розкриває.

За підходами, існуючими у філософії, поняття є найпростішою формою теоретичного пізнання (мислення), що в загальному виді відбиває найістотніші властивості предметів та явищ, відбиває (називає, позначає) предмети в їх сутнісних ознаках. При цьому ознаками виступають певні властивості предметів, завдяки яким вони є подібними чи відрізняються. Мати поняття про предмет

або явище означає знати, які ознаки їм притаманні, в яких зв'язках і відношеннях він знаходиться з іншими предметами або явищами, і чим вони від них відрізняються [2, с. 131].

У науковій літературі сталою є думка, за якою під виїздами засуджених до позбавлення волі за межі колонії слід розуміти тимчасове перебування засудженого за її межами, що дозволяється адміністрацією установи та є складовою частиною кримінального покарання, з наділенням засудженого деякими елементами правового статусу громадянина, пов'язаними з відсутністю ізоляції від суспільства, що надається з метою посилення виховного впливу і необхідності спілкування засудженого з зовнішнім світом, сприяє його виправленню та включає у себе: а) переміщення (проїзд) по шляху проходження від місця дислокації установи до місця проведення виїзду (шлях туди); б) тимчасове перебування в місці проведення виїзду; в) переміщення (проїзд) від місця проведення виїзду до місця дислокації колонії (шлях назад) [3, с. 99-102]. Але подібне визначення видається нам таким, що не розкриває реальної сутності цього поняття.

Так, право засудженого на короткочасний виїзд – це лише наявні в законі абстрактні правові можливості на залишення установи виконання покарань на певний час, а не дійсність. Під дійсністю у філософії розуміється, насамперед, об'єктивна реальність; дійсність виступає як реалізована можливість, співвідноситься з останньою як зі своєю безпосередньою протилежністю. Перш, ніж явище стає реальним, дійсним, воно існує у виді можливості. У певних умовах ця можливість перетворюється на дійсність, що означає виникнення явища в дійсності. Тобто, кожне насправді існуюче явище, предмет, річ, процес є так чи інакше реалізована можливість. Реальна можливість – це те, що в даних умовах ще не реалізовано, але існує об'єктивно, виникає закономірно у процесі розвитку, причиново обумовлене, міститься в самій дійсності, має своє буття в ній [4, с. 76-79].

Характер такої реальної можливості і властивий короткочасним виїздам засуджених як правовому інституту. Останній у жодному разі не пов'язаний з суб'єктивними діями якихось суб'єктів та не є безпосереднім перебуванням засудженого за межами установи, бо для того, щоб така можливість перетворилась на дійсність, спочатку мають виникнути певні відповідні підстави, потім – повинні здійснити визначені дії як сам засуджений, так і адміністрація установи, і лише потому – виїзд стане дійсністю. Тут процес здійснюється за наявності необхідних об'єктивних і суб'єктивних умов. Саме тому доцільнішою, хоча і не цілком правильною, видається думка І. М. Пяткевича, за якою сутність інституту виїздів полягає в тому, що він являє собою *правову основу* тимчасового перебування засуджених за межами виправної установи і попередніх йому дій (діяльності) адміністрації установ, а також супроводжує його діяльності органів внутрішніх справ за місцем проведення виїзду – по контролю за поведінкою засудженого [5, с. 29]. Інакше кажучи, це право закріплює основні правомочності засудженого з наведених питань, про які йшлося у попередньому підрозділі цієї роботи.

Визначення ж поняття «короткочасний виїзд засуджених за межі колонії» у його розумінні як індивідуального акту, на наш погляд, повинно базуватись на загальному розумінні значення терміну «виїзд». За Сучасним тлумачним словником української мови, термін «виїзд» означає «вирушати звідкись, за межі чогось, кудись; залишати своє місце проживання, переселяючись в інше» [6, с. 113]; у інших довідниках визначення зазвичай доповнюється терміном «перебування за межами чогось» [7, с. 254-255]. На наш погляд, саме два перші значення об'єктивно характеризують виїзди засуджених, з яких витікає наступне: виїзд засудженого за межі колонії – це дія, що полягає у залишенні ним меж установи виконання покарань. Якби короткочасний виїзд засудженого найбільш точно визначався категорією «заходження за межами чогось», то законодавцю слід було б увести у КВК України категорію «перебування» засудженого за межами виправної колонії, а не «виїзд» за її межі. Тобто, чинні законодавчі норми підтверджують правильність визначення виїзду як певної дії, пов'язаної з залишенням, вирушенням за межі установи виконання покарань.

Таким чином, у цілому поняття власне «виїзду» обмежується дією з залишення засудженими установи та не може включати у себе його переміщення по шляху прямування від місця дислокації установи до місця проведення виїзду і у зворотному напрямі, а тим більше тимчасове перебування у місці проведення виїзду. У нашій характеристиці виїздів засуджених за межі колоній ми маємо намір спиратися на таке їх базове визначення: виїзд засуджених за межі колоній – це залишення ним установи виконання покарань на підставах, в порядку та на строк, визначені в нормативно-правових актах.

Проте сутність виїздів не може бути розкрита тільки на підставі даного визначення, бо для такої характеристики важливо також мати на увазі, що «виїзд» засудженого – це аж ніяк не самостійна акція засуджених, не подія, що розвивається спонтанно. Навпаки, якщо взяти до уваги соціальне призначення виїздів, слід визнати, що з точки зору організаційної формалізації виїзди в достатній мірі

регламентовані. Тому слід відзначити, що в сутнісному плані «виїзди засуджених» повинні сприйматися як форма якоїсь позитивної, організованої соціальної активності засуджених, що відбувається за загальними правилами відбування покарання у виді позбавлення волі під контролем адміністрації установи.

До речі, термін «залишення» в контексті потрапляння засудженого за межі установи виконання покарань вже тривалий час відомий національному правовому простору – саме через нього і визначається такий вид кримінального правопорушення, як втеча з місць позбавлення волі (ст. 393 КК України). Але в останньому випадку мова йде про самовільне залишення місця позбавлення волі або місця перебування під вартою особою, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі. Самовільним же визнається залишення, яке здійснене без належного дозволу чи за відсутності законних підстав [8]. Якщо ж є необхідні (встановлені КВК України) підстави та дотриманий порядок залишення установи виконання покарань, то не матиме місця самовільність, а, отже, це вже буде не втеча, а короткочасний виїзд (хоча дії у обох випадках є тотожними – особа потрапляє за межі установи).

Звідси до основних ознак короткочасних виїздів нами віднесено їх нормативність, оскільки саме норма права є «моделлю» правовідносин [9; 10]. Натомість, інститут короткочасних виїздів нині не піддається вичерпному нормативному закріпленню. Як уже вказувалось, ст. 111 КВК України встановлює виключно підстави й окремі елементи порядку застосування таких виїздів, її норми є переважно бланкетними та спрямовують до відомчого нормативного акту – Інструкції про порядок надання засудженим короткочасних виїздів за межі установ виконання покарань, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 29 листопада 2011 р. № 1372/20110. Остання ж фактично дублює норми КВК України, окреслюючи лише у загальних рисах обов'язки засуджених під час виїзду та умови надання дозволу на нього.

Водночас наявність підстав для виїзду, передбачення певного порядку надання дозволу на нього – усе це вказує на існування короткочасних виїздів за межі колонії у певній організаційній формі, що вимагає її нормативного визначення. Саме норми кримінально-виконавчого права у разі втілення у них чіткого та прозорого порядку та підстав надання дозволу на короткочасний виїзд засуджених, можуть належно регулювати у відповідності з поставленими завданнями суспільні відносини, що виникають при реалізації засудженими права на виїзд. Більше того, враховуючи, що виїзди засуджених не повинні мати стихійного та безсистемного характеру, вони повинні бути відповідно організовані, з огляду на що у КВК України в обов'язковому порядку має бути окреслено не тільки визначення цього поняття, а й його цілей, завдань та компетенція суб'єктів.

При наданні визначення поняття виїздів засуджених, на наш погляд, доцільно використовувати словосполучення «залишення установи». КВК України поряд з терміном «виїзд» містить слово «вихід»: «надання права *виходу* за межі виховної колонії в супроводі батьків чи інших близьких родичів» (ст. 144), що відповідає наявному в різних галузях наукових знань загальному підходу: вихід відбувається пішки, а виїзд – транспортом [11, с. 84-88]. Але за ст. 93 КВК України, засуджений до позбавлення волі відбуває весь строк покарання в виправній колонії, як правило, у межах адміністративно-територіальної одиниці відповідно до його місця проживання до засудження або місця постійного проживання родичів засудженого. За умови дотримання цієї норми пересування особи під час виїзду може здійснюватись і пішки. У іншому разі, наприклад, якщо засуджений отримує дозвіл на короткочасний виїзд одержання медичної допомоги, то він взагалі може не мати можливості пересуватись самостійно, внаслідок чого адміністрація буде вимушена організувати його вивезення транспортом навіть безпосередньо з території установи через транспортний контрольно-перепускний пункт.

Тобто здійснення залишення установи «пішки» чи «транспортом» не змінює сутності короткочасного виїзду, а виступає лише формою його реалізації. Встановлення в Інструкції про порядок надання засудженим короткочасних виїздів за межі установ виконання покарань правила, що проїзд засудженого здійснюється за кошти, які є на його особовому рахунку, або за кошти його родичів, а проїзні квитки засуджений купує сам, дозволяє припустити, що і вид транспорту обирається засудженим самостійно (навіть літак). Отож, яким саме чином прямувати до місця призначення – залежить від самого засудженого, а точніше – від його або рідних матеріальної спроможності.

Розуміння виїзду засудженого через категорію «залишення» дозволяє відкинути сталу думку, щодо його змісту входить і тимчасове перебування засудженого за межами колонії, і переміщення (проїзд) по шляху проходження від місця дислокації установи до місця проведення виїзду (шлях туди), і тимчасове перебування в місці проведення виїзду, а також переміщення (проїзд) від місця проведення виїзду до місця дислокації колонії (шлях назад).

Водночас надання йому характеру права засудженого спростовує міркування про визначальну роль в цьому процесі адміністрації установи (хоча саме так і є нині на практиці), через що виїзд засудженого не можна вважати послідовно розгорнутим в часі комплексом діяльнійшої активності.

Дійсно, адміністрація виправної установи виступає в якості суб'єкта прийняття рішення, на основі якого засудженому або дозволяється, або забороняється виїзд за межі установи. Вона впроваджує й спеціальні заходи з підготовки вибуття засудженого з виправного закладу. Але водночас чимало дій вимагається й від самого засудженого: самостійне і за свій рахунок придбання квитків на проїзд по шляху проходження «туди і назад», самостійне проходження по визначеному шляху, перебування у місці проведення виїзду. Існують й органи, на які покладається діяльність зі здійснення спеціального соціального контролю за засудженими. Отож, діяльність адміністрації установи лише супроводжує підготовку до виїзду засудженого, безпосередньо до залишення засудженим колонії вона відношення не має.

З огляду на вищевикладене ми не можемо підтримати й думку, що інститут короточасних виїздів пов'язаний з наданням засудженому певних особливих додаткових елементів правового статусу, що витікають з відсутністю ізоляції від суспільства. Правовий статус засуджених до позбавлення волі – це різновид галузевого правового статусу, який визначається нормами кримінально-виконавчого законодавства. У загальному вигляді правове положення засуджених слід розуміти, як засновану на загальному статусі громадян держави та закріплену у нормативних актах різних галузей права сукупність їх прав та обов'язків, які залежать від призначеного їм вироком суду виду та міри покарання, а також від поведінки під час його відбування [12-14]. Потрапляючи у сферу кримінально-виконавчих правовідносин, засуджений не позбавляється автоматично прав і обов'язків особи, оскільки це суперечило б ст. 63 Основного закону держави. Особи, які відбувають покарання не можуть бути позбавлені громадянства України і тому як громадяни України володіють певними правами і свободами, які відповідно до ст. 3 Конституції України визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини визнається Конституцією України головним обов'язком держави. Інакше кажучи, інститут короточасних виїздів пов'язаний не з наданням засудженому певних елементів правового статусу громадянина, а з усуненням стосовно засудженого на певний проміжок часу основної каральної складової позбавлення волі – ізоляції від суспільства, фактичним припиненням виконання щодо нього покарання у виді позбавлення волі.

На підтвердження цього слід навести формулювання норми ст. 63 КК України, згідно з якою покарання у виді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу. При цьому каральне значення ізоляції не в тому, що завдяки їй обмежуються права засуджених, а в тому, що безпосередньо вона виступає карою. Тобто у разі виїзду засудженого мова може вестись не про надання такій особі певних елементів правового статусу громадянина, а, навпаки, про усунення такого невід'ємного елементу покарання, як ізоляції на визначений час.

У науці кримінально-виконавчого права процес виконання покарання визначається як послідовна зміну стадій, видів діяльності, що здійснюється ДКВС України та іншими суб'єктами і спрямовується на досягнення поставлених цілей і завдань. КВК України поряд з терміном «виконання» вживає термін «відбування» покарання, а інколи вони використовуються у парі (наприклад, режим за ст. 102 – це порядок *виконання і відбування* покарання, але за ст. 111 – «час перебування засудженого поза межами колонії зараховується в строк відбування покарання»). Але в науці кримінально-виконавчого права і набуває стійкості думка, що термін «виконання» покарання спрямований до відповідних органів, які у своїй діяльності зобов'язані реалізувати весь комплекс правообмежень, передбачених конкретним видом покарання, забезпечити здійснення наданих засудженим прав, виконання покладених на них обов'язків протягом усього строку покарання, встановленого вироком суду, досягти інших поставлених цілей.

У свою чергу, термін «відбування» покарання звернений до засуджених, які повинні на підставі вироку суду, відповідно до приписів, встановлених кримінально-виконавчим законодавством, виконувати покладені на них обов'язки та утримуватися від діянь, заборонених нормами права, включаючи злочинні. Це один із наслідків так званої кримінальної відповідальності – вимушеного зазнавання особою, яка вчинила злочин, державного осуду, а також передбачених КК України обмежень особистого, майнового або іншого характеру, що визначаються обвинувальним вироком суду і покладаються на винного спеціальним органом держави [8, с. 27]. Тому слід погодитись з визначенням О. Г. Колба, що під терміном «виконання-відбування покарання» слід розуміти встановлений у нормативно-правових актах порядок реалізації персоналом установ виконання покарань мети і завдань кримінального покарання, а також комплекс правообмежень для засуджених

та встановлений порядок реалізації ними своїх прав і обов'язків, що впливають із закону та вироку суду [15, с. 78].

Як справедливо зауважує з цього приводу А. Х. Степанюк, діяльність органів і установ виконання покарання є системою остільки, оскільки включає у себе бінарний процес виконання-відбування покарання. У єдиному, цілому процесі виконання-відбування покарання як виконання, так і відбування, як сторони єдиного цілого, існують остільки, оскільки існує інша, зворотна сторона. Відбування покарання існує у межах виконання покарання та підпорядковується йому, виконання ж покарання містить у неявному вигляді відбування як свою протилежність, розкриває через нього свою природу та, навпаки, відбування покарання містить виконання як свою протилежність, розкриває через нього свої особливості, існує остільки, оскільки існує виконання, є реальністю лише відносно виконання. І виконання, і відбування покарання виступають взаємно мірами одне одного, оскільки не існує ані «чистого» виконання, ані «чистого» відбування покарання [16, с. 184].

Під час виїзду засудженого за межі колонії процес відбування ним покарання переривається, бо він перестає відчувати на собі каральну сторону покарання, виходить з-під контролю адміністрації установи. А оскільки й адміністрація установи не може застосовувати до нього певні власні дії, запроваджувати правообмеження, властиві покаранню у виді позбавлення волі, то припиняється і процес виконання покарання відносно даного засудженого. Тобто, час, на який засудженому надається короткостроковий виїзд за межі установи – це період, протягом якого виконання-відбування покарання припиняється. Як видається, саме на підставі такого розуміння виїзду засудженого законодавець і включив до КВК України положення, що «час перебування засудженого поза межами колонії зараховується в строк відбування покарання» (саме зараховується, а не є частиною строку покарання).

Виходячи з цього при розгляді інституту виїздів засуджених до позбавлення волі за межі колоній необхідно відзначити, що виїзди не можна розглядати як напрямок діяльності по виконанню позбавлення волі. Всебічне вивчення даного правового інституту свідчить про соціальну спрямованість виїздів, необхідність у наданні яких виникає не тільки у засудженого, а й у його родичів.

З наведеного витікає й така ознака виїзду засудженого, а точніше – його перебування за межами установи, як тимчасовість. Остання полягає в тому, що виїзд засудженого відбувається на певний проміжок часу, який хоча і може продовжуватись за наявності визначених обставин (наприклад, у разі виникнення об'єктивних обставин, що не дають змоги повернутися до установи в установлений строк, по можливості самі або через інших осіб повідомити про це адміністрацію установи, зазначивши місце свого перебування, а після прибуття до установи засуджений повинен надати адміністрації документи, що підтверджують причину його несвоєчасного повернення), натомість не може тривати постійно. У будь-якому разі цей строк скінчиться або у разі зникнення об'єктивних обставин, або закінченням строку покарання у виді позбавлення волі.

Ще однією з характерних ознак виїздів засуджених є їх строковість, тобто обмеження виїзду певним строком. Необхідно звернути увагу, що законодавець для визначення виїздів засуджених за межі установ виконання покарань використовує термін – короткочасні (тобто такі, що тривають незначний проміжок часу, скоро минають), допускаючись при цьому певної непослідовності. У ст. 111 КВК України передбачається три види виїзду залежно від їх строків: до семи, до десяти та до чотирнадцяти діб. Первинно, і ВТК, і КВК України передбачали лише два види виїздів – до семи та десяти діб і це дійсно вказувало на їх короткочасність. Але з 2010 р. у КВК України встановлено іще один тип виїзду – до 14 діб, який, на наш погляд, вже не має яскраво вираженого короткочасного характеру.

Як ми вже вказували, у інших країнах для засуджених передбачається два типи виїздів – короткочасні (до десяти діб) та тривалі (на період щорічної трудової відпустки, що складає зазвичай двадцять один день). Останні не можна змішувати з наданням засудженому відпустки відповідно до трудового законодавства, бо така відпустка може надаватися засудженому і без виїзду з УВП. Використання відпустки є суб'єктивним правом засудженого, тому вона може бути надана засудженому без виїзду. Національний же законодавець, не закріплюючи прямо право засуджених на трудову відпустку (хоча це, безперечно, й витікає з норми ст. 118 КВК України, що праця засуджених регламентується Кодексом законів про працю України, а, отже, це відноситься й до відпусток), фактично дав підстави для ототожнення такої відпустки з виїздом за межі установи для працюючих осіб [17]. А це, на нашу думку, є цілком неправильним підходом з огляду на вищевказані обставини.

Необхідно відзначити, що в різних галузях як наукових знань, так і практики, короткочасність та довго строковість розуміються по-різному, з урахуванням специфіки відносин, в яких має місце визначення цього поняття. Так, виїзд громадян за межі держави вважається короткочасним, якщо

триває до 90 днів, більший період перебування визначається як довгостроковий [18]. У Кодексі законів про працю України до внесення змін у ст. 84 в 1991 р., передбачалось надання короткочасних відпусток без збереження заробітної плати, тривалість якої не може перевищувати 15 діб. У теперішній час тривалість таких відпусток залишилась незмінною, хоча термін «короткочасна» з закону й вилучений. Таким чином, чітких ознак поділу певних правових явищ чи інститутів на короткочасні та довгострокові не існує, але водночас, навіть за підходів, закладених у трудовому праві, жодний з виїздів засуджених не може називатися тривалим. Тому виділення у КВК України короткочасних виїздів за відсутності їх тривалих видів можна вважати недоречним. Для усунення вказаного упущення необхідно змінити назву ст. 111 КВК України та викласти її в такій редакції: «Виїзди засуджених за межі установ виконання покарань». Саме така редакція свого часу й була закріплена у Модельному кримінально-виконавчому кодексі для країн-учасниць СНД, схваленому постановою Міжпарламентської Асамблеї держав – учасниць СНД від 2 листопада 1996 р. [19], положення якого, хоча і не всі, знайшли своє відбиття у КВК України.

Висновок. Підводячи підсумок викладеному, можемо надати таке загальне визначення: виїзд засудженого за межі колоній – це тимчасове (обмежене певним строком), залишення засудженим меж установи виконання покарань на підставах і в порядку, визначеними в законі, з метою підтримання сімейних зв'язків, отримання медичної допомоги, а також вирішення інших питань, пов'язаних з ресоціалізацією особи.

Джерела та література

1. Жеребкін В. Є. Логіка / В. Є. Жеребкін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://libfree.com/104134363_logikaviznachennya_podil_ponyat.html.
2. Конверський А. Є. Логіка: підручник для студ. вищих навч. закладів: традиційна та сучасна / А. Є. Конверський. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 304 с.
3. Щербакова М. В. Право осужденных на выезд за пределы исправительного учреждения / М. В. Щербакова // Вестник Челябинского государственного университета. Научный журнал. – 2007. – № 9. – С. 99-102.
4. Минасян А. М. Диалектика как логика. Учебник по философии / А. М. Минасян. – Ростов н/Д.: РИСИ, 1991. – 536 с.
5. Пяткевич И. Н. Выезды осужденных к лишению свободы за пределы исправительных учреждений (правовые и орг. вопр.): дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Москва, 1997. – 290 с.
6. Сучасний тлумачний словник української мови: [100 000 слів] / за заг ред. д-ра філол. наук проф. В. В. Дубчинського. – Х.: ВД «Школа», 2009. – 1008 с.
7. Словарь русского языка: в 4-х т. – Т. 1. / Под ред. А. П. Евгеньевой. – 3-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 1985. – 702 с.
8. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. для студ. юрид. спец. вищих закл. освіти / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К.; Х.: Юрінком Інтер; Право, 2002. – 416 с.
9. Васильев А. М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий права [Текст] / А. М. Васильев. – М.: Юрид. лит., 1976. – 264 с.
10. Галаган И. А. Административная ответственность в СССР (Государственное и материально-правовое исследование) [Текст] / И. А. Галаган. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1970. – 252 с.
11. Ягодінський В. Щодо відтворення обстановки і обставин події / В. Ягодінський // Право України. – 2003. – № 5. – С. 84-88.
12. Миняева Т. Ф. Правовой статус личности осужденных в Российской Федерации [Текст]: моногр. / Т. Ф. Миняева. – М.: НОРМА, 2001. – 320 с.
13. Селиверстов В. И. Теоретические проблемы правового положения лиц, отбывающих наказания [Текст]: монограф. / В. И. Селиверстов. – М.: Акад. МВД РФ, 1992. – 156 с.
14. Уголовно-исполнительное право [Текст]: Учебник / А. С. Михлин, П. Г. Пономарев и др.; под. ред. И. В. Шмарова. – М.: Новый Юрист, 1998. – 368 с.
15. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт профілактики злочинів [Текст]: монографія / О. Г. Колб. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 464 с.
16. Степанюк А. Ф. Сущность исполнения наказания [Текст]: монография / А. Ф. Степанюк. – Х.: Фолио, 1999. – 256 с.
17. Графік відпусток для в'язнів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://human-rights.unian.ua/589285-grafik-vidpustok-dlya-vyazniv.html>.
18. Інструкція щодо застосування короткострокової «шенгенської» системи підрахунків (Калькуляція) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.migrantinfo.org.ua/country-articlesprint/Poland/instruktsiya-shodo-zastosuvannya-korotkostrokovoji-shengenskoji-systemy-pidrahunkiv-kalkulyatsiya.html>.
19. Модельный уголовно-исполнительный кодекс для государств-участников СНГ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.referent.ru/1/175447>.

Колб А., Крук О. Понятие кратковременных выездов осужденных в Украине за пределы колонии. Одним из институтов уголовно-исполнительного права, который способен положительно влиять на осужденных к лишению свободы, стимулировать их правопослушное поведение и исправление, являются кратковременные выезды осужденных за пределы колоний. Сейчас предоставления осужденным к лишению свободы выездов за пределы учреждений исполнения наказания связано с рядом как теоретических так и практических вопросов. Отсутствует комплексное представление о содержании этого института, основания его применения и сама процедура таких выездов недостаточно исследована и урегулирована в нормативно-правовых актах. Такое положение дел стало результатом в том числе недостаточного внимания со стороны научного сообщества. Получен вывод о том, что выделение в Уголовно-исполнительном кодексе Украины кратковременных выездов при отсутствии их длительных видов можно считать неуместным. Для устранения указанного упущения необходимо изменить название ст. 111 Уголовно-исполнительного кодекса Украины и изложить ее в следующей редакции: «Выезды осужденных за пределы учреждений исполнения наказаний». Именно такая редакция свое время и была закреплена в Модельном уголовно-исполнительном кодексе для стран-участниц СНГ, одобренном постановлением Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ от 2 ноября 1996 г., положения которого, хотя и не все, нашли свое отражение в КВН Украины. Авторами сформулировано общее определение выезда осужденного за пределы колоний как временного (ограниченного определенным сроком) оставления осужденным границ учреждения исполнения наказаний на основаниях и в порядке, определенных в законе, с целью поддержания семейных связей, получения медицинской помощи, а также решения других вопросов, связанных с ресоциализацией.

Ключевые слова: осужденный; колония; лишение свободы; краткосрочный выезд за пределы колонии; администрация колонии.

Kolb A., Kruk O. Concept of short-term departures of convicts from a colony in Ukraine. One of the institutions of criminal executive law, which can influence condemned to imprisonment positively, stimulate their law-obedience and correction, is short-term departures of convicts from colonies. Now the right of condemned to imprisonment to leave the place of imprisonment is connected with a number of theoretical as well as practical questions. There is no complex conception of the content of this institution, reasons for implementation and the procedure of these departures are investigated and regulated in normative legal acts insufficiently. This situation is the result of insufficient attention of scientific community in particular. The conclusion has been made that the distinguishing in the Criminal Executive Code of Ukraine of short-term departures is inappropriate due to the fact that long-term kinds of departures do not exist. To eliminate the mentioned flaw it is necessary to change the title of the article 111 of the Criminal Executive Code of Ukraine and edit it in the following way: “Departures of convicts from establishments of execution of punishment”. Such a version was fixed in Model criminal executive code for member countries of CIS, approved by the resolution of Inter-parliamentary Assembly of participating countries of CIS from 2 November 1996, some principles of which were reflected in the Criminal Executive Code of Ukraine. The authors of the article have formulated a general definition of a convict’s departure from colonies as a convict’s temporary (limited by a definite period) departure from the establishment of execution of punishment on the grounds and in order defined in law to support family relations, receive medical help, and solve other questions connected with resocialization of a person.

Key words: convict, colony, imprisonment, short-term departure from a colony, administration of a colony.

Наукове забезпечення криміналістичних досліджень у третьому тисячолітті

Сучасний етап розвитку світової цивілізації характеризується системними трансформаційними змінами, оскільки він обумовлений епохою глобалізації. Очевидно, що розвиток криміналістики в третьому тисячолітті обумовлений глобалізаційними процесами, а значить постійним прагненням науки до розширення обсягу досліджуємих об'єктів і можливості їх пізнання з допомогою сучасних ноозасобів, інтерактивних методів і грид-технологій.

Ключові слова: криміналістика, наука, навчальна дисципліна, сфера практичної діяльності, грид-технології.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сьогодні майже неможливо уявити ефективну стратегію, мистецтво, організацію і тактику запобігання, протидії, розслідування злочинів, пізнання та доказування юридично значимих фактів без використання криміналістичних знань, навиків і вмінь.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Протягом багатьох років дослідженню криміналістики приділяли увагу такі провідні вчені: В. І. Бояров, Т. В. Варфоломеева, В. К. Весельський, В. Г. Гончаренко, Г. Г. Гросс, В. О. Коновалова, В. П. Колмаков, І. І. Котюк, Г. А. Матусовський, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько та інші.

Мета й завдання статті. Метою даної статті є обґрунтування потреб подальшого наукового дослідження криміналістики з позиції того, що вона суттєво переросла сферу розслідування злочинів і кримінального судочинства в цілому; виокремлення її окремих новітніх напрямів і формування самостійних наукових дисциплін та розробки і впровадження в освітянську, наукову та практичну діяльність новітніх автоматизованих систем, ноозасобів, грид-технологій та електронних мультимедійних освітніх комплексів. Завданням статті є аналіз криміналістики у тривимірному просторі та визначення її наукової, освітянської та практичної сутності.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

І. Криміналістика як наука. Основні засади поняття науки криміналістики вперше сформулював австрійський вчений – Ганс Гросс в 1892 р. на основі узагальнення тогочасної правової бази, наукових розробок, досвіду судової практики ряду країн Європи з континентальною системою права [10, с. 16-18].

Пізніше Ганс Гросс більш чітко визначив у своїй фундаментальній праці «Керівництво для судових слідчих як система криміналістики» (1898 р.) предмет науки криміналістики так: криміналістика по суті починається там... де встановлюють... як саме вчинено злочин. Як досліджувати способи вчинення злочинів і розкривати ці злочини, які бувають мотиви вчинення злочину, з якою метою – про все це не розповідає ні кримінальне право, ні процес. Усе це становить предмет криміналістики і особливої її частини: кримінальної психології [4, с. 7].

Фактично в цій праці були систематизовані накопичені на той час у світі знання про засоби пізнання, доказування, розслідування, які використовуються в правосудді і судочинстві. Практично це перша наукова праця у світовій юриспруденції, в якій були системно узагальнені засоби і методи пізнання, доказування, розслідування, які використовувались на той час у сфері кримінального провадження.

В зв'язку з вищевикладеним І. І. Котюк підкреслює, що у науковій праці «Керівництво для судових слідчих як система криміналістики» Г. Гросс уперше об'єднав в єдине ціле всі відомі на той час науково-технічні прийоми розслідування злочинів і наукові засади тактики проведення слідчих дій [6, с. 6]. Таким чином, фактично вперше визначення предмета науки криміналістики було сформульовано Г. Гроссом ще понад сто років тому.

Водночас, слід зазначити, що ще і сьогодні в світі не існує єдиного поняття та визначення сутності предмету науки криміналістики. На різних континентах вчені в предмет дослідження науки криміналістики включають не тільки багато розділів науки поліцейського права, науки кримінального права, науки кримінально-процесуального права, але й детективознавства, сискології, теорії

оперативно-розшукової діяльності, кримінології, кримінальної психології, фізики, хімії, біології, кібернетики, інформатики та інших наук.

На думку В. Я. Колдіна класичним зразком безсистемних моделей науки криміналістики є сучасна криміналістика США [7, с. 15-17]. Вірогідно це тому, що вона, як вважає американський дослідник Р. М. Перкінс, бере свій початок від системи поліцейської науки, яка представляє собою конгломерат відомостей кримінального права, кримінального процесу, криміналістики і правил професійної діяльності поліцейського [9, с. 15-16].

Дійсно, в різних державах світу є своє бачення сутності науки криміналістики. Так, наприклад, в Великій Британії та США поряд з терміном «криміналістика» використовується «поліцейська техніка», «поліцейська лабораторія», або «судова наука». У Німеччині використовується термін «поліцейська наука» та «природничо-наукова криміналістика».

Очевидно, що формування предмета науки криміналістики має певний історичний аспект, суть якого до цього часу становить дискусійну проблему. Водночас, вважаємо, що поява науки криміналістики була зумовлена потребами самого життя, оскільки необхідність запобігання, протидії і розслідування фактів вчинення злочинних посягань була завжди.

Це обумовлено ще і тим, що в ряді країн Європи, зокрема у Франції, а також у країнах англосаксонської системи права (Великій Британії, США) на той час був накопичений певний досвід використання наукових знань в процесі розслідування, а тому в основу формування сутності поняття криміналістики покладені вчення французького антрополога А. Бертильона – засновника системи реєстрації злочинів з допомогою методів антропології, який вважав, що криміналістика винятково є «поліцейською наукою» [11, с. 12].

В Україні теж є різні погляди щодо визначення сутності предмету науки криміналістики.

Так, І. І. Когутич вважає, що криміналістика забезпечує суб'єктів кримінального провадження відповідними знаннями. Виявляючи об'єктивно обумовлені найсуттєвіші, найстійкіші якісні зв'язки і взаємозалежності (закономірності) злочинної діяльності, пізнаючи їх, криміналістика розробляє шляхи, прийоми боротьби зі злочинами та засоби, методи і рекомендації щодо їх дослідження, озброюючи ними оперативних співробітників, експертів, слідчих, прокурорів і суддів [5, с. 4].

Ю. М. Чорноус зазначає, що діяльність із розслідування, як і власне феномен злочинної діяльності – є головними предметами пізнання криміналістики. Сьогодні спостерігається розширення меж предмету науки криміналістики, пізнання й інших видів правозастосовної практики [12, с. 45].

Все це свідчить, що на окремих етапах становлення та розвитку науки криміналістики в різних країнах світу простежується виокремлення окремих її новітніх напрямів – судове експертознавство, судове пізнання, судове безпекознавство, або у формуванні самостійних наукових дисциплін – судової медицини, судової психіатрії, судової психології, судової токсикології, судової хімії, судової фармакології, судової екології.

Нинішній етап інформатизації українського суспільства, забезпечивши доступ усіх категорій потенційних користувачів до інформаційних ресурсів, створення умов для інформаційного виробництва – доступного самовираження громадян в інформаційній сфері, що є істотним кроком у розвитку демократизації, потребує зростаючої ефективності використання наявних у національних фондах інформаційних ресурсів і новоствореної інформації в інтересах національного розвитку [8, с. 6].

Все це свідчить про те, що автоматизація, комп'ютеризація, інформатизація суспільного життя зумовлює створення якісно нового напрямку криміналістичної науки – «електронної криміналістики». Слідча і судова практика уже сьогодні потребують проведення спеціальних обстежень новітньої цифрової, електронної, телекомунікаційної техніки – цілої системи мобільного зв'язку, мобільних телефонів, смартфонів, планшетів, ноутбуків та субноутбуків, електронних онлайн-засобів, електронних веб-проектів, системи відеоспостереження, сервісів всесвітньої мережі інтернет і їх відповідного програмного забезпечення.

Це обумовлено тим, що сьогодні з'явилися зовсім нові способи вчинення злочинів: кіберзлочинність, злочинність у сфері високих інформаційних технологій тощо. В повсякденний побут ввійшли також і такі нові терміни як «звукові, запахові, електронні і геномні сліди», «електронний підпис», «електронний документ». Вочевидь практика потребує розробки нових засобів і методів їх виявлення, порядку їх збирання і дослідження.

Водночас у сучасному вигляді криміналістична наука являє собою цілісну систему наукових знань, що має слугувати цілям: а) пізнання, доказування, розслідування юридично значущих фактів; б) запобігання та протидії злочинним проявам; в) забезпеченню встановлення істини в конституційному, цивільному, господарському, адміністративному і кримінальному судочинстві.

Очевидним є той факт, що тисячолітній досвід накопичення наукового знання призвело до того, що сьогодні наука криміналістика уже переросла свій власний потенціал і вийшла за межі «поліцейської техніки», «поліцейської лабораторії», «поліцейської науки», «науки про розслідування злочинів» [13, с. 48], «науки про закономірності механізму вчинення кримінального правопорушення, технічні засоби, тактичні прийоми і методи виявлення фактичних даних про його сліди».

Узагальнений досвід практики і наукових досліджень [14, с. 98-177] свідчить, що сьогодні засоби, методи та прийоми криміналістики успішно використовуються для встановлення юридично значущих фактів у найрізноманітніших галузях освіти, науки і практичної діяльності [2, с. 481-494].

Тому очевидно, що предметом науки криміналістики сьогодні виступають закономірності, що характеризують утворення, виявлення, оцінку юридично значущих фактів, які досліджуються загально філософськими, загальнонауковими, конкретно науковими, так і спеціальними засобами, методами, технологіями в процесі пізнання та доказування і використовуються в окремих видах судочинства з метою забезпечення верховенства права, законності та справедливості. Сьогодні все більше стає важливим здійснення актуальних наукових досліджень у галузі широкомасштабних (глобальних) обчислень, тому вчені все частіше розробляють проміжне програмне забезпечення (middleware), бібліотеки та інструментальні засоби, що дозволяють спільно використовувати територіально розподілені ресурси як єдину потужну платформу. Такий підхід до обчислень відомий останнім часом як ґрід-обчислення. Саме ґрід-системи дозволяють здійснювати безпечне та скоординоване спільне використання ресурсів в освіті, науці і практиці. Таким чином, сучасний стан інформаційних відкриттів дозволяє виявляти кореляційні залежності, наприклад, між елементами криміналістичної характеристики певної категорії злочинів із допомогою застосування математичної обробки репрезентативної вибірки кримінальних проваджень. Отже, майбутнє науки криміналістики – це її подальший активний розвиток, зміна кордонів та сфер впливу, а також виникнення нових сучасних напрямів, розробки і впровадження в освітянську, наукову та практичну діяльність новітніх автоматизованих систем, ноозасобів і ґрід-технологій [3, с. 14].

II. Криміналістика як навчальна дисципліна. Криміналістика як навчальна дисципліна має вагоме значення для підготовки висококваліфікованих фахівців у найрізноманітніших галузях правничої освіти, юридичної науки, сфери правосуддя, судочинства, правопорядку, правоохоронної та правозахисної діяльності.

Як навчальна дисципліна вона сприяє забезпеченню суспільних потреб щодо гарантування безпеки людини, суспільства, держави від різного роду загроз і залежить від освітніх стандартів та окреслених завдань підготовки відповідних кадрів (слідчих, експертів, оперативних працівників, прокурорів, адвокатів, правозахисників, суддів тощо), також від виду та ресурсного інноваційного забезпечення навчального закладу (центр, факультет, академія, інститут, університет). Тому очевидно, що формування новітніх підходів до розвитку, удосконалення, модернізації та реформування викладання криміналістики на сучасному етапі в Україні з позицій Лісабонської стратегії та принципів Болонського процесу, рекомендацій Педагогічної Конституції Європи обов'язково має базуватися на використанні можливостей сучасних навчальних ноозасобів, ґрід-технологій і електронних мультимедійних освітніх комплексів. А це означає, що новий погляд на предмет, систему і завдання науки криміналістики відображає головні світові тенденції новітнього часу, обумовленого епохою глобалізації.

III. Криміналістика як сфера практичної діяльності. Криміналістика як система наукових знань – це юридична наука, яка покликана об'єктивно і справедливо забезпечити розв'язання праксеологічних завдань у сфері правосуддя, судочинства, правоохоронної та правозахисної діяльності з метою гарантування безпеки людини, суспільства, держави від різного роду загроз, ризиків і небезпек [1, с. 3].

Дана система криміналістичних знань дозволяє найкоротшим шляхом вирішувати завдання і знаходити відповіді на сформульовану ще давніми римськими юристами семичленну формулу: Qbis?, Quid?, Ubi?, Quibus auxiliis?, Cur?, Quomodo?, Quando? – Хто?, Що?, Де?, З чією допомогою?, Для чого?, Яким чином?, Коли?

Криміналістика як сфера практичної діяльності своїми засобами, методами і технологіями сприяє ефективному забезпеченню запобігання, протидії, розслідування правопорушень, кримінальних проступків і злочинів. Зміни, які відбуваються в епоху глобалізації обумовлюють необхідність системного криміналістичного забезпечення діяльності органів юстиції, правосуддя, судочинства та правозахисних організацій з метою запобігання правопорушенням, відновлювання справедливості та забезпечення реалізації конституційних прав і обов'язків людини та громадянина на засадах верховенства права, законності і об'єктивності.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Нині майже неможливо уявити ефективну стратегію, мистецтво, організацію і тактику запобігання, протидії, розслідування злочинів без впровадження в діяльність органів правосуддя, судочинства, правопорядку новітніх здобутків криміналістичної науки. Об'єктивне пізнання та доказування юридично значущих фактів, подій і явищ можливе тільки на основі використання як традиційних, так і сучасних криміналістичних знань, навиків і вмінь. Інтернет, BEEZONE – засоби, ноометодики і грид-технології створюють безпрецедентні умови та можливості для розширення онлайн-навчання, системних наукових досліджень, швидкої обробки інтегративної юридично значущої інформації.

Сьогодні нами проводяться комплексні наукові дослідження, спрямовані на розвиток дистанційної віртуальної онлайн-освіти. У зв'язку з цим проводиться розробка і впровадження в освітянську, наукову та практичну діяльність таких творчих проєктів: а) ведеться розробка і забезпечується формування нових юридичних спеціалізацій, нових навчальних дисциплін, нових курсів та спецкурсів, заняття по яких планується проводити з використанням засобів дистанційного віртуального онлайн-навчання; б) в 2002-2014 навчальних роках здійснили розробку, провели пілотажне дослідження та організували експериментальну апробацію у навчальному процесі юридичного і економічного факультетів та Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка і Навчально-наукового інституту підготовки слідчих і криміналістів реальних можливостей використання новітньої методики «V3 – Юлій Цезар», «Сократ» і практикуму просторового сприйняття інформації за допомогою багаторівневих планіметричних схем для вдосконалення організації проведення навчальних занять з курсу «Правознавство», «Суд і правоохоронні органи», «Права людини», «Основи матеріального права», «Криміналістика», «Теорія судового пізнання», «Судова експертологія».

Підготовлена концепція інноваційного трансформаційного розвитку в галузі теорії і практики сучасного наукового забезпечення правосуддя, судочинства, правопорядку, яка базується на основі використання сучасних досягнень науки криміналістики, судової психофізіології, судової експертології, теорії оперативного-розшукового пізнання, а також використанні в навчальному процесі розроблених нами таких мультимедійних навчальних відеофільмів та програмних продуктів: а) «Електронний мультимедійний підручник «Криміналістика»; б) автоматизована комп'ютерна система «Слідчий Аналітик» (АКССА), Версія 1.0; в) відеофільми «Ганс Гросс – визначний діяч світової криміналістики», «Генезис криміналістичної думки», «Перехват», «Заручник»; б) використання інтернет-засобів і грид-технологій зумовлює революційний прорив в системі юридичної і криміналістичної освіти, оскільки надають системі дистанційної освіти багато нових дидактичних інструментів. Тому головною метою підвищення якості криміналістичної освіти, науки і практики є відкриття нових можливостей для наукової, дослідницької, конструкторської діяльності та навчання, а також надання високоякісних освітніх послуг сучасними закладами освіти, студентам та фахівцям, освітнього простору, а також сприяння розвитку нових стратегій освіти, електронного та дистанційного навчання за допомогою новітніх інформаційних та телекомунікаційних інтерактивних технологій в системі вищої криміналістичної освіти України. Вважаємо, що упровадження нових ноозасобів, інтерактивних методик і грид-технологій у освітній процес і наукову діяльність юридичних вузів, з урахуванням особливостей сучасного стану технологій навчання і виховання, є необхідною умовою для подальшого розвитку інституту юридичної освіти, правничої науки, слідчої, експертної і судової практики в Україні.

Джерела та література

1. Біленчук П. Д. Наукове забезпечення діяльності судової влади, правосуддя і судочинства в Україні / П. Д. Біленчук // Організаційно-правові засади забезпечення діяльності судової влади, правосуддя і судочинства в Україні (Матеріали круглого столу, 23 вересня 2014 р., м. Київ). – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2014. – С. 3.
2. Біленчук П. Д. Криміналістика. Кредитно-модульний курс: підручник / П. Д. Біленчук, Г. С. Семаков / За ред. П. Д. Біленчука. – 4-те вид. змін., доповн. і доопр. – К.: ВД «Дакор», 2014. – 520 с.
3. Біленчук П., Ярмолюк А. Поліцейська наука і криміналістика в третьому тисячолітті: системний аналіз / П. Біленчук, А. Ярмолюк // Юридичний вісник України. – 2015. – № 13 (1030). – С. 14.
4. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики / Г. Гросс. – Новое изд. перепеч. с изд. 1908 г. – М.: ЛексЭст, 2002. – 1088 с.
5. Когутич І. І. Криміналістичні знання, їх сутність і потреба розширення меж використання: монографія / І. І. Когутич. – Львів: Тріада Плюс, 2008. – 420 с.
6. Котюк І. І. Теорія судового пізнання: монографія / І. І. Котюк. – Київ: Київський університет, 2006. – С. 6.

7. Криминалістика: інформаційні технології доказування. Учебник для вузів / Под ред. В. Я. Колдина. – М.: Зерцало, 2007. – С. 15-17.
8. Національний інформаційний комплекс і його роль у глобальному інформаційному просторі: монографія / О. С. Онищенко, В. М. Горючий, В. І. Попик та ін.: НАН України, Нац. б-ка України ім. Вернадського. – К.: Нац. б-ка України ім. Вернадського, 2014. – 218 с.
9. Perkins R. M. Elements of Polis Science. – Chicago, 1942. – P. 15-16.
10. Technika kriminalistyczna. Pod redakcja Wlodzimierza Kedzierskiego. Tom 1. – Szczytno, 2002. – С. 16–18.
11. Чисників В. М. Основоположник «наукової поліції» / В. М. Чисників // Юридичний вісник України. – 2008. – № 16. – 19-25 квітня. – С. 12.
12. Черноус Ю. М. Криміналістика як навчальна дисципліна / Ю. М. Черноус // Актуальні питання теорії і практики криміналістичної науки. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 25 січня 2015 р.) // Національна академія внутрішніх справ. – Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2015. – С. 44-47.
13. Шепітько В. Ю. Тенденції криміналістики в умовах глобалізації сучасного світу / В. Ю. Шепітько // Актуальні питання теорії і практики криміналістичної науки. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 23 січня 2015 р.) – Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2015. – С. 48-50.
14. Юрчишин В. М. Процесуальні функції прокурора у досудовій стадії кримінального провадження: поняття, призначення, система: навч. посіб. / В. М. Юрчишин. – Чернівці: Технодрук, 2014. – 276 с.

Биленчук П., Ярмолюк А. Научное обеспечение криминалистических исследований в третьем тысячелетии. Современный этап развития мировой цивилизации характеризуется системными трансформационными изменениями, поскольку он обусловлен эпохой глобализации. Очевидно, что развитие криминалистики в третьем тысячелетии обусловлено глобализационными процессами, а значит постоянным стремлением науки к расширению объема исследуемых объектов и возможности их познания с помощью современных ноосредств, интерактивных методов и грид-технологий. Сегодня наука криминалістика занимает особое почетное место в познании юридически значимых фактов, событий и явлений современного мира. В то же время историографию, источниковедение, современное состояние и пути приоритетного развития криминалистики наиболее перспективно системно рассмотреть сквозь призму трехмерного мировоззрения: во-первых, проанализировать криминалистику как науку, во-вторых, сформулировать криминалистику как учебную дисциплину и, в-третьих, осветить криминалистику как сферу практической деятельности: экспертной, следственной, судебной, правоохранительной, правозащитной. Объективное развитие науки и техники создает условия для формирования новых отраслей криминалистической теории и методологии, техники и тактики, стратегии и методики таких как: криминалистическое человекознание, криминалистическое следоведение, криминалистическое оружиеведение, криминалистическое почерковедение и т.п.

Ключевые слова: криминалістика, наука, учебная дисципліна, сфера практической деятельности, грид-технологии.

Bilenchuk P., Yarmolyuk A. Criminalistics in the Third Millenium: Education, Science, Practice. The current stage of development of the world civilization is characterized by systematic transformational changes because this stage is caused by the era of globalization. Clearly, the development of criminalistics in the third millennium is governed by the globalization processes, and hence, by permanent desire of science to expand the scope of objects under investigation and of possibilities of their perception by the means of modern nootools, interactive methods and grid technologies. Today criminalistics as a science has a prominent place in the perception of juridically significant facts, events and phenomena of the modern world. At the same time, historiography, source criticism, current stage and the ways of priority development of criminalistics are considered in the most perspective systematic approach through the prism of tridimensional world outlook: the first, to analyze the criminalistics as a science; the second, to determine criminalistics as a taught course (discipline); and the third, to highlight the criminalistics as a field of practice – expert, investigative, judicial, law enforcement and human rights.

Key words: criminalistics, a science, a taught course, a field of practice, grid-technologies.

Рівність перед законом і судом серед інших засад кримінального провадження

У статті досліджено рівність перед законом і судом у взаємозв'язку з іншими засадами кримінального провадження, що визначені Главою 2 Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. Отримано висновок про універсальний характер досліджуваної засади. Акцентовано увагу на прямий діалектичний взаємозв'язок із окремими засадами кримінального провадження.

Ключові слова: рівність перед законом і судом, засади, кримінальне провадження, системний зв'язок, верховенство права.

Постановка наукової проблеми та її значення. Для того, щоб зрозуміти роль та значення засади рівності перед законом і судом у кримінальному провадженні, необхідно розглянути її місце в системі засад кримінального судочинства. У системі встановити роль та значення кожної засади можливо не лише за її власним змістом, але і функціональним призначенням, тобто її функціонуванням в межах всієї системи засад. Тому, нагальним є встановлення ролі, місця та значення засади рівності перед законом і судом поряд із іншими засадами кримінального провадження.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Теоретичне та практичне значення встановлення взаємозв'язку між засадами кримінального провадження, знаходимо у працях С. А. Альперта, В. Г. Гончаренка, Ю. М. Грошевого, Л. Б. Ісмаїлової, О. В. Капліної, О. П. Кучинської, В. Т. Маляренка, В. Т. Нора, В. М. Тертишника та інших. Водночас дослідження рівності перед законом і судом та її взаємозв'язку із іншими засадами кримінального провадження за Кримінальним процесуальним кодексом 2012 року (далі – КПК України) відсутні.

Метою статті є встановлення місця, ролі та взаємозв'язку між засадою рівності перед законом і судом та іншими засадами кримінального провадження, що встановлені главою 2 КПК України. Відповідно до вище зазначеного ставимо такі завдання: 1) аналіз місця засади рівності перед законом і судом серед інших засад кримінального провадження; 2) встановлення взаємозв'язків між засадою рівності перед законом і судом та іншими засадами кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У частині 1 статті 10 Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. встановлено, що не може бути привілеїв чи обмежень у процесуальних правах, передбачених цим Кодексом, за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками [1]. Частина 2 статті 10 КПК України 2012 р. встановлює, що у випадках і порядку, передбачених цим Кодексом, певні категорії осіб (неповнолітні, іноземці, особи з розумовими і фізичними вадами тощо) під час кримінального провадження користуються додатковими гарантіями [1]. Формула досліджуваної засади, що визначена у статті 10 КПК України, нашоєвухе на думку про те, що ця засада знаходиться у взаємозв'язку із іншими засадами кримінального провадження, що визначені Главою 2 КПК України 2012 р.

Зазначимо, що існують різні точки зору з питання щодо кількості засад кримінального провадження. Науковці, що досліджували систему засад (принципів) кримінального провадження (процесу) по-різному зазначали їх кількість. Однак, стаття 7 КПК України «Загальні засади кримінального провадження» встановила їх вичерпний перелік [1].

Нами не ставилось за мету та завдання дослідити систему засад кримінального провадження в цілому, тому обмежимося встановленням місця, визначенням ролі та функціонального взаємозв'язку засади рівності перед законом і судом в системі засад кримінального провадження.

Досягти мети та завдань, які ми поставили перед собою, можливо, використовуючи розроблену О. П. Кучинською концепцію, відповідно до якої стосовно системи принципів кримінального провадження системні зв'язки відображають наступне: 1) статична структура – геометрична побудова системи принципів; 2) динамічна структура – взаємодія між принципами в середині системи; 3) кінематична структура – реалізація системи принципів; 4) функціональна структура – взаємодія системи принципів із середовищем її функціонування; 5) генетична структура – розвиток системи

принципів кримінального провадження [2, с. 9]. Встановити роль та місце рівності серед інших засад кримінального провадження можливо при врахуванні всіх системних зв'язків.

Вважаємо за необхідне зупинитись на тих засадах, які знаходяться в прямому діалектичному зв'язку з засадою рівності перед законом і судом та реалізуються за допомогою одна одної у кримінальному провадженні. Розпочинаючи аналіз взаємозв'язку зазначимо, що аналіз можливий зі встановлення їх змісту. Однак, як зазначає Є. О. Гемай, виклад норм-принципів абстрактний. Водночас норми-принципи у силу їхньої абстрактності відіграють роль своєрідних гіпотез для всіх інших кримінально-процесуальних норм [3, с. 169]. Отже деталізація взаємозв'язку рівності із іншими засадами кримінального провадження відбуватиметься на рівні абстрагування, встановлюючи імовірно-абстрагований характер їх взаємозв'язку.

Дослідження засади рівності перед законом і судом в системі засад кримінального провадження, на наш погляд, доцільно розпочати з засади верховенства права, яка є засадою над засадами. Так, зокрема А. В. Кочура, визначаючи сутність та побудову всієї правової системи, принцип верховенства права вважає базовим принципом і для кримінального процесу [4, с. 517].

Однак з приводу місця, ролі та взаємозв'язку окремих засад між собою існують інші думки. У працях О. П. Кучинської знаходимо, що жоден з принципів не об'єднує інші принципи навколо себе, жоден з принципів не є відображенням або втіленням іншого, домінуючого принципу. При іншому підході «підлеглі» принципи були б поглинуті «панівними» принципами, змістовно розчинилися б у них. Саме тому не існує жодної шкали, за допомогою якої можна було б поділити принципи на головні і другорядні, більш або менш важливі [2, с. 8]. Схоже знаходимо у В. М. Яріна [5, с. 119].

В контексті нашого дослідження вважаємо, що рівність є складовою багатогранності верховенства права у кримінальному провадженні, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Підтвердження цієї думки знаходимо у роботах О. М. Дроздова та А. В. Кочури. Зокрема, О. М. Дроздов вказує, що верховенство права за своїм характером є багатоаспектним принципом і включає низку компонентів, що утворюють його зміст [6, с. 160]. А. В. Кочура зазначає, що верховенство права втілює в собі ціннісний сплав таких ідей як справедливість, рівність, свобода і гуманізм. Даний принцип є базовим, адже він визначає умови та спосіб побудови і діяльності правової системи взагалі, а також її окремих складових – галузей права, у тому числі й кримінально-процесуального права [4, с. 516].

В. Г. Гончаренко зазначає, що основним мірилом торжества справедливості (верховенства права) і законності в суспільстві, як вже зазначалось, є непорушність прав і свобод людини та створення надійних умов їх захисту [7, с. 8]. Звідси рівність слід розуміти як компонент системності верховенства права. Аргументом на користь цієї думки запропонуємо те, що рівність є одним із його елементів, відсутність якого нівелює засаду верховенства права у кримінальному провадженні. Не можливе існування верховенства права у кримінальному провадженні без рівності перед законом і судом.

На думку С. В. Слінька принцип верховенства права повинен бути трансформований у принцип законності, а саме спрямовуватися на неухильне виконання і дотримання законів всіма сторонами процесу, на забезпечення прав та свобод людини та громадянина [8, с. 126]. Тому наступним встановимо взаємозв'язок між засадою рівності та законності у кримінальному провадженні.

Законність під час регулювання суспільних відносин включає в себе правову базу системи законів, міжнародно-правових актів. Наявність закону у правовій державі є фундаментом законності [8, с. 126].

Частина 2 статті 19 Конституції України проголошує, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у способи, що передбачені Конституцією та законами України [9]. Стаття 68 Конституції України встановлює, що кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності [9]. Відповідно, закон обов'язковий для всіх суб'єктів кримінального провадження. А взаємозалежність засади рівності та засади законності проявляється у тому, що органи державної влади мають діяти чітко в межах встановленої їх компетенції, охороняючи права, свободи та законні інтереси учасників кримінального провадження, що передбачені чинним законодавством. Рівність у цьому взаємозв'язку проявляється по-різному. По-перше, рівність передбачена законом та її

дотримання є обов'язковим. По-друге, за недотримання засади рівності у кримінальному провадженні наступає юридична відповідальність. По-третє, всі винятки із дотримання засади рівності чітко регламентовані законом та допускаються на підставі закону і в порядку, передбаченому законом.

Наступна засада, взаємозв'язок із якою варто дослідити, це засада поваги до людської гідності під час кримінального провадження. Б. М. Свірський зазначає, що повага та захист честі і гідності людини означає, по-перше, недопустимість дій, принижуючих честь і гідність людини (образ, погроз, насильства і т.д.); по-друге, недопустимість збирання, використання, зберігання та розголошення хибної, брудної, принижуючої честь, гідність чи ділову репутацію людини недостовірної інформації; по-третє, з повагою ставитись до людини взагалі, до її індивідуального образу, поглядів, переконань, духовного життя, віри, мрій; нарешті – гарантованість відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої приниженням честі і гідності людини, гарантованість судового захисту честі, гідності і ділової репутації людини [10, с.142-143].

Спираючись на результати аналізу юридичної літератури, норм Конституції України, міжнародно-правових актів з питань прав людини, судової практики Європейського суду з прав людини, вітчизняного кримінально-процесуального законодавства та судово-слідчої практики, О. П. Кучинська сформулювала нормативні положення, які випливають із принципу поваги до честі і гідності людини: - під час кримінального провадження не допускається приниження честі і гідності осіб, що беруть у ньому участь; - забороняється домагатись показань або пояснень від осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, шляхом катування, психічного та фізичного насильства, нелюдського поводження, обману, хитрощів, оманливого навіювання, гіпнозу, впливу медичних препаратів, наркотичних засобів або інших речовин, здатних порушити чи послабити свободу дій чи рішень особи, її пам'ять чи здатність мислити, а також інших незаконних дій;- забороняється провадження процесуальних дій у нічний час за винятком невідкладних випадків; під час провадження процесуальних дій слідчий зобов'язаний вживати заходів з недопущення розголошення відомостей, що можуть принизити честь і гідність учасників кримінального провадження або інших осіб; провадження процесуальної дії, пов'язаної з оголенням тіла людини, в присутності осіб іншої статі, окрім лікаря та судово-медичного експерта, не допускається [11, с. 19]. Аналізуючи зазначене вище та встановивши сутність засади рівності у кримінальному провадженні доходимо висновку про те, що взаємозв'язок цих засад проявляється у підставах дискримінаційного характеру, які можуть слугувати приводом до порушення засади поваги до людської гідності.

Взаємозалежність рівності та, наступної досліджуваної засади, доступу до правосуддя та обов'язковості судових рішень як засад кримінального провадження, полягає в наступному. Катріна Фенесток стверджує, що існує чотири елементи, необхідні для надання універсального доступу до правосуддя. Зокрема, четвертий полягає в тому, що доступ до правосуддя означає, що правова система надає кожній стороні – незалежно від рівня доходів, етнічної приналежності чи статі – справедливий слухання перед незалежним і нейтральним суддею, котрий забезпечує правову процедуру у відкритому і гласному судовому процесі, і що кожна людина, яка потребує послуг адвоката, отримує компетентні юридичні послуги [12].

О. С. Захарова дає визначення, що доступність правосуддя – це встановлені та гарантовані державою механізми реалізації права особи на справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення справи судом з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [13, с. 86].

Як результат розуміємо, що між доступом до правосуддя та рівністю є взаємозв'язок, який полягає у наступному: 1) рівність є визначальним елементом того, що кожному, незалежно від будь-яких ознак чи приналежності, гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи у розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону; 2) рівність є складовим механізмом реалізації права особи на справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення справи судом.

Що ж до обов'язковості судових рішень, то незалежно від будь-яких ознак, кожен зобов'язаний безумовно виконувати вирок та ухвали суду, що набрали законної сили.

Найбільш тісний науковий зв'язок простежується між рівністю та змагальністю сторін та свободою в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості. Цей зв'язок відслідковується через використання у ч.2 ст. 22 КПК України поняття «рівні права».

У праці І. Я. Фойницького знаходимо, що «равнымъ образомъ судъ немислимъ безъ ответчика, который долженъ быть заслушанъ: *audiatur et altera pars*. Правило это богато выводами крайней важности, ибо на немъ основываются процессуальныя права сторонъ и ихъ

рівноправність» [14, с. 8]. Автором визначено рівноправність та необхідність участі сторін заради існування судового «порядку».

У літературі знаходимо різні підходи до взаємозв'язку рівності із змагальністю:

1) розуміння рівності та змагальності як єдиного поняття (О. В. Смірнов [15, с. 67], Д. І. Чернооченко [16, с. 40]);

2) розуміння змагальності як рівноправ'я (рівноправності) сторін (Л. Б. Ісмаїлова [17, с. 7], С. М. Даровських [18, с. 34], В. А. Задорожна [19, с. 137]).

Засновуючись на вище викладеному, зазначимо, що рівність всіх учасників судового процесу перед законом і судом знаходиться у нерозривному зв'язку із рівними правами учасників кримінального судочинства, які, в свою чергу, є змістом змагальності у кримінальному провадженні. Варто звернути увагу, що взаємозв'язок між цими двома засадами найтісніший.

О. Г. Яновська, визначаючи структуру засади змагальності, дає нам можливість точніше зрозуміти її сутність. Так на думку автора, в структурі принципу змагальності доцільно виокремлювати лише два основних елементи: 1) наявність сторін; 2) активність сторін [20, с. 344]. Продовжуючи, автор наголошує, що рівноправність сторін повинна передбачати не тільки рівні можливості представити свої права, а й те, що ні одна зі сторін не повинна мати жодних істотних переваг порівняно з другою стороною. Проте рівність прав сторін не може означати їх однаковості [20, с. 346]. Отже, відсутність переваг у однієї сторони у відношенні до іншої є реалізацію засади рівності поряд із засадою змагальності.

Наступна засада, взаємозв'язок якої із рівністю слід встановити, це забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності. Взаємозв'язок проявляється по-різному. Перш за все, право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності надається будь-якій особі незалежно від ознак раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками. По-друге, забезпечення цього права органами державної влади має відбуватись без обмежень у процесуальних правах за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками. По-третє, можливість оскарження є дієвим засобом для відновлення порушеної рівності у кримінальному провадженні.

Наступна засада, взаємозв'язок якої із рівністю встановимо, це засада публічності. Стосовно кримінального процесу, на думку Д. І. Чернооченко принцип публічності (офіційності) означає виконання відповідними державними органами діяльності з порушення, розгляду і вирішення кримінальних справ в інтересах суспільства і держави, незалежно від розсуду зацікавлених осіб [16, с. 40-41].

Вважаємо, що взаємозв'язок засади рівності та публічності проявляється у тому, що у правовій та соціальній державі поєднання цих засад призводить до належного виконання завдань кримінального провадження незалежно від того, якими ознаками наділений будь-який учасник кримінального провадження, і як результат: - швидке, повне та неупереджене розслідування і судовий розгляд кримінального провадження; - притягнення до відповідальності особи в міру її вини; - жоден невинуватий не має бути обвинувачений або засуджений; - жодна особа не повинна бути піддана необгрунтованому процесуальному примусу; - до кожної особи має бути застосована належна правова процедура.

У науковій літературі згадується про реалізацію рівності перед законом і судом у поєднанні з засадою мови, якою здійснюється кримінальне провадження. Принцип мови кримінального судочинства забезпечує конституційне положення про рівність всіх перед законом і судом, є передумовою реалізації інших принципів кримінального процесу, а тому його порушення є підставою для скасування вироку та інших процесуальних рішень, прийнятих у справі [21, с. 278]. У кримінальному процесі дія цього принципу є особливо важливою, оскільки уміння вільно говорити і зрозуміти зміст висловленого сприяє досягненню істини і, передусім, забезпечує обвинуваченому право на захист [16, с. 37].

Оскільки мовна ознака визначена ч.1 ст. 10 КПК України як така, за якою не може бути привілеїв чи обмежень у процесуальних правах, то в контексті засади мови, якою здійснюється кримінальне провадження, взаємозв'язок між рівністю простежується у тому, що: 1) не може бути привілеїв у учасників кримінального провадження, які володіють державною мовою; 2) не може бути

обмежень у осіб, які не володіють державною мовою, а засобом уникнення таких обмежень є користування послугами перекладача.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Встановлення ролі, місця засади рівності перед законом і судом у кримінальному провадженні серед інших його засад дозволило сформулювати наступні висновки:

1) рівність перед законом і судом є універсальною засадою та взаємодіє зі всіма засадами кримінального провадження;

2) кожна засада кримінального провадження, що визначена Главою 2 КПК України, розповсюджується на будь-якого учасника кримінального провадження незалежно від ознак раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками;

3) засада рівності перед законом та судом має прямий діалектичний взаємозв'язок із наступними засадами: 1) верховенство права; 2) законність; 3) повага до людської гідності; 4) доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень; 5) змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 6) забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; 7) публічність; 8) мова, якою здійснюється кримінальне провадження;

4) засада рівності перед законом і судом є проявом проголошеної статтею 1 Конституції України нашої держави як соціальної, встановлюючи, таким чином, соціальний напрямок кримінального провадження.

Відповідно до зазначеного перспективним вважаємо дослідження взаємозв'язку між верховенством права та іншими засадами кримінального провадження, а також аналіз співвідношень рівності перед законом і судом та змагальності сторін та свободи в поданні ними до суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості.

Джерела та література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Кучинська О. П. Системність принципів кримінального провадження як визначальний фактор їх ефективного регуляторного впливу на кримінально-процесуальні відносини / О. П. Кучинська // Адвокат. – 2012. – № 1. – С. 7-11.
3. Гемай С. О. Норми-принципи як окремий вид нетипових норм кримінально-процесуального права / С. О. Гемай // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 1. – С. 163-171.
4. Кочура А. В. Принцип верховенства права як базовий принцип кримінального процесу / А. В. Кочура // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 516-521 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2010_4_81.pdf.
5. Ярін В. М. Кримінально-процесуальні принципи розслідування злочинів / В. М. Ярін // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2002. – № 4. – С. 117-120.
6. Дроздов О. Актуальні проблеми реалізації окремих засад кримінального процесу в провадженні за нововиявленими обставинами / О. Дроздов // Вісник Національної академії правових наук України. – 2014. – № 2. – С. 156-169.
7. Гончаренко В. Г. Засади верховенства права та законності кримінального провадження в плані здійснення захисту / В. Г. Гончаренко // Вісник Академії адвокатури України. – 2013. – Число 3. – С. 4-10.
8. Слінько С. В. Принципи кримінального процесу: теорія та практика співвідношення з нормами міжнародного права / С. В. Слінько // Право і Безпека. – 2011. – № 4. – С. 124-127.
9. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>.
10. Свірський Б. М. Визначення принципу поваги до людської гідності у кримінально-процесуальних нормах / Б. М. Свірський // Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Право. – 2013. – Вип. 6. – С. 138-145.
11. Кучинська О. П. Принцип поваги до честі і гідності людини у кримінальному процесі / О. П. Кучинська // Адвокат. – 2012. – № 4. – С. 17-19.
12. Фанесток Катріна. Роздуми про доступ до правосуддя. За матеріалами Другої Міжрегіональної Конференції «Доступ до правосуддя», м. Кременчук, березень 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.khpg.org/index.php?id=1008954601>
13. Захарова О. С. Доступність правосуддя за законодавством України / О. С. Захарова // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2014. – Вип. 64. – С. 81-86.

14. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. Том 1. – Изд. 2-е. – СПб., 1896. – 594 с.
15. Смирнов А. В., Калиновский К. Б. Уголовный процесс. 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Кнорус, 2008. – 704 с.
16. Чернооченко Д. І. Теоретико-правові засади формування принципів кримінального судочинства в конституційному процесі України / Д. І. Чернооченко // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. – 2014. – № 2. – С. 34-42.
17. Ісмаїлова Л. Б. Процесуальні та етико-психологічні питання забезпечення рівності сторін в кримінальному судочинстві України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Л. Б. Ісмаїлова; Акад. адвокатури України. – К., 2007. – 20 с.
18. Даровських С. М. К вопросу о соотношении понятий «состязательность» и «равноправие сторон»/ С. М. Даровських // Вестник ЮУрГУ. Серия «Право». Выпуск 11. – 2007. – № 18. – С. 33-36.
19. Задорожная В. А. Содержание принципа равенства всех перед законом и судом в уголовном судопроизводстве / В. А. Задорожная // Вестник ЮУрГУ. Серия «Право». – Выпуск 7. – 2006. – № 5. – С. 136-139.
20. Яновська О. Г. Зміст засади змагальності та правові умови її реалізації в кримінальному провадженні / О. Г. Яновська // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2013. – Вип. 59. – С. 343-349.
21. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: учебник / отв. ред. П. А. Лупинская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2009. – 1072 с.

Костенко М. Равенство перед законом и судом среди других принципов уголовного производства. В статье исследованы равенство перед законом и судом во взаимосвязи с другими принципами уголовного производства, которые определены Главой 2 Уголовного процессуального кодекса Украины 2012 года. Акцентировано внимание на прямую диалектическую взаимосвязь с отдельными принципами уголовного производства. Среди них: 1) верховенство права; 2) законность; 3) уважение человеческого достоинства; 4) доступ к правосудию и обязательность судебных решений; 5) состязательность сторон и свобода в предоставлении ими суду своих доказательств, в доведении перед судом их убедительности; 6) обеспечение права на обжалование процессуальных решений, действий или бездействия; 7) публичность; 8) язык, на котором осуществляется уголовное производство. Получено заключение об универсальном характере исследуемой основы. Определено, что принцип равенства перед законом и судом является проявлением провозглашения статьей 1 Конституции Украины нашего государства как социального, устанавливая, таким образом, социальное направление уголовного производства.

Ключевые слова: равенство перед законом и судом, принципы, уголовное производство, системная связь, верховенство права.

Kostenko M. Equality before the Law and Court among Other Principles of Criminal Proceedings. In the article equality before the law and court in interrelation with other principles of criminal proceedings, which are defined by Chapter 2 of the Criminal Procedural Code of Ukraine of 2012, have been investigated. The attention has been paid to direct dialectic interrelation with separate principles of criminal proceedings. Among them are: 1) rule of law; 2) legality; 3) respect for human dignity; 4) access to justice and obligation of judgments; 5) competitiveness of the parties and their freedom in providing the court with evidence, in convincing the court of its conclusiveness; 6) ensuring the right for the appeal of proceeding decisions, actions or inaction; 7) publicity; 8) language in which the criminal proceedings are carried out. The decision about the universal character of the studied basis has been made. According to the article 1 of the Constitution of Ukraine our state is declared social, therefore establishing the social direction of criminal proceedings. Thus, it has been defined that the principle of equality before the law and court is manifestation of this declaration.

Key words: equality before the law and court, principles, criminal proceedings, systematic connection, rule of law.

Дія в часі кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за зловживання впливом

Досліджено співвідношення раніше чинних норм, що передбачали відповідальність за зловживання впливом та відповідної законодавчої новели, а також їх темпоральну дію. Констатовано необхідність перегляду вироків щодо осіб, які раніше вчинили діяння, що нині охоплюються ст. 369-2 КК України, але були засуджені за одержання хабара. Автор доводить, що у внесенні змін щодо норм, які регулюють кримінальну відповідальність за «лобізм», немає жодної системи; у результаті безсистемності внесення змін у досліджувані норми кримінальна відповідальність то посилювалася, то пом'якшувалася; збільшився обсяг криміналізації щодо зловживання впливом (коло діянь, за які передбачається кримінальна відповідальність, перелік осіб, які можуть бути суб'єктами цього злочину).

Ключові слова: зловживання впливом, неправомірна вигода, хабар, дія закону про кримінальну відповідальність в часі

Постановка наукової проблеми та її значення. Кримінально-правові антикорупційні норми в Україні невинно змінюються. Лише протягом п'яти останніх років зміни до відповідних статей КК України вносилися дев'ять разів. Окремі законодавчі новели були чинними лише кілька днів. При цьому, з одного боку, постійно декларується необхідність посилення кримінальної відповідальності за корупційні злочини, з іншого, інколи має місце фактичне пом'якшення відповідальності. Тому важливо з'ясувати, як діють відповідні кримінально-правові норми в часі. Особливо гостро це питання стоїть щодо осіб, які засуджені раніше і зараз відбувають покарання за статтями КК України, що передбачають більш суворі санкції, ніж нововведені.

Правильне вирішення поставленого питання зободенне не лише для вирішення долі конкретних засуджених. Важливе воно й для загальної оцінки кримінального законодавства України у цій частині – з'ясування ступеня його досконалості, оцінки того, наскільки політичні декларації відповідають фактичним законодавчим рішенням. Адже застосуванню підлягають не наміри та побажання законодавця, а правова норма у тій формі, в якій вона втілена в статтях закону. У цьому аспекті можуть і повинні бути сформульовані також *de lege ferenda*, спрямовані на подолання невідповідностей між законодавчими задумами та їх реалізацією.

Аналіз досліджень проблеми цієї проблеми. Проблема відповідальності за корупційні злочини неодноразово досліджувалася в українській кримінально-правовій літературі. Вагомий внесок у її вирішення внесли П. П. Андрушко, В. М. Киричко, Р. Л. Максимович, М. І. Мельник, В. І. Тютюгін, які висвітлювали відповідні питання у коментарях до КК України, монографіях, публікаціях у періодичних виданнях. Звісно, що при цьому вони не оминали і законодавчої новели – статті 369-2 КК України «Зловживання впливом», зупинялися на положеннях, які стосуються дії відповідної кримінально-правової норми у часі. Разом із тим далеко не всі питання, які виникають щодо прямої, зворотної і переживаючої дії кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за «лобізм», знайшли своє однозначне і остаточне вирішення. Продовжують залишатися дискусійними, зокрема: яким є співвідношення раніше чинних щодо відповідних посягань норм та відповідної законодавчої новели в аспекті співвідношення загальної та спеціальної норм, складених норм та їх складових, чи підлягають перегляду вироки щодо осіб, які раніше вчинили діяння, що нині охоплюються ст.369-2 КК України, але були засуджені за одержання хабара. Вирішення питання ускладнюється тим, що в цьому випадку «накладаються» положення, які стосуються власне дії кримінального закону у часі (тобто, колізії раніше прийнятого закону і закону, запровадженого пізніше) та співвідношення загальних і спеціальних норм (які відносяться до конкуренції). Саме в такому аспекті проблема, піднята у цій публікації, не аналізувалася, що вказує на перспективність її розгляду. Тому можна констатувати, що питання, які є предметом цієї публікації, продовжують залишатися актуальними і потребують дослідження.

Формулювання мети та завдань статті. Мета статті, насамперед, у з'ясуванні того, які кримінально-правові норми охоплювали (які статті КК України передбачали) використання службового впливу для прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави до

доповнення КК України ст. 369-2 «Зловживання впливом». Оскільки більшість таких норм, нехай і змінених, продовжують існувати в чинному праві, виникає потреба вивчити їх співвідношення з вказаною законодавчою новелою, зокрема, встановити, чи не перебувають вони у співвідношенні загальних та спеціальних норм та які саме норми є загальними, а які спеціальними. Вирішення цього питання стане підставою для висновку про прийнятність застосування правила, згідно якого пріоритет надається спеціальній кримінально-правовій нормі.

Враховуючи, що законодавство у цій частині змінювалося неодноразово, виникає потреба вивчити, які ж з відповідних норм мають зворотну дію та на злочини, вчинені у який період, ця зворотна дія поширюється, чи виникає явище, яке в теорії іменують «переживаючою дією» кримінального закону та які часові рамки такої дії.

Положення, які стосуються співвідношення загальних та спеціальних, складених норм та їх складових, раніше діючих і нині чинних норм, які передбачають відповідальність за «лобізм» необхідно розглядати комплексно. Такими чином, головне питання, яке поставлене перед цим дослідженням і має бути вирішене в ході його проведення, є питання про те, якими ж правилами слід керуватися при визначенні юридичної підстави кримінально-правової кваліфікації – правилами вирішення темпоральної колізії чи правилами подолання конкуренції норм.

На основі висвітлення вказаних теоретичних питань, можна буде приступити і до вирішення більш прикладних. Зокрема тих, які стосуються умов, за яких вироки щодо осіб, які відбувають покарання за раніше чинним законом, підлягають перегляду на підставі правил про зворотну дію кримінального закону.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Досягнення мети цього дослідження нерозривно пов'язане з аналізом змін, які відбулися в кримінальному законодавстві України в частині регламентації відповідальності за явище, що у всьому світу одержало назву «лобізм», а в законодавстві України позначене як «зловживання впливом».

Злочин, передбачений ч.1 ст. 369-2 «Зловживання впливом», проявляється у спонуканні до зловживання впливом і полягає у таких діяннях: 1) пропозиція, неправомірної вигоди особі, яка пропонує чи обіцяє (погоджується) за таку вигоду або за надання такої вигоди третій особі вплинути на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави; 2) обіцянка неправомірної вигоди; 3) надання неправомірної вигоди.

У ч.ч. 2, 3 ст. 369-2 передбачене власне зловживання впливом, яке полягає у таких діях: 1) прийняття пропозиції неправомірної вигоди для себе чи третьої особи за вплив на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави; 2) прийняття обіцянки неправомірної вигоди; 3) одержання неправомірної вигоди; 4) пропозиція чи обіцянка здійснити вплив за надання неправомірної вигоди; 5) прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, поєднане з вимаганням такої вигоди.

Аналіз диспозиції ст. 369-2 КК України показав, що у цій статті встановлена відповідальність за три склади злочину. Один полягає у підкупі - наданні (пропозиції, обіцянці) неправомірної вигоди за вплив на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави (ч.1 ст. 369-2). Другий – у прийнятті такої пропозиції. А третій – у пропозиції чи обіцянці вплинути на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави (ч.2 ст. 369-2, у цій частині передбачено два склади злочину). Таким чином, ця стаття охоплює як вплив на особу, з метою наступного вчинення нею дій корупційного характеру, так і дії підкупленої особи.

В аспекті поставленого перед цією публікацією завдання ключове значення має питання про те, чи були криміналізовані такі діяння раніше, якщо так, то чи в ході внесення змін і доповнень до КК України відповідальність посилювалася чи пом'якшувалася. Аналіз раніше діючого і нині чинного законодавства України дає підставу для висновку, що по-перше, відбувається криміналізація діянь, за які, раніше не наставала кримінальна відповідальність, по-друге, змінюються юридичні підстави відповідальності за діяння, які і раніше були злочинами, по-третє, змінюється караність відповідних діянь. Підтвердити цей висновок можна і потрібно шляхом порівняльного аналізу законодавства, яке діяло до початку антикорупційних змін, численних проміжних законів та нині чинних кримінально-правових норм.

В період дії КК України 1960 р. та з прийняттям чинного КК України 2001 р. окремих норм, у яких би була передбачена кримінальна відповідальність за зловживання впливом, не існувало. Проте за частину діянь, які зараз охоплюються ст. 369-2 КК України, все ж наставала кримінальна відповідальність. Мова йде про одержання незаконної винагороди службовою особою за вплив на прийняття рішення іншими особами. Такі дії кваліфікувалися як одержання хабара та були передбачені у ст. 368 КК України.

Ця стаття охоплювала одержання службовою особою в будь-якому вигляді хабара за виконання чи невиконання в інтересах того, хто дає хабара, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища. Як відзначалося в літературі, «будь-яка дія з використанням наданої влади чи службового становища» охоплює собою: 1) вчинення посадовою особою діяння в межах своєї службової компетенції; 2) віддання вказівок, розпоряджень, наказів підлеглим або підконтрольним посадовим особам; 3) використання свого службового становища для впливу на вищих посадових осіб в компетенції котрих знаходиться вчинення певного діяння, або для впливу на колегіальний орган (переконання їх у доцільності вчинення такого вчинку, введення в оману при підготовці того чи іншого рішення); 4) використання свого службового авторитету, авторитету посади чи органу, в якому працює винний для впливу на працівників інших організацій, відомств, завдяки чому ті вчиняють відповідне діяння [4, с. 498-499; 3 с. 507].

У зв'язку з цим, слід вказати, що слово «вплив» у значенні, яке стосується вирішення кримінально-правових питань означає – сила влади, авторитету, вага [5, с. 382]. Тобто особа, що зловживає впливом, повинна займати досить авторитетне становище, мати відповідний статус, які дозволяють вплинути на іншу особу, уповноважену на виконання функцій держави.

Власне отримання незаконної винагороди за використання свого службового авторитету, авторитету посади чи органу, в якому працює винний для впливу на працівників інших організацій, відомств і є «зловживанням впливом» службовою особою, за яке була передбачена кримінальна відповідальність у ст. 368 КК України, до прийняття Закону України від 11 червня 2009 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» [8]. Цим законом КК України було доповнено ст. 369-1 «Зловживання впливом», у якій виокремлено отримання незаконної винагороди службовою особою за вплив на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави у окремий склад злочину. При цьому до диспозиції ст. 368 КК України зміни не вносилися, але фактично зміст передбаченою нею норми змінився (звужився) – перестав охоплювати мету використання свого службового авторитету, авторитету посади чи органу, в якому працює винний для впливу на інших працівників, завдяки чому ті вчиняють відповідне діяння. Тобто ст. 369-1 КК України стала спеціальною щодо ст. 368 КК України у частині одержання неправомірної вигоди за вплив на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави.

Якщо до введення в дію ст. 369-1 КК України «Зловживання впливом» кримінальна відповідальність за аналізовані діяння службових осіб була передбачена, то за аналогічні дії інших категорій осіб така відповідальність не встановлювалася. Тому з доповненням Кримінального кодексу України ст. 369-1 КК України законодавець усунув цю прогалину.

На цьому удосконалення кримінального закону у зв'язку з постійними антикорупційними кампаніями не закінчилося. Не минули ці зміни і посягання, яке в КК України назване «Зловживання впливом».

Так відповідно до Закону України від 21 грудня 2010 р. «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України щодо запобігання та протидії корупції» [6] ст. 369-1 КК України втратила чинність. Натомість Законом України від 07 квітня 2011 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» КК України було доповнено ст. 369-2 «Зловживання впливом» [9]. Ця стаття зазнала двох змін: Законом України від 18 квітня 2013 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» [10] і Законом України від 18 квітня 2013 р. «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» [11] та нової редакції згідно із Законом України від 13 травня 2014 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» [7].

У зв'язку з великою кількістю змін, яких зазнала норма про отримання незаконної винагороди за обіцянку вплинути на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави, виникає декілька запитань: по-перше, які саме діяння, щодо якого кола осіб у період дії, якого закону були криміналізовані; по-друге, як діє закон про кримінальну відповідальність за зловживання впливом в часі.

Отож, як уже зазначалося, раніше кримінально караним було «зловживання впливом» лише службових осіб і полягало у одержанні хабара. При цьому вигодонабувачем міг бути не тільки суб'єкт злочину, але й третя особа. Така ситуація існувала до 01 січня 2011 р., коли набрала чинності ст. 369-1

КК України «Зловживання впливом», де у ч. 2 було передбачено кримінальну відповідальність за одержання неправомірної вигоди за вплив на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави, а у ч.3 кримінальна відповідальність посилювалася у випадку якщо отримання такої вигоди поєднане з вимаганням. Суб'єкт цього складу злочину – загальний, а вигодонабувачем міг бути лише суб'єкт злочину. Відповідно, «зловживання впливом» в інтересах третіх осіб не було криміналізоване, за винятком вчинення такого зловживання службовими особами, яке і далі підлягало кваліфікації за ст.368 КК України. Ця стаття діяла лише чотири дні з 01 січня 2011 р. по 04 січня 2011 р.

З 05 січня 2011 р. ст. 369-1 «Зловживання впливом» втратила чинність, а кримінальна відповідальність за аналізовані діяння наставала знову за ст.368 КК України і знову стосувалася лише службових осіб.

Але з 01 липня 2011 р. норма щодо зловживання впливом вкотре виділена у окрему статтю, а саме ч. 2 ст. 369-2 КК України. Відповідне посягання полягає у одержанні неправомірної вигоди за вплив на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави, або у пропозиції здійснити вплив за надання такої вигоди. У ч.3. цієї статті кримінальна відповідальність, як і в ст. 369-1 КК України, посилюється у випадку вимагання вигоди. Обмежень щодо суб'єкта злочину немає. Не передбачається отримання неправомірної вимоги в інтересах третіх осіб.

Варто погодитися з думкою П. П. Андрушка та В. М. Киричка, про те, що норма передбачена у ч. 2, 3. ст. 369-2 КК України є спеціальною, щодо ст. 368 КК України [1, с. 30; 2, с. 239].

Після подальшого внесення змін у ст.369-2 КК України з 18 травня 2013 р. кримінальній відповідальності підлягають і особи, які отримують неправомірну винагороду або пропонують здійснити вплив за таку винагороду не тільки у власних інтересах але і в інтересах третіх осіб.

04 червня 2014 р. введена в дію нова редакція ст. 369-2 КК України, яка у ч. 2 передбачає кримінальну відповідальність за такі альтернативні діяння: прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, або пропозиція чи обіцянка здійснити вплив за надання такої вигоди. У ч. 3 кримінальна відповідальність посилюється у випадку вчинення вимагання. Суб'єкт злочину - загальний. Неправомірна вигода може бути отримана не тільки у власних інтересах, але й в інтересах третіх осіб.

Відповідно до ч. 2 ст. 4 КК України особи, які отримали незаконну винагороду за вплив на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави, підлягають кримінальній відповідальності за законом, який діяв на час вчинення злочину. Оскільки часті зміни норм, які регламентують кримінальну відповідальність за зловживання впливом стосувалися не тільки диспозицій статей, але і їх санкцій, то змінювалася і караність відповідних діянь. А тому доцільно з'ясувати темпоральну дію законів про кримінальну відповідальність щодо «Зловживання впливом».

Описана ситуація вирішується за правилами зазначеними у ч.4 ст. 5 КК України. Відповідно до цієї норми, якщо після вчинення діяння закон про кримінальну відповідальність змінювався декілька разів, зворотну дію в часі має той закон, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи. Тому потрібно встановити, який з вищенаведених законів про кримінальну відповідальність щодо зловживання впливом є найм'якшим щодо кожного складу злочину та альтернативного діяння: одержання хабара (неправомірної вигоди), пропозиція здійснити вплив за надання неправомірної вигоди, прийняття пропозиції неправомірної вигоди, прийняття обіцянки неправомірної вигоди, одержання неправомірної вигоди поєднане з вимаганням такої вигоди.

Весь аналіз, який полягає у порівнянні санкцій відповідних статей, що діяли в різні періоди, надто об'ємний – адже існує 65 елементів (5 діянь та 13 видів санкцій), що підлягають зіставленню. Тому далі будуть наведені лише результати порівняння. Вони зводяться до такого:

1) серед законів, які регламентують кримінальну відповідальність за зловживання впливом, найм'якшим є Закон України від 07 квітня 2011 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» [9]. Його дія поширюється на осіб, які вчинили «Зловживання впливом» у формі одержання незаконної винагороди та пропозиції здійснити вплив за надання такої вигоди у період з 01 липня 2011 р. по 17 травня 2013 р. Дія цього закону поширюється і на діяння вчинені до набрання ним чинності, які полягають у одержанні незаконної винагороди за зловживання впливом;

2) наступні закони, якими змінювалися умови відповідальності за зловживання впливом, – вносилися зміни до ст. 369-2 КК України – посилювали відповідальність. Відповідно, вони поширюють свою дію лише на діяння, вчинені під час дії цих законів, і не мають зворотної дії в часі;

3) кримінальна відповідальність за зловживання впливом, поєднане із вимаганням незаконної винагороди, лише посилювалася, відповідно, жоден з вищенаведених законів зворотної дії у цій частині не має.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Результатом дослідження змін, які були внесені до КК України у контексті боротьби з корупцією і стосуються «Зловживання впливом» стали такі висновки:

1) унесенні змін щодо норм, які регулюють кримінальну відповідальність за «лобізм», немає жодної системи;

2) у результаті безсистемності внесення змін у досліджувані норми кримінальна відповідальність то посилювалася, то пом'якшувалася;

3) збільшився обсяг криміналізації щодо зловживання впливом (коло діянь, за які передбачається кримінальна відповідальність, перелік осіб, які можуть бути суб'єктами цього злочину);

4) санкції ст.368-2 КК України є м'якшими ніж ст.368 КК України, яка передбачала кримінальну відповідальність за аналізовані діяння до виділення їх в окрему норму;

5) існують юридичні підстави для перегляду вироків судів щодо осіб, засуджених за ст.368 КК України (в редакції від 05.04.2001) в частині одержання хабара за вплив на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави, та ч.2 ст.369-1 КК України щодо зміни кримінально-правової кваліфікації діянь цих осіб на ч.2 ст.369-2 КК України (в редакції від 07 квітня 2011 р.).

Варто звернути увагу на необхідності «наскрізного» аналізу змін до КК України під кутом зору застосування зворотної дії відповідних новел.

Джерела та література

1. Андрушко П. П. Доктринальне тлумачення, окремі кримінально-правові аспекти застосування статті 369-2 КК України (Зловживання впливом) / П. П. Андрушко // Аналітика. – 2014. – №15. – С.21-31.
2. Киричко В. М. Кримінальна відповідальність за корупцію / В. М. Киричко. – Харків: Право, 2013. – 424 с.
3. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник. (Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.) / За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – К.: Юридична думка, 2004. – 656 с.
4. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій / В. О. Навроцький. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – 771с.
5. Новий тлумачний словник української мови у трьох томах. – Т. 1 / Укладачі В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – К: Аконті, 2001. – 926 с.
6. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України щодо запобігання та протидії корупції: Закон України від 21 грудня 2010 р. № 2808-VI (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2808-17>.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України: Закон України від 13 травня 2014 р. № 1261-VII (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1261-18/paran120#n120>.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення: Закон України від 11 червня 2009 р. № 1508-VI (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1508-17>.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення: Закон України від 07 квітня 2011 р. № 3207-VI (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3207-17>.
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією: Закон України від 18 квітня 2013 р. № 221-VII (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/221-18/paran40#n40>.
11. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України: Закон України від 18 квітня 2013 р. № 222-VII (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/222-18/paran34#n34>.

Лашук Н. Действие во времени уголовно-правовых норм, предусматривающих ответственность за злоупотребление влиянием. В статье исследуется соотношение ранее действующих норм, предусматривающих ответственность за злоупотребление влиянием и соответствующей законодательной новеллы в аспекте общей и особенной норм. Рассматривается

действие законов об уголовной ответственности за злоупотребление влиянием во времени. В результате чего, установлено, что во внесении изменений относительно норм, регулирующих уголовную ответственность за «лоббизм», нет никакой системы: в результате внесения изменений уголовная ответственность то усиливалась, то смягчалась; увеличился объем криминализации злоупотребления влиянием (круг деяний, за которые предусматривается уголовная ответственность, перечень лиц, которые могут быть субъектами этого преступления); санкции же ст.368-2 УК Украины мягче чем 368 УК Украины, которая предусматривала уголовную ответственность за рассматриваемые деяния до выделения их в отдельную норму. Соответственно есть основания для пересмотра приговоров в отношении лиц, ранее совершивших деяния, сейчас охватываются ст.369-2 УК Украины, но были осуждены за получение взятки.

Ключевые слова: злоупотребление влиянием, неправомерная выгода, взятка, действие уголовного закона во времени

Lashchuk N. Action of the Criminal Legal Norms Providing Responsibility for Abuse of Influence in Time. In the article the correlation between earlier existing rules providing responsibility for abuse of influence and the corresponding legislative novel from the aspect of the general and special norms has been investigated. Action of laws on criminal responsibility for abuse of influence in time has been considered. Therefore, it has been established that no system exists in modification concerning the norms regulating criminal liability for «lobbyism»: as a result of modification criminal responsibility either intensified or softened; the degree of criminalization of abuse of influence (a circle of actions for which criminal responsibility is provided, the list of persons who can be subjects of this crime) increased; sanctions of Article 368-2 of the Criminal Code of Ukraine are softer than those of Article 368 of the Criminal Code of Ukraine which provided criminal responsibility for the considered actions before they became a separate norm. Consequently there is some grounding for revision of sentences concerning people, who earlier made acts, now they are under Article 369-2 of the Criminal Code of Ukraine, but were condemned for bribery.

Key words: abuse of influence, illegal benefit, a bribe, action of the criminal law in time.

УДК 343.126.4

В. Рибалко

Оцінні поняття, використовувані при регламентації застави як запобіжного заходу

Стверджується, що проблематика, пов'язана із застосуванням застави та визначенням її розміру, включає в себе сукупність складних та недостатньо проаналізованих питань. За висновком автора сума застави повинна бути такою, аби забезпечити стримуючий ефект цього заходу; для того, аби визначити, чи слід застосовувати заставу (та в якому розмірі), судді можуть враховувати будь-які особисті фактори (наприклад, ресурси даної особи, її репутацію, зв'язки з тим, хто буде поручителем); справедливою є відмова у застосуванні застави з огляду на те, що особа, яка заявляє клопотання про її внесення, водночас не надає відомостей, необхідних для встановлення її розміру та/або не представляє докази, що могли б засвідчити легальність походження відповідних коштів.

Ключові слова: розмір застави, матеріальне становище, відмова у застосуванні, легальність походження коштів.

Постановка наукової проблеми та її значення. Одним із найскладніших моментів при застосуванні застави є визначення її розміру. Адже судді чи слідчому судді, (який приймає рішення про обрання даного запобіжного заходу) доводиться вирішувати, якою сумою можна стягнути з особи, яка заявляє клопотання про внесення застави, аби така сума не ставила особу у складне матеріальне становище, та, водночас, могла бути дієвим стримуючим фактором для підозрюваного/ обвинуваченого. Ці проблеми обумовлені (крім, нерідко, невисокої кваліфікації правозастосувача), ще й нечіткістю закону (зокрема, використанням деяких оцінних понять), недостатнім теоретичним напрацюванням питання застосування застави як запобіжного заходу, необхідних для правозастосовної практики науково-обґрунтованих рекомендацій. Такі обставини й визначили актуальність та практичне значення досліджень з цієї тематики.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Питанням про запобіжні заходи, зокрема, й застава було приділено немало уваги в працях таких вчених як М. Гранкін, О. Гречишнікова, Т. Донченко, М. Капінус, П. Митник, Г. Попов, Б. Пошва, М. Розін, В. Руднев, Л. Трунова, С. Чельцов тощо. У їх працях містяться цінні наукові ідеї з багатьох питань застосування застави. Вони є важливою теоретичною базою для подальших розробок проблем застосування застави у кримінальному судочинстві.

Мета й завдання статті. Водночас ряд питань носить дискусійний характер, а деякі аспекти специфіки застосування застави вимагають нового підходу та більш глибокого вивчення й осмислення. Це завдання й поставив перед собою автор.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Застава полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок з метою забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків, під умовою звернення внесених коштів в дохід держави у разі невиконання цих обов'язків (ч. 1 ст. 182 КПК України 2012 р.).

Н. Н. Розін, видатний російський процесуаліст, зазначав, що у порівнянні з іншими запобіжними заходами застава є найбільш доцільним способом забезпечення неухилення обвинувачених від явки до слідчого чи в суд (особливо серед менш забезпечених кіл населення, для яких будь-яка втрата майна завжди відчутна) [1, с. 366-367]. З цим твердженням неможливо не погодитися. Застава розрахована на створення у обвинуваченого та підозрюваного достатньо сильного егоїстичного мотиву, спрямованого на неухилення від явки і тим самим до збереження своїх чи заставодавця майнових прав та інтересів [2, с. 210; 3, с. 154; 4, с. 433; 5, с. 27; 6, с. 76].

Одним з найскладніших моментів при застосуванні застави є визначення її розміру. На думку деяких авторів, при встановленні надто великого розміру даного запобіжного заходу, «мета застави – забезпечення явки підозрюваного та обвинуваченого відсувається на задній план, а на перший – виступає отримання якомога більшої суми грошей...» [7, с. 22]. З даним твердженням погодитися не можна. Адже застосування застави не є комерційною діяльністю держави, її метою є забезпечення явки, а також попередження вчиненню нових злочинів. Застава ж виступає способом забезпечення цих цілей.

У вітчизняному КПК законодавець визначає розмір застави з «прив'язкою» до розміру мінімальної зарплати. На думку О. С. Гречишнікової, суму застави слід було б встановлювати у відсотковому відношенні від суми щорічного доходу особи, яка вносить заставу (що може бути легко встановлений з її податкової декларації чи з довідки про зарплату, отриману в бухгалтерії за місцем роботи) [8, с. 108]. Така пропозиція видається неприйнятною: ні для кого не секрет, що «лева» частка економіки України знаходиться в «тіні», а тому встановити реальний, а не задокументований рівень доходів особи, практично не можливо. Тим більше, КПК України не містить заборони щодо того, аби в якості предмета застави виступали гроші, не зароблені, а отримані особою, яка планує вносити заставу, іншим способом: подаровані, знайдені, виграні в лотерею, успадковані тощо.

У ч.4 ст.182 КПК зазначено, що розмір застави повинен достатньою мірою гарантувати виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків та не може бути завідомо непомірним для нього.

Розмір застави визначається суддею, слідчим суддею з урахуванням характеру вчиненого злочину, даних про особу підозрюваного, обвинуваченого, майнового становища особи, що вносить заставу. На практиці сума застави нерідко обирається довільно, не завжди враховуються матеріальні можливості підозрюваного, обвинуваченого, які не здатні внести зазначену суму. Трапляються випадки умисного встановлення таких сум в якості застави, які завідомо неможливі для осіб, що притягуються до кримінальної відповідальності (що не сприяє їх звільненню в необхідних випадках з-під варті).

Межі розміру застави залежать, зокрема, від ступеня тяжкості злочину, у вчиненні якого особа підозрюється/ обвинувачується. Причому у виключних випадках, якщо слідчий суддя, суд встановить, що застава у таких межах не здатна забезпечити виконання підозрюваним, обвинуваченим у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, покладених на нього обов'язків, застава може бути призначена у розмірі, що перевищує встановлені в законі граничні розміри (ч.5 ст.182 КПК).

У юридичній літературі піддається критиці становище, за якого законодавцем або ж не визначено максимального розміру застави, або ж дозволено правозастосувачу [як це передбачено у КПК нашої держави – *В.Р.*] виходити за уже встановлені межі; стверджується, що така ситуація дає широкий простір для зловживань [9, с. 24]. Доля істини у цьому є. Однак не варто забувати й про те, що зараз у багатьох пострадянських державах (в Україні у тому числі) відбулася різка поляризація

населення, поділ їх на надзвичайно багатих і тих, хто ледь зводить кінці з кінцями, середній же прошарок є вкрай незначним. Люди з різними матеріальними статками мають неоднакові можливості. Наприклад, для олігарха, чий дохід становить декілька мільйонів доларів на рік, певна сума може бути достатньою лише для того, аби раз пообідати, натомість простий слюсар-роботяга може за ті гроші місяцями годувати сім'ю. Тому існуюча зараз ситуація, за якої правозастосувач при визначенні суми застави у певних випадках вправі вийти за верхню межу (з урахуванням, зокрема, й матеріального становища особи), є, звісно, не ідеальною, але це швидше перевага, аніж недолік.

До прикладу, по справі экс-ректора Національного університету Державної податкової служби П. Мельника (обвинуваченого у прийнятті неправомірної вигоди у значному розмірі за сприяння у зарахуванні кількох абітурієнтів до цього навчального закладу). Печерський райсуд м. Києва (керуючись положенням абз. 2 ч.5 ст. 182 КПК України) обрав щодо нього заставу у розмірі 25 тисяч мінімальних зарплат. При прийнятті такого рішення (окрім тяжкості інкримінованого злочину та подальшої неналежної процесуальної поведінки) враховувалася також матеріальне становище підозрюваного (зокрема, у оприлюдненій ним податковій декларації, зазначалося, що на його банківському рахунку є кільканадцять млн. гривень, у його власності та власності членів його сім'ї знаходилася значна кількість об'єктів нерухомого майна та автомобілів представницького класу). У подальшому Апеляційний суд м. Києва скасував постанову судді Печерського районного суду від 22 квітня 2014 р. у частині визначення П. Мельнику розміру застави та визначив заставу в розмірі 500 мінімальних зарплат [10, 11, 12]. І хоча початковий розмір даного запобіжного заходу було знижено аж у 50 разів, все одно сума коштів, які в подальшому були внесені на спеціальний рахунок, становили приблизно 40 річних [! – В.Р.] пенсій середньостатистичного українського пенсіонера.

Як уже зазначалося, при визначенні розміру застави потрібно в обов'язковому порядку враховувати матеріальне становище особи, яка вносить заставу. Адже не кожному під силу внести заставу в розмірі, який встановлений в законі. Тому необхідно передбачити, що у виключних випадках розмір застави може бути встановлений *нижче мінімального рівня*. До виключних випадків (з урахуванням індивідуального підходу) можна віднести матеріальне становище особи, щодо якої обирається запобіжний захід у вигляді застави. Наприклад, працівника, який отримує мінімальну зарплату і має на утриманні хвору дружину та кількох дітей.

Сума застави повинен бути такою, аби забезпечити стримуючий ефект цього заходу. До такого висновку доходить ЄСПЛ у рішенні «Мангурас проти Іспанії» («Mangouras v. Spain») №12050/04 від 8 січня 2009 р. (§§ 38-40, 42, 44). Іспанським судом було звільнено під заставу у розмірі 3 млн. євро капітана судна, що спричинило забруднення морського середовища. Заявник зазначив, що при визначенні розміру застави національний суд не врахував його соціальне становище, а тому розмір застави не був пропорційний його можливостям. Хоча ЄСПЛ й визнав, що розмір застави був значним, однак не визнав його непомірним з огляду на: 1) тяжкість злочину, 2) катастрофічні наслідки (як з природоохоронного, так і з економічного боку), що трапилися внаслідок забруднення моря, спричиненого витоком нафти; 3) а також професійного оточення заявника, яке мало можливість внести таку суму застави (її сплатила лондонська страхова компанія, яка виявилася страхувальником судовласника «Престижу», роботодавця заявника та яка (відповідно до укладеної між двома сторонами угоди) покривала витрати цивільної відповідальності судна у випадку забруднення довкілля) [13, с. 110-111].

До схожої думки прийшов Стразбургський суд й у рішенні «Пунцельт проти Чехії» («Punzelt v. Czech Republic») №31315/96 від 25 квітня 2000 р. (§ 86), вказавши, що ані неодноразова відмова у звільненні під заставу заявника, ні в подальшому встановлена заставу у розмірі 30 млн. чеських крон, не були порушенням прав заявника, враховуючи масштаб його фінансових операцій (зокрема, було звернуто увагу на те, що до взяття під варту заявник мав намір купити два універмаги у Празі) [13, с.109].

Матеріали практики Євросуду свідчать, що для того, аби визначити, чи слід застосовувати заставу, національні органи можуть враховувати будь-які особисті фактори (наприклад, ресурси даної особи, її репутацію, зв'язки з тим, хто буде поручителем) [14, с. 44].

Цікавим є рішення Європейської комісії з прав людини «Бонншо проти Швейцарії» («Bonnehchaux v. Switzerland») №8224/78 від 5 грудня 1979 р.), де було визнано справедливість відмови у застосуванні застави (яку у тій справі швейцарський суд планував визначити з урахуванням виключно майна підозрюваного) з огляду на те, що підозрюваний не надав відомостей, необхідних для встановлення її розміру (§ 74) [13, с. 107-108].

ЄСПЛ визнає правомірним рішення національних судів про відмову у застосуванні застави, якщо особа, яка заявляє клопотання про її внесення, водночас не надає жодних доказів, які б

засвідчували легальність походження відповідних коштів. Так, у § 33 рішення «В. проти Швейцарії» (W. v. Switzerland) №14379/88 від 26 січня 1993 р.) зазначається: «...обставини справи та репутація заявника [який був наркоторговцем – В.Р.] послужили відповідним судам підставою відхилити його пропозицію про внесення застави, оскільки було невідомим джерело походження цих грошей, які мали бути внесені, ... а це не буде належною гарантією того, що заявник вирішить не зникати через побоювання втратити заставу» [13, с. 108].

До речі, в юридичній літературі уже висловлювалася пропозиція про необхідність відобразити у нормах КПК положення, яке б давало можливість встановити легальність походження коштів, що вносяться як предмет застави [6, с. 192]. З огляду на щойно наведену прецедентну практику Євросуду така рекомендація видається слушною.

З урахуванням наведеного раджу доповнити ч.2 ст. 182 КПК України положенням наступного змісту: «Застосування застави може бути поставлено у залежність від виконання підозрюваним, обвинуваченим чи іншою особою (потенційним заставодавцем) вимоги слідчого судді, суду надати дані, які б підтверджували законність походження коштів, що виступатимуть предметом застави та відомості, необхідні для встановлення її розміру».

Як уже зазначалося, застава може бути внесена як самим підозрюваним, обвинуваченим, так і іншою фізичною або юридичною особою (заставодавцем) (ч.2 ст. 182 КПК). Тобто у новому кримінальному процесуальному законодавстві фактично розмежовано поняття «заставодавець» та «особа, яка вносить заставу» (адже останнє є ширшим).

У ч. 4 ст. 182 КПК 2012 р. йдеться про те, що розмір застави, окрім іншого (обставин кримінального правопорушення, ризиків, передбачених ст. 177 КПК) визначається з урахуванням майнового та сімейного стану підозрюваного, обвинуваченого. Однак заставодавець чомусь забуває, що при прийнятті відповідного рішення слід враховувати також майновий та сімейний стан заставодавця - фізичної особи та майновий стан заставодавця – юридичної особи, який вносить заставу за цих учасників процесу.

Існуюча зараз регламентація цього питання може привести до того, що не надто багатий заставодавець, який хоче допомогти підозрюваному, обвинуваченому, готовий внести в якості предмета застави ледь не всі свої кошти. А це в подальшому може призвести до того, що і він сам, і члени його сім'ї (у тому числі й малолітні діти) залишаться без засобів до існування. Якщо ж заставодавцем виступає юридична особа, то передача як застави значної суми може в подальшому (у разі невиконання взятих на себе зобов'язань) призвести до її банкрутства.

Тому при прийнятті відповідного рішення (про обрання даного запобіжного заходу) слід враховувати інтереси не тільки підозрюваних, обвинувачених (тобто осіб, які залучаються в процес незалежно від їх волі), але й осіб, які вступають у процес за власним бажанням.

Окрім того, положення КПК про необхідність врахування при прийнятті такого рішення майнового стану лише підозрюваного, обвинуваченого (де відсутня будь-яка згадка про потребу при застосуванні цього запобіжного заходу мати на увазі матеріальне становище заставодавця) є непродуманим з огляду ще й на наступне. Не виключено, що для заможного заставодавця-олігарха, внесена сума коштів може бути неістотною, а тому він не буде особливо перейматися існуванням ризику втрати застави (її звернення в дохід держави) і, відповідно, не надто сумлінно виконуватиме взяті на себе обов'язки (або ж не виконуватиме їх взагалі). З урахуванням сказаного пропонуємо викласти перше речення ч. 4 ст. 182 КПК України наступним чином: «Розмір застави визначається слідчим суддею, судом з урахуванням обставин кримінального правопорушення, майнового та сімейного стану підозрюваного, обвинуваченого, інших даних про його особу та (або) даних про особу заставодавця, а також ризиків, передбачених статтею 177 цього Кодексу».

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отож, проведений аналіз як чинного законодавства, практики його застосування, так й висловлених у літературі поглядів, дозволив обґрунтувати, що: 1) сума застави повинна бути такою, аби забезпечити стримуючий ефект цього заходу; 2) для того, аби визначити, чи слід застосовувати заставу (та в якому розмірі), національні органи можуть враховувати будь-які особисті фактори (наприклад, ресурси даної особи, її репутацію, зв'язки з тим, хто буде поручителем); 3) справедливою є відмова у застосуванні застави з огляду на те, що особа, яка заявляє клопотання про її внесення, водночас не надає відомостей, необхідних для встановлення її розміру та/або не представляє докази, що могли б засвідчити легальність походження відповідних коштів.

З урахуванням вищезазначеного:

1) запропоновано передбачити, що у виключних випадках розмір застави може бути встановлений нижче мінімального рівня. До виключних випадків (з урахуванням індивідуального

підходу) можна віднести матеріальне становище особи, щодо якої обирається запобіжний захід у вигляді застави.

2) рекомендовано доповнити ч. 2 ст. 182 КПК України положенням наступного змісту: «Застосування застави може бути поставлено у залежність від виконання підозрюваним, обвинуваченим чи іншою особою (потенційним заставадавцем) вимоги слідчого судді, суду надати дані, які б підтверджували законність походження коштів, що виступатимуть предметом застави та відомості, необхідні для встановлення її розміру».

3) запропоновано викласти перше речення ч. 4 ст. 182 КПК України у такій редакції: «Розмір застави визначається слідчим суддею, судом з урахуванням обставин кримінального правопорушення, майнового та сімейного стану підозрюваного, обвинуваченого, інших даних про його особу та/або даних про особу заставадавця, а також ризиків, передбачених статтею 177 цього Кодексу».

Джерела та література

1. Розин Н. Н. Уголовное судопроизводство: Пособие к лекциям / Н. Н. Розин. – 3-е изд., пересмотр. – Петроград: Право, 1916. – 603 с.
2. Чельцов М. А. Советский уголовный процесс / М. А. Чельцов. – М.: Госюриздат, 1951. – 511 с.
3. Трунова Л. К. Современные проблемы применения мер пресечения в уголовном процессе: дисс. ...доктора юрид. наук: 12.00.09 / Л. К. Трунова. – М., 2002. – 419 с.
4. Капинус Н. И. Процессуальные гарантии прав личности при применении мер пресечения в уголовном процессе: дисс. ... доктора юрид. наук: 12.00.09 / Н. И. Капинус. – М., 2001 – 547 с.
5. Мытник П. Залог как мера пресечения / П. Мытник // Юстиция Беларуси. – 2001. – № 3. – С. 34-36.
6. Попов К. В. Проблемы участия суда в применении мер пресечения: дисс. ...к.ю.н.: 12.00.09 / К. В. Попов. – Краснодар, 2004. – 220 с.
7. Руднев В. И. Залог в России, «бейл» в США: сравнительный анализ / В. И. Руднев // Российская юстиция – 1998. – №4. – С. 22-25.
8. Гречишникова О. С. Обеспечение прав обвиняемого и подозреваемого при применении процессуального принуждения: дисс. ...к.ю.н.: 12.00.09 / О. С. Гречишникова. – Волгоград, 2001. – 209 с.
9. Гранкин М. Залог как мера пресечения / М. Гранкин // Российская юстиция. – 1998. – №2. – С. 24-25.
10. Терещук О. Петро Мельник: від VIPа до арештанта / О. Терещук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tvi.ua/new/2013/08/09/petro_melnyk_vid_vipa_do_areshtanta.
11. Екс-ректору Мельнику суд у 50 разів зменшив суму застави [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/kyiv/eks-rektoru-melniku-sud-u-50-raziv-zmenshiv-sumu-zastavi-348579.html>.
12. Мельника у разі затримання можуть випустити під заставу в 23 млн грн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/melnika-u-razi-zatrimannya-mozhut-vipustiti-pid-zastavu-v-23-mln-grn-306745.html>.
13. Макбрайд Дж. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес / Дж. Макбрайд. – К.: К.І.С., 2010. – 576 с.
14. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод. Комментарий к статьям 5 и 6. – М.: ИГиПРАН, 1997. – 220 с.

Рыбалко В. Оценочные понятия, используемые при регламентации залога как меры пресечения. Утверждается, что проблематика, связанная с применением залога и определением его размера, включает в себя совокупность сложных и пока еще недостаточно проанализированных вопросов. Автор аргументирует, что сумма залога должна быть такой, чтобы обеспечить сдерживающий эффект этой меры пресечения. Для того, чтобы определить, следует ли применять к подозреваемому или обвиняемому залог (и в каком размере), национальные органы могут учитывать любые личностные факторы (например, материальные ресурсы данного лица, его репутацию, связи с тем, кто возможно будет выступать залогодателем). Справедливым является отказ в применении залога с учетом того, что лицо, заявляющее ходотайство о применении залога, не предоставляет информации, необходимой для определения его размера и /или не предоставляет доказательств, которые могут засвидетельствовать легальность происхождения соответствующих средств. В статье сформулирован ряд рекомендаций по усовершенствованию норм, регламентирующих применение залога как меры пресечения.

Ключевые слова: размер залога, имущественное положение, отказ в применении меры пресечения, легальность происхождения ценностей, практика Европейского суда по правам человека.

Rybalko V. Estimated Concepts Used in the Pledge Regulation as a Measure of Restraint. It has been claimed that the problems connected with application of pledge and determination of its size includes a set of difficult and still insufficiently analysed questions. The author reasons that the sum of pledge has to provide the constraining effect of this measure of restraint. To define, whether it is necessary to apply the

pledge to the suspect or accused (and in what size), national authorities can consider any personal factors (for example, material resources of this person, his reputation, relations with those people who may be pledgers). Refusal of pledge application is fair in case the person declaring petition for pledge application does not provide information necessary for determination of its size and/or does not provide proofs which can testify legality of the origin of appropriate means. In the article a number of recommendations for improvement of the norms regulating pledge application as the measure of restraint have been formulated.

Key words: sum of pledge, a property status, refusal of application of a measure of restraint, legality of the origin of values, practice of the European Court of Human Rights.

УДК 343.617:343.222.4

О. Старко

Зараження венеричною хворобою: об'єктивні ознаки складу злочину

Статтю присвячено проблемі кримінальної відповідальності за зараження венеричною хворобою. Проведено кримінально-правовий аналіз окремих об'єктивних ознак юридичного складу зараження венеричною хворобою. Обґрунтовано висновок про доцільність запровадження кримінальної відповідальності за свідоме поставлення в небезпеку зараження венеричною хворобою. Застосування такої норми могло б стати дієвим кроком щодо профілактики поширення венеричних хвороб морально нестійкими особами.

Ключові слова: зараження, венерична хвороба, діяння, потерпілий, кримінальна відповідальність.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема боротьби з венеричним и захворюваннями є не лише медичною, це проблема суспільства в цілому. Окрім небезпечних наслідків для здоров'я, проблема поширення венеричних хвороб тісно пов'язана з питаннями шлюбу та сім'ї, материнства, моралі та виховання молоді, демографічної ситуації та збереження генофонду нації.

Статистика офіційної реєстрації венеричних хвороб свідчить про відносну стабільність значень її показників, що існувала протягом тривалого часу. Це стосується й офіційної реєстрації злочинів, передбачених ст. 108 Кримінального кодексу (далі – КК) України редакції 1960 р. та ст. 133 чинного КК України. Так, за період з 1992 р. по 2011 р. в Україні було зареєстровано 725 таких злочинів, тобто у середньому за рік реєструвалось 36 злочинів. Найвищими показники рівня цих злочинів були у 1996 та 1997 рр. – 105 та 116 відповідно. Найбільша кількість цих злочинів за вказаний період була зареєстрована у Дніпропетровській (192), Донецькій (89) та Луганській (66) областях [1]. У той же час слід враховувати фактор високої латентності, яким характеризується цей вид злочинності, що істотно впливає на об'єктивність картини кримінологічних показників.

Використання кримінально-правових важелів впливу є необхідним та дієвим засобом у боротьбі з поширенням цих хвороб. Зокрема, чинний КК України (ст. 133) передбачає відповідальність за зараження венеричною хворобою особою, яка знала про наявність у неї цієї хвороби. У ч. 2 та ч. 3 цієї статті передбачено відповідальність за зараження венеричною хворобою особою, раніше судимою за зараження іншої особи венеричною хворобою, зараження двох і більше осіб або неповнолітнього та зараження, яке спричинило тяжкі наслідки.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблемі кримінальної відповідальності за поширення венеричних хвороб присвячено низку досліджень вітчизняних вчених-криміналістів. Це, зокрема, праці П. П. Андрушка, Л. П. Брич, І. С. Вікторова, В. О. Глушкова, Н. І. Загороднікова, М. Д. Шаргородського, С. Улицького та інших.

Формулювання мети та завдань статті. Метою статті є кримінально-правовий аналіз окремих об'єктивних ознак юридичного складу зараження венеричною хворобою.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. За соціальною сутністю розглядуваний злочин полягає у зараженні іншої особи венеричною хворобою, що спричиняє погіршення стану здоров'я потерпілого, у тому числі й тяжкі наслідки для здоров'я. Навіть у тих випадках, писав Н. І. Загородніков, коли хвороба легко виліковується, короточасний розлад здоров'я невідворотний, а в деяких випадках, особливо через несвоєчасне лікування, таке захворювання як сифіліс, може спричинити тяжкий розлад здоров'я у виді психічної хвороби, порушення функцій окремих органів і т.п. [2, с. 114-115].

Здоров'я, згідно визначення ВООЗ та ст. 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я – це стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних дефектів. Душевне та соціальне благополуччя як складова поняття здоров'я людини вказує на її задоволеність існуючими умовами життя, власними здібностями та спектром можливостей, відкритих для їх реалізації, впевненість в обережному ставленні до себе з боку оточуючих, відсутність загрози захворювання у разі спілкування з іншими людьми [3, с. 72]. Щодо поняття «фізичне благополуччя», воно здебільшого вказує на відповідність зовнішніх (оточуючих) умов фізичним можливостям та потребам конкретної людини. При вчиненні цього злочину має місце не лише факт наявності венеричної хвороби, а й відсутність стану душевного спокою та соціального благополуччя особи у різних видах активної діяльності. Таким чином об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері кримінально-правової охорони здоров'я особи.

Потерпілим може бути будь-яка особа, згода на зараження якої не виключає кримінальної відповідальності. Зазначимо, що малодослідженим у теорії кримінального права є питання про кримінально-правову оцінку згоди потерпілого на зараження його венеричною хворобою.

М. Д. Шаргородський з цього приводу, писав, що у випадках, коли потерпілий знав про те, що винуватець його зараження хворий на венеричну хворобу, і не дивлячись на це свідомо ризикував зараженням (наприклад, статеві зносини з особою завідомо хворою), ми можемо визнати некараність винного, що впливає із згоди потерпілого [4, с. 351]. Натомість, більшість вчених вважають, що згода потерпілого не звільняє винного від відповідальності. Таке вирішення питання уявляється правильним вже тому, що особа не може володіти свободою зараження інфекційними хворобами, причому такими, за зараження якими встановлена кримінальна відповідальність, і тому згода потерпілого на зараження венеричною хворобою не може мати ніякої юридичної сили [5, с. 43].

Висловлюються й пропозиції про встановлення відповідальності потерпілих, які знали про наявність захворювання у обвинуваченого і свідомо йшли на зараження венеричною хворобою. Такі факти, вказує І. С. Вікторов, із вивчених 500 кримінальних справ зустрічались приблизно по кожній двадцятій справі. Тому практично недоцільно знімати відповідальність з такого роду «потерпілих» осіб, які свідомо стають додатковим джерелом поширення венеричних хвороб. Встановлення кримінальної відповідальності за це сприяло б попередженню подібних суспільно небезпечних діянь [5, с. 45].

Окремої уваги у кримінально-правовій оцінці діяння заслуговує питання про встановлення виду венеричного захворювання, хоча вважається, що вид венеричного захворювання не впливає на кваліфікацію.

Венеричні хвороби – різні за етіологією і клінічними проявами інфекційні захворювання, що об'єднані в одну групу за способом зараження, переважно статевим шляхом. Термін «венеричні хвороби» був запропонований у 1527 р. французьким вченим Ж. де Бетанкурром. Тривалий час їх розглядали як одне захворювання. Завдяки відкриттю збудників, окремі венеричні хвороби були виділені в самостійні захворювання: сифіліс, гонорея, м'який шанкр (третя венерична хвороба), паховий лімфогранулематоз (четверта венерична хвороба) [6, с. 303]. Саме про ці чотири хвороби йдеться у більшості науково-практичних коментарів до ст. 133 КК України. Водночас у сучасній медичній літературі налічується близько 20 венеричних хвороб, у тому числі виділяють й п'яту венеричну хворобу – донованоз (венерична гранульома) [7, с. 462]. Всі вони різняться за етіологією, клінічними проявами, наслідками для здоров'я, але мають єдиний спосіб передачі – статевий.

У кримінально-правовій літературі зустрічаються різні підходи щодо видів венеричних хвороб, за зараження якими передбачена кримінальна відповідальність. Зокрема, окрім зазначених вище чотирьох венеричних хвороб, до цього переліку пропонується відносити й таку хворобу як трихомоніаз [8, с. 315]. Враховуючи такі розбіжності та з метою правильної кваліфікації цих діянь, варто було б визначити перелік венеричних хвороб, зараження якими є злочином (наприклад, у спеціальному нормативному акті). При цьому, слід враховувати медико-правові аспекти низки питань щодо поширення та шляхів профілактики цих захворювань.

За конструкцією об'єктивної сторони зараження венеричною хворобою (ч. 1-3 ст. 133 КК України) є матеріальним складом. Закінчений склад цього злочину є лише у тих випадках, коли існує факт зараження іншої особи венеричною хворобою. Тобто, обов'язковими ознаками об'єктивної сторони є діяння, суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок між діянням та наслідками.

При проведенні аналізу питання щодо «діяння» як ознаки об'єктивної сторони, звертає увагу на себе та обставина, що у науково-практичних коментарях об'єктивна сторона характеризується виключно як вчинення «дій». Очевидно, це викликано тим, що законодавець у відсильних диспозиціях ч. 2 та ч. 3 ст. 133 КК України, вказує на таку форму як дії. Проте, зараження може відбуватись як у формі дії (шляхом статевих зносин, здавання крові, грудного вигодовування немовляти) так і

бездіяльності. Так, передача венеричної хвороби побутовим шляхом практично відбувається через бездіяльність хворого. Наприклад, хворий не забороняє іншій особі цілувати себе, користуватися його посудом, палити одну цигарку і т. п. У подібних випадках, зазначає І. С. Вікторов, сам хворий не вчиняє будь-яких активних дій, але своєю бездіяльністю може призвести до зараження венеричною хворобою [5, с. 26]. Як правило, венеричні захворювання передаються переважно статевим шляхом, однак можливе і поза статеве зараження. Наприклад, через слизові оболонки порожнини рота, носа та мікротравми на кінцівках рук (паховий лімфогрануломатоз), внутрішньоутробне зараження плоду (сифіліс).

Будь-який предмет домашнього вжитку, яким користувався хворий, може бути посередником передачі сифілісу, частіше непряме зараження відбувається через предмети, які контактували зі слизовою оболонкою ротової порожнини, наприклад ложки, склянки, трубки, цигарки і т. п. [5, с. 26].

Обов'язковою умовою кримінальної відповідальності особи за бездіяльність є наявність у неї обов'язку діяти певним чином і наявність у конкретних умовах реальної можливості діяти в такий спосіб. Так, згідно ст. 28 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» особи, які хворіють на небезпечні інфекційні хвороби (до них відносять гонорею та сифіліс) відсторонюються від роботи та іншої діяльності, якщо вона може призвести до поширення цих хвороб. Вони підлягають медичному нагляду і лікуванню. Отже, закон покладає обов'язок діяти певним чином. Невиконання цих приписів може призводити до зараження іншої особи, у тому числі і шляхом бездіяльності. Таким чином, доцільним було б внести зміни до КК України, замінивши слово «дії» у диспозиціях ч. 2 та ч. 3 ст. 133 на слово «діяння».

Суспільно небезпечним наслідком злочину є факт наявності венеричної хвороби у потерпілого, який підтверджується лабораторними або клінічними даними. З цього моменту злочин вважається закінченим. Однак слід враховувати наявність у таких захворювань інкубаційного періоду, протягом якого збудник хвороби знаходиться в організмі потерпілого з моменту проникнення його в організм і до реального захворювання. Для різних венеричних хвороб інкубаційний період може бути від декількох днів до декількох тижнів і навіть місяців [7, с. 315].

Чинний КК України, на відміну від КК України редакції 1960 р. (ч. 1 ст. 108, ст. 108-1), не передбачає відповідальності за завідоме поставлення в небезпеку зараження венеричною хворобою та за ухилення від лікування венеричної хвороби. Натомість ухилення від лікування венеричної хвороби утворює склад адміністративного delікту. Тобто, поставлення в небезпеку зараження венеричною хворобою не тягне за собою ні адміністративної, ні кримінальної відповідальності. Проте, це діяння є також суспільно-небезпечним, оскільки створює реальну загрозу заподіяння шкоди здоров'ю іншої особи. Тим більше, що такі хвороби як сифіліс та гонорея, згідно Переліку особливо небезпечних, небезпечних інфекційних та паразитарних хвороб людини і носійства збудників цих хвороб, затвердженому наказом Міністерства охорони здоров'я України від 19 липня 1995 р. № 133 віднесено до небезпечних інфекційних хвороб. Діяння, які ставлять в небезпеку зараження можуть бути виражені таких формах: коли хворий не повідомляє контактних осіб; контактні особи ухиляються від ізоляції, вакцинації тощо; хворий не дотримується правил щодо запобігання заражень, у тому числі внутрішньо лікарняних (відвідує палати інших хворих) і т. п.

Зазначимо також й те, що випадки коли винна особа вчиняє зараження іншої особи з прямим умислом, але зараження не настає, кваліфікуються як замах на зараження (ч. 1 ст. 15 чи ч. 2 ст. 133 КК України). Натомість аналогічне діяння (коли відсутній факт зараження як суспільно небезпечний наслідок), але вчинене з непрямым умислом або через злочинну самовпевненість злочином не визнається (наприклад, недотримання правил особистої гігієни особою, яка була попереджена закладом охорони здоров'я про цей обов'язок). Тому, на нашу думку, доцільно було б передбачити кримінальну відповідальність за свідоме поставлення в небезпеку зараження венеричною хворобою. Застосування такої норми могло б стати дієвим кроком щодо профілактики поширення венеричних хвороб морально нестійкими особами.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Кримінально-правовий аналіз об'єктивних ознак складу зараження венеричною хворобою свідчить про недосконалість чинного кримінального законодавства та необхідність його подальшого удосконалення, що є однією з передумов успішної боротьби із злочинами, пов'язаними із поширенням венеричних хвороб.

Джерела та література

1. Довідка Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України за 1992-2011 рр. – Рукопис.
2. Загородников Н. И. Преступления против здоровья / Н. И. Загородников. – М.: ЮЛ, 1969. – 168 с.

3. Михайлов В. С. Кримінальна відповідальність за зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою: соціальна обумовленість та склад злочину: монографія / В. С. Михайлов. – Х.: Право, 2011. – 247 с.
4. Шаргородский М. Д. Преступления против жизни и здоровья. – М.: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. – 511 с.
5. Викторов И. С. Уголовно-правовая ответственность за распространение венерических заболеваний (Уголовно-правовое и криминологическое исследование) / И. С. Викторов; под. ред. проф. И. С. Ноя. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1980. – 110 с.
6. Большая медицинская энциклопедия / Глав. ред. Б. В. Петровский. – Изд-е 3. [В 30-ти т.]. –Т. 4. – М.: Сов. энци., 1976. – 576 с.
7. Шегедин М. Б., Нужна Т. О. Дерматологія. Венерологія та клінічна оцінка результатів лабораторних досліджень: підр. для студ. вищ. мед. навч. закл. / М. Б. Шегедин, Т. О. Нужна. – К.: ВСВ «Медицина», 2010. – 504 с.
8. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – К.: Дакор, 2008. – 1428 с.

Старко О. Заражение венерической болезнью: объективные признаки состава преступления. Стаття посвящена проблеме уголовной ответственности за заражение венерической болезнью. Исследуются объективные признаки состава преступления. В частности рассматриваются вопросы объекта преступления, уголовно-правовой оценки согласия потерпевшего на заражение венерической болезнью, уголовно-правового значения установления вида венерической болезни. Предлагается установить перечень венерических заболеваний за заражение которыми установлена уголовная ответственность. Анализируются признаки объективной стороны преступления. Обосновывается вывод о том, что преступление может быть совершено как путем действия, так путем бездействия. В связи с чем предлагается заменить слово «действие» на слово «деяние» в диспозиции ч. 2, ч. 3 ст. 133 Уголовного кодекса Украины. Исследуется вопрос поставления в опасность заражения венерической болезнью. Аргументирован вывод о целесообразности установления уголовной ответственности за поставление в опасность заражения венерической болезнью.

Ключевые слова: заражение, венерическое заболевание, деяние, потерпевший, уголовная ответственность

Starko O. The Infection with Venereal Disease: Objective Signs of Body of a Crime. The article is devoted to a problem of criminal responsibility for infection with a venereal illness. Objective signs of body of a crime have been investigated. In particular questions of the object of a crime, criminal and legal assessment of consent of the victim of infection with a venereal illness, criminal and legal value of establishment of a type of a venereal illness have been considered. It has been offered to make the list of venereal diseases for infection with which criminal responsibility is established. The signs of the objective part of a crime have been analyzed. The conclusion that the crime can be committed by action, as well as by inaction, has been made. In this connection it has been offered to replace the word «action» with the word «act» in the disposition of parts 2 and 3 of Article 133 of the Criminal code of Ukraine. The question of causing danger of infection with a venereal illness has been investigated. The conclusion about expediency of establishment of criminal responsibility for exposing to danger of infection with a venereal illness is reasoned.

Key words: infection, venereal disease, act, victim, criminal responsibility.

УДК 343.911

Б. Телефанко

Кримінально-правові засоби стримування рецидивної злочинності

Стаття присвячена складним питанням стримування рецидивної злочинності кримінально-правовими засобами. В Україні рецидивісти з кожним роком виступають все більш на перший план. Чим більша кількість попередніх покарань, тим сильніша стає небезпека нового рецидиву. Ефективність стримування рецидивної злочинності не залежить виключно від кримінально-правових засобів. Кримінальне покарання, його призначення і виконання є лише допоміжним засобом стримування цього негативного явища і його серцевини – рецидивної злочинності. Позитивних результатів у справі стримування рецидивної злочинності можна добитися, проводячи комплексні заходи, які охоплюють всі сфери життєдіяльності, а саме економіку, політику, право і культуру.

Ключові слова: рецидивна злочинність, покарання, кримінально-правові засоби, рецидив злочинів, рецидивіст.

Постановка проблеми. В Україні щорічно кожна четверта особа, яка вчиняє злочин має не зняту чи не погашену судимість, тобто є рецидивістом. Чим більша кількість попередніх покарань, тим сильніша стає небезпека нового рецидиву. Небезпека рецидивної злочинності полягає у тому, що з вчиненням кожного нового злочину зростає рівень суспільної небезпечності особи злочинця. Причому нерідко по мірі збільшення кількості злочинів посилюється їх тяжкість, а також удосконалюються способи приховування слідів злочину. Застосування покарання є останнім стримуючим засобом у системі протидії злочинності і її серцевині – рецидивній злочинності, оскільки воно призначається за фактом учинення злочину, після розслідування та судового розгляду справи. Кримінально-правові засоби стримування злочинності розглядаються як найважливіша гарантія самозбереження суспільства.

Стан дослідження. Проблеми кримінально-правових засобів стримування рецидивної злочинності належать до числа найбільш складних і тому будуть постійно вимагати нових досліджень. Великий вклад у наукову розробку відповідної проблеми внесли такі вчені, як Ю. В. Баулін, В. С. Батиргараєва, В. В. Голіна, Т. А. Денисова, А. П. Закалюк та інші. Проте не всі аспекти кримінально-правових засобів стримування рецидивної злочинності вивчені достатньо повно. Існує необхідність їх вивчення з урахуванням ускладнення криміногенної обстановки в Україні.

Мета статті – розкрити поняття та зміст кримінально-правових засобів стримування рецидивної злочинності, удосконалення поняття рецидиву злочинів, а також необхідності застосування більш суворих покарань щодо неодноразових рецидивістів.

Виклад основних положень. Проблема рецидивної злочинності завжди викликала підвищену увагу кримінологів, оскільки її рівень свідчить про ефективність правоохоронної системи держави та про сталі тенденції розвитку всієї злочинності. Природою рецидивної злочинності заклопотане кожне суспільство. І кожне по-своєму шукає варіанти попередити її. Тому попередження цього виду злочинності є одним з найважливіших завдань кримінально-правової політики України. Це зумовлене тим, що ця злочинність є одним із найнебезпечніших різновидів злочинних проявів, специфічним блоком у загальній структурі всієї злочинності, яка має свої закономірності і не може бути викоренена в найближчі часи [1, с. 261]. Максимум можливого у боротьбі з нею - зменшення її до певних розмірів, утримання на контрольованому рівні, здійснення ефективного контролю з боку суспільства за її станом та заходами боротьби з нею. Але на жаль, в Україні на даний час спостерігається ускладнення криміногенної ситуації викликане перш за все тим, що частина правоохоронців несуть службу в зоні АТО. Крім цього, проходить міграція «злочинного елемента» зі сходу України, тим більше у 2015 році збільшується потік вимушених переселенців з Донбасу. Основне завдання протидії рецидивній злочинності зводиться до необхідності довгострокової, послідовної, комплексної, контрольованої боротьби з нею. Для ефективної боротьби зі злочинністю взагалі і рецидивом зокрема потрібні не тільки каральні, а й запобіжні заходи, спеціальне реформування, у тому числі і реформи у пенітенціарній сфері. Ці заходи мають бути спрямовані на вдосконалення суспільних відносин з метою створення всіх необхідних політичних, економічних і соціальних умов для задоволення духовних і матеріальних інтересів людини та кожної сім'ї. Все це сприяє, як свідчить вітчизняний досвід, поступовому усуненню негативних явищ і процесів, що породжують, відновлюють рецидивну злочинність і впливають на її зростання [2, с. 233].

Істотними кримінально-правовими засобами стримування рецидиву злочинів є зокрема: своєчасне виявлення і розкриття злочинів, ретельне вивчення особи у процесі слідства, правильний і обґрунтований вибір відповідного запобіжного заходу, призначення справедливого покарання (його відбування), з урахуванням вимог диференціації та індивідуалізації, неухильне забезпечення принципів, невідворотності і більш суворого покарання злочинців за новий злочин, суворе дотримання режиму в місцях обмеження і позбавлення волі, активний виховно-педагогічний вплив, заохочення до щонайменших позитивних проявів у поведінці засудженого, водночас рішуча боротьба зі злочинними проявами в місцях обмеження і позбавлення волі, подання допомоги в зав'язуванні соціально корисних зв'язків, працевлаштування і побутове влаштування на волі тощо. Адже вони мають реальний виховний, витверезуючий ефект. Та на жаль, ці принципи не завжди виконуються послідовно на практиці. Багато злочинців через різні обставини звільняються від покарання або засуджуються на незначні строки позбавлення волі, що викликає обурення такою несправедливістю не тільки суспільства, а й навіть інших засуджених [3, с. 211]. Автор також погоджується з думкою багатьох вчених, які обґрунтовують скорочення розриву між нижньою і верхньою межами

кримінально-правових санкцій за злочини. Зокрема, за особливо тяжкі, де максимальний розрив не повинен перевищувати 3-4 роки.

Соціальна психологія й кримінальна статистика свідчать: значна частина осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, надалі залишається схильною до таких дій і вдається до них, якщо є хоч найменша можливість уникнення покарання. Рецидивісти дуже часто виглядають благоприсойно й викликають довіру, інакше їм не вдавалося б вчиняти повторні злочини. За різними підрахунками такі невинуваті рецидивісти становлять від 30 відсотків і більше від загальної кількості правопорушників. Ті, хто виступає за пом'якшення покарання рецидивістам, які неодноразово вчиняють злочини стають на позицію рівної провини або симетричної відповідальності. Мовляв, особа погарячкувала, місця позбавлення волі і тривалі строки покарання не виправляють. Логіка симетричної провини – це частина логіки злочинця і частина вини лежить на суспільстві за вчинений злочин. Тому й є зараз дуже популярною в судовій системі ст. 75 Кримінального кодексу України (далі КК України), а саме звільнення від відбування покарання з випробуванням. Так, у 2013 р. суди звільнили від відбування покарання з випробуванням 47,9 тис. осіб або 39 % від загальної кількості засуджених [4, с. 40]. Але, якщо особа маючи покарання з випробуванням, знову вчиняє злочин, знову є потерпілі і вже тоді ціна злочинності буде подвійною. Є мета, є засоби. Ніхто не хоче тюремного безправ'я. Мета – дати зрозуміти суспільству, що рецидивіст – це особа яка неодноразово вчиняє злочини не зважаючи на те, що вже відбувала покарання. У багатотомному зводі правових та релігійно-етичних положень іудаїзму Талмуді вказано, що тому, хто вчинив злочин двічі, він уже здається дозволим. На думку окремих науковців (В. Н. Кудрявцева, В. В. Лунєєва та ін.) надто широке застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням, особливо у випадках призначення покарання у виді позбавлення волі, є свідченням недосконалості кримінальної юстиції [5, с. 455]. Широке застосування судами звільнення від відбування покарання з випробуванням безперечно свідчить про гуманістичну спрямованість державної кримінально-правової політики. Однак надмірне застосування його істотно знижує карально-виховний вплив як на засуджених осіб, до яких воно застосовано, так і на інших осіб, які схильні до вчинення правопорушень і злочинів [6, с. 169].

На думку автора, необхідне посилення кримінальної репресії стосовно рецидивістів, оскільки вид і розмір покарання, відбутого (особливо за умисні тяжкі злочини) рецидивістом, впливає на вірогідність рецидиву не сам по собі, а в сукупності з іншими факторами, найважливішими з яких є вік злочинця. Чим більш тривалим був строк позбавлення волі за умисний тяжкий чи особливо тяжкий злочин, тим більш зрілим стає злочинець на момент звільнення його з виправної колонії. Більш зрілий вік сам по собі є антикриміногенною обставиною, злочинець починає завершувати свою протиправну діяльність (кар'єру) і тому буде менша вірогідність рецидиву. Людина з роками змінюється. Вік неодноразово судимих осіб суттєво впливає на подальшу поведінку. Більшість рано чи пізно (більшою частиною пізніше) втомлюється від зла і відходить від злочинного середовища [7, с. 226]. Думається, якщо особа зробила вчинення злочинів своїм ремеслом, то правосуддя має справу з суб'єктом до якого необхідно застосовувати більш сувору кару. В одних з перших кодексів середньовіччя – Судебниках 1497 й 1550 років теж йшлося про посилення кримінального покарання за вчинення деяких злочинів після засудження за попередні, що можна трактувати як рецидив злочинів, де судимість є основною складовою ознакою.

Причини рецидивної злочинності необхідно досліджувати в контексті загальних причин злочинності. Іншими словами, фактори, які породжують злочинність в цілому, детермінують і рецидивну злочинність. Власне кажучи, при відсутності загальних причин злочинності не було б і рецидивів, як, між іншим, і інших видів злочинності [8, с. 85]. За висновком Ю. І. Битко, рецидив завжди розглядався як пробний камінь всіх кримінальних законів і пенітенціарних систем [9, с. 7]. Рецидивісти готують «кадри» для організованої та професійної злочинності і тому становлять серйозну проблему для правоохоронних органів, в тому числі і для кримінально-виконавчих установ.

Існує закономірність постійного збільшення злочинності в світі. Отже, злочинець знаходиться між двома світами: з однієї сторони ліберальне законодавство, з іншої – жорстокість у кримінальному світі. Отже, є криза репресії, а злочинність ще більше погіршує кризу в Україні. Ріст долі рецидивних злочинів пов'язаний з ескалацією організованості і професіоналізму злочинців. Із рецидивістів у наш час активно формується новий шар професіоналів кримінального світу. Роста їх участь в тіньовому економічному бізнесі, легалізації злочинних доходів. Деякі статистичні дані взагалі є прямим свідченням того, як недоліки в діяльності правоохоронних органів, у тому числі і невинуватана гуманізація ставлення до окремих злочинців, їх безкарність, впливають на негативні тенденції в рецидивній злочинності. Так, залишається недосконалою і відомча система обліку рівня рецидиву серед осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчих інспекціях. Зрозуміло, що аналіз

стану рецидивної злочинності є одним з найважливіших показників оцінки ефективності конкретного виду покарання. Виходячи з офіційних показників, середній рівень злочинності осіб, що перебувають на обліку в інспекціях, завжди був близький до нуля. Навряд чи ці дані можуть бути прийняті беззастережно. Показники рівня рецидиву, які розраховуються за матеріалами статистичних форм звітності і широко використовуються в аналітичних матеріалах і офіційних документах, не відображають дійсної рецидивнебезпечності осіб, які відбувають альтернативні покарання. Наявність спеціальних видів статистичної звітності показників стану рецидивної злочинності і характеристики особи злочинця-рецидивіста, засудженого до альтернативних видів покарань, дозволить проводити аналіз рецидивної злочинності осіб, засуджених без ізоляції від суспільства, всебічно і науково обґрунтовано [10, с. 68]. На жаль, низьким є рівень роботи кримінально-виконавчих інспекцій, а отже, неефективність покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, і, як наслідок, поширеність практики надання судами переваги покаранням у виді позбавлення волі.

Вчиненню повторних злочинів значно сприяє неповне відбуття призначеного судом строку позбавлення волі, тобто умовно-дострокові звільнення, амністії, помилування). На сьогодні склалася ситуація, при якій умовно-достроково звільнений під час невідбутої частини покарання може дозволити собі будь-яку негативну поведінку, наприклад, вчиняти адміністративні правопорушення, вести антисоціальний спосіб життя і це не буде призводити до відміни умовно-дострокового звільнення і повернення такої особи знову до кримінально-виконавчої установи. І тільки у разі вчинення нового злочину такій особі буде призначено покарання за правилами сукупності вироків [11, с. 58]. Необхідно обмежувати безпідставні умовно-дострокові звільнення, більш чітко вивчати засуджених і безпідставно представникам адміністрації колоній не клопотатись перед судом про дострокові звільнення засуджених. Хоча зрозуміло, що у час криз і реформ, умовно-дострокові звільнення і амністії допомагають вижити українській пенітенціарній системі, яка поки що ізолює від суспільства і утримує засуджених, а їх ще необхідно виправляти, а також готувати до життя в умовах вільного суспільства. Незважаючи на зменшення на 18,3 % кількості засуджених осіб із 42 тис. (2012 р.) до 34,2 тис. (2013 р.), які були раніше судимими і мали незняту або непогашену судимість, їх частка від загальної кількості засуджених дещо збільшилася і становила 27,9 % [25 % у 2012 р.], тобто більше ніж кожен четвертий; із них раніше були звільнені умовно-достроково 5,8 тис. осіб, або 17 % (18,6 % у 2012 р.) [4, с. 39]. Це вказує на суттєві недоліки застосування цього інституту. Таке звільнення сприяється особами, як удача, повезло, пронесло і така психологія безкарності призводить до росту числа осіб, які знову вчиняють злочини, а це в свою чергу призводить до витрат державою великих коштів і збільшення потерпілих від злочинів. Вчиняти злочини незаконно й аморально, вчиняти ж їх двічі, тричі і т.д. – незаконно і ненормально вдвічі, втричі і т.д. Тому відповідальність при рецидиві призначається не за те, що вона порушила подвійний, потрійний спеціально встановлений у суспільстві обов'язок дотримуватися кримінального закону та норм моралі. Ефективність норми може бути виявлена шляхом констатації змін у характері суспільних відносин після її введення. Підвищена суспільна небезпечність особи рецидивіста є підставою посилення відповідальності винного.

У своїй праці «Порівняльна злочинність» видатний французький юрист 19 століття Габріель де Тард (1843 – 1904) висловлював таку думку: «чисельне зростання засуджених людей більш страшне, ніж це здається... . Їх чисельність буде тим більшою, чим більша їм буде надана свобода спілкування. Вони будуть схильні копіювати один одного, замість того, щоб брати приклад з чесних людей. Доказом слугує зростаюча пропорція рецидивістів серед засуджених. Дійсно, рецидив впливає зі схильності засвоювати звички і повторювати їх» [12, с. 261]. Покарання у виді позбавлення волі неможливо оцінити однозначно, тому що воно має і негативні, і позитивні сторони. І через наявність позитивних сторін цей вид покарання на сьогоднішній час повинен бути збережений. З точки зору безпеки суспільства особа, яка вчинила тяжкий злочин, а також рецидивісти не можуть залишатись на волі, тому що будуть завдавати людям нове зло. Вони мусять бути ізольовані і тим самим позбавлені можливості завдавати шкоду суспільству.

Сьогодні вкрай важливо, щоб суспільство усвідомлювало причини та наслідки рецидивної злочинності. Розуміло, а не отримувало викривлену інформацію, бо там де є вакуум інформації, він заповнюється іншими джерелами. Людину може переконати лише те, що сталося з нею особисто, тобто це в першу чергу особа яка потерпіла від злочину. Важливо, щоб суспільство усвідомлювало цю необхідність – бути підтримкою для таких громадян. І суворі вироки судів мають бути інструментами для втілення цієї мети. Рецидив злочинів відображає ознаку спадковості антисуспільної поведінки, а не просто факт вторинного порушення норм закону. Думається, рецидив можуть скласти любі злочини, в тому числі і необережні, вчинені з злочинною самовпевненістю. Інтелектуальний момент

самовпевненості включає можливість настання суспільно небезпечних наслідків. Виходить, що він співпадає з таким же моментом непрямого умислу повністю, а прямого – частково. Важливо встановити спадкоємність вчинків, а не їх юридичну кваліфікацію. Крім цього, як пише О. І. Бойко «загальна шкода від необережної злочинності давно перевищила умисну шкоду» [13, с. 172]. Отже, злочинець який вчиняє необережні злочини має привілейоване положення в кримінальному праві порівняно з суб'єктом який вчиняє умисні злочини. Злочинна кар'єра пересічного рецидивіста, що триває, як правило, все життя, налічує 5–6 засуджень, тобто інтенсивність злочинних діянь тісно пов'язана з фізичною активністю особи. Це означає, що кількість засуджень збільшується повільніше, ніж у молодому віці. Чисельність багаторазово засуджених рецидивістів зменшується, з одного боку, за рахунок збільшення строків покарання за вчинення нових злочинів, а з другого – унаслідок тривалого перебування таких осіб у місцях позбавлення волі [14, с. 256].

Висновки. Усе вищесказане підтверджує принципове положення, згідно з яким ефективність стримування рецидивної злочинності не залежить виключно від кримінально-правових засобів. Кримінальне покарання, його призначення і виконання є лише допоміжним засобом стримування цього негативного явища і його серцевини – рецидивної злочинності. Позитивних результатів у справі стримування рецидивної злочинності можна добитися, проводячи комплексні заходи, які охоплюють всі сфери життєдіяльності, а саме економіку, політику, право і культуру.

Враховуючи стан висвітлення та науково-теоретичного осмислення проблеми кримінально-правових засобів стримування рецидивної злочинності, маємо всі підстави вважати, що цей напрямок потребує значних за обсягом і ґрунтовних за спрямованістю наукових пошуків, щоб дати відповіді на всі питання, яке ставить сьогоденна реальність.

Джерела та література

1. Зеленецький В., Голіна В. Розробка засад боротьби з рецидивною злочинністю – актуальна проблема української кримінології / В. Зеленецький, В. Голіна // Право України. – 2009. – № 12. – С. 261-265.
2. Даньшин І. М. Кримінологія. Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. – 2-ге вид. перероб. і доп. – Х.: Право, 2009. – 288 с.
3. Александров Ю. В. Кримінологія: курс лекцій / Ю. В. Александров, А. П. Гель, Г. С. Семаков – К.: МАУП, 2002. – 295 с.
4. Матеріали судової статистики // Вісник Верховного Суду України. – 2014. – № 5 (165). – С. 40-44.
5. Уголовное право России. Общая часть: Учебник / Под ред. В. Н. Кудрявцева, В. В. Лунеева, А. В. Наумова. – М.: Юристъ, 2004. – 570 с.
6. Колб О. Г., Копетюк М. І. Прокурорський нагляд за додержанням кримінально-виконавчого законодавства: монографія / О. Г. Колб, М. І. Копетюк. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. – 232 с.
7. Зелинский А. Ф. Криминальная психология. Научно-практическое издание / А. Ф. Зелинский. – К.: Юриком Интер, 1999. – 240 с.
8. Антонян Ю. М. Кримінологія. Избранные лекции / Ю. М. Антонян. – М.: Логос, 2004. – 448 с.
9. Бытко Ю. И. Учение о рецидиве преступлений в российском уголовном праве: дис... доктора юрид. наук: 12. 00. 08. / Ю. И. Бытко. – Саратов, 1998. – 303 с.
10. Черкасов С. В. Кримінологічна концепція альтернативних мір покарання: дис.... канд. юрид. наук: 12. 00. 08. / С. В. Черкасов. – Одеса, 2005. – 226 с.
11. Казначеева Д. В. Правові наслідки умовно-дострокового звільнення від відбування покарання / Д. В. Казначеева // Європейські перспективи. – 2010. – № 4. – С. 57–62.
12. Габриэль де Тард. Преступник и преступление. Сравнительная преступность. Преступления толпы / Г. Тард; [Сост. и предисл. В. С. Овчинского]. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 391 с.
13. Бойко А. И. Преступное бездействие / А. И. Бойко. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 320 с.
14. Батиргареева В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми: [монографія] / В. С. Батиргареева. – Х.: Право, 2009. – 576 с.

Телефанко Б. Уголовно-правовые средства сдерживания рецидивной преступности.

Статья посвящается сложным вопросам сдерживания уголовно-правовыми мерами рецидивной преступности. В Украине рецидивисты с каждым годом выступают все более на первый план. Чем большее количество прежних наказаний, тем сильнее становится опасность нового рецидива. Существенными уголовно-правовыми средствами сдерживания рецидива преступлений являются в частности: своевременное выявление и раскрытие преступлений, тщательное изучение лица в процессе следствия, правильный и обоснованный выбор соответствующей меры пресечения, назначения справедливого наказания (его реального отбывания), с учетом требований дифференциации и индивидуализации, неуклонное обеспечение принципов неотвратимости и более

сурового покарання преступников за новое преступление. Необходимо также строгое соблюдение режима в местах ограничения и лишения свободы, активное воспитательно-педагогическое влияние, поощрение за малейшие позитивные проявления в местах ограничения и лишения свободы, предоставления помощи в бытовом и трудовом устройстве. Быстрое выявление и раскрытие преступлений обеспечит осознание неотвратимости наказания и сдержит от совершения рецидива преступлений. Наказание призвано нейтрализовать преступное поведение, а если применяется отсрочка его исполнения, то осужденные считают это равнозначным освобождению от ответственности. Существует угроза неиспользования более сурового наказания, поэтому и не используется потенциал института наказания.

Ключевые слова: рецидивная преступность, наказание, уголовно-правовые меры, рецидив преступлений, рецидивист.

Telefanko B. Criminal and Legal Means to Restrain Recurrent Crime. The article is devoted to difficult questions of restraining of recurrent crime by means of criminal and legal measures. In Ukraine recidivists act more and more at the forefront every year. The bigger number of former punishments is, the stronger danger of new recurrence becomes. Essential criminal and legal means of controlling recurrence of crimes are the following: timely detection and solving of crimes, scrupulous study of the person in course of investigation, right and reasonable choice of the appropriate measure of restraint, imposing of fair punishment (its real serving), taking into account requirements for differentiation and individualization, steady ensuring of principles of inevitability and more severe penalty of criminals for a new crime. Also the attention is paid to the necessity of strict observance of the mode in places of restriction and imprisonment, active educational and pedagogical influence, encouragement for the slightest positive actions in places of restriction and imprisonment, help in the household and work arrangement. Fast identification and disclosure of crimes will provide awareness of inevitability of punishment and will constrain from commission of recurrent crimes. Punishment is aimed at neutralizing criminal behaviour, and if the delay of its execution is applied, the convicts consider it equivalent to the release from responsibility. There is a threat not to use more severe penalty, therefore the potential of institution of punishment is not used.

Key words: recurrent crime, punishment, criminal and legal measures, recurrence of crimes, recidivist.

УДК 343.137.5

A. Husak

Criminological Aspects of Juvenile Delinquents' Violent Criminality

The author of the article highlights a number of features that are inherent to minors. Violent criminality is regarded as one of the components of the general structure of crimes, which include offenses related to physical and mental violence against the person, or the threat of violence. The article presents a typology of the distribution of violent crimes committed in the «pure» and the presence of multiple offenses, and any illegal conscious influence is regarded as violent because of the danger of its consequences.

Key words: violent crime, juvenile delinquents, causes, dynamics, structure, criminology.

Formulation of scientific problem and its meaning. Juvenile delinquency, especially violent one, is increasing at a great rate out of proportion. According to the analysis of sources of criminal-executive and criminal law we should admit, that minor's offences have specific peculiarities, though they are a part of criminality in general. This fact gives the opportunity to consider it as an independent object of criminology study. It is well-known, that tight connection exists between juvenile delinquency and adult criminality. Special quantitative and qualitative characteristics are inherent in juvenile delinquency.

The basic material and justification of the results of the study. Without doubt, crime as social phenomenon is a significant menace to society; however juvenile delinquency has a strong social reaction. It can be explained by the peculiarities of this age category:

1) Psycho – physiological peculiarities (the age of 14-18 years is a turning point, which influences minors' further behaviour, the development of their convictions, and their perception of society) [2]. L. M. Prozumentov thinks, that the principal features of minority are the criticism of the «identity» formation,

which implies the image of a self in the environment; the development of personal relationships with peers by means of communication; the appearance of the feeling of adulthood; a low level of conflict competence, that is a major part of social competence [16],

- 2) The defect of social experience;
- 3) Increased emotionality, emotional excitability;
- 4) Disposition to imitation;
- 5) Discrepancy in behaviour and views;
- 6) Inclination towards outside influences;
- 7) Need of self-realization (self-realization and communication mostly take place in the companies of antisocial activity, therefore minors' offences have mostly group character) [6].

The question of violence appeared as a consequence of relations between people. The discussion of ideas of violence is connected with the names of such outstanding thinkers as Charles Montesquieu, Beccaria Cesare, Jean-Paul Marat, Cesare Lombroso, Zigmund Freud, and others.

From the point of view of I. Adamov [1], any kinds of violence can be studied only within a broad sociological concept. It gives the opportunity to disclose the peculiarities of a certain kind of violence, compare its concept with general sociological definitions.

Thus, as O. Y. Mykhailov points out, «modern sciences made everything possible for evident mixture of different kinds of violence: between animals and a person, revolutionary and criminal ones, equally aggressive» [13, p. 8]. Moreover, a legislator himself is not always logical in the use of such notions, as «violence», «enforcement», «threat», «assault», «terror», etc., admitting their various interpretation.

For example, considering the term «enforcement» the article 154 of Criminal Code of Ukraine (enforcement to sexual connection) says about psychical influence on a person, but in article 373 of Criminal Code of Ukraine (enforcement to give witness) this term also includes physical influence [12, p. 392, 411, 620].

Such a situation appeared, as O. Y. Mykhailov thinks [13, p. 230], as a result of absence of logical scientific treatment of these concepts in criminology as well as in other branches of law science. This phenomenon causes discrepancy in differentiation between violent offences and non-violent ones.

The analysis of legal literature confirms, that in the works of criminology, criminal law, criminal procedure, criminal-executive law and the science of crime detection the terms «violent crimes», «violent criminology» are also ambiguous; there is vagueness about distinct and exact determination of such crimes. In our opinion, the lack of the conception of violent crimes in the national legislation causes the diversity of approaches to the decision of this problem.

As for the features common to all violent crimes, we support the idea of L. D. Gauhman, who names the following ones: 1) criminality in general; 2) homogeneous object of encroachment; 3) the same way of committing a crime, which means the use of violence or the threat of violence, intentional conscious character of the used violence (threat of violence) [5, p. 31].

Among the noticeable features of minors' violent crimes N. P. Pliashechnyk points out social danger of a deed and violent character of a crime [15].

It should be mentioned, that an apparent feature of crimes of this type is violence against a victim that is understood as «illegal use of strength, a forced, made against one's will, action» [11, p. 49].

As a result, actions, that make attempts upon different objects and imply violent and aggressively violent motivation, should be included to the violent criminality. Thus, L. D. Gauhman said, that violence contains factual as well as legal features of violence [5, p. 4].

L. V. Levytska and H. M. Samilyk consider the arising or the threat of arising harmful consequences in the form of physical or moral harm to be the features of violent infringement [10, p. 19].

It is known in the theory of criminal law, that consequences in the form of doing particular harm are a necessary feature of objective side of material body of the crime, because crime, as an action against a particular person, can be a stress factor of considerable force. So, except for consequences, which are predicted in criminal law in committing violent crimes against minors, negative reactions of a person in psychological sense and, as a rule, after a considerable period of time after a committed crime, should be meant.

Another feature of violent infringement is named by the authors as the existence of intention (direct and indirect) in the criminal's actions [10]. This idea is supported by L. D. Gauhman, who thinks, that «all the crimes with intentional violent actions are included into the violent ones» [5, p. 43]. At the same time, according to the article 11 of Criminal Code of Ukraine, intention is determined in the analysis of any crime, because it is the reason to admit guilt. That is why we consider it irrelevant to point it out as an independent feature of violent crimes.

Actions against a victim's will, as a feature of a violent crime, are viewed as ambiguous. As L. V. Levytska and H. M. Samilyk show, «the use of violence against a person's will implies victim's comprehension of criminal's violent actions, consequences of that influence and unwillingness to be harmed, that appear as a result of those actions. The behaviour – e.g. resistance, cries for help, weeping, escape – can denote conscious perception of violence» [10, p. 24]. However, the absence of outer resistance to criminal actions cannot be regarded as the absence of a violent crime at all. Furthermore, if a person is incapacitated due to a psychic disease, she cannot realize distinctly the criminal's violent intention, and a person, who was given imperceptibly some drugs, cannot completely realize violent actions.

Researches also show, that some authors point out the existence of a motive in the intentional actions as a separate feature of violent crimes. V. Vasylevych admits that the first condition to include a crime to the group of violent ones, is a motive, which appears on the background of personal disregard, revenge, jealousy, and satisfaction of sexual passion or hooligan's intentions [4, p. 82]. The same idea is described by O. Y. Mykhailov [13]. But in this question we support the idea of L. V. Levytska and H. M. Samilyk [10], who pay attention to the fact, that the first profitable motive of a criminal may not correspond to the violent in its sense aim of a crime.

Other authors [3, p. 148] think that the purpose of a crime is the subjective feature of a crime: elimination of a person as a subject of social relations or her enforcement directed to the oppression of a victim's will. It is rather hard to agree completely with such thoughts, as if a person murdered someone incidentally during robbery, though she did not intend that, violent character of a crime cannot be established surely. On the other hand, motive and aim of a crime, if they efficiently influence the character and degree of social danger of actions, are included to Special part of Criminal Code and they are an obligatory part of the body of a crime.

Another important moment, which should be stressed in the investigation of features of violent crimes, is the fact that the subject of the criminologists' research is not any violence, but only the one, connected with the violation of norms of criminal legislation (criminal violence). On these grounds the amount of such crimes often excludes violent robbery, extortion, and other actions, which reveals so called instrumental violence, used only as a means to reach a profitable or political aim [7, p. 233].

In literature [7, 10] two types of criminal violence are pointed out:

Psychic violence in criminal literature is viewed as the most spread and dangerous kind of outer influence on a person. At the same time, the interpretation of the sense of this form of violence is different. For example, it can be spreading of slanderous information, making property damage (R. A. Levertova [9, p. 11]). At the same time thefts and destruction of property, as has already been mentioned, do not belong to violent crimes. That is why it is sometimes difficult to draw a line between instrumental and criminal violence.

Some authors distinguish such forms of psychic influence on a person as enforcement and incitement [14; 17]. However, as we have already established, enforcement may anticipate psychic as well as physical influence.

Psychic violence also includes influence on the person's psyche by means of intimidation and threats (L. D. Gauhman [5, p. 5-10], R. A. Levertova [9, p. 63]). But the interpretation of psychic violence only as a threat of making physical harm leaves people outside legal defence from other ways of violent influence on their will. Perhaps due to this in national criminal-procedural practice there is a tendency to consider violent those crimes, which included or anticipated the use of physical strength.

According to the criminal legislation of Ukraine a number of norms anticipate responsibility only for definite forms of psychic influence. They are, in particular, article 129 of Criminal Code – threat of murder; article 301 of Criminal Code – import, production, distribution and spreading of pornographic things; article 303 of Criminal Code – involving into prostitution; article 315 of Criminal Code – inclination to the use of drugs, psychotropic substances or their substitutes, etc. Even though we can view them as forms of psychic influence, formally such interpretation is not traced legally.

As for the interpretation of the sense of «physical violence», fundamental complex study of this problem took place in 60 – 70s of the last century (L. D. Gauhman [5] and others). Physical violence was considered mainly as a dangerous illegitimate influence on the organism of another person and the use of physical strength. But in newer scientific investigations it is shown, that physical violence «is able to make ... organic, physiological or psychic trauma and limit freedom ... of declaration of will or actions» (L. V. Serdiuk [17, p. 22]). That is why physical violence is any influence on the organism (not only the body) of another person.

Summing up, it should be stressed, that paying attention to the changes in the object of a crime, it is difficult or even impossible to differentiate psychic and physical violence. Therefore, it's unreasonable to

affirm, that a victim was influenced physically or psychically. Legislators do not make such differentiation either. Thus, article 11 of Criminal Code in the definition of a crime stresses on «socially dangerous intentional action (action or inaction)» [8], without specification of the character of an action – physical or psychic. Therefore, we agree with a widely spread in the criminal legal literature idea that physical and psychic violence ought to be researched as two homogeneous things, i.e. violence as their combination, especially taking into consideration the fact, that the consequences of physical as well as psychic violence may not be noticed immediately.

Using the researches of the mentioned scientists, we regard violent criminality as a part of the general structure of criminality, which contains actions, connected with physical and psychic violence against a person or the threat of its use. And, taking into consideration the specification of the object of infringement, we consider all criminal actions, the result of which is doing damage or a threat of doing harm to the life, physical, sexual, spiritual, and intellectual development of a person.

Concerning minors' violent criminality, we suggest distinguishing it as an independent category, which is viewed as a combination of actions (preparation to a crime – article 14 of Criminal Code, attempt upon a crime – article 15 of Criminal Code, a crime – article 11 of Criminal Code), which appear in socially dangerous guilty actions (actions or inaction), committed by the subjects of a crime (art. 18, art. 22 of Criminal Code), based on conscious (expressed in the form of intention or carelessness – art. 23, art. 24, art. 25 of Criminal Code) doing harm to minors or a threat of doing harm to a person's legal interests, listed in Criminal law (Special part of Criminal Code).

Another question, which should be mentioned in the consideration of violent crimes, is surely their typology. As the concept «violence» includes such forms as strength, enforcement, oppression, damage, influence, etc., we consider it to be necessary to divide violent crimes into primary and secondary ones.

Conclusions and perspectives for further researches. Our refusal of the traditional typology and similar to it is caused by the fact, that as a result of any violent crime the subject of a crime reaches material, psychological and physiological interest (satisfaction). So, the idea that, for example, rape is not a profitable crime only because the criminal does not gain his material profit, is groundless.

Primary violent crimes include those socially dangerous actions, which are directed first of all against life, health, freedom and dignity of a person: intentional murders (art. 115-118 of Criminal Code), manslaughter (art. 119 of Criminal Code), murder of a newborn child by the mother (art.117), bringing to suicide (art. 120 of Criminal Code), the threat of murder (art. 129 of Criminal Code), intentional body damage (art. 121-125 of criminal Code), careless body damage (art. 128 of Criminal Code), violent satisfaction of sexual passion in unnatural way (art. 154 of Criminal Code), beating and torturing (art. 126 of Criminal Code), torture (art. 127 of Criminal Code), hooliganism (art. 296 of criminal Code), banditry (art. 257 of Criminal Code), group violation of public order (art. 293 of Criminal Code), leaving in danger (art. 135 of Criminal Code), not giving help to a person in a dangerous for life state (art. 136 of Criminal Code), infringement upon the health of people under the pretence of preaching religions or performing religious ceremony (art. 181 of Criminal Code).

Secondary violent crimes include those ones connected with violence, but doing harm is not their final aim, it is only a means to realize criminal's various interests. They are: illegal imprisonment or kidnapping (art. 146 of Criminal Code), taking hostages (art. 147 of Criminal Code), rape (art. 152 of Criminal Code), sexual intercourse with a person, who has not reached puberty (art. 155 of Criminal Code), enforcement to sexual intercourse (art. 154 of Criminal Code), theft (art. 185 of Criminal Code), robbery (art. 186 of Criminal Code), demand (art. 189 of Criminal Code), fraud (art. 190 of Criminal Code), doing property damage by means of deception or breach of confidence (art.192 of Criminal Code), property destruction or damage (art. 194, art. 196, art. 347, art. 352, art. 378, art. 399 of Criminal Code), threat of property destruction (art. 195 of Criminal Code), deception of buyers and customers (art. 225 of Criminal Code), import, production and distribution of goods, that imply the cult of violence and cruelty (art.300 of Criminal Code), pimping or involving a person into prostitution (art. 303 of Criminal Code), illegal insertion of drugs, psychotropic substances and their substitutes into the organism (art. 314 of Criminal Code), inclination to the use of drugs, psychotropic substances and their substitutes (art. 315 of Criminal Code), threat or violence against a worker of law enforcement agency (art. 345 of Criminal Code), state or public worker (art. 346 of Criminal Code), clerk or citizen who do civic duty (art. 350 of Criminal Code), judge, juryman or juror (art. 377 of Criminal Code), defender or person's representative (art. 398 of Criminal Code), infringement of their life (art. 348, art. 400, art. 443 of Criminal Code), a number of actions that imply enforcement (art. 280, art. 355 of Criminal Code).

We stress on the fact, that this typology suggests dividing violent crimes, committed without various complicating circumstances or a set of crimes. Furthermore, any illegal conscious influence is valued as violent one due to the danger of its consequences.

Minors' criminality has always been and is still a very urgent problem. Every year the statistics of Ministry of Internal Affairs of Ukraine register over 35 thousand of crimes, committed by minors, among which are murders, body damage, robberies, thefts, hooliganism, etc.

Sources and Literature

1. Адамов И. Н. Наука психология и социологические понятия / И. Н. Адамов. – К.: Изд-во Киев. ун-та, 1992. – 88 с.
2. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – М.: Просвещение. – 1968. – 464 с.
3. Бойцов А. И. Понятие насильственного преступления / А. И. Бойцов // Криминологические и уголовно-правовые проблемы с насильственной преступностью: Межвузовский сб. науч. тр. – Ленинград, 1988. – С. 134-150
4. Василевич В. В. Борьба з озброєними формами організованої злочинності корисливо-насильницького спрямування: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. / В. В. Василевич; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 1998. – 205 с.
5. Гаухман Л. Д. Проблемы уголовно-правовой борьбы с насильственными преступлениями в СССР / Л. Д. Гаухман. – Саратов: Изд-во Саратов. гос. ун-та, 1981. – 184 с.
6. Зиядова Д. З. Криминологическая романтика школьников / Д. З. Зиядова // Следователь. – 2002. – № 11 (55). – С. 41-43.
7. Криминология: [Учебник для вузов / общ. ред. А. И. Долговой]. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Юрист, 2005. – 912 с.
8. Кримінальний кодекс України: Офіц. текст ухвалений Верховною Радою України 5 квітня 2001 р. – Офіц. видання. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 336 с.
9. Левертова Р. А. Ответственность за психическое насилие по советскому уголовному праву / Р. А. Левертова. – Омск: Ом. ВШМ МВД СССР, 1978. – 103 с.
10. Левицька Л. В., Самілик Г. М. Криминологічні проблеми запобігання насильницьким злочинам щодо неповнолітніх / Л. В. Левицька, Г. М. Самілик. – Ірпінь, б.в., 2006. – 181 с.
11. Насильственная преступность. / Под ред. В. Н. Кудрявцева и А. В. Наумова. – М.: Спарк, 1997. – 139 с.
12. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. С. С. Яценка. – К.: А.С.К., 2002. – 936 с.
13. Михайлов А. Е. Некорыстная насильственная преступность и ее предупреждение / А. Е. Михайлов. – К.: НВТ «Правник»; НАВСУ, 1997. – 153 с.
14. Панов Н. И. Квалификация насильственных преступлений: учебн. пособие / Н. И. Панов. – Х.: Харьков. юрид. ин-т, 1986. – 86 с.
15. Пляшечник Н. П. Групповые насильственные преступления несовершеннолетних и их профилактика органами внутренних дел: авторефер. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук. Специальность: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / Н. П. Пляшечник; Московский институт МВД России. – М., 2000. – 21 с.
16. Прокументов Л. М. Преступность несовершеннолетних: криминологические проблемы соучастия / Л. М. Прокументов. – 2-е изд., стереотип. – Иркутск: ЮИ ИГУ, 2002. – 230 с.
17. Сердюк Л. В. Насилие (криминологическое и уголовно-правовое исследование). / Л. В. Сердюк. – М.: Юрлитинформ, 2002. – 379 с.

Гусак А. Криминологічні аспекти насильницької злочинності неповнолітніх правопорушників. Злочинність неповнолітніх характеризується непропорційно швидким зростанням. При аналізі джерел кримінально-процесуального і кримінального права можна відзначити, що правопорушення неповнолітніх хоча і є складовим елементом злочинності в цілому, проте має свої специфічні особливості. Злочинність неповнолітніх розглядається автором як самостійний об'єкт вивчення криминології. Відомо, що між злочинністю неповнолітніх і злочинністю дорослих існує тісний зв'язок, проте, злочинності неповнолітніх властиві також свої особливі кількісні і якісні характеристики. У статті виділяється ряд особливостей, які властиві неповнолітнім, насильницька злочинність розглядається як одна із складових частин загальної структури злочинності, в яку входять діяння, пов'язані з фізичним і психічним насильством над особою або загрозою насильства. У статті представлена типологія розподілу насильницьких злочинів на вчинені в «чистому вигляді» і при наявності сукупності злочинів, а будь-який протиправний свідомий вплив оцінюється як насильницький саме через небезпеку його наслідків.

Ключові слова: насильницька злочинність, неповнолітні правопорушники, причини, динаміка, структура, кримінологія.

Гусак А. Кримінологічні аспекти насильственої преступності непереннолетніх правонарушителей. Преступность несовершеннолетних характеризуется непропорционально быстрым ростом. При анализе источников уголовно-процессуального и уголовного права можно отметить, что правонарушение несовершеннолетних хотя и является составным элементом преступности в целом, однако имеет свои специфические особенности. Преступность несовершеннолетних рассматривается автором как самостоятельный объект изучения криминологии. Известно, что между преступностью несовершеннолетних и преступностью взрослых существует тесная связь, однако, преступности несовершеннолетних присущи также свои особые количественные и качественные характеристики. В статье выделяется ряд особенностей, которые свойственны несовершеннолетним, насильственная преступность рассматривается как одна из составных частей общей структуры преступности, в которую входят деяния, связанные с физическим и психическим насилием над личностью или угрозой насилия. В статье представлена типология распределения насильственных преступлений на совершенные в «чистом виде» и при наличии совокупности преступлений, а любое противоправное сознательное воздействие оценивается как насильственное именно из-за опасности его последствий.

Ключевые слова: насильственная преступность, несовершеннолетние правонарушители, причины, динамика, структура, криминология.

РОЗДІЛ V

Міжнародне наукове співробітництво

УДК 342:351.824.11

О. Гурина

Организационно-правовой аспект административного надзора в сфере газоснабжения

В статье исследуются надзорные функции по обеспечению надежной и безопасной эксплуатации систем газоснабжения. Частично указанные функции реализуются газоснабжающими организациями. В целях совершенствования управленческой деятельности в сфере газоснабжения, устранения правовых коллизий, представляется целесообразным передать публичные функции РУП-облгаз в части реализации надзорных полномочий органам государственного энергетического надзора Республики Беларусь.

Ключевые слова: административный надзор, органы государственного газового надзора, газопоставляющая организация, публично значимые функции, газоснабжения.

Постановка научной проблемы и ее значение. В целях совершенствования контрольной (надзорной) деятельности в Республике Беларусь принят ряд нормативных правовых актов. При этом одним из важнейших ориентиров проводимой политики является сокращение количества контролируемых (надзорных) органов. Уменьшение их числа позволит не только снизить нагрузку на проверяемых субъектов хозяйствования, создав тем самым более благоприятный климат для предпринимательской деятельности, но и сократить расходы на содержание государственного аппарата. В то же время, подобные меры должны реализовываться на основе взвешенных, мотивированных предложений с тем, чтобы общественно значимая сфера, сопряженная с потенциальной опасностью или рисками, не осталась без наблюдения.

Для повышения эффективности проводимой политики, на наш взгляд, пересмотру должен быть подвергнут не только состав контролируемых (надзорных) органов, но и контрольные (надзорные) функции как таковые. Это позволит выявить латентную проверочную деятельность и принять меры по ее упорядочению, защите проверяемых субъектов. Учитывая обширность обозначенной проблемы, автор проводит ее изучение в одной из сфер жизнедеятельности общества, имеющей стратегически важное значение, – газоснабжении.

Следует отметить, что специальные исследования в данной области не проводились. В научной и учебной литературе рассматривается, главным образом, гражданско-правовая сторона газоснабжения. Некоторые аспекты указанной проблематики нашли отражение в трудах В. Ю. Синюгина, С. Б. Жилиной, В. Е. Чиркина и др.

Формулировка цели и заданий статьи. Целью настоящей статьи является изучение надзорных функций по обеспечению надежной и безопасной эксплуатации систем газоснабжения и выработка предложений по их организационному совершенствованию. *Заданиями* этого исследования мы считаем: 1) установление источников правового регулирования в сфере административного надзора за газоснабжением; 2) анализ полномочий субъектов этой сферы управления; 3) наработка предложений по усовершенствованию правовых и организационных аспектов административного надзора за газоснабжением.

Изложение основного материала и обоснование полученных результатов исследования. Основные критерии оценки системы газоснабжения – эффективная, надежная и безопасная эксплуатация ее объектов. Административный надзор за соблюдением указанных требований в советский период осуществлялся органами государственного газового надзора СССР в силу

Положения о государственном газовом надзоре в СССР, утвержденного постановлением Совета Министров СССР от 11 апреля 1980 г. № 297 [1].

На современном этапе существование органов государственного газового надзора в Республике Беларусь носит декларативный характер. В частности, пунктом 5 перечня органов, уполномоченных на осуществление контроля (надзора), утвержденного постановлением Совета Министров Республики Беларусь от 1 февраля 2010 г. № 131 [2] предусмотрено функционирование органа государственного энергетического и газового надзора – Управления государственного энергетического и газового надзора и охраны труда Министерства энергетики Республики Беларусь. Однако фактически данное управление преобразовано в один из отделов Министерства энергетики Республики Беларусь [3]. Компетенция рассматриваемых органов урегулирована правовыми нормами лишь частично. Так, в соответствии с пунктом 1.4 постановления Министерства энергетики Республики Беларусь от 23 июля 2007 г. № 27 «О предоставлении полномочий на составление протоколов об административных правонарушениях и утверждении форм документов по делам об административных правонарушениях» (далее – постановление Министерства энергетики Республики Беларусь № 27) должностным лицам органов государственного газового надзора предоставлены полномочия на составление протоколов об административных правонарушениях и подготовку дел об административных правонарушениях к рассмотрению по делам об административных правонарушениях, предусмотренных рядом статей Кодекса Республики Беларусь об административных правонарушениях [4].

В Российской Федерации Управление газового надзора в СССР Министерства газовой промышленности СССР было преобразовано в дочернее общество ОАО «Газпром» – ООО «Газнадзор» [5]. Следует отметить, что ОАО «Газпром» является глобальной энергетической компанией. Основные направления ее деятельности – геологоразведка, добыча, транспортировка, хранение, переработка и реализация газа и других углеводородов, а также производство и сбыт электрической и тепловой энергии. В целях оценки состояния промышленной и энергетической безопасности своих дочерних предприятий, формирования целей и политики в области промышленной безопасности, разработки и реализации способов их достижения и было учреждено ООО «Газнадзор» [5]. Основными направлениями его деятельности является контроль за: 1) обеспечением дочерними обществами и организациями ОАО «Газпром» работоспособности и безопасного функционирования объектов Единой системы газоснабжения (далее – ЕСГ), соблюдением требований норм, правил и иных нормативных правовых актов в строительстве, реконструкции, капитальном ремонте и эксплуатации газовых объектов; 2) обеспечением рационального и эффективного использования газа дочерними обществами и организациями ОАО «Газпром»; 3) обеспечением дочерними обществами и организациями ОАО «Газпром» надежной, безопасной и экономически эффективной эксплуатации энергетического оборудования и сооружений объектов ЕСГ в соответствии с внутренними документами ОАО «Газпром»; 4) обеспечением дочерними обществами и организациями ОАО «Газпром» требований законодательства в области охраны окружающей среды [6].

Таким образом, ООО «Газнадзор» осуществляет от имени ОАО «Газпром» многопрофильный корпоративный инспекционный контроль промышленной, энергетической и экологической безопасности подведомственных объектов, объединяя в себе функции нескольких надзорных органов. Следует отметить, что надежное и безопасное функционирование объектов энергохозяйства ОАО «Газпром» обеспечивается ООО «Газнадзор» во взаимодействии с Федеральной службой по экологическому, технологическому и атомному надзору. Так, положительным результатом такого взаимодействия стал целый ряд совместно разработанных документов в области организации проведения отраслевого контроля, технического надзора заказчика, расследования аварий и инцидентов, проведения совместных обследований дочерних обществ, организации корпоративного обучения и аттестации специалистов и др. [5].

В Республике Беларусь функции по обеспечению использования на объектах газораспределительной системы энергосберегающих оборудования и новейших технологий, оборудования, снижающего вредное воздействие на окружающую среду; а также по осуществлению мероприятий, направленных на обеспечение пожарной, промышленной и экологической безопасности объектов газораспределительной системы, охраны окружающей среды относятся к основным функциям газоснабжающей организации (статья 13 Закона Республики Беларусь от 4 января 2003 г. № 176-З «О газоснабжении» (далее – Закон Республики Беларусь «О газоснабжении») [7]. Газоснабжающая организация – это собственник объектов газораспределительной системы и (или) уполномоченное им лицо, осуществляющие снабжение газом потребителей газа и оказание

услуг по транспортировке газа потребителям газа (ст. 1 Закона Республики Беларусь «О газоснабжении»).

Следует отметить, что в Республике Беларусь транспортировка газа по магистральным и распределительным трубопроводам признается сферой естественных монополий (статья 3 Закона Республики Беларусь от 16 декабря 2002 г. № 162-З «О естественных монополиях») [8].

Газоснабжающие организации, входящие в состав Государственного производственного объединения «Белтопгаз» (далее – РУП-облгаз), обеспечивают безопасное и бесперебойное снабжение природным и сжиженным газом потребителей. Комплекс предоставляемых ими услуг охватывает практически все направления, связанные с газоснабжением, эксплуатацией, реконструкцией и ремонтом газового хозяйства. Это и проектирование объектов газораспределительной системы, и строительство, и монтаж, и обслуживание газопроводов и газового оборудования.

В целях безопасного и бесперебойного снабжения природным и сжиженным газом потребителей РУП-облгаз проводится замена морально устаревшего оборудования, осуществляется систематическое обслуживание объектов системы газоснабжения, контролируется работа оборудования и расход газа потребителями. Кроме того, для достижения обозначенных целей газоснабжающие организации наделяются рядом полномочий:

- выдают технические условия на присоединение объектов газопотребления к газораспределительной системе;

- согласовывают в проектной документации на газоснабжение отступления от требований технических условий, технических нормативных правовых актов, взаимосвязанных с техническим регламентом Республики Беларусь «Здания и сооружения, строительные материалы и изделия. Безопасность» (ТР 2009/013/ВУ);

- осуществляют непосредственное подключение объектов газопотребления и опломбировку приборов учета расхода газа;

- выдают разрешения на право производства ремонтных, строительных и земляных работ в охранной зоне объектов газораспределительной системы (пункты 3.1.8, 3.7, 3.31-1, 3.13 единого Перечня административных процедур, осуществляемых государственными органами и иными организациями в отношении юридических лиц и индивидуальных предпринимателей, утвержденного постановлением Совета Министров Республики Беларусь от 14 февраля 2009 г. № 193) [9].

Исходя из формально-логического анализа предмета деятельности РУП-облгаз, а также его полномочий правомерно заключение, что указанный субъект хозяйствования выполняет ряд функций не столько в своих интересах, сколько в интересах государства, т.е. публичных функций.

Так, по мнению С. Б. Жилиной «публичные функции – это направления деятельности различных субъектов, главным образом государства и муниципальных образований, по удовлетворению публичного, то есть общественного, интереса, признанного и охраняемого государством. Основным субъектом, который осуществляет публичные функции, является государство (муниципальное образование). В то же время, публичные функции могут осуществлять и осуществляют негосударственные структуры и организации: «Газпром», РАО «ЕЭС России», ОАО «Российские железные дороги», нотариусы, адвокаты, банки, аудиторы, средства массовой информации, отдельные граждане» [10, с. 6-7].

В. Ю. Синюгин считает, что «если правовой нормой предусмотрена обязанность организации вступить в правоотношения с иными лицами или обязанность иных лиц вступить в правоотношения с такой организацией либо любой иной организацией того же вида, можно с уверенностью утверждать, что такая организация осуществляет публично значимые функции» [11, с. 84].

Следует отметить, что понимание правового статуса газоснабжающих организаций является важной предпосылкой урегулирования административно-правовых отношений с их участием, а также совершенствования правового регламентирования управленческой деятельности в области газоснабжения. В связи с этим, остановимся на этом вопросе более подробно.

Так, в специальной литературе выделяют следующие признаки организаций, осуществляющих публично значимые функции:

- «1. Такие организации создаются государством либо государство устанавливает усложненный механизм наделения их правоспособностью.

2. Цели деятельности, основные функции и иные основы правового статуса таких организаций либо их вида устанавливаются нормативным правовым актом.

3. Такие организации (представители таких организаций) имеют право совершать действия по управлению (реализовывать управленческие функции) в отношении лиц, не находящихся в служебной зависимости от них, т.е. осуществлять администрирование.

4. Правоспособность таких организаций предопределена целью реализации (содействия реализации) прав и законных интересов неопределенного круга лиц. Право заниматься иной деятельностью принадлежит таким организациям, но лишь в той части, в которой это соответствует основной цели» [11, с. 83-84].

Исследование правовой действительности позволяет констатировать имманентность указанных признаков РУП-облгаз. В частности, последние являются унитарными предприятиями республиканской формы собственности; их основные функции, как газоснабжающих организаций, закреплены в статье 13 Закона Республики Беларусь «О газоснабжении»; они осуществляют административные процедуры и реализуют иные управленческие функции; их деятельность сопряжена с правами и законными интересами неопределенного круга лиц, причем эта деятельность носит общественно полезный характер.

Важной характеристикой субъектов, осуществляющих публично значимые функции и не относящихся к органам публичной власти, является возможность проведения ими проверок [11, с. 84-85]. Указанным полномочием обладает и РУП-облгаз. Кроме того, в силу пунктов 1.5-1.6 Постановления Министерства энергетики Республики Беларусь № 27 должностные лица РУП-облгаз уполномочены составлять протоколы об административных правонарушениях и осуществлять подготовку дел об административных правонарушениях к рассмотрению по делам об административных правонарушениях, предусмотренных рядом статей Кодекса Республики Беларусь об административных правонарушениях. При этом отметим, что согласно пункту 11 части 1 статьи 3.30 Процессуально-исполнительного кодекса Республики Беларусь об административных правонарушениях [12] право составлять протоколы об административных правонарушениях за нарушения, выявленные в рассматриваемой сфере, предоставлено должностным лицам органов государственного энергетического и газового надзора Министерства энергетики Республики Беларусь. Таким образом, фактически РУП-облгаз приравнивается к органу государственного газового надзора, что свидетельствует о наличии надзорных функций.

На основании изложенного, можно аргументировано утверждать, что РУП-облгаз является инструментом государства по реализации им публичных функций. Однако с наличием правового статуса организации, осуществляющей публично значимые функции, российские ученые-административисты связывают ряд проблем. В частности, не разработан механизм реализации публичных функций вне системы органов публичной власти, не предусмотрены меры ответственности за ненадлежащее их исполнение и др. [11, с. 85; 10, с. 3-4].

Следует отметить, что указанные проблемы актуальны и для белорусского законодательства. Так, поскольку РУП-облгаз не относится к контролирующим (надзорным) органам, проверяемые им юридические лица и индивидуальные предприниматели не обладают правами, гарантированными Указом Президента Республики Беларусь от 16 октября 2009 г. № 510 «О совершенствовании контрольной (надзорной) деятельности в Республике Беларусь» [13] (далее – Указ Президента Республики Беларусь № 510). В то же время, как справедливо отмечает В.Ю. Синюгин, «в процессе подобных проверок права предпринимателей затрагиваются ничуть не в меньшей степени, чем при проверках, проводимых органами публичной власти [11, с.84-85].

Деятельность РУП-облгаз, как субъекта хозяйствования, проверяется в соответствии с требованиями Указа Президента Республики Беларусь № 510. Однако данный Указ не применяется при осуществлении контроля (надзора) за выполнением возложенных на контролирующие (надзорные) органы, не являющиеся государственными органами, контрольных (надзорных) функций (абз. 26 п. 21 Указа Президента Республики Беларусь № 510). На основании изложенного, представляется, что предметом проверки РУП-облгаз, проводимой по координационному плану контрольной (надзорной) деятельности в Республике Беларусь, не охватывается проверка составления его должностными лицами протоколов об административных правонарушениях, осуществления подготовки дел об административных правонарушениях к рассмотрению и других аналогичных функций.

Характеризуя правовой статус РУП-облгаз, следует подчеркнуть его коммерческий интерес. Между тем, среди ученых высказывается точка зрения о том, что публичные функции должны реализовываться некоммерческими организациями. Например, В. Е. Чиркин, определяя близкий по значению термин «юридическое лицо публичного права» указывает, что это «признанное публичной властью в этом качестве материальное и публично-правовое некоммерческое образование,

выступающее в правоотношениях в различных организационно-правовых формах в целях общего блага путем применения публичной власти, сотрудничества с ней, давления на нее, имеющее название, другие идентифицирующие признаки, обладающее имуществом, имеющее права и обязанности и несущее ответственность за свои правовые акты и действия» [14, с. 94].

По нашему мнению, наличие двойной природы РУП-облгаз может привести к конфликту публично-правовых и частно-правовых интересов. Кроме того, в белорусском законодательстве содержится прямой запрет на осуществление контрольных (надзорных) функций коммерческими организациями (п. 5.4 Указа Президента Республики Беларусь от 26 июля 2012 г. № 332 «О некоторых мерах по совершенствованию контрольной (надзорной) деятельности в Республике Беларусь») [15].

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Учитывая, что в белорусском законодательстве отсутствует понятие «организации, осуществляющие публично значимые функции», и, как следствие не урегулированы особенности их правового статуса, в целях совершенствования управленческой деятельности в сфере газоснабжения, устранения правовых коллизий, представляется целесообразным передать публичные функции РУП-облгаз в части реализации надзорных полномочий органам государственного энергетического надзора.

Следует отметить, что этимологически термин «энергетический надзор» не ограничивается воздействием лишь на электрическую и тепловую энергию, в силу более широкого содержательного наполнения комплексной отрасли энергетики, которая включает в себя наряду с электроэнергетикой другие подотрасли, в том числе и газовую. Однако однородность объединяемых функций не сводится только к общей принадлежности к сфере энергетики, а характеризуется и предметным содержанием деятельности. Так, в силу п. 1 Положения о государственном энергетическом надзоре в Республике Беларусь, утвержденном постановлением Совета Министров Республики Беларусь от 10 января 1998 г. № 26 [16] государственный энергетический надзор осуществляется в целях обеспечения безопасности жизни и здоровья людей, устойчивого функционирования энергетического оборудования, систем энергоснабжения, соблюдения правил снабжения и пользования электрической и тепловой энергией.

Предложенные преобразования не только повысят эффективность деятельности в сфере обеспечения надежности и безопасности систем газоснабжения путем ее упорядочения в рамках функционирования органов государственного энергетического надзора, но и не повлекут увеличение количества надзорных органов и дополнительных затрат из бюджета.

Источники и литература

1. Положение о государственном газовом надзоре в СССР: утв. постановлением Совета Министров СССР от 11 апреля 1980 г. № 297 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sss3719.htm>.
2. Об органах, уполномоченных на осуществление контроля (надзора): постановление Совета Министров Респ. Беларусь от 1 февраля 2010 г. № 131 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pravo.newsby.org/belarus/postanovsm3/sov458.htm>.
3. Организационная структура центрального аппарата Министерства энергетики Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.minenergo.gov.by/ru/about/struct>.
4. О предоставлении полномочий на составление протоколов об административных правонарушениях и утверждении форм документов по делам об административных правонарушениях: постановление М-ва энергетики Респ. Беларусь от 23 июля 2007 г. № 27 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravoby.info/docum09/part11/akt11118.htm>.
5. Медведев В. Н. Совершенствование надзорной деятельности ООО «Газнадзор» во взаимодействии с государственными органами по контролю и надзору в энергетике / В. Н. Медведев // Энергонадзор и энергобезопасность. – 2007. – № 4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.combienergy.ru/stat1126.html>.
6. Газпром газнадзор (ООО) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gazprom.ru/about/subsidiaries/list-items/gaznadzor>.
7. О газоснабжении: Закон Респ. Беларусь от 4 января 2003 г., № 176-З [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://kodeksy-by.com/zakon_rb_o_gazosnabzhenii.htm.
8. О естественных монополиях: Закон Респ. Беларусь от 16 декабря 2002 г., № 162-З [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=H10200162>.
9. Перечень административных процедур, осуществляемых государственными органами и иными организациями в отношении юридических лиц и индивидуальных предпринимателей: утв. постановлением Совета Министров Респ. Беларусь от 17 февраля 2012 г., № 156 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravo.by/pdf/2012-35/2012-35%28010-398%29.pdf>.

10. Жилина С. Б. Правовое обеспечение исполнения коммерческими банками публичных функций в Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 / С. Б. Жилина ; Рос. юрид. ин-т МВД Рос. Федерации. – Ростов н/Д., 2006. – 28 с.
11. Синюгин В. Ю. Административно-правовой статус субъектов, осуществляющих публично значимые функции / В. Ю. Синюгин // Вестн. Омского ун-та. Сер. Право. – 2014. – № 2 (39). – С. 81-85.
12. Процессуально-исполнительный кодекс Республики Беларусь об административных правонарушениях: принят Палатой представителей 9 ноября 2006 г., одобр. Советом Респ. 1 декабря 2006 г., в ред. Закона Респ. Беларусь от 10 января 2015 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pravo.by/world_of_law/text.asp?RN=hk0600194.
13. О совершенствовании контрольной (надзорной) деятельности в Республике Беларусь: Указ Президента Респ. Беларусь от 16 октября 2009 г. № 510 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bgs.by/files/files/Pril6.doc>.
14. Чиркин В. Е. Юридическое лицо публичного права / В. Е. Чиркин. – М.: Норма, 2007. – 352 с.
15. О некоторых мерах по совершенствованию контрольной (надзорной) деятельности в Республике Беларусь: Указ Президента Респ. Беларусь от 26 июля 2012 г. № 332 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=P31200332&p1=1>.
16. Положение о государственном энергетическом надзоре в Республике Беларусь: утв. постановлением Совета Министров Респ. Беларусь от 10 января 1998 г. № 26 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=23093.

Гурина О. Організаційно-правовий аспект адміністративного нагляду у сфері газопостачання. У статті досліджуються наглядові функції у сфері забезпечення надійної та безпечної експлуатації систем газопостачання. У радянський період зазначені функції здійснювалися органами державного газового нагляду. На сучасному етапі в Республіці Білорусь відповідний спеціалізований наглядовий орган фактично відсутній. У той же час частково функції із забезпечення надійної та безпечної експлуатації систем газопостачання здійснюються газопостачальними організаціями. Вивчення їх правового статусу дозволило виявити ряд проблем у правозастосовчій практиці. Одним із способів їх подолання може стати передача публічно значущих функцій газопостачальних організацій в частині реалізації наглядових повноважень органам державного енергетичного нагляду Республіки Білорусь. Запропоновані реформи не тільки підвищать ефективність діяльності у сфері забезпечення надійності та безпеки систем газопостачання шляхом її впорядкування в рамках функціонування органів державного енергетичного нагляду, але й не спричинять збільшення кількості наглядових органів і додаткових витрат з бюджету.

Ключові слова: адміністративний нагляд, органи державного газового нагляду, газопостачальні організації, публічно значущі функції, газопостачання.

Gurina O. Organizational and Legal Aspect of Administrative Supervision in the Sphere of Gas Supply. In the article supervising functions on ensuring reliable and safe operation of systems of gas supply have been investigated. During the Soviet period the mentioned functions were carried out by bodies of the state gas supervision. At the present stage in Republic of Belarus the appropriate specialized supervisory authority is actually absent. At the same time functions on ensuring reliable and safe operation of systems of gas supply are partially carried out by the gas supplying organizations. Studying of their legal status allowed us to reveal a number of problems in law-enforcement practice. One of the ways of their overcoming can be a transfer of publicly significant functions of the gas supplying organizations regarding realization of supervising powers to state energy control and supervision bodies of Republic of Belarus. The offered transformations will not only increase efficiency of activity in the sphere of ensuring reliability and safety of systems of gas supply by its streamlining within functioning of bodies of the state energy control and supervision, but they will not lead to increase in number of supervisory authorities and additional expenses from the budget either.

Key words: administrative supervision, bodies of the state gas supervision, gas supplying organizations, publicly significant functions, gas supply.

Who has the power to solve a breach of commercial contract – European Union, Ukraine or Russia?

With the increasing of globalization, more and more contracts are concluded between companies from different countries. So, in this situation, and increases the number of breaches of contracts. This trend was the reason for writing this article, which aims to find out whose powers allow settling disputes related to the breaches of contracts, and the extent to which such disputes can be resolved. In preparation was analyzed the experience of Ukraine, Russia and the European Union, in particular the United Kingdom (common law) and France (Civil law). It was found that an important role is played by the parties to the dispute, but it also depends on the phase of the process. Also, important external key figures are a judge or arbitrator. The powers of each of the parties depend on local laws, as well as the accepted agreement. Therefore, breach of the contract is one of the major challenges that may face the contracting parties. To further investigate the interesting question of which party receives benefits based on the law of any country included in the study.

Key words: breach of contract, judge, arbitrator, international commercial contract, power.

The problem and its importance. For the moment, the active international cooperation in different spheres deals with many problems. The questions which are linked with international law need some special attention. Any country is interested to guarantee the qualified juridical support of commercial contracts at the international level. That's why it is very important to know how the procedure of commercial contract breach must be put in practice and who has a power to take such a decision.

Analysis of the research into the problem. The problems of the commercial law at the international level have already become the objects of scientific investigation. Among the most important works we should note Russian scientist V. Orlov [4], Ukrainian investigators N. Mykolska, A. Makhinova [3], S. Bigun [1], and French lawyer C. Debourg [2] and others who had considered some aspects of international commercial cooperation connected with commercial contract.

The material of our research is limited to contracts for good and services we won't take into account: commercial premises rent contract, working contract, and contracts in Intellectual Property field. We will focus on international contracts because it is more international law study.

The objective of this article is point on that the knowing in advance who has the power to solve breach of contract is very important for firms, especially when they negotiate their contracts, because that helps them to prevent and to limit risks. Also they can change their usual contractual terms in order to create solutions when problems occur in the future. Knowing it also, allow firm to know what to expect when finding prospect in new countries or when a firm wants to expand in a new country.

We will analyze it at international level to be able to give guidelines to international firms and to firms who wants to enter in new markets. We will focus on who has the power to solve a breach of contract.

Breach of contract was defined by Sir Guenter Treitel as «a breach of contract is committed when a party, without lawful excuse fails or refuses to perform what is due from him under the contract, performs defectively or incapacitates himself from performing» [8]. For Europe Union, we will consider only France and United Kingdom in order to have one civil law country and one common law country. We will consider Russia because Russia is European Union biggest neighbor and Ukraine because it is «a priority partner country».

The power to solve a breach of contract belongs either *to the parties to the contract (I)* or *to external body Judge or arbiters (II)*.

I Parties themselves have the power to solve breach of contract. Regarding the power of the parties to solve a breach of contract the question to solve are «When» the parties can act (**A**) and «How» they can act (**B**).

A) the moment the parties can solve breach of contract. This power is given to them at two moments: while they are still in the contract negotiation process, because they can add to the contract mechanism either to prevent breach of contract or to solve them in advance. The second moment this power is given to the

parties is when the breach of contract occurs. They can do it either just in case while negotiating the contract or take action when the breach of contract occurs:

1) The parties elaborate solutions in case of future breach of contract while negotiating the contract. The difference will come from law systems and not from geographic or membership of European Union or Commonwealth of Independent States. During negotiation the parties can add to the contract the contractual clause which will be used in the event of a breach of contract. It is not possible to make a list because thanks to the principle of contractual freedom: the co-contractors will decide what they will add to the contract and there are no lists available in one of the four countries of our study.

We will give explanations on the two ones with the most consequences: the choice of law and the choice of jurisdiction. The choice of law: the party can choose which law will rule the contracts; this choice is very important because, in case of breach of contracts, the consequence will be different. For contracts the basic rule is the freedom of choice of the law which will regulate the contract. This is stipulated by the Rome European regulation number 593/2008 which is used for the contract signed after December 19th 2009. In Ukraine there is a special law allowing that for international contracts: the «Law No. 2709-IV «On International Private Law».

The choice of the law by the party is not fully complete: the party cannot choose that there won't be any country's law that can be used for the contract. If the parties don't choose any country law which will rule their in their contract, a law will be chosen in case of litigation following some mechanism. The judge will decide which country law will be used following some criteria established in the national law.

Some kind of contracts, are regulated another way: first of all, the selling contract which are regulated either by the Hayes convention of June the 15th 1955 or the Rome European regulation number 593/2008 which is stipulating the same for selling contracts. In that case the law that will be regulating the contract will be the law of the country where the seller has his «habitual residence». Therefore a seller, who knows the other party will never take the law of his country, can negotiate that the parties won't choose law for that selling contract and therefore in case of litigation he will be sure it will be his own law which will be used.

Second for international transportation contracts for goods 16 if no law have been chosen to regulate the contract, the Rome European regulation number 593/2008 which stipulates in his article 5.1 that the law which has to be chosen is the law of the delivery point. The party can only choose one law for the contract, this is the mandatory limit to «forum shopping» practice and to make judgment possible The only limit, it is possible to choose another law for the arbitration procedure itself. Similar mechanisms are also used for the choice of the jurisdiction.

The main difference is that some States limit them to different fields but contracts are not included for example French civil Code article 3 makes a list of the fields where the choice of jurisdiction is impossible and contracts are not in the list, therefore they are not included. For the choice of jurisdiction the power of the parties is wider as it can happen during contract negotiation and also while litigation starts.

Also a party does not have to make explicit choice, if a party does not contest in defense the choice made by the plaintiff that means that party agrees. The choice of jurisdiction is a very good advantage for international contracts because it allows the party to select the jurisdiction which offers the advantage they search, like the speed the decision are taken, the language used by the judges. This is the fruit of negotiation or an agreement between the parties, therefore the parties must think if it is a good solution for them because it will be the one selected to solve a breach of contract.

In Russia several possibilities can be used to increase the strength of one party For example: the Civil Code offers «several methods of compelling the performance of an obligation» [...] one method is generally known as security devices» (article 389 of the Russian civil Code) [5].

These differences have to be carefully checked and known by the parties in order to avoid being in the weak position in case of breach of contracts. All has to be thought before negotiation process start and the negotiation goal must be a situation which is enough good for a party to sign the contract with in mind the consequences they expect in case the other party make a breach of contract. Different options are possible for the parties while they are negotiating the contract, they have also power when the breach of contract occurs.

2) The parties use solutions in case of breach of contract after the issues occur. We will look at two ways which happen when contract outcome is not the expected one: Liquidated damages and unilateral breach. While the first one can be considered as automatic sanction for a breach of the contract which has been planned by the parties in the contract, the second is a breach of contract made by one of the party of the contract without the agreement of the other one.

Liquidated damages: a way to avoid any intervention from outside the parties is to use liquidated damages. The condition: it has to be added to the contract by the parties during the negotiation part. It has similar implication the Civil law countries we study in this article, but not in common law countries. Liquidated damages exist in France, Russia and Ukraine. They are in the Civil codes of these three countries. For France it is articles 1226-1233. In Russia it is article 329 and in Ukraine article 549. But in Ukraine regarding business contract it is the Commercial Code which has to be applied and the article 230 of the Commercial Code gives more possibility to claim liquidated damages. In Russia «liquidated damage is the most widely used security device listed in article 329». But contrary to common law, «Russian law combines the twins U.S concepts of liquidated damages and penalties into one omnibus security device called liquidated damages». Therefore if a Russian firm wants to set liquidated damages in a Common law contract with law of United Kingdom as law of the contract, the firm will be less protected than if it was the same notion in Russian law. Except on the amount of liquidated damages because Russian jurisdiction have decided they can decrease this amount if they feel it is too high thanks to article 333 of Russian Civil Code [5]. Some differences still exist, in the way judge is allowed to moderate this liquidated damage. This at first can be a surprise, because liquidated damage were created to allow the parties to create a rule with their contract and to solve the breach of contract with the liquidated damage.

A judge can still modulate the liquidated damage amount thanks to a principle of law: the justice must be checked by the State. In France also for commercial case, the interest which have to be paid in case of late performance are not liquidated damages and therefore cannot be decreased by a judge, who based their Decision on article 441-6 of the Commercial Code. If parties choose French law and French court to be the ones of the contract, they will choose a solution where judge powers are quite large and are also written in the Civil code, article 1152. The judge can increase and decrease the liquidated damage. The Code also set two limits, one for the judge who can only do this increase or decrease if the amount is really too high or too low, another one for the parties who cannot agree to prevent the judge to change the amount.

In United Kingdom, they might exist in the contract but they won't be enforced. Because common law system forces the parties to prove the link between the damage and the breach of contract before giving them damages. On the contrary, Civil law system uses this proof as a condition before giving damage when there is no contract a that is to say tort. In this case, we noticed the choice of one civil law country gives many advantages in case of breach of contract, because, the solution is automatic, fast, and efficient. France offers more protection to the other party because it allows judge to check if the damages are not either too high or too low. Therefore choosing civil law should be done if the risk are too high, especially during a financial crisis, in order to protect own interests.

If the party own interests are not to get amount of money to compensate the breach of contract but to leave the contract, they would better opt in for exactly opposite choice in the country's law for their contract, because it would help them in case of unilateral breach. We will one more time distinguish between the three civil law countries of our study and the common law country.

In Russia: the unilateral breach must be intentional for the liability to be searched and «the Civil Code expressly provides that a contract (contractual provision) excluding the liability for a future intentional breach is null and void (Article 401.4) ».

In Ukraine, to summarize the explanation provided by N. Mykolska and A. Makhinova, there are two kinds of unilateral breach of contract possible [3]. The first kind is with the judge agreement in case of significant breach (from other part) or significant changes of circumstances. The second kind, if it is allowed by the law or the contract.

In France, unilateral breach is not possible, except for one kind of contract: the long term contracts and only for future. French states law tried to find the balance between legal certainty and agreement unlimited in time. This was also needed to match the duration of a firm.

Regarding the solution chosen by common law with the example of United Kingdom: unilateral breach of contracts are possible and they can even be used in case the other party says it won't comply with contract requirement. In that case the innocent party has the right to claim for damage as it is an anticipatory breach from the other party.

In Russia, the party who is victim of the breach of contract can refuse to perform his obligation. To explain that point, V. Orlov uses the expression «is admissible», which means it is a possibility offered but it is not mandatory [3]. The parties can act at two different moments to prepare or to solve breach of contractual. Their actions have specific ways and face limits:

B) The way the power of parties can be used. To show the way the power of parties can be used we will see the nature of the request the innocent party can make and then we will see that the power of that party is limited:

1) the nature of the request the innocent party can ask. The nature of the request is directly linked with innocent party's power because what she can ask is what she has chances to get. Regarding damages: French, English, Ukrainian and Russian judges can allow damages in case of breach of contract. «Specific performance and mandatory injunction are exceptional in England, This is in contrast with France». In Ukraine it is possible to find very detailed specific performance. In Russia as Ch. Osakwe explains it: «specific performance will be only awarded if payment of damages would be an inadequate remedy». Even the innocent party can act at different moment, its powers are not unlimited [5, p.].

2) the limit of the power of the party victim of the breach. The limit of the power has the link with the choice a party can make or does not make. We will analyze it from a negative point of view to see the different consequences and the risks.

Not making a choice can have opposite consequences on the power of the parties. Not making a choice on the right time, will have dramatic consequences for the victim of the breach because some right won't be available for that party. This can happen by not making the right choice during the negotiation part of the contract. Like we will see, arbitration is possible in France, United Kingdom and Ukraine only if there was an arbitration clause / convention between the two parties. This can also happen after the breach of contract occurred, when the party takes too much time to act: «innocent party will lose his right to bring a claim for breach of contract if he delays for a certain length of time». Also in United Kingdom there is the Limitation Act 1980 which «provides statutory limitation periods».

Not making a choice, can be accepting the party other choice during litigation especially about jurisdiction choice, if the other party does not contest the jurisdiction chosen, it means they accept it.

Not every choice can be made. Sometimes alternative choices are offered to the party therefore when they choose one, they cannot choose the other. These choices are valid in all the four countries of our study. The French research center of Paris Sorbonne University has created a list which divides the sanctions for breach of contract in three categories. The Sanctions which aim to keep the contract, the sanctions which aim to make the contract disappear and the sanctions which aim to compensate this list was established in linked with European Union that means two of the countries of our study: France and United Kingdom. But we think it can be extended to Russia and Ukraine because the same kinds of sanctions exist.

The parties cannot have all the power when a breach of contracts occurs, because self redress is forbidden. In France and United Kingdom self redress is banned because «it is banned in all Member States» in European Union. In Russia prohibition of private revenge started in Russian law from the XVth century. In Ukraine prohibition exists but some Professors find it has come back indirectly in case law. That is why the power is given to an external body a judge or an arbitrator.

II. The power given to external body: judge or arbitrator. We will study the actual system in the four different countries (**A**) and then the trends (**B**).

A. the actual system. We won't study in detail the judge power and arbitration in the four countries of our studies but instead we will explain in general both co-exist and then introduce special situations which limit the power of the parties. While both are possible in most of the case, there are special situations both are possible. For France, the situation is simple either there is an arbitration clause between the two parties and it will be arbitration or without any clause it will be a judge who will settle the case. The clause can be within the contract or it might have been agreed separately. For United Kingdom, the Arbitration Act gives the definition and the rules for arbitration. For Ukraine, «the law of Foreign Economy Activity [...] allows the parties to a commercial dispute to select a forum for its resolution⁵⁶» and this include arbitration special situations. For the Russian legal system only arbitration courts are possible for commercial law, but they are State ones and organized like normal courts. And on tops of the courts there is The Supreme Arbitration (Commercial) Court of the Russian Federation, one if its mission is to «One of the most important lines in the activity of the Supreme Arbitration Court of the Russian Federation is to ensure the uniform understanding and application by all arbitration courts of the legislation in the sphere of economic relations», which does not exist in other countries' arbitration. So Russia is the example of a hybrid system.

France and United Kingdom are European Union member states; therefore we have to explain the specific role of European Union judge regarding the matter. There are two ways the European Union judge can be involved. Either by preliminary ruling, like when the European Court of Justice decided that «anti suit injunctions for arbitration agreements are incompatible with the Brussels I Regulation so that they are no longer available so as to counter-attack a torpedo action brought before the courts of a Member State». Or by judging cases when they reach the European Union level, that is to say when all the domestic remedies have been exhausted.

The European Court of Justice has set some guidelines, for example about the choice of the judge when there is a contractual breach: it must be the judge of the location where the breach happened.

Regarding Arbitration at European Union level, it does not exist. There is no arbitration institution, and no equivalent to European Court of Justice in arbitration. International conventions apply to all the four countries but they are limited to specific fields. The Vienna convention is the most famous we will study, its field of application is selling contracts between professionals. In this field the solution are the same for France, Ukraine and Russia because they ratified it and it has entered in force. But The United Kingdom has not yet ratified the CISG. The parties must fulfill the condition set by the convention that is to say the mistake of the other party must be enough big, and then four remedies are possible, they have been summarized as: Exception of non-performance / Specific performance / Unilateral termination / Damages, price reduction, default interest.

B. the trends. In France: to make arbitration the easiest way including international arbitration the goal is to attract business making contract to choose France and French law.

This is made by French state at international level: France is the most progressive regarding enforcement of the arbitration agreements, because it is even more progressive than European convention on Commercial arbitration and then New York convention. The same evolution is seen at national level: for Arbitration there is an extension, since the decree January the 13th 2011. It extends the field arbitration can be used and also who can use it. The French courts follow the same trend by case law, for example they judged that arbitration agreement was not ruled by any state law but has only to follow international public policy. In France it is possible to create tailor made solution when choosing arbitration, for example it is possible to choose one State law for the contract and one State law for the Arbitration convention. These changes are made to increase the number of arbitration in France and to attract more arbitration from abroad by making rules more liberal and easy to use. This will certainly increase the number of arbitration in France; even it is too early to be able to notice it.

Ukraine has opposite trend compared to France, because according to PWC Ukraine, there are not enough skilled arbitrators. It can be inferred that by reporting this point in their report they indirectly don't recommend Ukrainian arbitration. Also not enough arbitrator would mean there are delays and this would be against one of the advantages of the arbitration which means faster solution and that is important for a breach of contract, when the parties are expecting the fast solution to know if they will continue to make contract with the same firm, they need to know the outcome of previous breach of contract.

The Discovery of new dangers in arbitration has to be in mind for the parties when they choose the arbitration way, especially when there will be a breach of contract. The multiplication of proceedings linked with the same case is a tendency in the arbitration. And the situation gets more complex when arbitration decision is canceled by national court and that leads to new arbitration decision with opposite result. C. Debourg introduces it and gives famous French case law examples of it [2, p. 1]. Therefore the situation is real and increasing with the argumentation of choice for arbitration.

The language issue. It appears if the arbitration has to use the New York Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Awards. That convention was «adopted under the auspices of the United Nations», which means six official languages. A study made by Paulsson in 1998 discovered that French and English version don't match fully, while Russian version matches English version [6, p. 229]. Therefore, it can be sometimes tough for the party to select arbitration especially if they can access into their own language (English or Russian) while the arbitrator has another version but with different words while the three languages have similar values. Some authors go more far than this consideration like P. Glenn who thinks «choice of law is a costly and inefficient process. Particularly weak in case of second-order conflict of conflict rules and in cases of tripartite relationship involving mixed proprietary and contractual features» [7]. We won't go so far because we think parties must think in advance to be ready in case a breach of contracts occurs.

To conclude, this study has shown the power belong to the parties at the contract, and they have to use them on the right time Then judge or arbitrator are given the power by contract or law to solve the problems. Regarding all these points, France, United Kingdom, Russia and Ukraine have created different solutions; most of them globally use similar mechanism. Knowing the difference and choosing as the law of the contract the law matching the interest of the party while negotiating the contract would give a definite advantage. That's why this study has shown some of the difference to give some clues in the choice.

Further research could be done by studying more countries within European Union like the former Soviet Republics which are now European Member States (Estonia, Latvia, Lithuania), and also country like Kazakhstan to see if the solutions are closer to the Russian ones. Studying Croatia would be also interesting because it has just joined the European Union by becoming its 28th member on July the 1st 2013 and it was part of another supranational entity: the Former Socialist Federal Republic of Yugoslavia.

Sources and Literature

1. Бігун С. «ІМІТАЦІЯ ПРАВОСУДДЯ» – образ сучасного українського судочинства? / Славик Бігун // Юридична газета. – 2008. – № 1-2 (136-137) (22.01). – С. 3.
2. Debourg C. Les contrariétés de décisions dans l'arbitrage international / Claire Debourg. – L.G.D.J, 2012. – 648 p.
3. Mykolska N. Ukraine: Termination of Franchise Agreements / Nataliya Mykolska, Anzhela Makhinova, Sayenko Kharenko [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.mondaq.com/x/212304>.
4. Orlov V. Introduction to Business Law in Russia / Vladimir Orlov. – Ashgate Publishing Limited, England, 2011. – 322 p.
5. Osakwe Ch. Russian Civil Code Parts 1-3: Text and Analysis Translation and commentary / Christopher Osakwe. – Wolters Kluwer, 2008. – 776 p.
6. Paulsson J. May or Must Under the New York Convention: an exercise in Syntax and Linguistics / Jan Paulsson. Arbitration International Quarterly, 1998. – P. 227-230.
7. The Oxford Handbook of Legal / Peter Cane, Mark Tushnet. – Studies, Oxford University Press, 2005. – P. 845.
8. Treitel G. Introduction to Contract Law / Sir Guenter Treitel. – Clarendon Press, England, 1995, – P. 5.

Яцишин М., Раффьє В. Кому належать повноваження вирішувати спори, пов'язані із порушенням комерційного контракту – Європейському Союзу, Україні чи Росії? З поширенням процесу глобалізації все більше контрактів укладається між компаніями з різних країн. Відповідно, у ситуації, що склалася, збільшується і кількість випадків порушення та розірвання контрактів. Така тенденція послужила причиною написання цієї статті, мета якої з'ясувати, чиї повноваження дозволяють вирішувати спори, пов'язані з розірванням подібних контрактів, і до якої міри такі суперечки можуть бути вирішені. У ході підготовки було проаналізовано досвід України, Росії та країн Європейського Союзу, зокрема Великобританії (загальне право) та Франції (романо-германська правова сім'я). Було встановлено, що важлива роль відведена сторонам спору, але вона залежить і від фази процесу. Також важливими зовнішніми ключовими фігурами є суддя чи арбітр. Повноваження кожної зі сторін залежать від місцевого законодавства, а також прийнятої угоди. Тому порушення і розірвання договору є однією з основних проблем, з якою можуть зіткнутися сторони договору. Для подальшого дослідження цікавим є питання про те, яка зі сторін отримує переваги, опираючись на законодавство тієї чи іншої країни, включеної в дане дослідження.

Ключові слова: порушення/розірвання контракту, суддя, арбітр, міжнародний комерційний контракт, повноваження.

Яцишин М., Раффьє В. Кому принадлежат полномочия разрешать споры, связанные с нарушением коммерческого контракта – Европейскому Союзу, Украине или России? С распространением процесса глобализации всё больше контрактов заключается между компаниями из разных стран. Соответственно, в сложившейся ситуации увеличивается и количество случаев нарушения и расторжения контрактов. Такая тенденция послужила причиной написания этой статьи, цель которой выяснить, чьи полномочия позволяют разрешать споры, связанные с расторжением подобных контрактов, и до какой степени такие споры могут быть разрешены. В ходе подготовки был проанализирован опыт Украины, России и стран Европейского Союза, в частности Великобритании (общее право) и Франции (романо-германская правовая семья). Было установлено, что важная роль отведена сторонам спора, но она зависит и от фазы процесса. Также важными внешними ключевыми фигурами являются судья или арбитр. Полномочия каждой из сторон зависят от местного законодательства, а также принятого соглашения. Поэтому нарушение и расторжение договора является одной из основных проблем, с которой могут столкнуться стороны договора. Для дальнейшего исследования интересен вопрос о том, какая из сторон получает преимущества, опираясь на законодательство той или иной страны, включенной в данное исследование.

Ключевые слова: нарушение/расторжение контракта, судья, арбитр, международный коммерческий контракт, полномочия.

РОЗДІЛ VI

Трибуна молодих учених

УДК 343.81

Н. Карпенко

Про деякі змістовні процесуальні особливості протидії злочинності у місцях позбавлення волі

В статті розглянуті питання, що пов'язані з протидією розслідуванню злочинів, яка здійснюється організованими злочинними угрупованнями у виправних колоніях України. Автори визначили протидію організованих злочинних формувань у виправних колоніях як комплекс різноманітних заходів легального та конспіративного характеру, що вчиняються об'єднаними у злочинні співтовариства засудженими, які відбувають покарання, для створення перешкод у розслідуванні злочинів, вчинених у цих установах виконання покарань та в цілому для негативного впливу на стан оперативної обстановки і управління процесами виконання і відбування покарання. За результатами дослідження були запропоновані науково обгрунтовані заходи щодо запобігання і нейтралізації цього суспільно небезпечного явища.

Ключові слова: протидія; розслідування злочинів; організовані злочинні угруповання; виправна колонія; запобігання злочинам; засуджений; кримінально-процесуальне законодавство.

Постановка проблеми. Відповідно до вимог статті 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), одним із завдань кримінального провадження є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини [1]. Проте, як свідчить практика, вирішити його не досить просто, що, у першу чергу, пов'язано з протидією різноманітних суб'єктів цієї діяльності [2, с. 25-26].

Не минула осторонь зазначена проблема й виправні колонії України, що обумовлено особливостями кримінально-виконавчих правовідносин [3, с. 38], а також специфікою розслідування злочинів, що вчиняються в органах та установах виконання покарань [4, с. 3]. Зокрема, на відміну від попереднього КПК України, згідно чинного кримінального процесуального закону, функції дізнання в системі Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України здійснюють не начальники установ виконання покарань і слідчих ізоляторів, а слідчі територіальних органів внутрішніх справ (ОВС) (ст. 216 КПК) [5, с. 534-537].

Все це породжує нові форми та суб'єктів протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються у виправних колоніях, одним із яких виступають організовані злочинні угруповання, а також зумовлює необхідність більш глибокого розуміння зазначеного суспільного явища на науковому та практичному рівнях та, звичайно, нових тактичних підходів щодо його нейтралізації і подолання.

З огляду цього та з метою вироблення науково обгрунтованих шляхів по запобіганню та протидії зазначеному суспільно небезпечному явищу, вибрана тема статті є досить актуальною та такою, що носить теоретико-прикладний характер.

Стан дослідження. Як показало вивчення наукової літератури, означена тематика дослідження була у центрі уваги як учених кримінально-процесуального права (О. В. Бауліна, Ю. О. Гурджі, Л. Д. Удалової та ін.) та криміналістики (В. К. Весельського, Є. Д. Лук'янчикова, Ю. В. Шепітько та ін.), так і науковців кримінально-виконавчого права (І. Г. Богатирьов, Т. А. Денисової, О. Г. Колба та ін.). Проте, з урахуванням новел КПК України та проблем практичного характеру, крім окремих статей [6] та методичних рекомендацій щодо застосування кримінального процесуального закону органами та установами виконання покарань [4], нині наукових видань по суті цієї тематики дослідження в Україні не має, що й виступило додатковим аргументом під час вибору теми цієї статті.

Виклад основних положень. В науковій літературі під процесом протидії організованих злочинних формувань у ході боротьби зі злочинністю розуміють комплекс різноманітних прийомів, хитрощів і форм обману, що перешкоджають ефективному запобіганню, виявленню, розкриттю, розслідуванню і судовому розгляду вчинених ними злочинів і їх блокуванню, нейтралізації тощо (К. К. Горяїнов, В. С. Овчинський, Г. К. Синілов) [7, с. 495]. Проте, враховуючи як особливості кримінально-виконавчих відносин, так і особливості внутрішньої та зовнішньої протидії дізнанню у виправних колоніях, зміст протидії організованих злочинних формувань у зазначених місцях позбавлення волі також має свою специфіку.

У зв'язку з цим, як зауважили І. Г. Богатирьов, О. М. Джужа, М. П. Ільтяй, з огляду на особливості злочинності в установах виконання покарань, законспірований характер багатьох проявів діяльності Державна пенітенціарна служба України (далі – ДПтС) як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, змушений використовувати у боротьбі з цим явищем як гласні, так і негласні засоби [8, с. 81].

Результати даного дослідження показують, що зазначена форма протидії у виправних колоніях уповільнює, а подекуди, і призупиняє процес розслідування вчинених у них злочинів. Мета такої протидії, як встановлено Г. М. Бірюковим, – послабити або нейтралізувати діяльність органів дізнання та досудового слідства, забезпечити безпеку, самозбереження, виживання і перевагу організованих злочинних формувань у протизаї з правоохоронними органами (у даному випадку – протидія діяльності адміністрації виправних колоній) [9, с. 14-15].

Однією з детермінант, що сприяє організованим злочинним групам у виправних колоніях протидіяти розслідуванню злочинів, вчинених засудженими, є наявність протиріч і неврегульованих питань, у першу чергу, нормами кримінально-виконавчого права і оперативно-розшукової діяльності (ОРД), у сфері виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. Разом з тим, протидія, будучи досить різноманітною по своїй соціальній природі, не може знаходитись поза залежності від характеру злочинних діянь, стадій їх вчинення і розкриття злочинів у виправних колоніях. При цьому прийняття рішення при вчиненні злочинів у певній мірі залежить від об'єму таємно зібраної злочинцями інформації, її якісної характеристики, що підтверджує можливість успіху при вчиненні злочину та виключає випадки виявлення винних у його вчиненні осіб. Саме таємність інформаційної діяльності, як обґрунтовано встановлено В. А. Некрасовим, створює проблеми щодо негласного проникнення у злочинне середовище [10, с. 92-93].

Як свідчить практика, протидія досудовому слідству у виправних колоніях на першочергових стадіях з боку організованих злочинних формувань полягає у приховуванні злочинної діяльності та активному впливі на хід ведення кримінального провадження з метою заведення його у глухий кут або в напрямку, що влаштовує лідерів злочинного середовища.

Найбільш типовими є наступні форми протидії організованих злочинних угруповань у виправних колоніях:

- 1) переховування або знищення знарядь, засобів слідів злочину [11, с. 182];
- 2) використання каналів і джерел, які заслуговують довір'я, неправдивої інформації для «підкидування» слідчому, в тому числі пред'явлення підставних свідків [12, с. 34-35];
- 3) виявлення очевидців і свідків, які проходять по кримінальному провадженню, встановлення їх місця перебування (відділення, корпус, т. ін.), а також з'ясування змісту показів, які вони дали на слідстві [13, с. 61];
- 4) підкуп, залякування, фізичний вплив на потерпілих і свідків з метою схилення їх до дачі «необхідних» для злочинного формування або по зміні раніше даних на слідстві показань [14, с. 112];
- 5) здійснення тиску на слідство за допомогою корумпованих високопоставлених посадових осіб з числа органів державної влади і управління, а також засобів масової інформації, підготовка громадської думки, необхідної для організованого злочинного формування [15, с. 87-88];
- 6) найм на кошти так званої «злочинської каси» висококваліфікованих адвокатів [16, с. 202];
- 7) максимальне використання недоліків існуючої системи тримання в ізоляції осіб, позбавлених волі, встановлення неофіційних каналів зв'язку з членами організованих злочинних угруповань на волі, підготовка до втеч, передача на охоронювані об'єкти заборонених предметів та їх приймання в колоніях, т. ін. [17, с. 24].

Щодо тактики протидії, яку застосовують організовані злочинні угруповання у виправних колоніях, то вона ґрунтується на таких діях, як:

- а) заходи по організації злочинної діяльності в цих колоніях.

Так, тільки у 2012 році за намагання підтримувати та розповсюджувати «злочинські традиції», організувати групи негативної спрямованості в УВП до приміщень камерного типу у виправних

колоніях максимального рівня безпеки, у порядку вимог ст. 100 КВК України було переведено більше 3,4 тис. засуджених, або 17 % від загальної кількості усіх переведених засуджених у цьому році [18, с. 17].

Не змінились ці показники і в 2013 р. [19, с. 16], тобто намітилась негативна тенденція щодо організованої протидії засудженими персоналу виправних колоній. При цьому 57 % з даної категорії засуджених – це були особи віком від 21 до 30 років; 39,6% – від 31 до 50 років, понад 50 років – 3,4 % [18, с. 17];

б) заходи, що спрямовані на збір відповідної інформації, яка дозволяє завчасно визначити варіанти злочинної поведінки, способи вчинення злочину, т. ін., і на цьому ґрунті ретельно спланувати злочин [20, с. 80];

Як у зв'язку з цим зробила висновок Л. А. Волошина, сам факт існування злочинів та правопорушень у місцях позбавлення волі свідчить про те, що позитивні поведінкові норми не всюди та не завжди виступають як загальноприйняті. Частина вчинків регулюється іншими уявленнями про дозволене. Вони йдуть у розріз із нормами соціальної моралі, але є теж нормами поведінки [21, с. 5];

в) заходи, що забезпечують маскуванню злочинної діяльності у виправних колоніях [22, с. 24-26].

Як показує практика, маскуванню злочинної діяльності у виправних колоніях здійснюється досить різноманітними та різносторонніми способами організаційного, технічного і технологічного характеру. При цьому, як зробили висновок ряд науковців (Е. Д. Дідоренко, Б. І. Бараненко, В. А. Глазков та ін.), значне місце у такій діяльності займають дисциплінарні вимоги, особливо такі, як:

– дотримання конспірації, тобто збереження таємниці злочинної діяльності, а також членства в злочинних групах і організаціях;

– повне підпорядкування членства в групах і організаціях;

– повне підпорядкування членів групових співтовариств їх лідерам, у тому числі з питань виконавчої дисципліни;

– заборони на вчинення несанкціонованих злочинів, на вихід із групи (організації);

– обов'язкове відрахування коштів у загальну «злочинну» касу» (так званий «общак»), т. ін. [23, с. 105];

г) дії, що спрямовані на створення ефективних систем контактів в структурах адміністрації виправних колоній для забезпечення гарантованого захисту своїх інтересів і безпеки членів організованих злочинних формувань [24, с. 144-145].

Як з цього приводу зауважили Т. А. Денисова і А. В. Градецький, не є секретом, що певна частина бажаючих поступити на службу в правоохоронні органи, переслідує далеко не патріотичні мотиви: частина з них має або корисливі мотиви (про це свідчить досить обмежене коло служб, у яких вони хотіли б працювати), або намагання у такий спосіб реалізувати своє прагнення до влади над людьми. Зрозуміло, що людям з антисоціальною спрямованістю властиве байдуже або й негативне ставлення до багатьох соціальних цінностей, що охороняються законом [25, с. 447];

г) дії, що спрямовані на захоплення реальної влади над засудженими у виправних колоніях [26, с. 134-135];

д) силовий вплив на ту частину засуджених, у яких сформувалась повага до правопорядку в місцях позбавлення волі [27, с. 234-235].

7) кримінальна розвідка, що є головною зброєю у протидії розслідуванню злочинів, вчинених у виправних колоніях, та яка в цілому негативно впливає на правопорядок у місцях позбавлення волі [28, с. 77].

Головна ціль такої діяльності – збір стратегічної, тактичної та іншої інформації по досить широкому колу питань. При цьому до завдань кримінальної розвідки, як показали результати даного дослідження, відносяться:

– виявлення осіб, фактів і об'єктів, що представляють для організованих злочинних формувань інтерес, з метою отримання інформації щодо осіб, які є суб'єктами та учасниками кримінального судочинства по провадженнях, порушених у виправних колоніях, та інших об'єктів злочинного посягання [29, с. 80];

– перевірка та вивчення отриманої та тієї, що є в наявності, інформації з метою визначення найбільш сприятливого часу, місця і способів досягнення злочинного задуму [30, с. 72];

– використання отриманої інформації при плануванні злочинних дій з метою ухилення від кримінальної відповідальності при вчиненні злочину [31, с. 128-129].

Як свідчить практика, для організації каналів отримання розвідувальної інформації у виправних колоніях, організовані злочинні формування виділяють значні грошові кошти. По цих каналах йде відтік інформації про наявність, а в окремих випадках, і про хід ОРД по відношенню членів організованих злочинних формувань та про заплановані щодо них оперативні-розшукові заходи. Так, тільки у 2011 р. у засуджених до позбавлення волі у ході відбування покарання за незаконне зберігання персоналом виправних колоній було вилучено більше 30 тисяч гривень, а в каналах надходження – 200 тис. грн. [32, с. 5].

Крім цього, створенню таких каналів у багатьох випадках сприяє сучасна технічна забезпеченість організованих злочинних формувань. У таких умовах, як вірно зробили висновок В. П. Захаров і В. І. Руденко, необхідно відійти від правила відомчої пріоритетності прав та добування та використання спеціальної і закритої інформації [33, с. 9].

До інших детермінант, що сприяють протидії досудовому слідству у виправних колоніях з боку організованих злочинних формувань, відносяться підкуп персоналу цих УВП, корумпованість судів і органів прокуратури, т. ін. [7, с. 501]. Як у зв'язку з цим зробили висновок В. Й. Бочелюк та Т. А. Денисова, потрапляючи в місця позбавлення волі, людина намагається продовжити спілкування з людьми, які знаходяться на волі, за допомогою легальних засобів (листування, передачі, побачення тощо). Але можливості легального спілкування обмежені законом, і тому прагнення до забороненого спілкування починається в засудженого з тієї ж самої хвилини, коли за ним закриваються двері камери [34, с. 184].

Висновки. Протидія досудовому слідству у виправних колоніях на першочергових стадіях з боку організованих злочинних формувань полягає у приховуванні злочинної діяльності та активному впливі на хід ведення кримінального провадження з метою заведення його у глухий кут або в напрямку, що влаштовує лідерів злочинного середовища.

Будо виявлено найбільш типові форми протидії організованих злочинних угруповань у виправних колоніях, зокрема, переховування або знищення знарядь, засобів слідів злочину; використання каналів і джерел, які заслуговують довір'я, неправдивої інформації для «підкидування» слідчому, в тому числі пред'явлення підставних свідків; виявлення очевидців і свідків, які проходять по кримінальному провадженню, встановлення їх місця перебування, а також з'ясування змісту показів, які вони дали на слідстві; підкуп, залякування, фізичний вплив на потерпілих і свідків з метою схилення їх до дачі «необхідних» для злочинного формування або по зміні раніше даних на слідстві показань; здійснення тиску на слідство за допомогою корумпованих високопоставлених посадових осіб з числа органів державної влади і управління, а також засобів масової інформації, підготовка громадської думки, необхідної для організованого злочинного формування; найм на кошти так званої «злодійської каси» висококваліфікованих адвокатів; максимальне використання недоліків існуючої системи тримання в ізоляції осіб, позбавлених волі, встановлення неофіційних каналів зв'язку з членами організованих злочинних угруповань на волі, підготовка до втеч, передача на режимні об'єкти заборонених предметів.

Отже, під протидією організованих злочинних формувань у виправних колоніях слід розуміти комплекс різноманітних заходів легального та конспіративного характеру, що вчиняються об'єднаними у злочинні співтовариства засудженими, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, для створення перешкод у розслідуванні злочинів, вчинених у цих установах виконання покарань та в цілому для негативного впливу на стан оперативної обстановки і управління процесами виконання і відбування цього покарання.

Джерела та література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» станом на 25 травня 2012 р. – К.: Алерта, 2012. – 304 с.
2. Колб О. Г., Охман О. В. Суб'єкти протидії розслідуванню злочинів, учинених в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах України / О. Г. Колб, О. В. Охман // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 24-30.
3. Гель А. П. Кримінально-виконавче право України: навч. посібник / А. П. Гель, Г. С. Семаков, І. С. Яковець. За ред. проф. А. Х. Степанюка. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 624 с.
4. Богатирьов І. Г. Методичні рекомендації щодо застосування Кримінального процесуального кодексу України органами і установами, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України / І. Г. Богатирьов, М. С. Пузирьов – К.: ДПтС України, 2012. – 28 с.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент. [у 2 т. – Т.1] / [С. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін.]; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х.: Право, 2012. – 768 с.
6. Коломієць Н. В. Особливості здійснення оперативно-розшукової діяльності у місцях позбавлення волі в умовах реформування кримінального процесуального законодавства / Н. В. Коломієць, С. І. Халимон // Наук. вісник Інституту кримінально-виконавчої служби. – 2012. – № 1. – С. 54-60.
7. Теория оперативно-розыскной деятельности: учебник / Под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, Г. К. Синилова. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 832 с.
8. Богатирьов І. Г. Оперативно-розшукова діяльність в установах виконання покарань: монографія / І. Г. Богатирьов, О. М. Джужа, М. П. Ільчак. – Д.: Дніпропетровськ. ун-т внут. справ, 2009. – 188 с.
9. Бирюков Г. М. Проблемы информационного обеспечения тактики борьбы с преступностью организованных групп в условиях современности и пути их разрешения / Г. М. Бирюков // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2000. – № 3. – С. 12-19.
10. Некрасов В. А. Проблемы негласного проникновения у злочинне середовище / В. А. Некрасов // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2000. – № 3. – С. 20-26.
11. Белкин Р. С. Курс советской криминалистики. В 3 томах. –Т. 1: Общая теория советской криминалистики / Р. С. Белкин. — М.: ЮЛ, 1977. – 340 с.
12. Дубинский А. Я. Производство предварительного расследования органами внутренних дел / А. Я. Дубинский. – К.: РВВ КВШ МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1987. – 84 с.
13. Баев О. Я. Криминалистическая тактика и уголовно-процессуальный закон / О. Я. Баев. – Воронеж: Воронеж. ВШ МВД СССР, 1977. – 114 с.
14. Лукашевич В. Г. Криминалистическая теория общения: постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования / В. Г. Лукашевич. – К.: КНУВС, 1993. – 194 с.
15. Весельський В. К. Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини / В. К. Весельський, В. С. Кузьмічов, В. С. Мацишин, А. В. Старушкевич. – К.: Атіка, 2004. – 146 с.
16. Тонков Е. Е. Стратегія організації протидії наркоманії в місцях позбавлення волі / Е. Е. Тонков // Проблеми розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів: матеріали Всеукраїн. наук.-практ. конференції студентів, курсантів і слухачів, Донецьк, 30 жовтня 2003 р. – Донецьк: ДЮІ, 2004. – С. 200-204.
17. Ведров С. Ю. Отдельные вопросы взаимодействия правоохранительных органов в борьбе с незаконным оборотом наркотиков в местах лишения свободы / С. Ю. Ведров // Юридический вестник. – Владимир: ВЮИ ФСИН России, 2005. – № 1(2). – С. 22-31.
18. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виховних установ у 2012 р. // Інформаційний бюлетень ДПтС України. – 2012. – Кн. 1. – 53 с.
19. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ ДПтС України у 2-у півріччі 2013 р. // Інформ. бюлетень ДПтС України. – 2013. – Кн. 2. – 56 с.
20. Дедюхин В. В. Становление и развитие организации борьбы с преступностью в исправительно-трудовых учреждениях: учеб. пособие // В. В. Дедюхин. – М.: Акад. МВД СССР, 1984. – 112 с.
21. Волошина Л. А. Искажение нормальных представлений в обыденном сознании, обуславливающим совершение тяжких насильственных преступлений / Л. А. Волошина // Вопросы борьбы с отдельными видами преступлений. – М.: Юрид. лит., 1986. – С. 3-9.
22. Возный А. Ф. Полицейский сыск и кружок петрашевцев: учебное пособие / А. Ф. Возный. – К.: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1976. – 86 с.
23. Дидоренко Е. А. Основы оперативно-розыскной деятельности в Украине (понятие, принципы, правовое обеспечение): учебное пособие / Е. А. Дидоренко, Б. И. Бараненко, В. А. Глазков. – К.: Центр научной литературы, 2007. – 264 с.
24. Зелинский А. Ф. Криминальная психология: научно-практическое издание / А. Ф. Зелинский. – К.: Юринком Интер, 1999. – 241 с.
25. Денисова Т. А., Градецький А. В. Чинники, що зумовлюють правопорушення правоохоронців / Т. А. Денисова, А. В. Градецький // Забезпечення прав і свобод людини і громадянина в діяльності органів внутрішніх справ України за сучасних умов [Текст]: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 4 грудня 2009 р. – Х.: Права людини, 2009. – С. 446-452.
26. Литвак О. М. Державний вплив на злочинність: Кримінологічно-правове дослідження / О. М. Литвак. – К.: Юринком Интер, 2000. – 280 с.
27. Сочивко Д. В., Литвишко В. М. Пенитенциарна антропология. Опыт систематизации психолого-педагогической теории и практики в местах лишения свободы / Д. В. Сочивко, В. М. Литвишко. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2006. – 320 с.
28. Некрасов В. А. Проникнення в злочинне середовище: організаційно-тактичні основи: монографія / В. А. Некрасов, Г. М. Бірюков, С. І. Корсун. – К.: РВВ МВС України, 2004. – 196 с.
29. Погорецький М. А. Засоби пізнання злочину в кримінальному процесі та в оперативно-розшуковій діяльності / М. А. Погорецький // Вісник академії прокуратури України. – 2007. – № 1. – С. 77-82.

30. Долженков О. Ф., Некрасов В. А., Черкасов Ю. Е. Основи розвідки в середовищі та інфраструктурі злочинності: монографія / О. Ф. Долженков, В. А. Некрасов, Ю. Е. Черкасов. – Одеса: РВВ ОЮІ НУВС, 2003. – 198 с.
31. Колб О. Г. Вплив оперативно-розшукової діяльності на детермінанти вчинення злочинів засудженими до позбавлення волі / О. Г. Колб // Науковий вісник НАВСУ. – 2004. – № 3. – С. 127-134.
32. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2011 р. // Інформаційний бюлетень ДПтС України. – 2011. – Кн. 2. – 64 с.
33. Захаров В. П., Руденко В. І. Використання біометричних технологій правоохоронними органами у ХХ столітті: наук.-практ. посібник / В. П. Захаров, В. І. Руденко. – Львів: ЛДУВС, 2009. – 440 с.
34. Бочелюк В. Й., Денисова Т. А. Кримінально-виконавча психологія: підручник / В. Й. Бочелюк, Т. А. Денисова. – К.: Істина, 2008. – 328 с.

Карпенко Н. О некоторых содержательных процессуальных особенностях противодействия преступности в местах лишения свободы. В статье рассмотрены вопросы, относящиеся к противодействию расследованию преступлений, которое совершается организованными преступными группировками в исправительных колониях Украины, а также предложены научно обоснованные меры по предупреждению и нейтрализации этого общественно опасного явления. Под противодействием организованных преступных формирований в исправительных колониях следует понимать комплекс различных действий легального и конспиративного характера, совершаемых объединенными в преступные сообщества осужденными, отбывающими данное уголовное наказание, для создания помех в расследовании преступлений, совершенных в этих учреждениях исполнения наказаний, и в целом для отрицательного влияния на состояние оперативной обстановки и управления процессами выполнения и отбывания этого наказания. Тактика противодействия, которую применяют организованные преступные группировки в исправительных колониях, основывается на таких действиях, как: а) действия по организации преступной деятельности в этих колониях; б) мероприятия, направленные на сбор соответствующей информации для планирования преступлений; в) меры, обеспечивающие маскировку преступной деятельности в исправительных колониях; г) действия, направленные на создание эффективных систем контактов в структурах администрации исправительных колоний; д) действия, направленные на захват реальной власти над осужденными в исправительных колониях; е) силовое воздействие на ту часть осужденных, у которых сформировалась уважение к правопорядку в местах лишения свободы; е) уголовная разведка, которая является главным оружием в противодействии расследованию преступлений, совершенных в исправительных колониях.

Ключевые слова: противодействие; расследование преступлений; организованные преступные объединения; исправительная колония; предупреждение преступлений; осужденный; уголовно-исполнительное законодательство.

Karpenko N. About Some Essential Procedural Features of Counteraction of Crime in Imprisonment Places. In the article the questions concerning counteraction to investigation of crimes which are committed by organized criminal associations in correctional penal colonies of Ukraine have been considered and also science-based measures for preventing and neutralizing this socially dangerous phenomenon have been offered. Counteraction of organized criminal formations in correctional penal colonies should be understood as the complex of various actions of legal and secret character made by united criminal societies of convicts, serving time for this crime, for creation of hindrances in investigation of the crimes committed in these establishments of execution of punishments, and in general for negative influence on a condition of an operational situation and management of processes of execution and serving of this punishment. Counteraction tactic, which is applied by organized criminal groups in correctional penal colonies, is based on such actions, as: a) actions on the organization of criminal activity in these colonies; b) measures aimed to collect the relevant information for planning of crimes; c) the measures providing disguising of criminal activity in correctional penal colonies; d) the actions directed to creation of effective systems of contacts in structures of administration of correctional penal colonies; e) the actions directed to occupation of the real power over convicts in correctional penal colonies; e) power impact on the number of convicts who respect law and order in imprisonment places; e) criminal intelligence activity that is the main weapon in counteraction to investigation of the crimes committed in correctional penal colonies.

Key words: counteraction; investigation of crimes; organized criminal associations; correctional penal colony; prevention of crimes; convict; criminal and executive legislation.

Історико-правовий аналіз розвитку торговельно-економічної співпраці регіонів України та Республіки Польща наприкінці ХХ ст. – першого десятиліття ХХІ ст.

Налагодження українсько-польських відносин в останнє десятиліття ХХ ст. стало результатом докорінних змін в Європі. На нинішньому етапі розвитку відносин двох держав, особливе місце відводиться торговельно-економічному співробітництву України та Республіки Польща, де важливого значення набуває співпраця регіонів. Більше того, розширення контактів між українськими та польськими регіонами за різними напрямками становить складову частину впровадження в життя євроінтеграційних прагнень обох держав. Історико-правовий аналіз розвитку торговельно-економічної співпраці регіонів двох держав дає можливість зрозуміти, як відбувався процес формування правової бази торговельно-економічного співробітництва. Міжрегіональне та транскордонне співробітництво України і Республіки Польща займає важливе місце в системі розвитку торговельно-економічних відносин двох держав, є важливою складовою двостороннього стратегічного партнерства, ефективним засобом європейської інтеграції України.

Ключові слова: Єврорегіон, Республіка Польща, партнерство, Україна, транскордонне співробітництво, торговельно-економічного співробітництво

Постановка наукової проблеми та її значення. На нинішньому етапі розвитку торговельно-економічного співробітництва України та Республіки Польща важливого значення набуває співпраця регіонів. Більше того, розширення контактів між українськими та польськими регіонами за різними напрямками становить складову частину впровадження в життя євроінтеграційних прагнень обох держав.

Дослідженню питання співпраці регіонів України і Республіки Польща присвячено роботи багатьох українських науковців, найбільш актуальними є праці таких науковців, як В. Гарагонича, З. Варналія, В. Куйбіди, І. Студеннікова, Н. Мікули, І. Бабець, В. Борщевського тощо.

Формулювання мети статті. Метою статті є здійснення історико-правового аналізу формування та розвитку правової бази торговельно-економічної співпраці регіонів України та Республіки Польща наприкінці ХХ ст. – першого десятиліття ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Співпраця українських та польських регіонів здійснюється у формі міжрегіонального, транскордонного та прикордонного співробітництва.

Якісно нові умови розвитку українсько-польського регіонального і транскордонного співробітництва сформувалися на початку 90-тих р. ХХ ст., уже як незалежної України та демократичної Республіки Польща. Важливим фактором щодо даного процесу став досить швидкий ріст міжнародної активності суб'єктів різних територіальних і галузевих утворень (областей, воєводств, районів, повітів, сільських рад, гмін, міст, підприємств, установ, закладів освіти, науки тощо). Водночас це призвело до активізації договірному процесу та значного розширення договірно-правової бази, яка відповідала європейським нормам міжрегіональних зв'язків.

Уже в першому міждержавному акті – Декларації про принципи та основні напрямки розвитку українсько-польських відносин, яка була підписана 13 жовтня 1990 р., сторони заявили про всебічне сприяння безпосередньому співробітництву українських та польських підприємств, виходячи з необхідності активізації і поглиблення торговельно-економічного, господарського та науково-технічного співробітництва (ст. 6) [1]. Таким чином, транскордонне співробітництво одержало власну правову підставу і перспективу широкої законотворчості.

Польсько-українське транскордонне співробітництво відбувається переважно в рамках єврорегіонів. Ці багатосторонні структури є найрозповсюдженішою формою транскордонного співробітництва в Європі, метою якої є мінімізація ролі та значення державних кордонів і поліпшення співробітництва на регіональному та локальному рівнях шляхом пошуку спільних рішень транскордонних проблем місцевою владою та громадами. Суть ідеї створення єврорегіонів полягає в тому, що місцеві проблеми найкраще вирішувати місцевим органам влади та громадам по обидва боки державного кордону [2, с. 283].

Україна і Польща входять до складу двох єврорегіональних утворень - Карпатського єврорегіону та єврорегіону «Буг», які є важливими осередками інтенсифікації та розвитку українсько-польського міжрегіонального та транскордонного співробітництва. Використання потенціалу даних єврорегіонів надає можливість регіонам України та Польщі ефективно розвивати торговельно-економічне співробітництво, плідно співпрацювати у сфері сільського господарства, науки, культури, туризму тощо [2, с. 169].

«Карпатський Єврорегіон» було засновано 14 лютого 1993 р., коли у Дебрецені (Угорщина) міністри закордонних справ Угорщини, Польщі та України підписали Декларацію про співпрацю спільнот, які мешкають на території Карпатського регіону, а представники регіонів – статут Міжрегіональної Асоціації «Карпатський Єврорегіон» та інші програмні документи. Згодом до нього увійшли прикордонні адміністративно-територіальні одиниці Словаччини та Румунії [3, с. 311].

Карпатський єврорегіон був першим створеним єврорегіональним об'єднанням на пострадянському просторі. Досвід участі у транскордонному співробітництві в рамках Карпатського єврорегіону Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей став прикладом для розбудови співпраці в рамках інших єврорегіонів за участі українських областей та став суттєвим кроком вперед на шляху подолання стереотипу урядовців України щодо доцільності розширення повноважень місцевих громад і органів влади у сфері міжрегіональних та транскордонних зв'язків [3, с. 311].

Співпраця регіонів у північній частині українсько-польського кордону активізувалася на початку 1991 р. на підставі Угоди про співробітництво прикордонних воєводств і областей Польщі та України (Хелмське, Кросненське, Перемишльське, Замостьське воєводства та Волинська і Львівська області) [308]. Ідея створення єврорегіону виникла у 1992 р. і набула конкретних форм у 1995 р. Так, 29 вересня 1995 р. у Волинській облдержадміністрації (м. Луцьк) відбулося підписання двосторонньої Угоди про створення транскордонного об'єднання єврорегіон «Буг» та установчих документів єврорегіону [2, с. 284].

На даний час територія єврорегіону «Буг» охоплює три регіональні частини: Брестська область (Республіка Білорусь, з осередком у Бресті), Люблінське воєводство (Польща, з осередком у Любліні), Волинська область (Україна, з осередком у Луцьку), а також 64 субрегіональні одиниці, що складаються з 54 районів/земських повітів (16 у Брестській області, 20 у Люблінському воєводстві, 16 у Волинській області, 2 у Львівській області). Крім того, сюди входять 12 міст на правах районів/повітів (по 4 у кожній регіональній одиниці) [4, с. 255].

Співзасновники єврорегіону «Буг» єдині в тому, що осередком його діяльності повинна стати взаємовигідна економічна співпраця, що включає створення інфраструктури (мережа доріг, прикордонних пунктів пропуску), забезпечення сприятливих умов для розширення підприємництва (заснування банків, спільних торгово-промислових палат тощо), а також формування культури ведення бізнесу через впровадження нових типів управління економікою, нових форм співробітництва із застосування передового західного досвіду [5].

Сучасний стан співробітництва України та Польщі в рамках єврорегіону «Буг» можна охарактеризувати як активний. Загалом, діяльність єврорегіону «Буг» зосереджена здебільшого на регіональному розвитку, який включає активізацію і розвиток торгівлі, туризму, освіти, спорту, охорони здоров'я та культурних обмінів, захист довкілля, а також запобігання природним катастрофам. Одним з важливих шляхів розгортання торговельно-економічних відносин в рамках єврорегіону «Буг» є тристороннє забезпечення інформацією у даній сфері. Вирішенню цього завдання сприяють проведення щорічних виставок, зустрічей, ярмарок, економічних форумів та інших заходів, важливе значення серед яких мають засідання Комісії з питань прикордонного співробітництва у рамках українсько-польської Міжурядової координаційної ради з питань міжрегіонального співробітництва. Учасники даного об'єднання керуються тим, що лише спільні дії, зміцнення добросусідських відносин можуть гарантувати високий економічний та соціальний розвиток територій, що входять до його складу [5].

Для повноцінного функціонування міжрегіонального співробітництва Україною та Республікою Польща створено систему інституційних механізмів, які забезпечують таке співробітництво: Українсько-польська Міжурядова Координаційна Рада з питань міжрегіонального співробітництва – спеціальний орган, що покликаний вирішувати ключові питання міжрегіонального співробітництва на міжурядовому рівні; Постійна Конференція голів обласних державних адміністрацій, обласних рад України та воєвод і маршалків воєводств Республіки Польщі, яка проводиться під патронатом Президентів України та Республіки Польщі і проходить разом з

Економічним форумом «Україна – Польща»; Форум міст-партнерів України та Польщі; Єврорегіон «Буг» та Асоціація «Карпатський Єврорегіон» [6].

Як і будь-яке інше співробітництво, українсько-польське міжрегіональне співробітництво здійснюється на основі розгалуженої нормативно-правової бази. Основним двостороннім документом є Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про міжрегіональне співробітництво, підписана 24 травня 1993 року [7], яка становить політико-правове підґрунтя для розвитку та подальшої реалізації транскордонної та міжрегіональної співпраці регіонів України та Польщі, в тому числі, формування в подальшому повноцінної договірно-правової системи.

В преамбулі Угоди вказувалося, що Уряди двох держав готові підтримувати міжрегіональне співробітництво і «таким чином сприяти економічному та суспільному прогресу регіонів обох країн, особливо прикордонних». Угода закріпила правові засади співпраці органів місцевої влади та органів місцевого самоврядування України та Республіки Польща, зокрема, в економічній, культурно-гуманітарній, освітній та туристичній сферах. Так, у відповідності до ст. 5 Угоди регіональним органам влади надається право укладати договори щодо співробітництва в сфері торгівлі, промисловості, сільського господарства та з інших питань, що становлять взаємний інтерес [7].

Поряд із цим, варто відмітити, що засади прикордонного співробітництва були закладені ще в Угоді між Урядом України і Урядом Республіки Польща про торгівлю та економічне співробітництво, яка була підписана 1 жовтня 1991 р. Зокрема, ст. 3 даної угоди проголосила, що Договірні сторони нададуть одна одній принцип найбільшого сприяння: а) у прикордонній торгівлі з сусідніми країнами; б) країнам, які беруть участь з Україною або Республікою Польща у митному союзі чи регіональній асоціації з економічного співробітництва, що вже створені чи можуть створюватися у майбутньому, а також у зонах вільної торгівлі країн Договірних Сторін [8].

Спільну зацікавленість у розвитку багатосторонньої регіональної співпраці Україна та Республіка Польща висловили у широкомасштабному основоположному Договорі про добросусідство, дружні відносин та співробітництво від 18 травня 1992 р.: «Сторони сприятимуть встановленню і розвитку безпосередніх зв'язків та співробітництва між регіонами, адміністративно-територіальними одиницями та містами України і Республіки Польщі. Особлива увага приділятиметься прикордонному співробітництву» (стаття 10.1) [9, с. 12].

Крім того, на регіональному та місцевому рівнях між Україною та Польщею спостерігається тенденція дотримання європейської практики укладення між органами місцевого самоврядування або місцевої державної влади договорів, угод у різних сферах співробітництва, в тому числі економічного, які носять конкретний характер. Свідченням цього є підписання великої кількості (понад 450) угод про міжрегіональне співробітництво між українськими областями, містами, районами та селищами з однієї сторони та польськими воєводствами, містами, повітами, гмінами – з іншої [6].

Особливої уваги у розвитку українсько-польської співпраці заслуговують розроблені стратегії розвитку транскордонного та міжрегіонального співробітництва. Це, зокрема, Стратегія українсько-польського міжрегіонального та прикордонного співробітництва, підписана на міждержавному рівні від 25 червня 2004 р., Спільна польсько-українська стратегія транскордонного співробітництва на 2005-2015 роки, підготовлена міжнародним колективом експертів у 2005 р., та Польсько-українська стратегія транскордонного співробітництва на 2007-2015 роки, розроблена у 2008 р. (є оновленням стратегії на 2005-2015 р.р., розробленої у 2005 р.). Дані стратегії означають використання можливостей розвитку транскордонного співробітництва прикордонних регіонів України із прикордонними територіями сусідніх країн у нових геополітичних умовах, що пов'язані із розширення ЄС та, відповідно, створенням «нового східного кордону Європейського Союзу» і дозволять нейтралізувати негативні наслідки, які виникають у зв'язку із введенням візового режиму та запровадженням сусідніми державами нового законодавства у сфері регулювання торгівлі та міграції [2, с. 76].

Співпраця регіонів України, які не охоплені європейськими програмами в рамках єврорегіонів, здійснюється на основі двосторонніх угод про економічне, торговельне, наукове та інше співробітництво. На сьогодні Україна має найрозвинутішу мережу міжрегіональної співпраці саме з Республікою Польща. Можна говорити про те, що практично всі області України та воєводства Польщі уклали угоди про міжрегіональне співробітництво. Найбільшу кількість українських партнерів мають Підкарпатське, Люблінське, Лодзьке, Сілезьке та Мазовецьке воєводства, також у такій співпраці приймають участь і інші воєводства. З українського боку тісно співпрацюють з польськими партнерами Львівська, Одеська, Івано-Франківська, Вінницька Тернопільська,

Харківська та Волинська області, дещо менший обсяг співпраці здійснюють Кіровоградська та Дніпропетровська області [6].

Процес укладання двосторонніх угод у різних сферах співробітництва на рівні міст, районів і селищ з боку України та міст, повітів і гмін з боку Польщі має сталу тенденцію до зростання. Наразі найчастіше українсько-польське регіональне співробітництво реалізується у формі проведення спільних економічних, культурних форумів та конференцій, ярмарок, виставок та інших заходів, які забезпечують обмін досвідом в економічній, культурній, гуманітарній, соціальній сферах, та сприяють укладенню угод у торгівельній та інших сферах співпраці, а також організують стажування для представників органів місцевої влади та самоврядування, урядових структур із метою передачі євроінтеграційного досвіду та напрацювань у сфері соціально-економічних реформ, змін у формах і принципах функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування [10, с. 190].

Таким чином, можна говорити про існування двох взаємозалежних форм міжрегіонального та транскордонного співробітництва України та Республіки Польща: по-перше, співпраця між регіональною та місцевою владою (наприклад, між українськими областями й польськими воєводствами), а також між меншими територіальними одиницями (селищами – гмінами); по-друге, взаємодія в контексті євро регіонів.

Завдяки своєму геополітичному та гео економічному розташуванню Україна і Польща мають значні потенційні можливості перспективи розвитку та впровадження інноваційних форм та методів міжрегіонального і транскордонного співробітництва.

На сучасному етапі розвитку транскордонного співробітництва на зміну основної форми такої співпраці - євро регіонів - приходять нові форми, це транскордонні промислові зони, транскордонні кластери, транскордонні полюси зростання, «трикутники» росту, «транскордонні інноваційні проекти» тощо [11, с. 4].

Для українсько-польського співробітництва відомою є така нова форма організації та розвитку транскордонної співпраці в умовах європейських інтеграційних процесів, як кластери - це географічно близькі групи взаємопов'язаних компаній та асоційованих установ в окремій галузі, що пов'язані спільними технологіями та навичками. Кластери, як правило, існують в географічній зоні, де легкодоступними є комунікації, логістика і людські ресурси [12, с. 43].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Метою розвитку і запровадження нових форм та інноваційних проектів транскордонного співробітництва є трансформація прикордонних периферійних регіонів в інтегровані, взаємодоповнюючі райони, співробітництво між якими сприятиме зниженню залежності прикордонних територій не лише від внутрішніх адміністративно-територіальних меж, а й від державних кордонів.

Таким чином, міжрегіональне та транскордонне співробітництво України і Республіки Польща займає важливе місце в системі розвитку торговельно-економічних відносин двох держав, є важливою складовою двостороннього стратегічного партнерства, ефективним засобом європейської інтеграції України, а також практичним механізмом впровадження європейських стандартів на регіональному та місцевому рівнях.

Джерела та література

1. Декларація про основні принципи та напрямки розвитку українсько-польських відносин // Історико-архівне управління МЗС України. – Ф: Міжнародні договори. – Од. зб. 2. – 6 арк.
2. Гарагонич В. В. Транскордонне співробітництво України: мости через кордони: монографія / В. В. Гарагонич; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Ужгород: Карпати, 2011. – 432 с.
3. Студенніков І. Транскордонне співробітництво та його роль в процесі європейської інтеграції України/ І. Студенніков // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: міжвідомчий збірник наукових праць. – Вип. 15 / Відп. ред. С. В. Віднянський. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. – С. 309-322.
4. Мікула Н. А. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: монографія / Н. А. Мікула – Львів: ІРД НАН України, 2004. – 395 с.
5. Євро регіон «Буг». Інформація про сучасний стан, перспективи і проблеми розвитку міжрегіонального співробітництва Волинської області та Республіки Польща [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.voladm.gov.ua>.
6. Міжрегіональне співробітництво між Україною та Польщею [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poland.mfa.gov.ua/ua/ukraine-pl/regions>.
7. Угода про міжрегіональне співробітництво // Волинь. – 1993. – 25 травня.

8. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща про торгівлю та економічне співробітництво (01 жовтня 1991 р.) // Міністерство закордонних справ. Угода. – Ф.: Міжнародні договори. – ugod d 32. – Код.616_019. – Київ, 1991. – С. 1-4.
9. Договір між Республікою Польща і Україною про добросусідства, дружні відносини і співробітництво (18 травня 1992 р.) // Україна на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів. 1991-1995 р.р. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – С. 12.
10. Буглай Н. М. Республіка Польща і Україна: міждержавне співробітництво нового формату / Н. М. Буглай // Гілея (наук. вісник): зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, АН України [голов. ред. В. М. Вашкевич]. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – Вип. 59. – С.188-194.
11. Розвиток нових форм транскордонного співробітництва: матеріали круглого столу, 28 квітня 2009 р. / [відп. ред. Н. А. Мікула]. – Львів: ІРД НАН України, 2009. – 109 с.
12. Кицюк І. В. Кластери як нова форма організації та розвитку транскордонного співробітництва в умовах європейських інтеграційних процесів / І. В. Кицюк // Розвиток нових форм транскордонного співробітництва. – Львів: ІРД НАН України, 2009. – С. 42-45.

Прокопчук К. Историко-правовой анализ развития торгово-экономического сотрудничества регионов Украины и Республики Польша в конце XX в. - первого десятилетия XXI века. Налаживание украинского-польских отношений в последнее десятилетие XX в. стало результатом существенных изменений в Европе. На нынешнем этапе развития отношений двух государств особое место отводится торгово-экономическому сотрудничеству Украины и Республики Польша. Польско-украинское трансграничное сотрудничество происходит преимущественно в рамках еврорегионов. Эти многосторонние структуры является распространенной формой трансграничного сотрудничества в Европе, целью которой является минимизация роли и значения государственных границ и улучшения сотрудничества на региональном и локальном уровнях путем поиска совместных решений трансграничных проблем местными властями и общинами. Расширение контактов между украинскими и польскими регионами по разным направлениям составляет составную часть внедрения в жизнь евроинтеграционных стремлений обоих государств. Историко-правовой анализ развития торгово-экономического сотрудничества регионов двух государств позволяет понять, как происходил процесс формирования правовой базы торгово-экономического сотрудничества. Межрегиональное и трансграничное сотрудничество Украины и Республики Польша занимает важное место в системе развития торгово-экономических отношений двух государств, является важной составляющей двустороннего стратегического партнерства, эффективным средством европейской интеграции Украины.

Ключевые слова: Еврорегион, Республика Польша, партнерство, Украина, трансграничное сотрудничество, торгово-экономического сотрудничества

Prokopchuk K. Historical and Legal Analysis of Development of Trade and Economic Cooperation of Regions of Ukraine and the Republic of Poland at the end of the XX century - the first decade of the XXI century. The improvement of the Ukrainian and Polish relations in the last decade of the XX century was a result of essential changes in Europe. At the present stage of development of the relations between two countries the special place is allocated for trade and economic cooperation of Ukraine and the Republic of Poland. The Polish and Ukrainian cross-border cooperation happens mainly within euroregions. These multilateral structures are a widespread form of cross-border cooperation in Europe which purpose is minimization of a role and value of frontiers and improvement of cooperation at the regional and local levels by search of common solutions of cross-border problems by local authorities and communities. Expansion of contacts between Ukrainian and Polish regions in different directions makes a considerable part of implementation of eurointegration aspirations of both states. The historical and legal analysis of development of trade and economic cooperation of regions of two states allows us to understand the process of formation of legal base of trade and economic cooperation. Interregional and cross-border cooperation of Ukraine and the Republic of Poland takes an important place in the system of development of trade and economic relations of two states, this country is an important component of bilateral strategic partnership, and an effective means of the European integration of Ukraine.

Key words: Euroregion, Republic of Poland, partnership, Ukraine, cross-border cooperation, trade and economic cooperation.

Особливості добровільної відмови пособника від вчинення злочину

У статті досліджуються визначені законодавством умови добровільної відмови пособника від вчинення злочину у співвідношенні з умовами добровільної відмови інших співучасників. Добровільна відмова пособника, як і інших співучасників злочину, має полягати у руйнуванні причинного зв'язку між власними діями та наслідками, тобто перешкодженні вчиненню злочину іншими співучасниками. Запропоновано шляхи розуміння законодавчих умов добровільної відмови пособника залежно від способів сприяння вчиненню та приховуванню злочину.

Ключові слова: добровільна відмова, співучасть, пособник, співвиконавець, фізичне пособництво, інтелектуальне пособництво.

Постановка наукової проблеми та її значення. Питанням добровільної відмови співучасників від вчинення злочину приділяється істотна увага в науці кримінального права. При цьому характерна особливість розвитку вчення про добровільну відмову співучасників полягає у тому, що основні його досягнення знайшли своє відображення у нормах Кримінального кодексу України. Це свідчить як про актуальність аналізованої у цій статті проблеми, так і про належне врахування у правотворчості результатів багаторічних наукових дискусій.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Вивченням питань добровільної відмови співучасників від вчинення злочину загалом та питання добровільної відмови пособника зокрема, займалися ряд вітчизняних та зарубіжних вчених, серед них П. П. Андрушко, М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. О. Глушков, Н. О. Гуторова, О. О. Дудоров, С. О. Єфремов, Г. П. Жаровська, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. О. Кваша, М. Й. Коржанський, О. М. Костенко, О. М. Литвак, М. І. Мельник, В. А. Мисливий, П. П. Михайленко, А. А. Музика, В. О. Навроцький, Г. В. Новицький, В. І. Осадчий, М. І. Панов, А. В. Савченко, В. В. Сташис, М. С. Таганцев, В. Я. Тацій, В. П. Тихий, А. Н. Трайнін, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, С. Д. Шапченко, Н. М. Ярмиш, С. С. Яценко та інші вчені. Однак, незважаючи на існування значної кількості праць, присвячених аналізованій тематичі, питання добровільної відмови співучасників, і особливо – пособника, продовжує залишатись дискусійними та потребують подальшого вивчення.

Мета і завдання статті. Водночас потребує особливої уваги визначення особливостей добровільної відмови пособника як співучасника злочину. співучасті, що і є *метою* даної статті. Досягненню цієї мети сприятиме вирішення таких *завдань*: 1) визначення ознак добровільної відмови від вчинення злочину; 2) з'ясування особливостей правового регулювання добровільної відмови співучасників; 3) встановлення правил правової оцінки невдалого відвернення злочину іншими співучасниками.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Як зазначалось вище розвиток вчення про добровільну відмову став запорукою розвитку відповідних законодавчих положень у Кримінальному кодексі України. Передусім це стосується статті 31 КК, норми якої регламентують правові наслідки та способи здійснення добровільної відмови виконавця (співвиконавця), організатора, підбурювача чи пособника, а також містять особливі умови добровільної відмови пособника, залежно від способу сприяння вчиненню злочину.

Незважаючи на відображений у КК підхід до регламентації можливої добровільної відмови від вчинення злочину як стадії готування, так і на стадії замаху на злочину, в науці кримінального права не припиняються дискусії, започатковані у радянський період щодо обґрунтованості такого підходу. Прихильником підходу про недопустимість добровільної відмови на стадії замаху на злочин була Н. Ф. Кузнецова, яка стверджувала, що поняття замаху і добровільної відмови від злочину – це взаємовиключні поняття. Якщо злочинний результат уже не настав з незалежних від особи обставин, має місце замах. В такому випадку, на думку вченої, не могла навіть вестись мова про добровільну відмову, яка не може вестись і при добровільній відмові від закінченого злочину, коли злочинний результат вже настав [7, с. 380].

Натомість на сьогодні у науці кримінального права панують протилежні погляди, в основу яких покладається аргументація про суспільну корисність добровільної відмови при незакінченому злочині. А. О. Пінаєв зазначав, що добровільна відмова є тим інститутом, який спрямований на захист об'єктів кримінально-правової охорони, адже цією нормою законодавець ніби звертається до осіб, які готують злочин або вже розпочали посягання, з пропозицією: відмовтесь від доведення злочину до кінця і до вас не буде жодних претензій, кримінальній відповідальності не підлягатимете. Отже, вважає вчений, добровільна відмова є засобом профілактики злочинності [9, с. 221-222].

Таким чином, наявність суспільно корисного наслідку добровільної відмови від вчинення злочину як на стадії готування, так і на стадії замаху на злочин підтверджує обґрунтованість існування цього кримінально-правового інституту. Разом із тим, з огляду на розподіл ролей та функцій між співучасниками, який має місце при співучасті, значною мірою значення аналізованого правового інституту залежить від законодавчого підходу до закріплення умов добровільної відмови саме при співучасті у вчиненні злочину.

Результати аналізу законодавчих положень свідчать про існування трьох відмінних підходів до регулювання здійснення добровільної відмови співучасниками: 1) виконавець або співвиконавець для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з добровільною відмовою зобов'язаний добровільно відмовитись від доведення злочину до кінця; 2) організатор, підбурювач – відвернути вчинення злочину або своєчасно повідомити відповідні органи державної влади про злочин, що готується або вчиняється; 3) пособник – а) відвернути вчинення злочину або б) своєчасно повідомити відповідні органи державної влади про злочин, що готується або вчиняється, або в) не надати засоби чи знаряддя вчинення злочину, або г) не усунути перешкоди вчиненню злочину. При цьому останні два із наведених способів добровільної відмови є не альтернативними, а здійснення кожного із них залежить від способу сприяння вчиненню злочину, який здійснюється пособником.

Одна з характерних особливостей добровільної відмови співучасників полягає у тому, що добровільна відмова виконавця злочину, вчиненого у співучасті розглядається за правилами ст. 17 КК і не має особливостей порівняно з добровільною відмовою особи, яка діє індивідуально. При цьому інші співучасники при добровільній відмові виконавця несуть відповідальність за готування до злочину або замах на злочин, залежно від того, на якій із цих стадій добровільно відмовився від доведення злочину до кінця виконавець [6, с. 95]. Доктринальному аналізу цієї пропозиції приділяється істотна увага у науці кримінального права.

На недосконалості правового регулювання добровільної відмови співучасників акцентує увагу З. А. Тростюк, зазначаючи, що ототожнювати умови добровільної відмови виконавця та співвиконавця злочину не можна. Адже співвиконавці, які вчиняють злочин, виступають як своєрідний «колективний суб'єкт», при цьому кожен з них може повністю виконувати об'єктивну сторону складу злочину або виконувати лише її частину. Тому, зауважує вчена, виникає запитання: чи достатньо співвиконавцю припинити свої дії, чи йому необхідно вжити необхідних заходів для припинення дій інших співвиконавців? З. А. Тростюк робить висновок про те, що для співвиконавця не достатньо лише «вилучити» із загального діяння лише свою частину дій, а необхідно відвернути настання наслідків або своєчасно повідомити органам державної влади про злочин, що готується або вчиняється [11, с. 262].

У свою чергу О. О. Кваша вважає, що при вирішенні питання про добровільну відмову співвиконавця слід керуватися тим, що у ст. 31 КК не розтлумачено поняття добровільної відмови співучасників, отже для його розуміння слід звернутися до загального поняття добровільної відмови у ст. 17 КК: це остаточне припинення особою за своєю волею готування до злочину або замаху на злочин, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця. Відсутність злочинного результату, на думку вченої, є однією з основних ознак добровільної відмови співучасників та умова виключення кримінальної відповідальності. Для ненастання наслідків особа повинна або взагалі не вчиняти певних дій (бездіяльності), або їх нейтралізувати, не допустити [4, с. 274].

Таким чином, останній із наведених підходів передбачає необхідність системного підходу до тлумачення терміну «припинення», а саме широкого його розуміння – не лише як припинення відповідних дій співвиконавцем, а й активні дії по відверненню злочину іншим співучасником (співучасниками).

Проте необхідно звернути увагу на те, що якщо метою законодавця було закріплення єдиного підходу до визначення підстав добровільної відмови співвиконавця та інших співучасників, то реалізація такого підходу була здійснена безсистемно, оскільки відповідні умови закріплені в різних нормах (у частині першій – стосовно співвиконавця, у частині другій – стосовно організатора,

підбурювача, пособника). Більше того, буквальне тлумачення умов добровільної відмови співвиконавця від вчинення злочину, який вчиняється у співучасті не передбачає, що умовою такої відмови є його активні дії по припиненню злочинної поведінки іншим співвиконавцем. Отже, для формулювання чіткого системного порядку добровільної відмови співвиконавця від вчинення злочину доцільно забезпечити диференційований порядок добровільної відмови для виконавця при вчиненні ним злочину індивідуально та співвиконавця при вчиненні злочину у співучасті.

Добровільна відмова організатора, підбурювача чи пособника, коли вони виконали свої функції співучасників (і виконавець при цьому не відмовляється від вчинення злочину), можлива тільки за таких умов: а) якщо між їх діями і злочином, який мав учинити виконавець, є певний розрив у часі; б) коли вони своїми активними діями втручаються у розвиток причинного зв'язку між своїми діями і злочином виконавця; в) якщо внаслідок таких активних дій співучасників злочин виконавця було відвернено [6, с. 234]. Позиції, відповідно до якої добровільна відмова інших співучасників можлива лише тоді, коли вони відвертають вчинення злочину притримуються більшість науковців, зокрема, при цьому вказуючи, що кожному співучаснику, у тому числі й співвиконавцеві, для виключення кримінальної відповідальності на підставі добровільної відмови необхідно не тільки припинити власне діяння, а й здійснити всі заходи для руйнування причинного зв'язку між своїм діянням та злочинним результатом, тобто запобігти наслідкам власних дій (бездіяльності) [8, с. 113].

На підставі аналізу правил кваліфікації діянь співучасників відповідно до постанов Пленуму Верховного суду України О. В. Ус виявила, що у жодній постанові вищої судової інстанції законодавчі положення про добровільну відмову організатора, підбурювача й пособника не знайшло судового тлумачення, і на нього навіть не було звернено увагу судів, незважаючи на те, що цей припис є новелою для вітчизняного законодавства та слідчо-судової практики [12, с. 320-321].

Таким чином, розвиток вчення, у тому числі розуміння окремих ознак добровільної відмови пособника від вчинення злочину можна прослідкувати лише у теорії кримінального права.

На думку Д. Є. Дядько, форма добровільної відмови пособника залежить від характеру пособництва. Якщо пособник вже виконав дії, якими може скористатись виконавець, то добровільна відмова має виявлятися в активних діях, спрямованих на усунення умов, створених ним для вчинення злочину виконавцем, і на відвернення злочину. У свою чергу, добровільна відмова при інтелектуальному пособництві виявляється у тому, що пособник нейтралізує результат своїх зусиль по укріпленню умислу виконавця на вчинення злочину, переконує його відмовитись від своїх намірів, а якщо це неможливо, то іншим чином припиняє злочинну діяльність виконавця (повідомляє про злочин, який готується, попереджає ймовірного потерпілого, тощо) [3, с. 64].

Позиція про необхідність врахування способу чи характеру пособництва є досить поширеною для науки кримінального права. Як зазначає Ю. В. Гродецький, при інтелектуальному пособництві механізм дії співучасника подібний поведінці підбурювача. Тому і форма добровільної відмови такого пособника – тільки активна. Питання добровільної відмови при фізичному пособництві є більш складним. КК України в ч. 2 ст. 31 прямо вказує, що добровільною відмовою пособника визнається ненадання ним засобів чи знарядь вчинення злочину або неусунення перешкод вчиненню злочину. Однак при цьому не враховується той вплив, який здійснюється на інших співучасників самим фактом обіцянки надати допомогу. Тут необхідно виділяти пособництво, що здійснюється при наявності попередньої змови, і пособництво, здійснюване вже на етапі безпосереднього вчинення злочину [1, с. 13].

Результати аналізу положень ч. 2 ст. 31 КК свідчать про те, що для організатора, підбурювача та пособника існує дві умови не притягнення до кримінальної відповідальності при добровільній відмові: 1) відвернення вчинення злочину або 2) своєчасного повідомлення органів державної влади про злочин, що готується або вчиняється. Разом із тим, як зазначалось вище закон містить і третю додаткову умову не притягнення до кримінальної відповідальності пособника, а саме ненадання ним засобів чи знарядь вчинення злочину або не усунення перешкод вчиненню злочину. Така форма добровільної відмови є пасивною, а тому в науці кримінального права порушується питання про те, що в законодавстві доцільно передбачити і активну форму добровільної відмови пособника від вчинення злочину у співучасті. Так, зокрема, у наукових працях обґрунтовується теза про те, що в більшості випадків пасивна і активна поведінка пособника ототожнюються, як рівно можливі для визнання факту добровільної відмови, при цьому звертається увага на те, що головною умовою повинно бути руйнування причинно-наслідкового зв'язку між діями (бездіяльністю) пособника та злочинним результатом [8, с. 52]. Таким чином, ключовим є саме руйнування причинно-наслідкового зв'язку залежно від здійсненого пособником способу сприяння вчиненню злочину, а не сам спосіб пособницьких дій. При цьому руйнування такого зв'язку як шляхом впливу на інших співучасників,

так і шляхом формування об'єктивних перешкод вчиненню злочину – повідомлення державних органів.

Очевидно, у контексті пособника, сутність відповідної норми полягає у тому, що пособник при добровільній відмові у пасивній формі не здійснює такого сприяння злочину, на яке розраховує виконавець та без якого доведення злочину до кінця буде для такого виконавця утрудненим. На користь такому розумінню свідчить і той факт, що ч. 5 ст. 27 КК передбачає більшу кількість способів пособництва, ніж ч. 2 ст. 32 КК, а тому не будь-яке, а лише прямо визначене припинення пособництва наділене достатнім ступенем суспільної корисності для того, щоб виключити кримінальну відповідальність.

Разом із тим, необхідно враховувати, що пособництво за своєю правовою природою охоплює два види діяльності: сприяння вчиненню злочину, сприяння приховуванню злочину. При цьому сприяння вчиненню злочину може здійснюватись як фізичним, так і інтелектуальним способом. Саме тому, для всеохоплюючого визначення способів добровільної відмови пособника від вчинення злочину необхідно враховувати фактор існування усіх із зазначених вище способів.

Враховуючи наведене можна дійти висновку про існування диференційованого законодавчого підходу до закріплення способів добровільної відмови пособника від вчинення злочину. Якщо пособником попередньо було здійснено інтелектуальне пособництво (надання порад, вказівок щодо вчинення злочину або сприяти приховуванню злочину), то добровільна відмова може бути здійснена або шляхом відвернення вчинення злочину, або шляхом своєчасного повідомлення органів державної влади про злочин, що готується або вчиняється. Якщо ж пособник мав здійснити фізичне пособництво у виді надання засобів чи знарядь вчинення злочину або усунути перешкоди, то крім своєчасного повідомлення зазначених органів добровільна відмова може полягати також у невчиненні таких способів сприяння злочину.

Одним із дискусійних питань у контексті добровільної відмови співучасників є питання правової оцінки невдалого відвернення злочину іншими співучасниками, тобто за умови вчинення ними активних, однак безрезультатних дій, які не відвернули злочинний результат, який настав внаслідок дій виконавця злочину. У цьому контексті існують різні позиції, зокрема, акцентується увага, що в основу вирішення цього питання має бути покладено проблему розвитку причинного зв'язку. Так, Ю. В. Гродецький, за результатами проведеного дослідження виокремлює такі підходи до оцінки результативності дій іншого співучасника для констатації добровільної відмови від вчинення злочину: 1) умовою добровільної відмови має бути розрив причинного зв'язку між діянням співучасника і злочинним результатом; 2) співучасник, який добровільно відмовився, зобов'язаний своїми активними діями ліквідувати створені ним раніше умови для вчинення злочину або повинен нейтралізувати діяльність виконавця; 3) співучасник при добровільній відмові зобов'язаний своєчасно вилучити свій внесок у злочин [2, с. 229-230].

Існує ще один теоретичний підхід, відповідно до якого пропонується диференціювати кримінальну відповідальність при невдалому відверненні злочину іншими співучасниками залежно від ступеня тяжкості злочину. При менш тяжких злочинах, активна, однак невдала відмова має оцінюватись як добровільна відмова від вчинення злочину, а при більш тяжких злочинних посяганнях невдале відвернення не має виключати кримінальну відповідальність. Так, на думку Я. І. Соловія, доцільно норму про добровільну відмову співучасників конкретизувати положенням про те, що організатор, підбурювач або пособник звільняються від кримінальної відповідальності, якщо внаслідок їх дій і вжитих заходів було відвернено нанесення шкоди правоохоронним інтересам. Якщо дії організатора, підбурювача, пособника, спрямовані на відвернення вчинення злочину виконавцем, його не відвернули, то в разі вчинення виконавцем злочину невеликої тяжкості суд вправі за цих умов звільнити інших співучасників від кримінальної відповідальності [10, с. 11].

На наш погляд, закріплення цього положення у якості загального правила має певне підґрунтя. Так, вирішуючи питання про доцільність його існування необхідно звернути увагу на таку підставу звільнення від кримінальної відповідальності як дійове каєття, яке передбачає активне сприяння розкриттю злочину і відшкодування завданих збитків чи шкоди. У випадку із добровільною відмовою особа (співучасник) не просто сприяє розкриттю злочину, а перешкоджає, хоча й невдало, його вчиненню, а тому можна констатувати, що відповідні дії також наділені суспільно корисним потенціалом.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку про те, що добровільна відмова пособника, як і добровільна відмова інших співучасників злочину має полягати не лише у припиненні вчинення злочину, а й у руйнуванні причинного зв'язку між власними діями та наслідками, тобто перешкодженні вчиненню злочину

іншими співучасниками. Виокремленими способами руйнування причинного зв'язку, які прямо залежать від способу пособницьких дій, є ненадання засобів чи знарядь вчинення злочину або не усунення перешкод. В усіх інших випадках – при інтелектуальному пособництві, пособництві, яке полягає у сприянні приховуванню злочину, добровільна відмова може бути здійснена або шляхом відвернення вчинення злочину, або шляхом своєчасного повідомлення органів державної влади про злочин, що готується або вчиняється. Отримані висновки у подальшому сприятимуть здійсненню всебічної кримінально-правової характеристики пособника та його ролі у злочині, що вчинюється у співучасті з розподілом ролей.

Джерела та література

1. Гродецький Ю. В. Добровільна відмова при співучасті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Ю. В. Гродецький. – Х., 2002. – 18 с.
2. Гродецький Ю. В. Поняття добровільної відмови співучасника / Ю. В. Гродецький // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13-14 жовт. 2011 р. – Х., 2011. – С. 228-233.
3. Дядько Д. Е. Добровольный отказ соучастников перступления / Д. Е. Дядько // Социалистическая законность. – 1974. – №2. – С. 61-64.
4. Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність: монографія / О. О. Кваша. – Луганськ: РВВЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. – 560 с.
5. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [4-е вид., перероб. і доп.]. – Х.: Право, 2010. – 456 с.
6. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / [відп. ред. Є. Л. Стрельцов]. – [8-е вид., перероб. та доп.]. – Х.: Одиссей, 2012. – 904 с.
7. Кузнецова Н. Ф. Избранные труды / Предисловие академика В. Н. Кудрявцева. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 834 с.
8. Павликівський В. І. Особливості добровільної відмови пособника злочину / В. І. Павликівський, В. В. Шалахіна // Право і суспільство. – 2010. – № 10. – С. 111-115.
9. Пинаев А. А. Уголовное право Украины. Общая часть / А. А. Пинаев. – Х.: Харьков юридический, 2005. – 664 с.
10. Соловій Я. І. Межі кримінальної відповідальності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Я. І. Соловій. – К., 2004. – 16 с.
11. Тростюк З. А. Про деякі логічні дефекти регламентації інституту співучасті у злочинів в кримінальному кодексі України / З. А. Тростюк // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 2. – С. 260-263.
12. Ус О. В. Спеціальні правила кваліфікації діянь співучасників: аналіз постанов Пленуму Верховного Суду України // Право і суспільство. – 2014. – № 6.1 (2). – С. 315-321.

Цибулин Т. Особенности добровольного отказа пособника от совершения преступления.

В статье исследуются определенные законодательством условия добровольного отказа пособника от совершения преступления в соотношении с условиями добровольного отказа других соучастников. Предложены пути понимания законодательных условий добровольного отказа пособника в зависимости от способов содействия совершению и сокрытию преступления. Если пособником предварительно было осуществлено интеллектуальное пособничество (предоставление советов, указаний о совершении преступления или способствование сокрытию преступления), то добровольный отказ может быть осуществлен, либо путем предотвращения совершения преступления, либо путем своевременного уведомления органов государственной власти о готовящемся преступлении или преступлении, которое совершается. Если же пособник должен осуществить физическое пособничество в виде предоставления средств или орудий совершения преступления либо устранить препятствия, то кроме своевременного сообщения указанных органов, добровольный отказ может заключаться также в не совершении таких способов содействия преступлению.

Ключевые слова: добровольный отказ, соучастие, пособник, соисполнитель, физическое пособничество, интеллектуальное пособничество.

Tsybulin T. Peculiarities of Voluntary Refusal of the Accomplice to Commit a Crime. In the article the conditions of voluntary refusal of the abettor of crime commission determined by the legislation in relation to conditions of voluntary refusal of other accomplices have been investigated. Ways of understanding of legislative conditions of voluntary refusal of the accomplice depending on ways of assistance to commission and concealment of a crime have been offered. If the accomplice carried out

intellectual complicity (giving advice, instructions how to commit a crime or contribution to concealment of a crime) beforehand, voluntary refusal can be carried out either by prevention of crime commission, or by the prior notification of public authorities of the prepared crime or the crime which is being committed. If the accomplice has to carry out physical complicity in a type of providing with means or tools of crime commission or to eliminate obstacles, except the prior notification of the mentioned bodies, voluntary refusal can also consist in not commission of such ways of assistance to a crime.

Key words: voluntary refusal, complicity, accomplice, abettor, physical complicity, intellectual complicity.

УДК 343.353 (477)

А. Чернов

Проблемні питання визначення суспільно небезпечних наслідків самоправства

У статті досліджуються питання визначення та конкретизації змісту суспільно небезпечних наслідків самоправних дій у ст. 356 КК України. Встановлено, що поняття «значна шкода», як суспільно небезпечний наслідок самоправства, не містить нормативного визначення у нормах КК України, а також кількісного обрахування. За наслідками аналізу судової практики констатовано, що відповідне поняття не розкривається у судовій практиці вищих судових інстанцій України. Запропоновано критерії розмежування самоправства за ознаками суспільно небезпечного наслідку злочину з відповідним адміністративним правопорушенням.

Ключові слова: суспільно небезпечний наслідок, значна шкода, громадський та державний інтерес, адміністративне правопорушення, оціночне поняття, кримінально-правова кваліфікація.

Постановка наукової проблеми та її значення. Законодавець при побудові кримінально-правових норм має на меті забезпечити охорону різноманітних аспектів суспільних відносин та визначити коло тих діянь, що будуть визнаватися суспільно-небезпечними, а отже, і кримінально караними. Виходячи із диспозиції ст. 356 КК України, самоправство визнається кримінально караним лише у тому випадку, коли такими діями була заподіяна значна шкода одному із таких видів охоронюваного законом інтересу: 1) інтересам громадянина; 2) державним інтересам; 3) громадським інтересам; 4) інтересам власника. При цьому законодавець не визначає у ст. 356 КК України поняття суспільно небезпечних наслідків самоправних дій у вигляді значної шкоди. Разом з тим, у ст. 186 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) встановлена адміністративна відповідальність за вчинення самоуправства, що не завдало істотної шкоди громадянам або державним чи громадським організаціям. Таким чином, розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за самоправство встановлене за ознакою настання/ненастання суспільно небезпечних наслідків. Крім цього, за спостереженнями Ю. А. Чаплинської, «у чинному КУпАП міститься понад 20 складів адміністративних правопорушень, об'єктивну сторону яких складають самоуправні (самовільні) дії» [1, с. 282]. Тому визначення розмежувальних ознак між ст. 356 КК України та ст. 186 КУпАП має значення і для встановлення наявності чи відсутності в діях особи складу таких адміністративних правопорушень.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблемними питаннями визначення суспільно небезпечних наслідків злочину взагалі, та визначення суспільно небезпечних наслідків у вигляді спричинення шкоди матеріального та нематеріального характеру, присвячені наукові праці П. П. Андрушка, П. С. Берзіна, Л. П. Брич, Л. В. Дорош В. Я. Тація, Є. Л. Стрельцова, В. О. Навроцького, М. І. Хавронюка, Ю. А. Чаплинської та інших. Проте, визначення змісту суспільно небезпечних наслідків кримінально караного самоправства не було предметом окремого дослідження.

Мета і завдання статті. Метою цієї статті є дослідження проблемних питань визначення змісту суспільно небезпечних наслідків кримінально караного самоправства та з'ясування розмежувальних ознак між адміністративною та кримінальною відповідальністю за вчинення самоправних дій.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. На думку В. П. Тихого «норми кримінального права з їх точними і вичерпними ознаками складів злочинів та встановленими видами і межами покарань гарантують людей від необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності [2, с. 492]. Проте, ця теза є правильною та практично втілюваною лише у випадку дотримання вимог законності при побудові кримінально-правових норм, що встановлюють точні ознаки складів злочинів. На жаль, відсутність єдності термінології, невиправдане використання оціночних понять та неконкретизованість диспозицій кримінально-правових норм у багатьох випадках не надають можливість дійти висновку про точне і чітке формулювання ознак того чи іншого складу злочину. Серед таких можна назвати і диспозицію ст. 356 КК України.

Як уже було зазначено, кримінально каране самоправство розмежується із відповідним адміністративним правопорушенням за ознакою настання значної шкоди, тобто за ознакою настання суспільно небезпечних наслідків вчиненого діяння. Л. П. Брич зазначає, що «у випадку збігу описання діяння у складі злочину та відповідному адміністративному правопорушенню співвідношення між ними можна охарактеризувати як конкуренція норм як цілого і частини. В цих випадках склади адміністративних правопорушень є формальними, а злочинів – матеріальними. Критерієм відмежування є наявність або розмір суспільно небезпечних наслідків» [3, с. 86]. Оскільки наслідки розмежовують вид юридичної відповідальності, їх невизначеність у законі про кримінальну відповідальність наділяє правозастосовувача надмірними повноваженнями у сфері судового тлумачення таких розмежувальних ознак.

Зазначимо, що така проблема характерна не лише для розмежування відповідальності за самоправство. До прикладу, Д. О. Гармаш, аналізуючи співвідношення ст. 213 КК України та ст. 164-10 КУпАП, зазначає, що вони дублюються між собою, при цьому «недосконалість диференціації відповідальності на кримінальну і адміністративну обумовлюють перенесення цих проблем у сферу індивідуалізації відповідальності, тобто суб'єктом прийняття рішень стає не законодавець, а особа, яка цей закон застосовує [4, с. 128]. Отже, суспільно небезпечні наслідки самоправних дій мають бути конкретизовані з метою надання правозастосовувачу чітких орієнтирів для проведення кримінально-правової кваліфікації за ст. 356 КК України.

Зазначимо, що поняття «значна шкода» відноситься до оціночних понять у праві, якими на думку В. М. Косовича, визначається «закріплена у правовій нормі абстрактна характеристика соціальної значимості реальних або потенційних фактів, що має бути неодмінно конкретизована під час його застосування чи реалізації, завдяки чому забезпечується юридичне реагування держави на всі індивідуалізовані факти, яким властива зафіксована у юридичній нормі значущість» [5, с. 26]. При цьому суб'єкти кримінально-правової кваліфікації допускають найбільше помилок саме при кваліфікації за статтями Особливої частини КК України, що містять оціночну термінологію.

Варто звернути увагу, що поняття «значна шкода» необхідно розглядати у матеріальному та нематеріальному аспектах. Таким чином, це оціночне поняття, яке вміщує якісні та кількісні характеристики.

У юридичній літературі сформовані кілька точок зору на визначення поняття «значна шкода» при вчиненні самоправних дій. Як зазначає науковець Л. В. Дорош щодо визначення значної шкоди у ст. 356 КК України, «поняття значної шкоди є оціночним і вирішується у кожному конкретному випадку, виходячи з фактичних обставин справи» [6, с. 749]. У науково-практичних коментарях до КК України зазначено, що до нематеріальної значної шкоди при самоправстві потрібно відносити, зокрема, заподіяння шкоди здоров'ю особи, порушення політичних, трудових, житлових та інших конституційних прав і свобод людини і громадянина [7, с. 1016]. При цьому, «питання про те, чи є заподіяна шкода значною, вирішується в кожному конкретному випадку залежно від розмірів матеріальної шкоди, значущості порушення прав та інтересів тощо [8, с. 694].

Як уже зазначалось, розміри матеріальної шкоди, що визнається значною у ст. 356 КК України законодавчо не визначено. Проте у юридичній літературі обґрунтовуються розміри матеріальної шкоди при вчиненні самоправства. Так, на думку О. О. Дудорова «матеріальну шкоду при самоправстві слід визнавати значною, якщо вона у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (НМДГ). До нематеріальної значної шкоди при самоправстві потрібно відносити, зокрема, заподіяння шкоди здоров'ю людини, порушення політичних, трудових, житлових та інших конституційних прав і свобод людини і громадянина» [9, с. 889]. Таку ж позицію підтримує і М. Гапонюк [10]. Вважаємо недостатньо обґрунтованим такий висновок з огляду на відсутність визначення поняття значної шкоди у ст. 356 КК України. Також, очевидно, що застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією в частині

поширення тлумачення кількісних розмірів шкоди із приміток до інших статей Особливої частини КК України, не усувають правову невизначеність суспільно небезпечних наслідків самоправства.

На думку М. І Панова, «відносини і зв'язки структурних елементів кримінального права як системи виявляють себе на різних рівнях – на рівні порівняно укрупнених його елементів: Загальної та Особливої частин як систем; на рівні їх структурних елементів: інститутів, норм і структурних елементів останніх. Крім того, системний підхід не виключає, а навпаки, передбачає певні співвідношення і зв'язок юридичних понять і термінів, за допомогою яких законодавець визначає відповідний предмет правового регулювання та його структурні елементи [11, с. 312]. Якщо звернути увагу на системний аналіз норм Особливої частини КК України, то поняття «значна шкода інтересам громадянина, державним чи громадським інтересам або інтересам власника» не містить жодна інша стаття, окрім ст. 356 КК України. Щодо визначення зв'язків поняття «значна шкода» із іншими подібними поняттями, що визначають суспільно небезпечні наслідки у окремих статтях Особливої частини КК України, зазначимо, що поняття «значна шкода потерпілому» використане у ч. 3 ст. 185; ч. 3 ст. 186; ч. 2 ст. 189; ч. 2 ст. 190 КК України; поняття «значна шкода власнику земельної ділянки» використане у ч. 1 ст. 197-1 КК України; поняття «значна шкода» використане у ч. 2 ст. 361; ч. 2 ст. 361-1; ч. 2 ст. 361-2; ч. 3 ст. 362; ст. 363; ч. 2 ст. 363-1 КК України; поняття «значна майнова шкода» використане у ч. 2 ст. 258-5 КК України.

Виходячи з наведеного вважаємо, що зміст суспільно небезпечних наслідків у ст. 356 КК України повинен бути конкретизований шляхом судового тлумачення. Є. О. Письменський зазначає, що «наскільки юридичні формулювання логічно пов'язані та послідовні, конкретні й повні, чітко визначені та зрозумілі правозастосовцю, настільки правильним, однакоvim і відповідним «духові» закону буде його застосування [12, с. 104]. Поняття «значна шкода», використане законодавцем у диспозиції ст. 356 КК України містить ознаки наскрізного поняття, що зустрічається у багатьох статтях Загальної та Особливої частин КК України, оскільки характеризує якісні та кількісні показники матеріальної та нематеріальної шкоди.

У науці кримінального права обґрунтована позиція про те, що наскрізні правові поняття мають охоплювати однаковий зміст, що сприяє їх системному тлумаченню та правильному застосуванню. Як наголошує В.О. Навроцький «послідовне дотримання правила, згідно з яким поняття позначені однаковими термінами, мають однаковий зміст, вказує на те, що законодавець у межах всього кримінального закону дотримується однакових підходів, орієнтує на дотримання законності у правозастосуванні та створює передумови для цього, оскільки забезпечується єдність законодавчого регулювання, досягаються єдині підходи у правозастосуванні, закон стає зрозумілим і передбачуваним» [13, с. 74-75]. Ми підтримуємо цю позицію з певними застереженнями. Очевидно, що визначення матеріальної шкоди при самоправстві у розмірі сто НМДГ, яке підтримують окремі науковці, визначено шляхом поширювального тлумачення примітки 2 до ст. 185 КК України, у якій визначено, що значна шкода у статтях 185, 186, 189 та 190 КК України визнається із врахуванням матеріального становища потерпілого та якщо йому спричинені збитки на суму від ста до двохсот п'ятдесяти НМДГ або ж примітки 3 до ст. 364 КК України. Щодо вартісних показників розмежування кримінальної та адміністративної відповідальності за умови визнання такої позиції щодо кількісного обрахування матеріальної шкоди, слід зазначити, що у 2015 році один НМДГ для обчислення шкоди, завданої злочином встановлено на рівні 609 грн. Таким чином у юридичній літературі пропонується для ст. 356 КК України визначити шкоду, яка заподіяна внаслідок самоправних дій, що перевищує сто НМДГ, тобто $609 \times 100 = 60\,900$ грн.

Виходячи з наведеного, вважаємо за необхідне доповнити ст. 356 КК України приміткою, в якій визначити поняття «значна шкода» для цілей цієї статті. Це обумовлено такими факторами: по-перше, поняття «значна шкода інтересам громадянина, державним чи громадським інтересам або інтересам власника» не містить жодна інша стаття, окрім ст. 356 КК України; по-друге, оціночне неконкретизоване поняття застосоване у простому складі злочину, що ставить під сумнів критерії криміналізації самоправства. Ми підтримуємо позицію М. Г. Жилкіна, який пропонує уникати використання оціночних понять в основних складах злочинів, розширюючи при цьому сферу їх включення у кваліфіковані та особливо кваліфіковані склади злочинів [14, с. 78]. При цьому, на думку Н. О. Лопашенко, з метою уникнення порушення принципу законності у законодавстві про кримінальну відповідальність необхідною є конкретизація оціночних понять у самому законі. Оскільки неможливо надати їм стовідсотково повну характеристику, слід або законодавчо обмежити зміст оціночного поняття або встановити критерії, за якими практика могла б без труднощів визначити віднесення чи не віднесення, наприклад, суспільно небезпечних наслідків до складу злочину, не ставлячи під сумнів основи проведеної у цій частині криміналізації [15, с. 62].

Таким чином, з метою законодавчого визначення поняття «значна шкода» у матеріальному аспекті пропонуємо доповнити ст. 356 КК України приміткою, відповідно до якої під значною шкодою у ст. 356 КК України, якщо вона полягає якщо вона полягає у завданні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує НМДГ. Такі доповнення нададуть можливість забезпечити чітке розмежування між адміністративним та кримінально караним самоправством за кількісним критерієм.

Щодо визначення критеріїв нематеріальної значної шкоди інтересам громадянина, державним чи громадським інтересам або інтересам власника при самоправстві, необхідно враховувати рекомендаційні роз'яснення, викладені у п. 6 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р. № 15 «Про судову практику в справах про перевищення влади або службових повноважень» стосовно з'ясування істотної шкоди нематеріального характеру для службових злочинів. Так, судам слід враховувати, що «якщо шкода полягає у заподіянні суспільно небезпечних наслідків нематеріального характеру, питання про її істотність вирішується з урахуванням конкретних обставин справи. Зокрема, істотною шкодою можуть визнаватися порушення охоронюваних Конституцією України чи іншими законами прав та свобод людини і громадянина (право на свободу й особисту недоторканність та недоторканність житла, виборчі, трудові, житлові права тощо), підриг авторитету та престижу органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, порушення громадської безпеки та громадського порядку, створення обстановки й умов, що утруднюють виконання підприємством, установою, організацією своїх функцій, приховування злочинів» [16].

Також у випадку, коли шкода завдана інтересам громадянина, державним чи громадським інтересам або інтересам власника сукупно матеріального та нематеріального характеру, при цьому шкода матеріального характеру менше, ніж сто НМДГ, доцільно застосовувати правило кваліфікації, відповідно до якого загальна шкода може визнаватись значною навіть у випадку, коли зазначені збитки не перевищують сто НМДГ, враховуючи настання окремих суспільно небезпечних наслідків нематеріального характеру.

Крім цього, важливим є з'ясування питання про те, яким інтересам ст. 356 КК України надає кримінально-правовий захист. У постанові судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 07 листопада 2014 року зазначено, що «під законними інтересами слід розуміти інтереси, які забезпечуються нормами закону (до яких можна застосувати нормативний критерій), а також ті, що не суперечать чинному законодавству. Згідно з роз'ясненнями, які містяться в рішенні Конституційного Суду від 01 грудня 2004 р. № 18-рп/2004, незаконний інтерес, на відміну від правоохоронюваного, не захищається ні законом, ні правом і не повинен задовольнятися чи забезпечуватись ним» [17]. Такий висновок Верховного Суду України є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності відповідну норму закону, та для всіх судів України.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, вважаємо, що визначення поняття «значна шкода інтересам громадянина, державним чи громадським інтересам або інтересам власника» повинно бути конкретизовано як в ст. 356 КК України шляхом визначення розміру матеріальної шкоди, так і у рекомендаційних роз'ясненнях вищих судових органів, та обов'язкових висновках Верховного Суду України щодо конкретизації цього поняття у виді нематеріальної шкоди з метою забезпечення правової визначеності закону України про кримінальну відповідальність у цій частині. Отримані висновки сприятимуть подальшому дослідженню способів з'ясування змісту суспільно небезпечних наслідків самоправних дій та розроблення відповідних законодавчих змін та правил кримінально-правової кваліфікації за ст. 356 КК України.

Джерела та література

1. Чаплинська Ю. А. Самоуправство в КУпАП та КК України: проблеми розмежування / Ю. А. Чаплинська // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 4. – С. 281-287.
2. Тихий В. П. Кримінально-правова охорона прав і свобод людини і громадянина та підстава кримінальної відповідальності / В. П. Тихий // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 20-21 травня 2011 р.). – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. – С. 489-495.
3. Брич Л. П. Роль діяння у відмежуванні складів злочинів від складів адміністративних правопорушень / Л. П. Брич // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 20-21 травня 2011 р.). – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. – С. 85-90.

4. Гармаш Д. О. Кримінальна відповідальність за порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом: підстава криміналізації і склад злочину / Д. О. Гармаш. – Х.: «ФІНН», 2011. – 184 с.
5. Косович В. Формально невизначені терміни як засіб правового впливу / В. Косович // Вісник Львівського університету. – Серія Юридична. – Вип. 50. – 2010. – С. 25-31 с.
6. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х.: Право, 2013. – Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – 2013. – 1040 с.
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К.: Юридична думка, 2012. – 1316 с.
8. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар. Видання восьме, перероблене та доповнене / Відп. ред. Є. Л. Стрельцов. – Харків: Одісей, 2012. – 904 с.
9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К.: Кантон, 2001. – 1104 с.
10. Гапонюк М. Самоправство... Хто та за що повинен відповідати / М. Гапонюк / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jurblog.com.ua/2014/10/samopravstvo-hto-ta-za-scho-povinen-vidpovidati>.
11. Панов М. І. Системність кримінального права і проблеми удосконалення кримінального законодавства / М. І. Панов // Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму, 23-24 вересня 2011 р. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. – 2011. – С. 311-317.
12. Письменський Є. О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми вдосконалення кримінального законодавства / Є. О. Письменський // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2011. – № 11. – С. 104-110.
13. Навроцький В. О. Наскрізнi кримінально-правові поняття / В. О. Навроцький // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13-14 жовтня 2011 р. / редкол. В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2011. – С. 73-77.
14. Жилкин М. Г. Уголовно-правовая оценка последствий преступлений в сфере экономической деятельности: дисс. канд. юрид. наук / М. Г. Жилкин. – М.: б.и., 2001. – 249 с.
15. Лопашенко Н. А. Уголовная политика / Н. А. Лопашенко. – М.: Волтерс Клувер, 2009. – 608 с.
16. Про судову практику в справах про перевищення влади або службових повноважень: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р. № 15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03>.
17. Постанова судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 07 листопада 2014 р. Справа № 5-47 кс-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/01E7908CD6A3ACDBC2257C92003A43BF](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/01E7908CD6A3ACDBC2257C92003A43BF).

Чернов А. Проблемные вопросы определения общественно опасных последствий самоуправства. В статье исследуются вопросы определения и конкретизации содержания общественно опасных последствий самоуправных действий в ст. 356 УК Украины. Установлено, что понятие «значительный ущерб», как общественно опасное последствие самоуправства, не содержит нормативного определения в нормах УК Украины, а также количественного расчета. По результатам анализа судебной практики констатировано, что соответствующее понятие не раскрывается в судебной практике. Предложены критерии разграничения самоуправства по признакам общественно опасного последствия преступления с соответствующим административным правонарушением. С целью законодательного определения понятия «значительный ущерб» в материальном аспекте предлагается дополнить ст. 356 УК Украины примечанием, согласно которого под значительным вредом, если он заключается в причинении материального ущерба, считается такой вред, который в сто и более раз превышает необлагаемый минимум доходов граждан. Определение понятия «значительный ущерб интересам гражданина, государственным или общественным интересам или интересам владельца» должно быть конкретизировано и по нематериальным формам общественно опасных последствий в целях обеспечения правовой определенности закона Украины об уголовной ответственности.

Ключевые слова: общественно опасное последствие, значительный ущерб, общественный и государственный интерес, административное правонарушение, оценочное понятие, уголовно-правовая квалификация.

Chernov A. Problematic Issues of Definition of Socially Dangerous Consequences of Arbitrariness. In the article questions of definition and specification of the content of socially dangerous consequences of arbitrary actions in the article 356 of the Criminal Code of Ukraine have been investigated. It has been established that the concept of «significant damage» as socially dangerous consequence of

arbitrariness, does not contain normative definition in norms of the Criminal Code of Ukraine, and quantitative calculation either. According to the results of the analysis of court practice it has been noted that the corresponding concept is not revealed in court practice. Criteria of differentiation of arbitrariness according to signs of socially dangerous consequence of a crime with the corresponding administrative offence have been suggested. For the purpose of legislative definition of the concept of «significant damage» of material aspect it has been offered to supplement the article 356 of the Criminal Code of Ukraine with the note according to which considerable harm, if it implies causing material damage, means such harm which in hundred and more times exceeds free minimum of the income of citizens. Definition of the concept of «significant damage to interests of the citizen, state or public interests or interests of the owner» also has to be concretized according to immaterial forms of socially dangerous consequences for ensuring legal definiteness of the law of Ukraine on criminal responsibility.

Key words: socially dangerous consequence, significant damage, public and state interest, administrative offence, estimated concept, criminal and legal qualification.

УДК 343(477)(094.4)

А. Шаркова

Необхідність законодавчого визначення понять «безпосередньо» та «щойно» при вирішенні питання про затримання особи в порядку статті 208 КПК України

На підставі аналізу положень чинного КПК України у статті розглянуто проблемні аспекти здійснення затримання уповноваженою службовою особою на підставі ст. 208 КПК України у контексті визначення та розуміння понять «безпосередньо» та «щойно» у п. 2 ч. 1 ст. 208 КПК України. На підставі викладеного у статті та беручи до уваги наявність складнощів у тлумаченні та розумінні понять «безпосередньо» та «щойно» при затриманні особи, підозрюваної у вчиненні злочину, на підставі п. 2 ч. 1 ст. 208 КПК, автор наголошує на тому, що вирішення проблеми розуміння понять «щойно» та «безпосередньо» шляхом прийняття Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ відповідних узагальнень судової практики та інформаційних листів є вимушеним та вкрай необхідним кроком. Автором обґрунтовано та зроблено висновок про необхідність подолання прогалини у визначенні вказаних термінів шляхом законодавчого закріплення їх понять.

Ключові слова: кримінальне процесуальне затримання, визначення понять «щойно» та «безпосередньо», затримання уповноваженою службовою особою.

Постановка наукової проблеми та її значення. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) є досить прогресивним та сучасним законом, який вмістив в собі як наукові розробки у сфері кримінального процесу, так і правозастосовну практику національних судів та Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Як уже неодноразово зазначалося, сферою, де найбільш ймовірним є порушення прав людини, є сфера застосування кримінального процесуального примусу, зокрема, порядок кримінального процесуального затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, без ухвали слідчого судді, суду. Саме тому в КПК України 2012 р. досить детально врегульовано та кардинально реформовано інститут затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину. Однак наукові дослідження та аналіз практики застосування кримінального процесуального затримання свідчить про деякі проблемні аспекти правомірного здійснення затримання у кримінальному провадженні у контексті розуміння та визначення понять «щойно» та «безпосередньо» при здійсненні затримання уповноваженою службовою особою на підставі ст. 208 КПК України.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Кримінальне процесуальне затримання є предметом дослідження багатьох науковців, серед яких О. І. Білоусов, В. В. Вапнярчук, В. М. Григор'єв, І. М. Гуткін, Ю. М. Грошевий, А. Я. Дубинський, Дж. МакБрайд, В. Т. Маляренко, І. Л. Петрухін, М. А. Погорецький, С. М. Смоков, В. М. Трофименко, Л. Д. Удалова, О. Г. Шило. Однак питанню визначення понять «безпосередньо» та «щойно» при затриманні особи, підозрюваної у вчиненні злочину, на підставі п. 2 ч. 1 ст. 208 КПК України приділяється недостатньо уваги науковців у сфері кримінального процесу, що зумовлює необхідність комплексного аналізу інституту затримання у

контексті визначення понять «щойно» та «безпосередньо» у кримінальному процесуальному законодавстві України.

Формулювання мети та завдань статті. Метою статті є науковий аналіз положень КПК України у частині регулювання порядку здійснення затримання уповноваженою службовою особою на підставі ст. 208 КПК України, зокрема, в частині визначення понять «щойно» та «безпосередньо». Завданням статті є обґрунтування необхідності законодавчого визначення понять «безпосередньо» та «щойно» при вирішенні питання про затримання особи в порядку статті 208 КПК України.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Відповідно до ст. 208 КПК України, уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках: 1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; 2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин. При цьому, якщо п. 1 ч. 1 ст. 208 КПК України не потребує додаткових пояснень, то чимало науковців вказують на те, що неправильне розуміння та тлумачення термінів «щойно» та «безпосередньо» (п. 2 ч.1 ст. 208 КПК України) при затриманні особи може спричинити виникнення складнощів у питанні визначення правомірності кримінального процесуального затримання в порядку ст. 208 КПК України до внесення відомостей про подію до Єдиного реєстру досудових розслідувань, дотримання прав особи, яка фізично затримується уповноваженою особою, порядок здійснення обшуку цієї особи, а також вилучення у затриманого речей і документів, які можуть бути доказами [1]. Адже наявність установлених законом чітких підстав для затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, уповноваженою службовою особою є обов'язковою вимогою міжнародно-правових актів та національного кримінального процесуального законодавства [2, с. 24].

Деякі вчені зазначають, що затримання безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення має місце тоді, коли часова і просторова ознаки знаходження особи щодо події і місця вчинення кримінального правопорушення дають підстави запідозрити особу в його вчиненні, а тим більше, якщо затримання здійснюється потерпілим чи очевидцем події [1; 3].

Варто погодитися із В. П. Меживим та О. В. Меживим в тому, що з положень ст. 208 КПК України незрозуміло, чи стосується словосполучення «безпосередньо після вчинення злочину» (тобто за короткий проміжок часу неподалік від місця події) лише випадків, коли на підозрюваного вказує очевидець, або ж він стосується й випадків виявлення «сукупності ознак». Якщо так, то в разі виявлення цих однак не безпосередньо, а впродовж тривалого часу та на значній відстані від місця події, підстав для затримання не буде [1].

Існує наукова думка про те, що можна стверджувати про зв'язок тлумачення цих понять більшою мірою не з конкретним періодом часу, який обчислюється годинами чи хвилинами, а з фактичними обставинами, за яких була виявлена особа. Ці обставини мають бути такими, що дозволяють зробити обґрунтоване припущення щодо прямого, без проміжних ланок та посередництва кого-, чого-небудь (безпосереднього) зв'язку між злочином та участю конкретної особи у його вчиненні. Однак, з іншого боку, системне тлумачення поняття «безпосередньо після вчинення злочину» у смисловому зв'язку з поняттям «щойно вчинила злочин» засвідчує той факт, що між вчиненням злочину певною особою та моментом, коли очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вкажуть уповноваженій службовій особі на те, що саме ця особа вчинила злочин, проходить зовсім незначний проміжок часу [2, с. 25].

Втім, провідні науковці у коментарі до ст. 38 Кримінального кодексу України зазначають, що вжитий у законі термін «безпосередньо» не слід розуміти у тому сенсі, що особа, яка вчинила злочин, може бути затримана лише на місці вчинення злочину відразу ж після його вчинення. [4, с. 118]

На нашу думку, варто погодитися із О. П. Рижаківим, який зазначає, термін «безпосередньо після вчинення злочину» означає, що особа безпосередньо після вчинення злочину не пропадала із поля зору його переслідувачів. Як приклад, науковець наводить таку ситуацію: на очах у співробітників ДАІ здійснюється дорожньо-транспортна пригода із смертельними наслідками. Злочинець їде з місця злочину. Однак він не встигає зникнути з поля зору співробітників міліції. Скільки б не тривала погоня, затримання особи за підозрою у вчиненні злочину в такій ситуації буде вважатися таким, що мало місце «безпосередньо» після вчинення злочину [5, с. 17-18].

На виникненні певних складнощів в частині затримання особи згідно положень ст. 208 КПК України і зв'язку із складністю тлумачення термінів «безпосередньо» та «щойно» наголошують також і судді. Так, А. П. Іванов зазначає, що на практиці виникають труднощі у визначенні проміжку часу, який законодавець мав на увазі, при наведенні у ст. 208 КПК терміну «безпосередньо» та

«щойно». Це призводить до неоднозначного тлумачення вказаних термінів сторонами обвинувачення та захисту в частині проміжку часу з моменту скоєння злочину, що може привести до необґрунтованого затримання особи та складання відносно неї протоколу, передбаченого ст. 207, 208 КПК з усіма подальшими наслідками. Наразі ж судді наголошують на відсутності єдиного підходу до цього визначення [6].

З метою належного з'ясування та тлумачення термінів «безпосередньо» та «щойно» у кримінальному провадженні, уявляється необхідним, перш за все звернутися до лексичного значення цих термінів. Так, Словник української мови визначає слово «щойно» як «зовсім недавно, тільки що, тільки-тільки» і зазначає, що «уживається воно для увиразнення чого-небудь; саме, якраз» [7]. Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає термін «безпосередньо» як такий, що «не має проміжних ланок, здійснюється без посередництва кого-, чого-небудь; прямий. Який прямо впливає з чого-небудь або зумовлює щось» [8]. Тлумачний словник російської мови дає визначення терміну «безпосередній» як «прямо следующий после кого-чего-н., без посредствующих звеньев, участников» [9, с. 350], а поняття «щойно» як такий, що мав місце «совсем недавно» [9, с. 695].

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Виходячи із наведеного, уявляється можливим погодитися із науковою думкою про те, що термін «безпосередньо» при вживанні його у контексті кримінального процесуального затримання свідчить про те, що між моментом вчинення злочину та безпосереднім затриманням пройшов короткий проміжок часу, протягом якого особа не встигла сховатися, не зникла з поля зору того, хто її переслідував. Відповідно, якщо особу затримали, наприклад, увечері того ж дня співробітники правоохоронних органів, причому ця особа знаходилася в цей момент, скажімо, вдома, то підставою для такого затримання без ухвали слідчого судді, суду вже не може бути п. 2 ч. 1 ст. 208 КПК України [10, с. 712]. Що стосується терміну «щойно», зазначимо, що він вказує на те, що факт вчинення злочину або відбувається в момент затримання, або відбувся зовсім недавно (тільки-тільки), але за умови збереження часових та просторових ознак, здатних вказувати на «безпосередність» затримання після вчинення злочину та «щойність» факту його вчинення.

На підставі викладеного вище та беручи до уваги наявність складнощів у тлумаченні та розумінні понять «безпосередньо» та «щойно» при затриманні особи, підозрюваної у вчиненні злочину, на підставі п. 2 ч. 1 ст. 208 КПК, вважаємо, що додання цієї прогалини правового регулювання шляхом прийняття Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ відповідних узагальнень судової практики та інформаційних листів є вимушеним та вкрай необхідним кроком. Втім, це не може бути визнано достатнім правовим регулюванням, оскільки йдеться про встановлення прав та обов'язків учасників кримінального провадження, а тому і порядок затримання підозрюваного та визначення достатніх підстав для затримання у порядку ст. 208 КПК України має бути детально врегульованим на рівні закону.

Джерела та література

1. Меживой В. П., Меживой О. В. Актуальні питання затримання осіб за новим КПК України / В. П. Меживой, О. В. Меживой [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.corg-lguvd.lg.ua.
2. Шульга О. В. Встановлення змісту понять «безпосередньо» та «щойно» при вирішенні питання про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину / О. В. Шульга // Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи [Текст]: матеріали X Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 листоп. 2014 р.). – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2014. – С. 24.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За загальною редакцією професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. С. Шумила. – К.: Юстиніан, 2012. – 1224 с.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 7-ме вид., переробл. та допов. – К.: Юридична думка, 2010. – 1288 с.
5. Рыжаков А. П. Необходимый для заключения под стражу уровень подозрения в совершении преступления / А. П. Рыжаков // Советник юриста. – 2010. – № 8. – С. 15-25.
6. Иванов А. П. Новый КПК: окремі аспекти застосування у роботі слідчих суддів / А. П. Иванов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pr.lg.court.gov.ua/sud1221/komun/85076/>.
7. Словник української мови: в 11 т. – К.: Наук. думка, 1970-1980. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://sum.in.ua/>.
8. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005. – 1728 с.
9. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 57 000 слов / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. – 17-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1985. – 797 с.

10. Бродская Л. В., Плашевская А. А. Процессуальные проблемы задержания подозреваемого в соответствии с УПК РФ / Л. В. Бродская, А. А. Плашевская // Научное сообщество студентов XXI столетия. Гуманитарные науки: материалы VI студенческой международной заочной научно-практической конференции. (6 декабря 2012 г.) – Новосибирск: СибАК, 2012. – С. 711.

Шаркова А. Необходимость законодательного определения понятий «непосредственно» и «только-что» при решении вопроса о задержании лица в порядке статьи 208 УПК Украины. На основании анализа положений действующего УПК Украины в статье рассмотрены проблемные аспекты осуществления задержания уполномоченным должностным лицом на основании ст. 208 УПК Украины в контексте определения и понимания понятий «непосредственно» и «только-что» в п. 2 ч. 1 ст. 208 УПК Украины. На основании изложенного в статье и учитывая наличие сложностей в толковании понятий «непосредственно» и «только-что» при задержании лица, подозреваемого в совершении преступления, на основании п. 2 ч. 1 ст. 208 УПК, автор отмечает, что решение проблемы толкования понятий «только» и «непосредственно» путем принятия Высшим специализированным судом Украины по рассмотрению гражданских и уголовных дел соответствующих обобщений судебной практики и информационным писем является вынужденным и крайне необходимым шагом. Автором обоснован и сделан вывод о необходимости заполнения пробелов в определении указанных терминов путем законодательного закрепления их понятий.

Ключевые слова: уголовное процессуальное задержание, определение понятий «только-что» и «непосредственно», задержание уполномоченным должностным лицом.

Sharkova A. Necessity of legislative definition of terms «immediately» and «just» when deciding whether to detain a person in accordance with Article 208 of the Criminal Procedural Code of Ukraine. Based on the analysis of the provisions of the current Criminal Procedure Code of Ukraine the article examines the problematic aspects of the implementation of apprehension by authorized official on the basis of Art. 208 of the Criminal Procedure Code of Ukraine in the context of the definition and understanding of the concepts of «immediately» and «just» in Art. 208 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. Based on the mentioned in the article, and considering the difficulties in the interpretation of the concepts of «immediately» and «just» in the apprehension of a person suspected of committing a crime on the basis of Art. 208 of Criminal Procedure Code of Ukraine, the author notes that the problem of the interpretation of the terms «immediately» and «just» by adopting of the corresponding generalization of judicial practice is a forced and very necessary step. Author justified and argued for the need to fill the procedural gaps in the terms of these terms by the legislative consolidation of their definitions.

Key words: criminal procedural detention, the definition of terms «immediately» and «just» in criminal proceedings, the detention by the authorized official.

Наші автори

Армаш Н. – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Класичного приватного університету, e-mail: nadja@ukr.net.

Біленчук П. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка, e-mail: anastasiya2929@mail.ru.

Власова Г. – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики Національної академії прокуратури України, e-mail: aru2005@ukr.net.

Гофман Ю. – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, e-mail: vnulaw@ukr.net.

Гусак А. – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального права і процесу Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, e-mail: krymkafedra@ukr.net.

Дем'янова О. – кандидат юридичних наук, професор кафедри цивільного права та процесу Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, e-mail: paumed@ukr.net.

Дробуш І. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права та галузевих дисциплін Національного університету водного господарства та природокористування, e-mail: iruna.drobush@mail.ru.

Заїка Ю. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ, e-mail: a.zaika@gmail.com.

Каркач П. – кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, e-mail: ospo@nula.edu.ua

Карпенко Н. – здобувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, e-mail: kriminolog@ukr.net.

Кахнич В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри основ права України Львівського національного університету імені Івана Франка, e-mail: lawfaculty.lnu@gmail.com.

Кіселичник В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративно-правових дисциплін Національної академії прокуратури України, e-mail: aru2005@ukr.net.

Кириченко Т. – кандидат юридичних наук, доцент, Харківський національний університет внутрішніх справ, доцент кафедри цивільного права та процесу; e-mail: ynatavesher@mail.ru.

Коваленко Т. – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри земельного та аграрного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, e-mail: kovalenko.tetyana@gmail.com.

Колодяжна В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, e-mail: tidip_vnu@ukr.net.

Копетюк М. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, e-mail: krymkafedra@ukr.net.

Кравчук В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, e-mail: vnulaw@ukr.net.

Колб О. – доктор юридичних наук, професор, директор ННІ права та психології Національної академії внутрішніх справ, академік Української технологічної академії, e-mail: post@naiau.kiev.ua.

Ковальчук І. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного університету «Одеська юридична академія», e-mail: iskovalchuk@rambler.ru.

Костенко М. – помічник судді Верховного Суду України, e-mail: marina_aspirant@ukr.net.

Крикунов О. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і процесу Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, e-mail: krymkafedra@ukr.net.

Крисюк Ю. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, e-mail: tidip_vnu@ukr.net.

Крук О. – здобувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, e-mail: kriminolog@ukr.net.

Лаба О. – кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, e-mail: tidip_vnu@ukr.net.

Лашук Н. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ, e-mail: lastchuk_nr@ukr.net.

- Пархоменко Н.** – доктор юридичних наук, професор, вчений секретар Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, e-mail: jus@ukrpack.net.
- Піцкевич В.** – кандидат юридичних наук, адвокат, e-mail: volod.pitsykevych@gmail.com.
- Прокопчук К.** – аспірантка кафедри теорії та історії держави і права, юридичного факультету, Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, e-mail: gorot.alla@mail.ru.
- Рибалко В.** – викладач кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Львівського державного університету внутрішніх справ, e-mail: unavr@yahoo.com.
- Старко О.** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і процесу Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, e-mail: krymkafedra@ukr.net.
- Телефанко Б.** – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ, e-mail: kkpd@lvduvs.edu.ua.
- Товкун Л.** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, e-mail: tovkunl@mail.ru.
- Цибун Т.** – здобувач кафедри кримінального права та процесу Київського університету права НАН України, e-mail: okvasha@bigmir.net.
- Чернов А.** – здобувач відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, e-mail: okvasha@bigmir.net.
- Шаркова А.** – аспірантка кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка, e-mail: alina.sharkova@gmail.com.
- Ярмолюк А.** – керівник науково-дослідного центру системних досліджень Інтелектуального форуму «Єдина Європа», e-mail: anastasiya2929@mail.ru.
- Яцишин М.** – доктор юридичних наук, професор, проректор з наукової роботи, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, e-mail: vpunauka@mail.ru.
- Яцишин Н.** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов гуманітарних спеціальностей Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, e-mail: english-h-sp@ukr.net.
- Гурина О.** – аспірантка кафедри конституційного права Белорусского государственного университета, e-mail: o.v.gurina@yandex.ru.
- Раффье В.** – міжнародний юрист, адвокатська кантора «Таллет Дюбрейл», Франція, e-mail: vincent.raffier@gmail.com.

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

ЗАПРОШУЄМО ВАС ДО СПІВПРАЦІ!

«ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС» – НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ ЮРИДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ, ВНЕСЕНИЙ ДО ПЕРЕЛІКУ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ УКРАЇНИ НАКАЗОМ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ВІД 04. 07. 2014 р. № 793.

Журнал включений до науково-метричних баз BASE Білефельдського університету (Німеччина), Index Copernicus International (Польща), РИНЦ (Російська Федерація).

Вимоги до оригіналів статей, поданих до «Історико-правового часопису»

Приймаються для редагування й друку наукові статті за фаховим спрямуванням журналу українською мовою, за необхідності - англійською, польською, російською, білоруською. Переклади анотації та реферату статті на англійську мову виконуються фахівцями, залученими редакційною колегією журналу.

Обсяг статті - до 0,5 авт. арк. (8-12 сторінок тексту, оформленого згідно із наведеними вимогами).

У редколегію слід подати:

1. Текст наукової статті в електронному вигляді з дотриманням таких вимог:

Послідовність структурних елементів статті: ліворуч - УДК (кегель 12), у наступному рядку, праворуч - **ім'я та прізвище автора** (напівжирний шрифт, 12 кегль). Через рядок - **назва статті** (напівжирний шрифт, 14 кегль). Після назви статті через один рядок потрібно подати **анотацію (250-300 знаків)** та **ключові слова** (5-6 слів чи словосполучень) українською мовою (12 кегль). Через рядок - основний текст, через рядок після основного тексту - **джерела та література** (12 кегль), через рядок після цього - **розширену (не менше 850 знаків) анотацію статті російською мовою разом із зазначенням імені та прізвища автора й перекладом назви та ключових слів.**

Наукові статті відповідно до постанови Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15 січня 2003 р. № 7-05/1 мають містити такі **обов'язкові елементи:** - постановка наукової проблеми та її значення; - аналіз досліджень цієї проблеми; - мета й завдання статті; - виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження; - висновки та перспективи подальшого дослідження.

Для зручності авторів у додатку наведено взірць правильного оформлення рукопису статті.

Вимоги до набору статті. Основний текст рукопису потрібно друкувати через інтервал 1,5 без перенесень, 14 кеглем, шрифт - Times New Roman. Параметри сторінки: ліве поле - 2,5 см, праве - 1,5 см, верхнє та нижнє - 2 см. Абзацний відступ - 1,25 см (прохання - не створювати абзацний відступ за допомогою клавіші Tab і знаків пропуску). Обов'язкове розрізнення знаків дефіс (-) та тире (—), а також використання лапок такого формату: «» («текст»). Виділення фрагмента тексту можливе курсивом (підкреслення не допускається).

Бібліографічні покликання потрібно оформляти так: на одне джерело - [1, с. 4], на кілька джерел - [4, с. 55; 10, с. 15]. Можливе посилання й без зазначення сторінки, якщо йдеться про джерело загалом. Оформляти бібліографію потрібно згідно з «Бюлетенем ВАК України» 2008 р. № 3, та на основі ДСТУ ГОСТ 7. 1 : 2006; ДСТУ ГОСТ 7. 80 : 2007; ГОСТ 7.80-200, ІДТ; ГОСТ 7.11-2004.

2. Відскановану та належно завірену рекомендацію наукового керівника (для аспірантів), наукового консультанта (для докторантів) або рецензію від фахівця відповідної спеціальності з науковим ступенем в електронному вигляді.

3. До статті окремим файлом потрібно додати інформацію про автора (українською, російською чи англійською мовами): - прізвище, ім'я, по батькові; - науковий ступінь, місце роботи, посада; - домашня адреса (або ж адреса для листування), e-mail, мобільний чи робочий телефон.

4. Відскановану електронну копію підтвердження сплати редакційного збору.

Редакційний збір становить 400 грн. за одну статтю обсягом до 10 стор., у разі перевищення обсягу 10 стор. додатково сплачується 25 грн. за кожну наступну сторінку статті (станом на червень 2015 р., згодом розмір збору може змінюватися за рішенням редколегії). Список джерел та літератури включається у обсяг статті. Редакційний збір покриває витрати, пов'язані з редагуванням статей, перекладами на англійську мову, макетуванням та друком журналу, а також поштовою пересилкою журналу авторам.

Редакційний збір необхідно оплатити за наступними реквізитами:

Отримувач: ПАО КБ «Приватбанк»

Номер рахунку: 29244825509100

МФО: 305299 ОКПО: 14360570

Призначення платежу: Поповнення СКР № 4731217109047587.

Наукові статті докторів юридичних наук та закордонних науковців публікуються безоплатно.

5. Реферат статті українською мовою (для подальшого перекладу) - реферат повинен обов'язково містити: назву статті, прізвище та ініціали автора, посаду, місце роботи, короткий зміст статті. Мінімальний обсяг реферату – 200 слів) (відповідно до наказу МОН України № 1111 від 17.10.2012 р. «Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України»).

Назва відповідного файла повинна відповідати прізвищу автора за зразком: franko_statja; franko_recenzia; franko_avtor, franko_zbir, franko_referat.

Матеріали окремими файлами слід направляти на електронну пошту: ipcsnu2013@gmail.com

Редакційна колегія журналу залишає за собою право рецензувати, редагувати та проводити відбір матеріалів. Рукописи, оформлені з порушенням вимог, не розглядають.

Відхилені рукописи авторам не повертають.

Відповідальність за достовірність фактів, покликань, власних імен, відсутність плагіату несуть автори рукописів. Кожен автор, колектив авторів отримує один примірник журналу після його опублікування.

ДОДАТОК

Взірець правильного оформлення рукопису статті

УДК 342.56

Л. Москвич

Проблеми кадрової політики судової влади

У статті висвітлено проблеми ... *(анотація українською мовою не менше 300 знаків).*

Ключові слова: кадрова політика, судова влада, суддівський корпус, суддя, судоустрій.

Постановка наукової проблеми та її значення. ...

Аналіз досліджень цієї проблеми. ...

Мета й завдання статті. ...

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. ...

Висновки та перспективи подальшого дослідження. ...

Джерела та література

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 р. № 2453-VI // Офіц. вісн. України. – 2010. – № 55/1. – Ст. 1900.
2. Москвич Л. М. Статус судді: питання теорії та практики: монографія / Л. М. Москвич, С. В. Подкопасв, С. В. Прилуцький. – Х.: ВД ІНЖЕК, 2004. – 360 с.
3. Мосьондз С. О. Сучасні тенденції становлення державної міграційної політики України / С. О. Мосьондз // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2012. – № 4. – С. 82–88.
4. Гапонюк М. Самоправство... Хто та за що повинен відповідати/ М. Гапонюк/[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jurblog.com.ua/2014/10/samopravstvo-hto-ta-za-scho-povinen-vidpovidati>.

Москвич Л. Проблемы кадровой политики судебной власти. Стаття посвящена *(анотація російською мовою не менше 850 знаків).*

Ключевые слова: кадровая политика, судебная власть, судейский корпус, судья, судоустройство.

Новини наукового життя

28-31 травня 2015 р. у м. Полтава відбулася XXXII Міжнародна історико-правова конференція «Сила права і право сили: історичний вимір та сучасне бачення проблеми».

Організаторами цього наукового заходу виступили Міжнародна асоціація істориків права, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Комісія історії українського права при Президії НАН України, секція історії держави і права Наукової ради НАН України по координації фундаментальних правових досліджень. Конференція загалом була присвячена 70-річчю перемоги над нацизмом у Другій світовій війні.

Тож до обговорення організаційним комітетом були запропоновані наступні особливо актуальні з огляду на сучасний стан нашої держави проблеми:

- гуманістичний зміст сучасного права, «сила права» як філософське правове поняття;
- насильство, агресія і війна як анти правові явища;
- еволюція поглядів на проблеми війни і миру в державно-правовій думці;
- правові заходи запобігання і подолання воєнних конфліктів;
- проблеми міжнародного гуманітарного права;
- держава в умовах воєнного стану;
- правовий режим надзвичайного стану, режим антитерористичної операції та інші надзвичайні режими;
- історико-правовий аналіз найважливіших мирних договорів;
- концепція національної безпеки і воєнна доктрина;
- правові проблеми військової (воєнної) організації держави.

Під егідою XXXII Міжнародної історико-правової конференції «Сила права і право сили: історичний вимір та сучасне бачення проблеми» обговорювали результати власних досліджень понад 70 знаних та молодих учених, що представили практично усі регіони та наукові школи історії права нашої країни. Під час дискусій учасники заходу аналізували історичний вимір та сучасне бачення антиправових явища – насильства, тероризму, агресії та війн, історичну практику правових заходів запобігання і подолання воєнних конфліктів та її перспективність для України на сучасному складному етапі її буття.

*Яцишин М. М.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та історії
держави і права Східноєвропейського
національного університету
імені Лесі Українки*

Новітнє дослідження історії копних судів в Україні

Організація судової влади, її місце у правовій системі є одним із одвічних і найбільш важливих питань юридичної науки. Попри здійснення низки реформ судоустрою та судочинства від часу проголошення незалежності, їх результати, на жаль, є далекими від європейських стандартів, тому сьогодні Україна відчуває гостру необхідність вдосконалення судової системи та комплексного реформування процесуальних галузей законодавства. Наведена проблема актуалізується недовірою значної кількості населення держави до сучасних судів, а також недостатнім рівнем ефективності цих органів у сфері захисту прав людини. З огляду на це зростає інтерес до історико-правових досліджень національного правового досвіду у сфері організації судової системи та правового регулювання судочинства.

Актуалізація цих історико-правових проблем у сучасних умовах зумовлює чималий інтерес до монографічного дослідження кандидата юридичних наук, асистента кафедри основ права України Львівського національного університету імені Івана Франка М. Бедрія «Копні суди на українських землях у XIV-XVIII ст.: історико-правове дослідження»*, метою якої автор задекларував «з'ясувати історико-правові закономірності та особливості становлення й розвитку копних судів і копного судочинства на українських землях у складі Великого князівства Литовського, Польського королівства, Речі Посполитої та Української козацької держави» (С. 7).

Проблеми обраної для дослідження теми зумовили її структурну побудову, що полягає у поділі на вступ, чотири внутрішньо узгоджені розділи, висновки, історико-правовий глосарій, додатки, список використаних джерел і бібліографію автора за темою монографії. В основних розділах монографії послідовно висвітлюються історіографія, джерельна база та методологія дослідження; місце копного суду в інституційних системах звичаєвого права та законодавства; становлення та розвиток копних судів; процесуальні аспекти здійснення копного судочинства.

У першому розділі автор здійснив огляд та критичний аналіз наукової літератури по темі дослідження, а також розкрив джерельну базу та методологічну основу дослідження. Використання в роботі великої кількості праць українських, білоруських, російських, польських та ін. вчених свідчить про вклад значних зусиль автора щодо систематизації наукових знань про копний суд і копне судочинство. Усвідомлюючи те, що він не є першим дослідником цієї проблематики, адже в 1928 р. у Києві була видана ґрунтовна монографія про копне судочинство І. Черкаського, М. Бедрій визначив певні завдання у зазначеній темі, які поставив собі заповнити, серед них: розкрити динаміку розвитку копних судів відповідно до зміни суспільних умов тих держав, у складі перебували українські землі; з'ясувати відмінності між українськими та білоруськими копними судами; довести єдність традиції копного судочинства в різних частинах етнічної території України та ін. (с. 21). Також він по-новому дослідив вже відомі аспекти історії копних судів і копного судочинства в Україні, сформулювавши цікаві й обґрунтовані висновки.

Джерельна база представлена трьома групами документів: нормативно-правовими актами, іншими опублікованими документами, а також неопублікованими джерелами архівних фондів. Зокрема автор використав у своїй монографії матеріали Центрального державного історичного архіву України у м. Київ, Центрального державного історичного архіву України у м. Львів, Державного архіву Волинської області, Державного архіву Чернігівської області, відділу забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівського області у м. Ніжин, Відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника, а також Відділу рукописних, стародрукованих і рідкісних книг ім. Ф. П. Максименка Наукової бібліотеки Львівського

*Бедрій М. Копні суди на українських землях у XIV-XVIII ст.: історико-правове дослідження : монографія / Мар'ян Бедрій. – Львів: Галицький друкар, 2014. – 264 с.

національного університету імені Івана Франка. Позитивом наукової праці М. Бедрія є ретельна робота автора над першоджерелами (в тому числі давньоруською, давньопольською та латинською мовами) із використанням герменевтичного та герметико-правового методів.

У розділі 2 увага зосереджується на звичаєво-правовій природі копних судів як органів судочинства. У ньому розкрито застосування та значення терміна «копа», основні ознаки копного суду, джерела правового регулювання діяльності копних судів, а також місце інституту копного суду в системі українського звичаєвого права. Варто погодитись із автором у тому, що за допомогою копного суду не тільки відбувався захист й охорона прав значної частини суспільства, а й забезпечувались застосування і юридична чинність інших звичаєво-правових норм та інститутів – гоніння сліду, копного округу, ордалій тощо (С. 74).

Видається вкрай важливою принципова позиція автора про те, що копний суд і копне право були надбаннями виключно українського та білоруського народів, а згодом відбулася їх рецепція в інших частинах Великого князівства Литовського. При цьому М. Бедрій цілком вдало й аргументовано спростовує міф про те, що копне право і копне судочинство були характерними також російському народу, адже немає жодного документа, який би вказував на діяльність копних судів на етнічних російських землях (С. 68-69). Очевидно, це чергова спроба північно-східних сусідів привласнити українську історичну спадщину, якій автор монографії успішно протидіє.

Третій розділ наділено найбільшим змістовим навантаженням, адже у ньому висвітлюється генезис і еволюція копних судів на українських землях. Проаналізовано суспільно-політичні та правові передумови й особливості становлення копних судів на українських землях. М. Бедрій слушно виводить генезис копних судів із додержавної епохи, коли єдиним судовими органами східних слов'ян (антів) були суди родових общин (С. 78-79). З утворенням Київської Русі вони трансформувалися у вервні (від слова верв – давньоруська громада) суди, що згодом діяли і в Галицько-Волинській державі. Органи громадського судочинства не припинили свого існування і в XIV ст., коли більшість українських земель увійшли до складу Польського королівства та Великого князівства Литовського, однак набули нових властивостей і форм діяльності, ставши копними судами (С. 93-95).

Досліджено еволюцію копних судів, яку вони пройшли протягом XIV–XVIII ст.: правовий статус копних судів на українських землях у складі Великого князівства Литовського; правові аспекти інтеграції копних судів у Галичині в судову систему Польського королівства; організацію та діяльність копних судів на українських землях у складі Речі Посполитої; місце копних судів у судовій системі Гетьманщині. Кожному із зазначених етапів були характерними певні особливості в організації копного судочинства, на які автор звертає увагу. Зокрема у монографії зазначено, що українське звичаєве право та копні суди в умовах Великого князівства Литовського отримали значні можливості для свого розвитку, були санкціонованими у загальнодержавних нормативно-правових актах (С. 111), а в Польському королівстві копні суди виконували функцію лише допоміжних судових органів (С. 122).

М. Бедрій також проаналізував причини занепаду копних судів на українських землях у XVIII ст. та їхній вплив на розвиток сільського судочинства в XIX ст. Цікавою видається думка автора про те, що у другій половині XVIII ст. копні суди безпідставно не визнавалися судовими органами, оскільки цей інститут не був сприйнятий російською владою, хоча в Гетьманщині і надалі були чинними Статути Великого князівства Литовського, які передбачали діяльність копних судів як необхідну (С. 142). При цьому він провів наукове порівняння феноменів копного суду та самосуду, довівши їх відмінну правову природу (С. 145-147).

У Розділі 4 аналізуються процесуальні аспекти здійснення копного судочинства на українські землях у XIV-XVIII ст. Розкрито історико-правові питання щодо учасників та етапів судового процесу, попереднього слідства, доказової системи, судового розгляду, винесення судового рішення, забезпечення його оскарження та виконання. Важливим у копному судочинстві було те, що на відміну від державного судочинства воно визнавало за кожною людиною, незалежно від суспільного стану, право бути свідком (С. 198). Цікавим видається і намагання автора з'ясувати особливості судової риторики в копному судочинстві, де сторони часто доводили свою позицію за допомогою народних приказок, окремі з яких були своєрідним формулюванням звичаєво-правових норм (С. 179-182).

Висновки автора (як проміжні, так і загальні) щодо досліджуваної теми логічні, обґрунтовані, містять наукову новизну та пропозицію щодо вдосконалення сучасної судової системи України. Зокрема автор доводить, що ефективність судової влади в Україні прямо залежить від демократичності засад її формування та здійснення, тому пропонує демократизувати судову систему

через народовладні правові інститути – органи відновного судочинства, суди присяжних та ін. (С. 215-216).

Окремої уваги заслуговує історико-правовий глосарій, яким автор супроводжує текст монографії. У ньому подано короткі роз'яснення близько ста термінів, які використовуються в роботі. Хоча ці терміни в своїй більшості є добре відомими серед істориків права, їх роз'яснення вважаємо корисним для читачів без фахових знань в історії держави та права України. Водночас це свідчить про намагання автора зробити монографію зручною для читання якомога ширшого кола осіб.

На нашу думку, наукова праця М. Бедрія є ґрунтовною, комплексною та системною, однак певні її положення є дискусійними. Так, однією з ознак копного суду автор називає християнство як світоглядну основу його функціонування (С. 52-53). Проте традиції громадського судочинства зародились і розвивались на українських землях задовго до прийняття християнства. Крім того, чимало архаїчних елементів копного судочинства (ордалії, личкування тощо) вказують на його дохристиянське походження. Відтак названа автором ознака копного суду видається доволі сумнівною.

Висловлене зауваження, безумовно, має дискусійний характер. Воно не визначає загальної оцінки історико-правового дослідження, яка є позитивною. Монографія Мар'яна Бедрія «Копні на українських землях у XIV–XVIII ст.: історико-правове дослідження» містить актуальність, дослідницький рівень і наукову новизну, є цікавою та зручною для читання. Вона стане корисною як у науково-практичній сфері, так і в навчальному процесі. Ознайомлення та придбання монографії буде добрим для бібліотек кожного юриста та всіх, хто цікавиться історією українського права та судочинства.

Запрацював сайт наукового журналу «Історико-правовий часопис», на якому за адресою <http://historylaw.at.ua>, у вільному доступі розміщено інформацію про редакційну колегію, викладено редакційну політику та етичні засади діяльності видання, архів усіх опублікованих статей, інформацію про авторів, допоміжну інформацію для співпраці із редакційною колегією.

Нижче наводимо редакційну політику та етичні засади діяльності редакційної колегії наукового журналу «Історико-правовий часопис».

Редакційна політика наукового журналу «Історико-правовий часопис»

Вступ

У цій редакційній політиці викладені загальні вимоги до рукописів статей, принципи процесу прийняття, рецензування та публікації матеріалів, а також основні стандарти діяльності видання та критерії, які висуваються до статей.

Редакційна політика обов'язкова до виконання всіма сторонами видавничого процесу. Подання рукописів статей авторами означає згоду з викладеними стандартами.

1. Загальні положення

Науковий журнал «Історико-правовий часопис» висвітлює актуальні проблеми історії, теорії, філософії держави і права, теоретичні та практичні проблеми конституційного, адміністративного, фінансового, трудового, екологічного, господарського права, цивілістичних та кримінально-правових галузей права, міжнародно-правові та порівняльно-правові дослідження.

Науковий журнал «Історико-правовий часопис» практикує політику відкритого доступу до опублікованого змісту, підтримуючи принципи вільного поширення наукової інформації та глобального обміну знаннями задля загального суспільного прогресу. Повні версії статей наукового журналу «Історико-правовий часопис» розміщуються у вільному доступі на таких сайтах: журналу (<http://historylaw.at.ua>), Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та Інституційного репозитарію Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, науково-метричних баз BASE Білефельдського університету (Німеччина), Index Copernicus International (Польща), РИНЦ (Російська Федерація).

Метою наукового журналу «Історико-правовий часопис» є:

- 1) оприлюднення наукових статей українських та закордонних вчених, що є основою для розвитку правової науки, міжнародного співробітництва;
- 2) ознайомлення аудиторії читачів із новітніми дослідженнями у галузі права;
- 3) висвітлення подій у науковій спільноті, дотичній до проблематики часопису;
- 4) підтримка кращих молодих дослідників.

Основні принципи, на яких базується редакційна політика журналу:

- об'єктивність та неупередженість у відборі статей з метою їх публікації;
- висока вимогливість до якості наукових досліджень;
- подвійне «сліпе» рецензування статей (рецензентам не відома інформація про авторів, а авторам не відома інформація про рецензентів);
- колегіальність у прийнятті рішень щодо публікації статей;
- доступність та оперативність у спілкуванні з авторами;
- суворе дотримання авторських та суміжних прав;
- суворе дотримання графіку виходу журналу.

Галузь та проблематика журналу:

У журналі публікуються тільки актуальні, оригінальні та високоякісні наукові статті, що відповідають галузям проблематики нашого видання:

- ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ, ФІЛОСОФІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА
- КОНСТИТУЦІЙНЕ, АДМІНІСТРАТИВНЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО
- АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛІСТИКИ
- КРИМІНАЛЬНЕ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАЧЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС І КРИМІНАЛІСТИКА
- МІЖНАРОДНЕ НАУКОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО
- ТРИБУНА МОЛОДИХ УЧЕНИХ
- НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

2. Процес прийняття, рецензування та публікації матеріалів

2.1. Отримання рукописів

Рукописи оформлюються відповідно до вимог, що висувуються редакційною колегією журналу. Рукописи розглядаються на відповідність висунутим вимогам головним редактором та членами редколегії і можуть бути поверненні на дооформлення або відхилені через суттєву невідповідність редакційній політиці, етичним засадам журналу, вимогам до рукописів. Повідомлення про отримання, повернення, відхилення рукописів надсилаються авторам електронною поштою.

2.2. Процес рецензування

Всі матеріали, що надходять для публікації у журналі, повинні пройти зовнішнє рецензування фахівцем із відповідної спеціальності.

У журналі діє система подвійного «сліпого» рецензування. Усі матеріали оцінюються відповідно до критеріїв, які наведені у п. 3 цієї редакційної політики.

Рецензент після розгляду матеріалів може винести одне з таких рішень: 1) опублікувати у авторській редакції; 2) опублікувати з незначними змінами, внесеними редакційною колегією; 3) повернути рукопис автору (якщо стаття потребує дооформлення; автор може подати перероблений рукопис наукової статті повторно); 4) відмовити у публікації (якщо рукопис не відповідає редакційній політиці, етичним засадам журналу, вимогам до рукописів).

Кожен номер наукового журналу «Історико-правовий часопис» проходить зовнішнє рецензування знаними ученими із науковим ступенем доктора наук, вченим званням професора, а також рекомендуються вченою радою Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки до друку.

2.3. Прийняття статті до друку та друк матеріалів

Остаточне рішення щодо поданих матеріалів ухвалює редакційна колегія наукового журналу. Результати розгляду, зауваження та рекомендації надсилаються автору електронною поштою. Процес розгляду статті триває не більше 2 місяців.

Редакція зберігає право на редагування та скорочення рукописів зі збереженням основного змісту дослідження.

Надані матеріали не повертаються та не можуть бути надруковані в інших виданнях.

На одну статтю призначається лише один авторський екземпляр журналу (незалежно від кількості авторів). Замовлення додаткового примірника журналу має бути здійснене одночасно із поданням рукопису статті до редколегії журналу.

3. Критерії відбору статей

Науковий журнал «Історико-правовий часопис» приймає неопубліковані раніше і не представлені до публікації в будь-які інші видання рукописи статей, які висвітлюють оригінальні результати досліджень за галузями та проблематикою журналу.

Основні критерії відбору: актуальність теми дослідження; самостійність його характеру, високий теоретичний рівень; достовірний, оригінальний та науково обґрунтований характер результатів дослідження; методологічна та мовна культура; відповідність редакційній політиці та етичним засадам журналу, вимогам до рукописів.

4. Ліцензійні умови

Якщо стаття прийнята до друку в науковому журналі «Історико-правовий часопис», автор має підписати угоду про передачу авторських прав. Детальніше із угодою про передачу авторських прав можна ознайомитися у відповідному розділі.

5. Зміни та доповнення редакційної політики.

Редакційна колегія може вносити зміни та доповнення до викладеної редакційної політики для удосконалення роботи наукового журналу «Історико-правовий часопис».

Етичні засади діяльності редакційної колегії наукового журналу «Історико-правовий часопис»

Загальні положення

Етичні засади діяльності редакційної колегії були розроблені керуючись рекомендаціями Комітету з етики публікацій (Committee on Publication Ethics; <http://www.publicationethics.org>), Міжнародними стандартами для редакторів та авторів (International standards for editors and authors; <http://www.publicationethics.org/resources/international-standards>), а також Етичним кодексом ученого України (<http://znc.com.ua/ukr/news/2009/20090123ethic.php>).

Редакційна колегія вважає моніторинг етичності викладених у статтях положень одним з основних аспектів своєї діяльності та процесу рецензування.

Редакційна колегія не приймає до друку матеріали, які містять образливі висловлювання, прояви агресії чи будь-якої дискримінації, або розпалюють міжнаціональну і расову ворожнечу, порушують міжнародні правові норми і чинне законодавство України.

Редакційна колегія не несе відповідальності за думки, судження, результати і висновки, які зроблені авторами статей та надруковані в журналі. Вони не представляють точку зору редакційної колегії.

Редакційна колегія журналу не несе відповідальності перед авторами і/або третіми особами і організаціями за можливу шкоду, викликану публікацією статті.

Відповідальність за відсутність плагіату чи будь-якого іншого недобросовісного використання інтелектуальної власності інших авторів, а також за достовірність інформації у статтях, точність назв, прізвищ та цитат несуть автори.

Редакційна колегія зберігає за собою можливість переглядати наведені етичні засади діяльності з метою їх удосконалення.

Етичні зобов'язання редакційної колегії журналу:

- редакційна колегія несе етичну відповідальність за все, що публікується у журналі, саме тому усі надані для публікації матеріали проходять ретельний відбір і рецензуються. Редакційна колегія залишає за собою право відхилити статтю або повернути її на доопрацювання;
- редакційна колегія повинна виносити справедливі та неупереджені рішення, незалежні від комерційних чи інших інтересів та забезпечити чесний процес рецензування у розумні строки;
- редакційна колегія може відхилити рукопис без рецензування, якщо вважає, що робота не відповідає редакційній політиці, етичним засадам, вимогам до рукописів;
- члени редакційної колегії не повинні представляти іншим особам інформації, пов'язаної з змістом рукопису, що знаходиться на розгляді, окрім осіб, які беруть участь у професійній оцінці цього рукопису.
- редакційна колегія має право вилучити електронний варіант статті, опублікованої у друкованій версії журналу статті, за умов з'ясування порушення чийось прав або ж загальноприйнятих норм наукової етики. Про факт вилучення статті редакція повідомляє автора, який надав статтю та організацію, де була виконана робота. Повідомлення про факт вилучення статті редакційна колегія також розміщує у наступному номері журналу;
- редколегія/рада допускає поширення у електронних мережах будь-яких статей з журналу або витягів з них, але посилання на першоджерело публікації є обов'язковим. Забороняється видання і/або поширення матеріалів журналу третіми особами або організаціями на паперових і твердих електронних носіях.

Етичні зобов'язання авторів:

- дослідження, що публікуються у журналі повинні бути проведені відповідно до чинного законодавства та етичних норм. Необхідно чітко вказати будь-які небезпечні прояви та ризики, які пов'язані з проведеними дослідженнями;
- автори повинні представити свої результати чітко та однозначно, задля того, аби результати дослідження могли бути перевірені іншими вченими, без підробки отриманих даних або неналежного маніпулювання ними;
- автори статей несуть усю повноту відповідальності за зміст статей і за сам факт їх публікації; не допустимим є представлення плагіату в якості оригінальної роботи та подання до публікації раніше опублікованої статті;

- у дослідженні може міститися науково обґрунтована критика роботи іншого дослідника. Персональна критика не може вважатися доречною.
- джерела фінансування та інші підстави для виникнення конфліктів інтересів повинні бути обов'язково розкриті. Автори мають гарантувати відсутність контрактних стосунків або міркувань власності, які могли б вплинути на публікацію інформації, що міститься у рукописі;
- автори повинні чітко вказати джерела всієї процитованої або представленої інформації та мають належним чином оформити посилання на літературні джерела, що використані у роботі, відповідно до вимог до рукописів.

Етичні зобов'язання рецензентів:

- якщо обраний рецензент не впевнений, що його кваліфікація відповідає рівню досліджень, представлених в рукописі, він повинен відразу повернути рукопис.
- рецензент повинен об'єктивно оцінити якість рукопису, представлену експериментальну і теоретичну роботу, її інтерпретацію і виклад, а також врахувати, якою мірою робота відповідає високим науковим і літературним стандартам. Рецензент повинен поважати інтелектуальну незалежність авторів.
- рецензент повинен враховувати можливість конфлікту інтересів у разі, коли даний рукопис близько пов'язаний з поточною або опублікованою роботою рецензента. Якщо є сумніви, рецензент повинен одразу повернути рукопис без рецензії, вказавши на конфлікт інтересів.
- рецензент не повинен оцінювати рукопис, з автором якого він має особисті або професійні зв'язки, і якщо такі стосунки можуть вплинути на судження про рукопис.
- рецензент не повинен показувати рукопис, наданий для рецензії, іншим особам або обговорювати його з іншими колегами, за винятком випадків, коли рецензент потребує спеціальної консультації.
- рецензенти повинні адекватно пояснити й аргументувати свої судження, щоб члени редакції і автори могли зрозуміти, на чому засновані їх зауваження.
- рецензент повинен вказувати на будь-які випадки недостатнього цитування авторами робіт інших учених, на будь-яку істотну схожість між даним рукописом і будь-якою опублікованою статтею або будь-яким рукописом, одночасно представленим до іншого журналу.
- рецензент повинен надати відгук без невинуватих зволікань.
- рецензенти не повинні використовувати або розкривати неопубліковану інформацію, аргументи або інтерпретації, що містяться в даному рукописі, якщо на це немає згоди автора. Проте, коли така інформація вказує на те, що деякі з власних досліджень рецензента можуть виявитися безрезультатними, припинення такої роботи рецензентом не суперечить етичним нормам.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Кіселічник В. Адміністративні реформи в Галичині у другій половині XIX століття та їх значення для сучасної України.....	3
Пархоменко Н. Форми діалогу інститутів громадянського суспільства і держави (окремі аспекти).....	8
Кохнич В. Утворення та діяльність кафедри канонічного права на юридичному факультеті Львівського університету у 1784-1864 рр.	13
Ковальова А., Колодяжна В. Інститут місцевого самоврядування у Швеції: наочні наслідки послідовних реформ.....	17
Крисюк Ю. Злочин і покарання як філософсько-правова проблема.....	22
Лаба О. Проблеми становлення інститутів громадянського суспільства в Україні: перспективні шляхи вирішення	26
Піцикевич В. Історія ліцензованої діяльності у сфері паливно-енергетичного комплексу України з давнини до початку XX ст.	32

РОЗДІЛ 2. КОНСТИТУЦІЙНЕ, АДМІНІСТРАТИВНЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Армаш Н. До питання про посади заступників міністра та патронатної служби	37
Гофман Ю. Деякі особливості регулювання державно-конфесійних відносин в Україні: історія і сьогодення	40
Каркач П., Конетюк М. Особливості нормативно-правового регулювання координації діяльності правоохоронних органів держав-членів Європейського Союзу	46
Ковальчук І. Проблеми удосконалення правового регулювання діяльності військових прокуратур в Україні	51
Кравчук В. Інститут основ конституційного ладу у системі конституційного права України.....	55
Крикунов О. Конституційний принцип верховенства права та підходи до його інтерпретації у зарубіжних державах та Україні	61
Товкун Л. Податкова система України: поняття та перспективи розвитку	66
Yatsyshyn N., Ivaniv O. Legal principles of functioning of higher education system in Ukraine.....	70

РОЗДІЛ 3. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛІСТИКИ

Заїка Ю. Цивільно-правові способи захисту спадкових прав	75
Коваленко Т. Об'єктивні передумови формування аграрного права України.....	80
Дем'янова О. Методологічні властивості верховенства права у цивільному судочинстві України.....	85

<i>Дробуш І.</i> Соціальна політика у територіальній громаді: актуальні питання реалізації в умовах формування соціальної державності	90
<i>Кириченко Т., Старікова Н.</i> Репродуктивні права як предмет цивільно-правового регулювання.....	95

РОЗДІЛ 4. КРИМІНАЛЬНЕ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАЧЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС І КРИМІНАЛІСТИКА

<i>Власова Г.</i> Початок кримінального провадження у формі приватного обвинувачення: постановка проблеми	101
<i>Колб О., Крук О.</i> Поняття короточасних виїздів засуджених в Україні за межі колонії	107
<i>Біленчук П., Ярмолюк А.</i> Наукове забезпечення криміналістичних досліджень у третьому тисячолітті.....	114
<i>Костенко М.</i> Рівність перед законом і судом серед інших засад кримінального провадження	119
<i>Лащук Н.</i> Дія в часі кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за зловживання впливом	125
<i>Рибалко В.</i> Оцінні поняття, використовувані при регламентації застави як запобіжного заходу	130
<i>Старко О.</i> Зараження венеричною хворобою: об'єктивні ознаки складу злочину	135
<i>Телефанко Б.</i> Кримінально-правові засоби стримування рецидивної злочинності	138
<i>Husak A.</i> Criminological Aspects of Juvenile Delinquents' Violent Criminality	143

РОЗДІЛ 5. МІЖНАРОДНЕ НАУКОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО

<i>Гурина О.</i> Организационно-правовой аспект административного надзора в сфере газоснабжения.....	149
<i>Jatsyshyn M., Raffier V.</i> Who has the power to solve a breach of commercial contract – European Union, Ukraine or Russia?	155

РОЗДІЛ 6. ТРИБУНА МОЛОДИХ УЧЕНИХ

<i>Карпенко Н.</i> Про деякі змістовні процесуальні особливості протидії злочинності у місцях позбавлення волі	161
<i>Прокопчук К.</i> Історико-правовий аналіз розвитку торговельно-економічної співпраці регіонів України та Республіки Польща наприкінці ХХ ст. – першого десятиліття ХХІ ст.	167
<i>Цибулін Т.</i> Особливості добровільної відмови пособника від вчинення злочину	172
<i>Чернов А.</i> Проблемні питання визначення суспільно небезпечних наслідків самоправства.....	177
<i>Шаркова А.</i> Необхідність законодавчого визначення понять «безпосередньо» та «щойно» при вирішенні питання про затримання особи в порядку статті 208 КПК України.....	182
Наші автори	186
Інформація для авторів	188
Новини наукового життя	190

CONTENT

SECTION 1. THEORY, HISTORY OF STATE AND LAW, PHILOSOPHY OF LAW

Kyselychnyk V. Administrative Reforms in Galicia in the Second Half of the XIX Century and Their Value for Modern Ukraine.	3
Parhomenko N. Forms of Dialogue between Institutes of Civil Society and State (Some Aspects).....	8
Kakhnych V. Formation and Activities of the Department of the Canon Law at the Faculty of Law of Lviv University in 1784-1864.....	13
Kovaliova A., Kolodiazhna V. Institute of Local Government in Sweden: the Visual Effects of Consistent Reforms	17
Krysiuk Y. Crime and Punishment as Philosophical and Legal Problem	22
Laba O. Problems of establishing of civil society' institutions in Ukraine: perspective ways of solution.....	26
Pitsykevych V. History of licensed activity in the fuel and energy complex in Ukraine from ancient times to the beginning of XX century	32

SECTION 2. CONSTITUTIONAL, ADMINISTRATIVE, INFORMATIONAL AND FINANCIAL LAW

Armash N. Problem of Peculiarities of Positions of Deputy Ministers and Patronage Service.....	37
Hoffman Y. Some Peculiarities of Regulation of State and Religious Relations in Ukraine: History and Our Days.....	40
Karkach P., Kopetiuk N. Peculiarities of Legislative Regulation of Coordination of Activity of Law Enforcement Agencies – Members of the European Union	46
Kovalchuk I. Problems of Improvement of Legal Regulation of Activity of Military Prosecuting Authorities in Ukraine	51
Kravchuk V. Institution of Bases of the Constitutional System in the System of Constitutional Law of Ukraine	55
Krykunov A. Constitutional Principle of the Rule of Law and Approaches to its Interpretation in Foreign Countries and Ukraine	61
Tovkun L. Taxation System of Ukraine: Concept and Prospects of Development.....	66
Yatsyshyn N., Ivaniv O. Legal principles of functioning of higher education system in Ukraine.....	70

SECTION 3. ACTUAL PROBLEMS OF CIVIL LAW

Zaika Y. Objective Preconditions of Agricultural Law of Ukraine Formation.....	75
Kovalenko T. Objective Preconditions of Agricultural Law of Ukraine Formation.....	80
Demyanova Y. Methodological Features of the Rule of Law in Civil Legal Proceedings.....	85
Drobush I. Social Policy in a Territorial Community: Topical Issues of its Implementation in the Conditions of Formation of Social Statehood	90

<i>Kirichenko T., Starikova N.</i> Reproductive rights as a subject of civil-law regulation	95
--	----

SECTION 4. CRIMINAL AND CRIMINAL EXECUTIVE LAW, CRIMINOLOGY, CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINALISTICS

<i>Vlasova A.</i> Beginning of Criminal Proceeding in the Form of Private Charge: Formulation of the Problem.....	101
<i>Kolb A., Kruk O.</i> Concept of short-term departures of convicts from a colony in Ukraine..	107
<i>Bilenchuk P., Yarmolyuk A.</i> Criminalistics in the Third Millenium: Education, Science, Practice.....	114
<i>Kostenko M.</i> Equality before the Law and Court among Other Principles of Criminal Proceedings.....	119
<i>Lashchuk N.</i> Action of the Criminal Legal Norms Providing Responsibility for Abuse of Influence in Time	125
<i>Rybalko V.</i> Estimated Concepts Used in the Pledge Regulation as a Measure of Restraint	130
<i>Starko O.</i> The Infection with Venereal Disease: Objective Signs of Body of a Crime	135
<i>Telefanko B.</i> Criminal and Legal Means to Restrain Recurrent Crime..	138
<i>Husak A.</i> Criminological Aspects of Juvenile Delinquents' Violent Criminality.....	143

SECTION 5. INTERNATIONAL SCIENTIFIC COOPERATION

<i>Gurina O.</i> Organizational and Legal Aspect of Administrative Supervision in the Sphere of Gas Supply	149
<i>Jatsyshyn M., Raffier V.</i> Who has the power to solve a breach of commercial contract – European Union, Ukraine or Russia?	155

SECTION 6. TRIBUNE OF YOUNG SCIENTISTS

<i>Karpenko N.</i> About Some Essential Procedural Features of Counteraction of Crime in Imprisonment Places	161
<i>Prokopchuk K.</i> Historical and Legal Analysis of Development of Trade and Economic Cooperation of Regions of Ukraine and the Republic of Poland at the end of the XX century - the first decade of the XXI century	167
<i>Tsybulin T.</i> Peculiarities of Voluntary Refusal of the Accomplice to Commit a Crime.	172
<i>Chernov A.</i> Problematic Issues of Definition of Socially Dangerous Consequences of Arbitrariness.....	177
<i>Sharkova A.</i> Necessity of legislative definition of terms «immediately» and «just» when deciding whether to detain a person in accordance with Article 208 of the Criminal Procedural Code of Ukraine.....	182
OUR AUTHORS	186
INFORMATION FOR AUTHORS	188
NEWS OF SCIENTIFIC LIFE	190

Наукове видання

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС

№ 1 (5)

2015

Упорядник:
О. Крикунов

Переклад з англійської мови:
Л. Гусак, Н. Яцишин

Редактор і коректор: *Н. Шнайдер*
Технічний редактор: *Л. Березюк*

Відповідальність за достовірність фактів, покликань, власних імен,
а також правильність перекладу покладено на авторів статей.

Оригінал-макет виготовлено на юридичному факультеті Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки (43021, м. Луцьк, вул. Винниченка, 30)

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ 20053-9853Р від 07.06.2013 р.
Українською, російською, польською, англійською мовами.

Адреса редакції: 43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13; тел./факс +38(0332)24-10-07;
телефон редколегії (0332)24-04-11; електронна адреса: ipcsnu2013@gmail.com
Засновник і видавець – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки.
(43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13).

Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4513 від 28.03.2013 р.

Формат 60×84¹/₈. Папір офсетний. Гарн. Таймс. Друк цифровий.
Обсяг 18,95 ум. друк. арк., 18,73 обл.-вид. арк. Наклад 100 пр. Зам. 636.

Виготовлювач – Вежа-Друк (43021, м. Луцьк, вул. Бойка, 1).
Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.